

ΑΣΙ Χώρος αειχώρας

Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

2012

17

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης*

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαλούτας Θωμάς	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΔΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr>, e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 – 74388

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Ανακοίνωση

Από το τεύχος 12 άλλαξε η αρίθμηση του περιοδικού αειχώρος. Καταργείται η αναφορά σε τόμο και τεύχος τόμου, και καθιερώνεται η αναφορά σε αύξοντα αριθμό τεύχους (από την αρχή της έκδοσης του περιοδικού).

Επιμέλεια έκδοσης: Άννα Σαμαρίνα — Παναγιώτης Πανταζής
Λαγούτ: Παναγιώτης Πανταζής
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Παναγιώτης Πανταζής
Εκτύπωση: Ευαγγελία Ξουράφα
Κεντρική διάθεση: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

	Τασοπούλου Α.	4
Προσεγγίζοντας τη διακυβέρνηση και τα θεωρητικά της διλήμματα		
	Γουργιώτης Α.	34
Χάρτα για την Ανάπτυξη του Ορεινού Χώρου		
	Τσιώτας Δ., Πολύζος Σ.	64
Ανάλυση των περιφερειακών ανισοτήτων στα επίπεδα ανεργίας στην Ελλάδα με χρήση του δείκτη Theil		
	Σκορδίλη Σ.	82
Οικονομική κρίση και ένταση της οικονομικής και γεωγραφικής ανισότητας. Νέες χωρικές στρατηγικές των μεγάλων ομίλων που δραστηριοποιούνται στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων		
	Πισσούριος Α.Ι.	106
Αξιολόγηση των θεσμοθετημένων πολεοδομικών δεικτών προδιαγραφής για τις δημόσιες χρήσεις		
	Λαλένης Κ., Θεοδωρίδου Λ.	136
Πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις και Πόλη. Χωροθέτηση, σχεδιασμός και πολεοδομική ένταξη. Οι περιπτώσεις του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο Βόλο και του ΤΕΙ Καβάλας		
	Γκιάλης Σ., Κοτζαμάνης Β., Σαλάτα Κ.-Δ.	164
Το Μετρό και η πόλη της Θεσσαλονίκης: Επιπτώσεις στην Αστική και Εργασιακή Γεωγραφία		

Προσεγγίζοντας τη διακυβέρνηση και τα θεωρητικά της διλήμματα

Αναστασία Τασοπούλου

Δρ. Χωροτάκτης-Πολεοδόμος Μηχ.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στη θεωρητική μελέτη της διακυβέρνησης, συστηματοποιώντας την εκτενή βιβλιογραφία αναφορικά με τις διαφορετικές προσεγγίσεις της που έχουν αναπτυχθεί διεθνώς. Τις τελευταίες δεκαετίες έχει καταγραφεί ένα πέρασμα από τις παραδοσιακές μορφές "κυβέρνησης" σε μορφές "διακυβέρνησης" που είναι περισσότερο ευέλικτες, αναγνωρίζουν την πολυπλοκότητα των διαδικασιών διαμόρφωσης πολιτικής και λήψης αποφάσεων, καθώς και την ανάγκη ενσωμάτωσης σε αυτές τις διαδικασίες πλήθους οικονομικών και κοινωνικών παικτών. Η προβληματική αυτή έχει οδηγήσει σε συζητήσεις και αναζητήσεις για το μετασχηματισμό του ρόλου του κράτους και την ανάδυση νέων μορφών εξουσίας, καθώς και διαφορετικών μοντέλων διοίκησης/διακυβέρνησης υπό το πρίσμα, κυρίως, των δικτύων πολιτικής, του επαναπροσδιορισμού της κλίμακας και της συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών. Η εργασία υποστηρίζει ότι η διακυβέρνηση δεν αποτελεί ένα ζήτημα που μπορεί να συζητηθεί ανεξάρτητα από τις δομές, τις παραδόσεις και τα πλαίσια κουλτούρας που επικρατούν ή/και κυριαρχούν σε μία περιοχή. Βασικός ισχυρισμός είναι ότι τα στοιχεία μιας "καλής" διακυβέρνησης, όπως καταγράφονται στη διεθνή βιβλιογραφία, αποτελούν ταυτόχρονα και προβλήματα ή καλύτερα διλήμματα για τη διακυβέρνηση.

Λέξεις κλειδιά

Διακυβέρνηση, σχεδιασμός, πολιτική, μορφές εξουσίας, πολύ-επίπεδη διακυβέρνηση, δικτυακή διακυβέρνηση, συμμετοχική διακυβέρνηση.

Approaching governance and its theoretical dilemmas

The present paper is a theoretical study of governance, through a thorough examination of the extensive literature regarding the different approaches that were developed world-wide. During the last decades there has been a shift from traditional modes of "government" to modes of "governance" that need to be more flexible, that recognize the complex nature of policy formulation and decision-making processes and incorporate a variety of social and economic actors into these processes. This debate has led to arguments and research regarding the transformation of the government's role and the emergence of new modes of power, as well as of different models of government/governance under the scope of policy networks, rescaling and community involvement. The paper argues that governance is an issue which cannot be considered regardless of the traditions and cultural contexts that exist in a certain place. The basic assumption of the paper is that the elements of "good" governance, as developed throughout the international literature, at the same time constitute problems or dilemmas for governance.

Keywords

Governance, planning, policy, modes of power, multi-level governance, network governance, participatory governance.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗΣ

Τις τελευταίες δεκαετίες, κυρίως, έχει αναπτυχθεί μια τεράστια βιβλιογραφία που αφορά στην ανάλυση του τρόπου εμπλοκής τόσο κρατικών δομών και θεσμών όσο και ιδιωτικών και κοινωνικών φορέων στη διαμόρφωση πολιτικών. Από τα τέλη της δεκαετίας του '70, υπήρξε μια κριτική στην ορθολογική διαδικασία σχεδιασμού της δημόσιας πολιτικής βάσει της "από τα πάνω προς τα κάτω" προσέγγισης, αμφισβητούμενη από την "από τα κάτω προς τα πάνω". Αντιλήψεις διαμόρφωσης πολιτικής μέσω διαδραστικών διαδικασιών, που εξελίσσονται διαρκώς στο χρόνο και προσεγγίζουν διαφορετικούς δρώντες σε διαφορετικά επίπεδα, αμφισβήτησαν έντονα το, ισχύον μέχρι τότε, γραμμικό μοντέλο της διαδικασίας πολιτικής. Μέχρι το χρονικό αυτό σημείο, επικρατούσε η άποψη ότι οι κυβερνήσεις με τους οργανισμούς του δημόσιου τομέα είχαν την εξουσία και την ικανότητα να σχεδιάσουν και να διαχειριστούν την ανάπτυξη, να διαμορφώσουν και να εφαρμόσουν πολιτική. Κεντρικό ζήτημα στη σχετική συζήτηση αποτελούσε ο κατάλληλος τρόπος κατανομής ρόλων και αρμοδιοτήτων μεταξύ κεντρικής και τοπικής κυβέρνησης και μεταξύ διοικητικών τμημάτων της κυβέρνησης και ημι-αυτόνομων υπηρεσιών του δημόσιου τομέα (Rakodi, 2003).

Στο αστικό επίπεδο ειδικότερα, την περίοδο αυτή οι αστικές κυβερνήσεις αμφισβητήθηκαν έντονα από αστικά κοινωνικά κινήματα και αναδύθηκαν συγκρούσεις στο τοπίο των αστικών πολιτικών, ειδικότερα στους τομείς της στέγασης, του σχεδιασμού, των μεγάλων έργων υποδομής, της οικονομίας και του πολιτισμού. Ζητήματα όπως η ποιότητα ζωής, η δημοκρατία και η συμμετοχή, η οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη, ήρθαν στην επικαιρότητα από οργανωμένες ομάδες που στόχευαν στην προώθηση της αστικής αλλαγής απέναντι στους εκλεγμένους πολιτικούς (Le Gales, 2004).

Παράλληλα με την άνθηση αυτών των κινήματων και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90, αναδύθηκαν νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, απαιτήσεις για αυξημένη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες και μετατόπιση της προσοχής από επίσημες πολιτικές δομές και διοικήσεις, που αποτελούσαν την επίσημη εξουσία λήψης αποφάσεων, στην ενίσχυση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών στην άσκηση δημοκρατικών δικαιωμάτων και λειτουργιών. Σταδιακά υπήρξε η ανάγκη για περισσότερο ευέλικτες και ικανές μορφές διακυβέρνησης σε σχέση με τις παραδοσιακές μορφές (Rakodi, 2003). Η διαμόρφωση πολιτικής άρχισε πλέον να αντιμετωπίζεται ως "*μια κοινωνική διαδικασία συνάρθρωσης τρόπων σκέψης και τρόπων δράσης*", που θα μπορούσε να συγκεντρώσει την υποστήριξη ενός μεγάλου εύρους παικτών, ενώ η εξουσία θα μπορούσε "*να διαχυθεί με σύνθετους τρόπους παρά να συγκεντρωθεί στα χέρια μιας μοναδικής ελίτ*" (Healey, 2002: 11488).

Στο πλαίσιο αυτό, υπήρξαν σε διάφορα μέρη του κόσμου ορισμένες προσπάθειες ανάπτυξης νέων, περισσότερο συμμετοχικών, μορφών και διαδικασιών σχεδιασμού, που θα ήταν απαλλαγμένες από τις παραδοσιακές "από τα πάνω προς τα κάτω" προσεγγίσεις στη δημόσια πολιτική (Healey, 2002). Στόχος της νέας αυτής αντίληψης ήταν "*να επικεντρωθεί ... η δραστηριότητα της διακυβέρνησης γύρω από ανησυχίες της κοινωνίας των πολιτών και της οικονομίας, παρά από αυτές των 'παραγωγών' της κυβέρνησης*" (Healey, 2002: 11489). Ο Harvey (1989) περιγράφει αυτή την αλλαγή ως πέρασμα από μια διαχειριστική προσέγγιση ("managerialism") σε μια επιχειρηματική προσέγγιση ("entrepreneurialism"), η οποία έχει ως κεντρικό στοιχείο την έννοια των εταιρικών σχέσεων δημόσιου-ιδιωτικού τομέα, με βασικό σκοπό την προσέλκυση εξωτερικών πόρων χρηματοδότησης, νέων επενδύσεων ή νέων πόρων απασχόλησης. Η προσέγγιση αυτή υπονοεί αφενός την ύπαρξη κάποιου επιπέδου ενδο-αστικού ανταγωνισμού και αφετέρου σημαντική αυτονομία στην τοπική δράση. Την περίοδο αυτή "οι ελίτ των αστικών κυβερνήσεων μετατόπισαν την προσοχή τους στην προώθηση έργων και στρατηγικών με σκοπό να επαναδιαμορφώσουν και να επαναπροσδιορίσουν τις τοπικές οικονομίες" (Healey, 2006: 300). Τα νέα αυτά δεδομένα επέφεραν δομικές αλλαγές στα πρότυπα διοίκησης, καθώς πολλές αστικές κυβερνήσεις υιοθέτησαν καινοτόμους μηχανισμούς διαχείρισης, αποκέντρωσης και συμμετοχής των πολιτών (Le Gales, 2004).

Στα τέλη της δεκαετίας του '90, οι εξελίξεις προς την κατεύθυνση αυτή ήταν ραγδαίες, με την υιοθέτηση πρακτικών σχεδιασμού που ενθαρρύνουν την επίτευξη συναίνεσης και τη διαμόρφωση συνεργατικών στρατηγικών. Η Healey (2002) κάνει λόγο για την ανάδειξη ενδιαφέροντος για "δόμηση δημοκρατικής κουλτούρας" και ένα είδος διακυβέρνησης που θα υλοκινείται από τους πολίτες και θα τους καθιστά ισχυρούς παίκτες στη διαμόρφωση της ατζέντας πολιτικής. Παράλληλα, υπήρξε σημαντικό ενδιαφέρον από ορισμένους αναλυτές για τη μελέτη της σχέσης μεταξύ αλλαγών στη διακυβέρνηση και μεταβολών στους τρόπους ρύθμισης των πολιτικών διαδικασιών, αναδύοντας συζητήσεις για "επαναπροσδιορισμό της κλίμακας" ("*re-scaling*"), ενώ άλλοι αναλυτές επιδίωξαν να διερευνήσουν το βαθμό με τον οποίο η αγορά και εν γένει η οικονομική δραστηριότητα, οι ιεραρχικές σχέσεις και τα δίκτυα επιδρούν στη δόμηση των αστικών διαδικασιών. Είναι την περίοδο αυτή που εμφανίζονται "πειραματικά" νέες μορφές έργων, συνεργασιών, εταιρικών σχέσεων και πρακτικών διακυβέρνησης, που συναθροίζουν μια ποικιλία δρώντων από διαφορετικά επίπεδα κυβέρνησης, οικονομικούς φορείς και την κοινωνία των πολιτών (Healey, 2006).

Μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα, οι αντιλήψεις περί συνάθροισης πολλαπλών απόψεων και ιδεών στη διαμόρφωση πολιτικής μέσω διαδικασιών δημόσιας διαβούλευσης, αντιπαράθεσης και επίλυσης διαφορών, βρήκαν πολλούς υποστηρικτές, αμφισβητώντας την επάρκεια των σχετικών διαδικασιών που βασιζόνταν αποκλειστικά σε συνδιαλλαγές μεταξύ των ειδικών επαγγελματιών. Οι ιδιότητες της ενσωμάτωσης, της ενδυνάμωσης και του σεβασμού προς όλους τους πολίτες είχαν εισρεύσει στη διαδικασία του σχεδιασμού ως αναπόσπαστες αξίες, όπως το ίδιο συνέβη και με τις ιδέες σχετικά με την περιβαλλοντική αειφορία και την κοινωνική δικαιοσύνη (Healey, 2002). Κοινό σημείο αναφοράς όλων των απόψεων που αναπτύχθηκαν ήταν να καταστούν οι κρατικο-κεντρικές κοινωνίες λιγότερο κρατικο-κεντρικές. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα σημαντικές θεσμικές αναμορφώσεις σε αρκετά εθνικά πλαίσια που είχαν ως σκοπό να διανοίξουν νέους ορίζοντες και νέα πρότυπα διάδρασης μεταξύ διαφορετικών βαθμίδων διοίκησης αλλά και άλλους βασικούς δρώντες στο εξωτερικό περιβάλλον αυτών των βαθμίδων, προσέγγιση που οι Peters και Pierre (2001) συσχετίζουν με την πολυ-επίπεδη διακυβέρνηση.

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα είναι πλέον κοινά αποδεκτό ότι δεν αρκεί οι πολιτικές να σχεδιάζονται από τους ειδικούς και αναγνωρίζεται η πολλαπλότητα και πολυπλοκότητα των διαδικασιών διακυβέρνησης, καθώς υπάρχει μια ολόκληρη παράταξη κυβερνητικών, οικονομικών και κοινωνικών δρώντων που εμπλέκονται στη διαμόρφωση πολιτικής. Στην Ευρώπη, ειδικότερα, η προβληματική αυτή αναπτύσσεται έντονα εξαιτίας παραγόντων όπως η πολιτική της ΕΕ για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, οι επιπτώσεις της παγκοσμιο-

¹ Ο αγγλικός όρος "*re-scaling*" αποδίδεται από τους Βασενχόβεν κ.ά. (2010) στα ελληνικά ως "ανακλιμάκωση".

ποίησης στη σχετική σημασία των εθνικών κυβερνήσεων, οι αλλαγές στον τρόπο παροχής υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, οι αλλαγές στις κοινωνικές προσδοκίες όσον αφορά την ατζέντα και τις μορφές πολιτικής κ.λπ. (Healey, 2006). Η προβληματική αυτή έχει οδηγήσει στη διατύπωση πολλών και διαφορετικών προσεγγίσεων και θεωριών γύρω από την έννοια και τις μορφές της διακυβέρνησης, όπως αναλυτικά περιγράφεται στη συνέχεια. Αυτές οι διάφορες προσεγγίσεις της διακυβέρνησης έχουν ως κοινό σημείο εκκίνησης "*την απόρριψη του θεωρητικού τρίπτυχου αγορά-κράτος-κοινωνία των πολιτών*" (Jessop, 1995: 310) και την αντίδραση στις συμβατικές αντιλήψεις περί κυριαρχίας ενός ηγεμονικού κράτους.

2. ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ "ΡΥΘΜΙΣΗΣ"

Σε αντίθεση με την παραδοσιακή προσέγγιση της δημόσιας διοίκησης (που ασχολείται αποκλειστικά με τους επίσημους θεσμούς και την κυριαρχία τους όσον αφορά τη νόμιμη επιβολή της εξουσίας), η θεωρητική μελέτη της διακυβέρνησης αντανάκλα το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας για μετατόπιση της προσοχής σε νέα πρότυπα διοίκησης, καθώς θεωρείται ότι η ατζέντα πολιτικής διαμορφώνεται από ένα ευρύ φάσμα συμμετεχόντων και πολιτικών δυναμικών. Πρόκειται για μια νέα κοινωνικο-πολιτική λογική βασισμένη σε ένα πολυ-επίπεδο πολιτικό σύστημα, με μία μίξη ιδιωτικών και δημόσιων φορέων που συμμετέχουν άμεσα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (γραφειοκρατικές δομές πολιτικής εξουσίας, επιχειρήσεις, ομάδες ιδιωτικών συμφερόντων, κοινωνία των πολιτών κ.λπ.) και χωρίς σαφή ιεραρχική σχέση μεταξύ τους. Η νέα αυτή προσέγγιση (στον αντίποδα της "από τα πάνω προς τα κάτω") θεωρεί τους θεσμούς ως το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας καθοδηγούμενης προς μια κοινή αντίληψη των προβλημάτων και καταστάσεων μεταξύ των συμμετεχόντων και την επίτευξη συναίνεσης αναφορικά με κοινά προσδιορισμένους στόχους.

Οι έννοιες της διακυβέρνησης και της αστικής διακυβέρνησης, ειδικότερα, συχνά παρεννοούνται εξαιτίας, ενδεχομένως των πολλαπλών ερμηνειών που αποδίδονται σε αυτούς τους όρους (Pierre, 2005). Η Τασοπούλου (2011) κατέγραψε ορισμένους από τους βασικότερους ορισμούς για τη διακυβέρνηση που απαντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία, από όπου διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της διακυβέρνησης, αλλά το περιεχόμενο που της προσδίδεται εξαρτάται από την εκάστοτε προσέγγιση όσον αφορά τους εμπλεκόμενους στις σχετικές διαδικασίες, τους μηχανισμούς που εμπεριέχονται σε αυτές, τα ισχύοντα θεσμικά περιβάλλοντα και κοινωνικο-πολιτικά συστήματα, τους τύπους διοίκησης, τους επιδιωκόμενους στόχους κ.λπ. Συνολικά, πάντως, βασική διαπίστωση είναι ότι η διακυβέρνηση περιλαμβάνει δομές, θεσμούς, μηχανισμούς, παίκτες και τις αλληλεξαρτήσεις τους και αποτελεί μία σύνθετη διαδικασία συγκερασμού και συντονισμού δημόσιων και ιδιωτικών συμφερόντων.

Στο παρόν τμήμα της εργασίας επιχειρείται η κατανόηση της έννοιας της διακυβέρνησης σε σχέση με την έννοια της "ρύθμισης" και τις διαφορετικές μορφές της. Η έννοια της "ρύθμισης" και οι θεωρίες που την πλαισιώνουν φαίνεται να αποτελούν "πρόδρομο" της διακυβέρνησης και ορισμένων, τουλάχιστον, εκ των προσεγγίσεών της, όπως προκύπτει από τον ορισμό της "ρύθμισης", που διατυπώθηκε από τους Lange και Regini (1989) και υιοθετήθηκε από τον Le Gales (1998):

- Η μέθοδος συντονισμού διαφορετικών δραστηριοτήτων, ή σχέσεων μεταξύ παικτών.
- Ο καταμερισμός πόρων σε σχέση με αυτές τις δραστηριότητες ή αυτούς τους παίκτες.
- Η συγκρότηση των αντιθέσεων (πρόληψη, επίλυση)." (Le Gales, 1998: 483).

Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, "κάποιος μπορεί να μιλήσει για "ρύθμιση" όταν, για παράδειγμα, η συζήτηση αφορά σχετικά σταθεροποιημένες σχέσεις μεταξύ παικτών ή κοινωνικών ομάδων, σχέσεις που επιτρέπουν τον καταμερισμό πόρων σύμφωνα με ρητές ή άρρητες αρχές και κανόνες" (Le Gales, 1998: 483), χαρακτηριστικά που, κατά την άποψή μας, διαφοροποιούν την έννοια της ρύθμισης από αυτήν της διακυβέρνησης, η οποία περιλαμβάνει, εκτός από τυπικές, και άτυπες σχέσεις, διαδικασίες και αλληλεπιδράσεις.

Ο Le Gales (1998) καταγράφει τρεις βασικούς τύπους μορφών ρύθμισης:

- την κρατική ρύθμιση, όπου το κράτος δομεί τις αντιθέσεις, κατανέμει τους πόρους και συντονίζει τις δραστηριότητες και τις ομάδες. Αυτός ο τύπος ρύθμισης υπονοεί κυριαρχία και έλεγχο καθώς και ικανότητα επικύρωσης,
- τη ρύθμιση της αγοράς, που στις καπιταλιστικές κοινωνίες διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οργάνωση των ανταλλαγών μεταξύ προσφοράς και ζήτησης,
- τη συνεργατική/ανταποδοτική ρύθμιση, η οποία βασίζεται σε αρχές και πρότυπα, σε κοινή ταυτότητα, σε εμπιστοσύνη και σε αλληλεγγύη μεταξύ των μελών μιας κοινότητας.

Σε αυτούς τους τρεις τύπους, οι Streeck και Schmitter (1985) έχουν προσθέσει έναν τέταρτο, τη ρύθμιση από ομάδες μεγάλων συμφερόντων, οι οποίες συνάπτουν συμφωνίες με το κράτος. Ο Le Gales (1998) επισημαίνει, βεβαίως, ότι σπάνια συναντάει κανείς μόνο του έναν τύπο ρύθμισης, αν και συνήθως κάποιος από αυτούς τους τύπους είναι κυρίαρχος ανάλογα με τον τομέα ή τη χρονική περίοδο.

Μετά τα παραπάνω, η διακυβέρνηση μπορεί να οριστεί ανάλογα με τις διαφορετικές μορφές ρύθμισης, οι οποίες θα πρέπει να εξετάζονται *"παράλληλα με την εγγύτητα των παικτών, των ομάδων και των θεσμών και τις χωρικές διαδράσεις των διαφόρων οργανισμών"* (Le Gales, 1998: 494). Ο Le Gales (1998) επισημαίνει, μάλιστα, ότι το ζήτημα της

διακυβέρνησης γίνεται κατανοητό από τις συνδέσεις των διαφορετικών τύπων ρύθμισης σε μια περιοχή από την άποψη της πολιτικής και κοινωνικής συνοχής, αλλά και από την άποψη της ικανότητας των δράσεων.

"Διακυβέρνηση" (*governance*) σημαίνει κάτι πολύ περισσότερο από "κυβέρνηση" (*government*). Κεντρικό στοιχείο της διαδικασίας "κυβέρνησης" είναι η ρύθμιση, η λειτουργία της οποίας τίθεται στο επίκεντρο των σχέσεων κράτους-κοινωνίας, ως αυτή που καθοδηγεί και ολοκληρώνει το σύστημα, εισάγοντας τις αναγκαίες προσαρμογές και ασκώντας επιρροή στις συμπεριφορές διαφόρων κοινωνικών ομάδων προς την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων που εκφράζουν το κράτος (Σπανού, 2003). Αντίθετα, η διακυβέρνηση αντιστοιχεί σε μια αναζήτηση νέων μορφών δημόσιας δράσης και σε ένα πέρασμα από την κρατική κυριαρχία και ένα ιεραρχικά δομημένο σύστημα που περιορίζει τους άλλους -πλην του κράτους- δρώντες, "σε έναν κόσμο σε μεγάλο βαθμό "α-κεντρικό" τον οποίο χαρακτηρίζει η κατάλυση των συνόρων μεταξύ δημοσίου-ιδιωτικού, κεντρικού-τοπικού, εθνικού-υπερεθνικού, και η ποικιλία των δρώντων που παρεμβαίνουν και βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση" (Σπανού, 2003: 115). Ο όρος "διακυβέρνηση" διεκδικεί την ενσωμάτωση και μορφοποίηση των συμφερόντων φορέων ποικίλης προέλευσης (ιδιωτικός τομέας, ομάδες συμφερόντων, εθελοντικός τομέας, κοινωνικές ομάδες κ.λπ.), την οργάνωση συλλογικής δράσης, τη διαμόρφωση συνασπισμών και εταιρικών σχέσεων κ.λπ., με σκοπό την επίτευξη συλλογικών στόχων (Σπανού, 2003: 117).

Η διακυβέρνηση αναφέρεται σε μια διαφορετική προσέγγιση δημόσιας δράσης και οργανωτικών δομών που, όμως, σε αντίθεση με την άποψη του Rhodes (1997) ότι εν μέρει αντιτίθενται στην ιδέα της ίδιας της κυβέρνησης, θεωρείται, κατά την άποψή μας, συμπληρωματική με αυτήν της "κυβέρνησης" ή εμπεριέχει την έννοια της "κυβέρνησης". Είναι επομένως ένα περισσότερο περιεκτικό "φαινόμενο" και περιλαμβάνει τόσο κυβερνητικούς (επίσημους) θεσμούς όσο και μη κυβερνητικούς (ανεπίσημους) θεσμούς, οργανισμούς και πρακτικές, μέσω των οποίων πραγματοποιείται συντονισμός των διαφόρων παικτών και αρθρώνονται και διευθετούνται τα διάφορα συμφέροντα (δημόσια και ιδιωτικά).

3. ΚΥΡΙΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

Οι αναφερόμενες μέχρι αυτό το σημείο εξελίξεις και θέσεις, σχετίζονται με συζητήσεις για το μετασχηματισμό του ρόλου του κράτους όσον αφορά τη διοίκηση των σχέσεων μεταξύ κοινωνίας και οικονομίας, για περισσότερο αποκεντρωμένες μορφές εξουσίας και για την ανάγκη επαναπροσδιορισμού των αρμοδιοτήτων κάθε επιπέδου διοίκησης, για διαφορετικά θεσμικά μοντέλα διακυβέρνησης που παράγουν διαφορετικές επιλογές και αποτελέσματα πολιτικής, για την ανάγκη συμμετοχής μη κυβερνητικών δρώντων και οργανισμών της κοινωνίας των πολιτών στην παραγωγή και διαχείριση του χώρου κ.λπ.

Από τη θεώρηση και μελέτη των διαφορετικών προσεγγίσεων για τη διακυβέρνηση εντοπίστηκαν τέσσερις κύριες θεωρητικές απόψεις, εκ των οποίων η πρώτη μπορεί να χαρακτηριστεί ως "προσέγγιση-πλαίσιο", βάσει της οποίας αναπτύσσονται και οι υπόλοιπες τρεις κύριες απόψεις: Η πρώτη αφορά τις μορφές εξουσίας και το ρόλο του κράτους, η δεύτερη αφορά το ζήτημα της κλίμακας και του επαναπροσδιορισμού της στην ανάλυση της διακυβέρνησης, η τρίτη τα δίκτυα πολιτικής στη μελέτη της διακυβέρνησης, ενώ η τέταρτη επικεντρώνεται στη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών.

3.1. Μορφές εξουσίας και ο μετασχηματισμός του ρόλου του κράτους

Μέχρι τη δεκαετία του '80, η ανάπτυξη των πόλεων ήταν καθοδηγούμενη από το κράτος και κυριαρχούσε η άποψη ότι οι κυβερνήσεις είχαν την εξουσία και την ικανότητα να διαμορφώσουν πολιτική και να υλοποιήσουν αναπτυξιακούς στόχους. Οι αστικές κυβερνήσεις ήταν επιφορτισμένες με την παροχή υποδομών για την αποδοτικότερη λειτουργία των πόλεων, την παροχή υπηρεσιών που αναπτύσσουν τους ανθρώπινους πόρους, αυξάνουν την παραγωγικότητα και βελτιώνουν το επίπεδο ζωής των κατοίκων, τη ρύθμιση των ιδιωτικών δραστηριοτήτων που επηρεάζουν την πρόνοια, την υγεία και την ασφάλεια του αστικού πληθυσμού και την παροχή υπηρεσιών που υποστηρίζουν τις παραγωγικές δραστηριότητες και επιτρέπουν την αποδοτική λειτουργία των ιδιωτικών επιχειρήσεων (Davey, 1996· Rakodi, 2003).

Από τα μέσα της δεκαετίας του '80, άρχισε να δίνεται μεγαλύτερη προσοχή στους οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών και στα κοινωνικά κινήματα και αναδείχθηκε η ανάγκη για μεγαλύτερη "επίσημη δημοκρατικοποίηση στο εθνικό επίπεδο" (Rakodi, 2003: 525). Παράλληλα με τον "εκδημοκρατισμό" των κυβερνήσεων σε εθνικό επίπεδο, ξεκίνησαν να διατυπώνονται απόψεις για "αποκέντρωση", βασισμένες στην υπόθεση ότι "η αποκεντρωμένη κυβέρνηση είναι ικανή να συντονίσει τομεακές δραστηριότητες, έχει καλύτερη γνώση των τοπικών συνθηκών, είναι σε μεγαλύτερο βαθμό υπόλογη στον τοπικό πληθυσμό και επομένως περισσότερο ικανή να αντιστοιχίσει τους πόρους στις τοπικές ανάγκες και προτεραιότητες" (Rakodi, 2003: 525). Αυτή η τάση για αποκέντρωση συνοδεύτηκε από την αναγνώριση της σημασίας του ρόλου μη κυβερνητικών δρώντων και οργανισμών της κοινωνίας των πολιτών στην παραγωγή και διαχείριση του χώρου, προκαλώντας, έτσι, τις παραδοσιακές προσεγγίσεις του δημόσιου τομέα όσον αφορά τις πολιτικές διευθετήσεις, τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, την κατανομή ρόλων και αρμοδιοτήτων μεταξύ οργανισμών του δημόσιου και άλλων τομέων και μεταξύ των επιπέδων διοίκησης, την κινητοποίηση και κατανομή των οικονομικών πόρων για την αστική ανάπτυξη κ.λπ. (Rakodi, 2003).

Η πρώτη ενδιάμεση έκθεση του προγράμματος 2.3.2 *Governance of territorial and urban policies from EU to local level* του ESPON (ESPON, 2004) βασισμένη σε πλήθος

θεωρητικών απόψεων² που έχουν διατυπωθεί σε μια προσπάθεια αντίληψης του μετασχηματισμού της κυβέρνησης σε διακυβέρνηση, συνοψίζει τις επιδράσεις αυτών των διαδικασιών αναδόμησης στις κυβερνητικές δομές ως εξής:

- Σχετική υποβάθμιση του ρόλου του κράτους στις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις
- Εμπλοκή μη κυβερνητικών δρώντων σε ένα πλήθος κρατικών λειτουργιών και σε ένα εύρος χωρικών κλιμάκων
- Αλλαγή από ιεραρχικές μορφές κυβερνητικών δομών σε περισσότερο ελαστικές μορφές εταιρικών συνεργασιών και δικτυώσεις
- Μετατόπιση από τις παροχές των τυπικών κυβερνητικών δομών στο σύγχρονο επιμερισμό αρμοδιοτήτων και παροχής υπηρεσιών μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών
- Εμφάνιση τοπικών/περιφερειακών μορφών διακυβέρνησης ως αποτέλεσμα της κινητοποίησης και δόμησης συγκεκριμένης κλίμακας ("scale-specific") κρατικών πολιτικών και θεσμών.

Επομένως, οι προσεγγίσεις της διακυβέρνησης που πραγματεύονται τον μετασχηματισμό του ρόλου του κράτους, υπογραμμίζουν μια μετάβαση από τη δεδομένη υπεροχή-κεντρικότητα των επίσημων κυβερνήσεων σε περισσότερο αποκεντρωμένες μορφές διακυβέρνησης. Αυτές οι μορφές διακυβέρνησης θεωρούν ως αναγκαιότητα τη συνύπαρξη ποικίλων μορφών και επιπέδων εταιρικών σχέσεων μεταξύ επίσημων, παρακρατικών και μη κυβερνητικών οργανισμών στη διαχείριση των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων. Προκαλούν την από τα "πάνω προς τα κάτω" ιεραρχική πολιτική οργάνωση και υποστηρίζουν τη λειτουργική αναδιοργάνωση των δραστηριοτήτων του κράτους, δίνοντας έμφαση στην προώθηση ή/και καθοδήγηση της αυτο-οργάνωσης των σχέσεων εντός των ίδιων των κρατικών οργανισμών (Jessop, 1995). Ο Jessop υποστηρίζει, αφενός, ότι η μακροπρόθεσμη επιβίωση του κράτους εξαρτάται από συγκεκριμένες οργανωτικές ιδιότητες, συμπεριλαμβανομένης της διάρθρωσης της κυβέρνησης και της διακυβέρνησης, και, αφετέρου, ότι για την επιτυχή λειτουργία των επίσημων μηχανισμών, απαιτούνται και άλλοι, πλην του δημόσιου χρήματος και των νόμων, πόροι, όπως το ιδιωτικό χρήμα, η γνώση ή/και η εξειδίκευση. Δεδομένης της τελευταίας αυτής άποψης, η εμπλοκή του κράτους καθίσταται λιγότερο ιεραρχική και λιγότερο κεντρική.

Σε μεταγενέστερη εργασία του ο ίδιος συγγραφέας χρησιμοποιεί τον όρο "αποεθνικοποίηση του κράτους" (Jessop, 1997: 573) για να περιγράψει την τάση εξασθένισης των

² Για παράδειγμα: Jessop (1995), Marks (1996), Stoker (1991), Stoker (1997), Brenner (2000), όπως αναφέρεται στο ESPON (2004).

εθνικών κρατικών μηχανισμών³ και την αναγνώριση, χωρικά και λειτουργικά, νέων κυβερνητικών ικανοτήτων σε όλα τα επίπεδα: υπο-εθνικό, εθνικό, υπερεθνικό και υπερτοπικό. Ο όρος περιγράφει μια μετακίνηση της κρατικής εξουσίας προς όλες τις κατευθύνσεις (προς τα πάνω, προς τα κάτω και πλαγίως), καθώς οι κυβερνητικοί διαχειριστές προσπαθούν να αυξήσουν τη σχετική λειτουργική τους αυτονομία και τις στρατηγικές τους ικανότητες. Αναφέρει δε, ως μια πτυχή αυτής της τάσης, την απώλεια της δεδομένης κυριαρχίας των εθνικών κυβερνήσεων σε συγκεκριμένες ρυθμιστικές εξουσίες ή εξουσίες που αφορούν στη λήψη αποφάσεων, οι οποίες μετατίθενται προς τα πάνω, σε υπερεθνικούς οργανισμούς, και οι προκύπτοντες κανόνες και αποφάσεις δεσμεύουν τις εθνικές κυβερνήσεις (καταγραφόμενη τάση, επί παραδείγματι, στην ΕΕ). Αντίστοιχα, μια άλλη πτυχή είναι *"η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε κατώτερα επίπεδα χωρικής οργάνωσης και η ανάπτυξη διεθνούς αλλά ενδοτοπικής διαμόρφωσης πολιτικής"* (Jessop, 1997: 574). Υπογραμμίζει, ωστόσο, ότι το εθνικό κράτος παραμένει ο κύριος παράγοντας επίτευξης κοινωνικής συνοχής⁴ και προώθησης της κοινωνικής αναδιανομής. *"Αυτή η τάση"*, κατά τον Jessop, *"αντιπροσωπεύει μια επαναδιάρθρωση διαφορετικών επιπέδων χωρικής οργάνωσης της εξουσίας εντός του παγκόσμιου πολιτικού συστήματος"* και την ανάπτυξη *"ενδοτοπικών αλλά υπερεθνικοποιημένων"* καθεστώτων διαμόρφωσης πολιτικής (Jessop, 1997: 574).

Στην ίδια εργασία, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί, επίσης, τον όρο *"αποκρατισμό"* (*"destatization"*) για να περιγράψει τη μετάθεση από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση και τον μετασχηματισμό του κεντρικού ρόλου του κράτους με την παράλληλη εμπλοκή και συνεργασία, εκτός από κυβερνητικούς, και άλλων οργανισμών, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Ειδικότερα, ο όρος υποδηλώνει *"τη σύνθετη τέχνη της καθοδήγησης πολλαπλών φορέων, θεσμών και συστημάτων που αφενός είναι λειτουργικά ανεξάρτητοι μεταξύ τους και αφετέρου δομικά συνδεδεμένοι μέσω διαφόρων μορφών ανταποδοτικών αλληλεξαρτήσεων"* (Jessop, 1997: 575). Υποστηρίζει, μάλιστα, ότι οι κυβερνήσεις πάντα βασιζόνταν στη βοήθεια άλλων παραγόντων για την υλοποίηση των κυβερνητικών στόχων, όμως, αυτή η υποστήριξη αυξήθηκε και επαναρυθμίστηκε. Στο πλαίσιο αυτό, κάνει λόγο για έναν αυξημένο ρόλο της κυβέρνησης στη *"μετα-διακυβέρνηση"*, δηλαδή για έναν ρόλο συντονισμού διαφορετικών μορφών διακυβέρνησης και διασφάλισης της ελάχιστης συνοχής μεταξύ τους. Οι πολιτικές αρχές, σε εθνικό και σε άλλα επίπεδα, είναι επιφορτισμένες με τη ρύθμιση της αυτο-οργάνωσης των εταιρικών σχέσεων, των δικτύων και των καθεστώτων

³ Ο όρος *"εξασθένιση του κράτους"* (*"hollowing out of the state"*) χρησιμοποιείται και από τον Rhodes (2007) για να περιγράψει τη μείωση, λόγω της ανάπτυξης της διακυβέρνησης, της ικανότητας των κατεχόντων διοικητική εξουσία να δράσουν αποτελεσματικά, καθιστώντας τους λιγότερο βασιζόμενους σε έναν κώδικα ελεγκτικής λειτουργίας και περισσότερο βασιζόμενους στη διπλωματία.

⁴ Αρκετοί αναλυτές έχουν ασχοληθεί με τη συσχέτιση της διακυβέρνησης με την κοινωνική συνοχή, για παράδειγμα Kearns και Forrest (2000), van Marissing κ.ά. (2006).

διακυβέρνησης, με μια σειρά ενεργειών που συνηγορούν στη λειτουργία των μορφών δικτύωσης, διαπραγμάτευσης και συντονισμού "στη σκιά της ιεραρχίας". Συγκεκριμένα, οι κυβερνήσεις, έχοντας αυτόν τον "μετα-διακυβερνητικό ρόλο", παρέχουν τους κανόνες της διακυβέρνησης, διασφαλίζουν τη συμβατότητα μεταξύ των διαφορετικών μηχανισμών της, αναπτύσσουν την οργανωτική γνώση και πληροφόρηση βάσει της οποίας διαμορφώνονται οι εκάστοτε προσδοκίες, δρουν ως αποδέκτες προσφυγών για φιλονικίες που αναδύονται, ισορροπούν τις διαφοροποιήσεις εξουσίας με την ενίσχυση ασθενέστερων δυνάμεων προς όφελος της ολοκλήρωσης του συστήματος και της κοινωνικής συνοχής, επιχειρούν να κατανοήσουν την ταυτότητα, τις στρατηγικές ικανότητες και τα συμφέροντα ατόμων και συλλογικών φορέων σε επιλεγμένες στρατηγικές, και τέλος, αναλαμβάνουν την πολιτική ευθύνη για ενδεχόμενη αποτυχία στη διακυβέρνηση (Jessop, 1997, 1998).

Τέλος, ο Jessop (1997: 575) διαπιστώνει μια τάση προς τη "διεθνοποίηση των καθεστώτων πολιτικής", καθώς το πλαίσιο δράσης των κρατικών κυβερνήσεων έχει επεκταθεί ώστε να περιλάβει ένα ευρύ φάσμα εξω-εδαφικών ή υπερεθνικών παραγόντων και διαδικασιών (κυρίως στο πλαίσιο επιδίωξης διεθνούς ανταγωνιστικότητας), ενώ και οι βασικοί παίκτες των καθεστώτων πολιτικής έχουν, επίσης, επεκταθεί, ώστε να περιλάβουν αλλοεθνείς φορείς και θεσμούς στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των πολιτικών.

Ολοκληρώνοντας την παραπάνω συλλογιστική για το νέο ρόλο του κράτους, ο Jessop (1997) επισημαίνει ότι οι παραπάνω τάσεις δεν αποκλείουν τις εθνικές κυβερνήσεις από το να έχουν έναν συνεχή και κεντρικό πολιτικό ρόλο (κυρίως λόγω της δυνατοτήτάς τους να εξασφαλίσουν δημοκρατική πολιτική ευθύνη). Αυτό που απαιτείται είναι ο επαναπροσδιορισμός αυτού του ρόλου, μέσω μιας γενικότερης επαναδιάρθρωσης των τοπικών, περιφερειακών, εθνικών και υπερεθνικών επιπέδων οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης. Με ποιόν τρόπο κάθε κυβέρνηση θα διαδραματίσει αυτόν τον ρόλο εξαρτάται από τις μεταβολές στο θεσμικό περιβάλλον και στις ισορροπίες δυνάμεων, καθώς η παγκοσμιοποίηση, από τη μια, και η τοπική διακυβέρνηση από την άλλη εξελίσσονται με γοργούς ρυθμούς. Με αυτήν τη συλλογιστική, καταλήγει ότι, ο σημαντικότερος, ίσως, ρόλος των εθνικών κυβερνήσεων είναι αυτός της μετα-διακυβέρνησης, όπως περιγράφηκε προηγούμενα.

Συνολικά, όπως διαπιστώνουν οι Peters και Pierre (2001: 131), "κινούμαστε από ένα μοντέλο του κράτους με μια φιλελεύθερη-δημοκρατική προοπτική προς ένα κρατικό μοντέλο που χαρακτηρίζεται από σύνθετα πρότυπα ενδεχομένων και εξαρτήσεων από εξωτερικούς δρώντες" (συσχετίζοντάς το με την αναδυόμενη πολυ-επίπεδη διακυβέρνηση) ή από έναν τύπο κράτους "επιταγής και ελέγχου" σε ένα κράτος "ενθαρρυντή", που έχει ως βασικό ρόλο όχι να διοικεί την κοινωνία αλλά να προσδιορίζει στόχους και να τους προωθεί συγκεντρώνοντας και συντονίζοντας πόρους από διάφορες προελεύσεις⁵.

⁵ Την τελευταία αυτή άποψη υποστηρίζουν και οι Bevir και Rhodes (2001). Με αναφορά σε συγκεκριμένα παραδείγματα από τη βρετανική εμπειρία, κάνουν λόγο για *διασυνδεδεμένη* ("joined-up") κυβέρνηση, πρεσβευ-

3.2. Το ζήτημα της "κλίμακας" στη διακυβέρνηση: Πολυ-επίπεδη διακυβέρνηση

Το ζήτημα και, για κάποιους αναλυτές (π.χ. Jessor, 2005), το "πρόβλημα" της κλίμακας στη διακυβέρνηση, τίθεται κατ' αρχήν στην περίπτωση της ΕΕ και γίνεται αντιληπτό στη θεωρητική βάση της πολυ-επίπεδης διακυβέρνησης. Ωστόσο, τα ζητήματα της κλίμακας είναι, επίσης, σημαντικά για όλες τις μορφές διακυβέρνησης και γι' αυτόν τον λόγο οι θεωρήσεις της διακυβέρνησης δεν μπορεί να είναι αποκομμένες από τα ιδιαίτερα "χωρικο-χρονικά" (Jessor, 2005: 225) χαρακτηριστικά των αντικειμένων της, των μηχανισμών της και των δράσεων των εμπλεκόμενων στην άσκησή της. Κατά τον Jessor, οι δεδομένες χωρικές διαμορφώσεις προσφέρουν διαφορετικές πιθανότητες ανάπτυξης και επέκτασης κοινωνικών σχέσεων τόσο σε διαφορετικές χρονικές περιόδους όσο και σε διαφορετικές τοποθεσίες. Από την πλευρά τους ο χώρος και η κλίμακα προσδιορίζουν επιπρόσθετες ιδιότητες στη χωρική οργάνωση.

Η έννοια της κλίμακας, οριζόμενη ως μια ιεραρχία χώρων διαφορετικών μεγεθών, π.χ. τοπικός, περιφερειακός, εθνικός, παγκόσμιος (Jessor, 2005), έχει χρησιμοποιηθεί για την κατανόηση των αλλαγών στην κυβέρνηση και διακυβέρνηση της ΕΕ. Η έννοια αποτελεί σημαντική πτυχή των συζητήσεων περί οικονομικής και πολιτικής αναδιάρθρωσης και περί επαναπροσανατολισμού της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής πολιτικής και ειδικότερα όσον αφορά την πλέον κατάλληλη κλίμακα στην οποία λαμβάνουν χώρα συγκεκριμένες δράσεις. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Jessor, δεν είναι αυτονόητο ότι οι περισσότερο ισχυροί θεσμοί και δρώντες βρίσκονται στην κορυφή της ιεραρχίας.

Επιδιώκοντας να αντιστοιχήσει το ζήτημα της κλίμακας στις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης, ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ότι συχνά οι συζητήσεις για την παγκοσμιοποίηση επικεντρώνονται σε μια *"σημαντική ανα-κλιμάκωση των κοινωνικών σχέσεων, εντός των οποίων και μέσω των οποίων η παγκόσμια κλίμακα έχει καταστεί κυρίαρχη"* (Jessor, 2005: 227). Αυτή η θεώρηση, ωστόσο, μπορεί να είναι παραπλανητική, καθώς υπονοεί, κατά τον συγγραφέα, ότι άλλες κλίμακες, όπως η ΕΕ, η εθνική, η περιφερειακή ή η αστική, έχουν απωλέσει τη σημασία τους στην ιεραρχία. Αντιθέτως, υποστηρίζει, ότι η παγκοσμιοποίηση είναι *"πολύμετρη"* ("*multi-scalar*"), καθώς όχι μόνο αναδύεται από τις δράσεις πολλών επιπέδων (κλιμάκων) που συνυπάρχουν και αλληλοδιαπερνούνται με περίπλοκους τρόπους, αλλά επίσης τείνει να αναπτύσσει και να εμβαθύνει την κλίμακα και τη χωρική κατανομή του εργατικού δυναμικού. Επιπλέον, αυτό που φαίνεται ως παγκο-

οντας την ύπαρξη προγραμμάτων δράσης που διασυνδέουν την κεντρική με την τοπική κυβέρνηση, δημόσιες αρχές, τον ιδιωτικό τομέα, εθελοντικούς οργανισμούς κ.λπ. *"Το κράτος είναι ένας ενθαρρυντής εταίρος που διασυνδέει και καθοδηγεί ενέλικτα δίκτυα, και οι δημόσιοι λειτουργοί πρέπει να υιοθετούν. ... η αποστολή είναι να δομηθούν γέφυρες μεταξύ των οργανισμών που εμπλέκονται στο σχεδιασμό πολιτικών και στην παροχή υπηρεσιών"* (Bevir and Rhodes, 2001: 126-7).

σμιοποίηση από μια πλεονεκτική σκοπιά θα μπορούσε συχνά να μελετηθεί καλύτερα από άλλες απόψεις κλίμακας, όπως είναι η διεθνοποίηση, η υπερεθνικοποίηση, η διεθνής τοπικοποίηση κ.λπ., διαδικασίες που με τη σειρά τους συνδέονται και περιελάσσονται με τη συνολική δυναμική της παγκοσμιοποίησης. Η παραπάνω συλλογιστική υπογραμμίζει τη σημασία της διερεύνησης της πολυ-επίπεδης/πολύμετρης ("*multi-scalar*") φύσης των κοινωνικών διαδικασιών και την ανάγκη ενασχόλησης με το ζήτημα του επαναπροσδιορισμού της κλίμακας ("*re-scaling*") στην ανάλυση της διακυβέρνησης (Jessop, 2005).

Η πολυ-επίπεδη διακυβέρνηση ("*multi-level governance*") αποτελεί μια θεωρία για την κατανόηση της όλο και περισσότερο διασπασμένης και πολυκεντρικής μορφής που υιοθετεί η ΕΕ και των αλλαγών στις σχέσεις μεταξύ της τελευταίας, των κρατών-μελών και των υποεθνικών κυβερνήσεων. Αν και η έννοια "πολυ-επίπεδη διακυβέρνηση" εισήχθη αρχικά στη συζήτηση για τη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως "ένα παιχνίδι δύο επιπέδων" μεταξύ της ΕΕ και των εθνικών κυβερνήσεων (van Kersbergen και van Waarden, χ.ε.) εξελίχθηκε ώστε να συμπεριλάβει πολλαπλά επίπεδα. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Jordan (2001: 200) ότι "*στις μέρες μας, η διαπραγμάτευση δεν είναι απλά μεταξύ δύο ή ακόμα και τριών επιπέδων, αλλά συμπεριλαμβάνει πολλαπλά επίπεδα, πολλά εκ των οποίων βρίσκονται έξω από τον έλεγχο των κρατικών ανώτερων λειτουργιών*". Άλλωστε, υποστηρίζει ότι, ούτε οι κρατικοί λειτουργοί είναι σε θέση να γνωρίζουν επακριβώς τι εν τέλει θα υιοθετηθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής⁶. Έτσι, η θεωρία αυτή βρίσκει αντίκρισμα στο μετασχηματισμό των πολιτικών και της διοίκησης στο ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο "*σε ένα σύστημα πολυ-επίπεδης, μη ιεραρχικής, συζητητικής και απολιτικής διακυβέρνησης, μέσω ενός σύνθετου πλέγματος δημόσιων/ιδιωτικών δικτύων και φαινομενικά αυτόνομων κρατικών υπηρεσιών, που ενδιαφέρεται κατά πρώτο λόγο για την επανα-ρύθμιση και απορρύθμιση της αγοράς*" (Hix, 1998: 54).

Η ανάδυση της πολυ-επίπεδης διακυβέρνησης θέτει υπό αμφισβήτηση τις παραδοσιακές προσεγγίσεις της λειτουργίας, των ικανοτήτων, των δυνατοτήτων και της οργάνωσης μιας δημοκρατικής και υπόλογης κυβέρνησης (Peters και Pierre, 2001). Εκκινώντας από τον βασικό ορισμό της πολυ-επίπεδης διακυβέρνησης σύμφωνα με τον οποίο αυτή η μορφή διακυβέρνησης αφορά "ένα σύστημα συνεχούς διαπραγμάτευσης ανάμεσα σε αντικρουόμενες κυβερνήσεις σε διαφορετικά χωρικά επίπεδα – υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό" (Marks, 1993: 392)⁷, οι Peters και Pierre προσθέτουν ότι ο όρος ενέχει και την έννοια "των σχέσεων μεταξύ διαδικασιών διακυβέρνησης σε αυτά τα επίπεδα" και ότι, επομένως, "*αναφέρεται όχι μόνο στις διαπραγματευτικές σχέσεις μεταξύ θεσμών σε*

⁶ Αντίστοιχη είναι και η προσέγγιση των Marks κ.ά. (1996).

⁷ Η αναφορά λήφθηκε από Bache (2005).

διαφορετικά θεσμικά επίπεδα αλλά και σε μία κάθετη 'στρωμάτωση' διαδικασιών διακυβέρνησης σε αυτά τα διαφορετικά επίπεδα" (Peters και Pierre, 2001: 132· Pierre και Stoker, 2000).

Η πολυ-επίπεδη διακυβέρνηση αποτελεί ένα από τα κυρίαρχα μοντέλα πολιτικής στην ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πρεσβεύει τη δημιουργία μιας λειτουργικής κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων στο κοινό πολιτικό σύστημα της ΕΕ (Szczerki, χ.ε.). Το μοντέλο αυτό επιχειρεί να διασφαλίσει πέντε σημαντικές υποστηρικτικές προϋποθέσεις για σταθερότητα στο εξελισσόμενο πολιτικό περιβάλλον της Ευρώπης, που επιγραμματικά μπορούν να περιγραφούν ως εξής:

1. Σύνδεση μεταξύ των σημαντικών σε αριθμό ημι-αυτόνομων κέντρων αυτοδιοικητικής εξουσίας –ρύθμιση από κοινούς νομικούς κανόνες και συμφωνίες.
2. Ενεργή εμπλοκή των αποκεντρωμένων αυτοδιοικήσεων με παράλληλο σεβασμό στην προσωπική τους ταυτότητα.
3. Νέες σχέσεις μεταξύ αγοράς και πολιτικής.
4. Αναζωογόνηση της αντιπροσωπευτικής φύσης του πολιτικού συστήματος, αμβλύνοντας το δημοκρατικό κενό μεταξύ πολιτικών και θεσμών και "ανοίγοντας" τη δημόσια διοίκηση στην κοινωνία των πολιτών.
5. Νέες μορφές παγκόσμιας ολοκλήρωσης (Szczerki, χ.ε.).

Κατά την άποψη αυτή, το κράτος διατηρεί δύο διακριτούς ρόλους. Ο πρώτος είναι να θέτει στόχους και προτεραιότητες και ο δεύτερος να επιτυγχάνει συντονισμό των πόρων. Επομένως, το κράτος παραμένει ένας ενεργός "παίκτης" αλλά με διαφορετικές αρμοδιότητες. Η έμφαση μετατίθεται στη διαδικασία επανεξέτασης μεθόδων συλλογικής ρύθμισης και δράσης. Στις προϋποθέσεις της πολυ-επίπεδης διακυβέρνησης περιλαμβάνονται η κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ της δημόσιας διοίκησης και της αυτοδιοίκησης, η έννοια των καθηκόντων του πολίτη (*citizenship*) –ενεργή κοινωνία των πολιτών, η διαφάνεια στη δημόσια δράση (Szczerki, χ.ε.), και η εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα (επιχειρήσεις, επαγγελματικές ομάδες), ο οποίος μπορεί να ασκήσει επιρροή στα διάφορα επίπεδα, τόσο κάθετα (στο ευρωπαϊκό, εθνικό και κατώτερο επίπεδο) όσο και οριζόντια (στους διάφορους τομείς, συμπεριλαμβανομένου του τομέα της αγοράς) (van Kersbergen και van Waarden, χ.ε.).

Η πρόκληση για την πολυ-επίπεδη διακυβέρνηση δεν είναι απλά ότι οι πολιτικές λειτουργούν σε διαφορετικά χωρικά επίπεδα, αλλά ότι αλληλεπιδρούν. Η δράση σε ένα πλήθος επιπέδων κρίνεται απαραίτητη για την επίτευξη πολλών στόχων (Stoker, 2003). Το βασικό όφελος της πολυ-επίπεδης διακυβέρνησης έγκειται στο βαθμό ευελιξίας της, ζήτημα που είναι άμεσα συναρτημένο με τον επιτυχή συντονισμό των πολλαπλών αρμοδιοτήτων (Hooghe και Marks, 2003). Οι συνεχείς διαπραγματεύσεις επιτρέπουν στους λαμβά-

νοντες αποφάσεις να "προσαρμόζουν την κλίμακα της διακυβέρνησης ώστε να εκφράζει την ετερογένεια" (Hooghe και Marks, 2003: 4).

Παρότι οι περισσότεροι αναλυτές συμφωνούν ότι η ΕΕ έχει διαφορετικά επίπεδα, ωστόσο, διαφωνούν όσον αφορά στο ποιοι παίκτες που δρουν σε αυτά τα διαφορετικά επίπεδα είναι περισσότερο σημαντικοί στη διαμόρφωση της πολιτικής της ΕΕ. Συνοπτικά, οι υποστηρικτές της κρατικο-κεντρικής θεωρίας θεωρούν ότι το κράτος διαδραματίζει έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο και ότι τα κανάλια διαμεσολάβησης είναι επίσημα, δηλ. καθοδηγούνται και αρθρώνονται από τις κρατικές κυβερνήσεις. Στον αντίποδα αναπτύσσονται οι περισσότερο πλουραλιστικές θεωρήσεις, οι οποίες οραματίζονται ένα περισσότερο ανοικτό πρότυπο, με υπερεθνικούς και υποεθνικούς παίκτες να διαδραματίζουν σημαντικό καθοδηγητικό ρόλο (Jordan, 2001). Στο πλαίσιο αυτών των προσεγγίσεων, η πολιτική συνοχή της ΕΕ αποτελεί μια διαδικασία "μέσω της οποίας οι αρχές και η εξουσία σταδιακά διασπείρεται μεταξύ πολλαπλών επιπέδων διακυβέρνησης παρά διατηρούνται και μονοπωλούνται από τις κρατικές κυβερνήσεις" (Jordan, 2001: 196).

Η πολυ-επίπεδη διακυβέρνηση έχει δεχθεί σημαντική κριτική από πολλούς αναλυτές. Ο Jordan (2001) συνοψίζει αυτή την κριτική στα ακόλουθα σημεία:

1. Δεν πρόκειται επί της ουσίας για πρωτότυπη θεωρία, αλλά περισσότερο για συνοθύλευμα προϋφιστάμενων θεωρητικών αναλύσεων.
2. Παρότι παρέχει μια περιεκτική περιγραφή των σύγχρονων αλλαγών στην ευρωπαϊκή διακυβέρνηση, στερείται ένα σύνολο υποθέσεων για την ολοκλήρωση, έτοιμων να δοκιμασθούν.
3. Εξαίρει σε σημαντικό βαθμό την αυτονομία των υποεθνικών δρώντων, ακόμη και σε πεδία πολιτικής που η πολυ-επίπεδη προσέγγιση θεωρείται ότι θα λειτουργούσε πολύ ικανοποιητικά.
4. Υιοθετεί μια αρκετά "από τα πάνω προς τα κάτω" θεώρηση των υπο-εθνικών αρχών, καθώς θεωρεί ότι οι τελευταίες δέχονται παθητικά την όποια εξουσία τους μεταβιβάζεται από τις Βρυξέλες ή/και το εθνικό επίπεδο, παρά μάχονται για την απόκτησή της.
5. Επικεντρώνεται περισσότερο στις υπο-εθνικές αρχές και όχι στις υπο-εθνικές ομάδες, όπως οι ομάδες πίεσης.
6. Το γεγονός ότι οι υποεθνικοί δρώντες παρακάμπτουν τις κυβερνήσεις και λειτουργούν ανεξάρτητα στην Ευρώπη, δεν υπονοεί κατ' ανάγκη ότι έχουν την εξουσία να διαμορφώσουν αποτελέσματα (η κινητοποίηση δεν ταυτίζεται με την επιρροή).
7. Αγνοεί το διεθνές επίπεδο διάδρασης.

3.3. Τα δίκτυα πολιτικής: Δικτυακή διακυβέρνηση

Η ακαδημαϊκή συζήτηση περί δικτύων και διακυβέρνησης έχει αναδυθεί ως επακόλουθο των οικονομικών αλλαγών που έχουν συντελεστεί διεθνώς και έχουν καταστήσει τις μεγάλες κυβερνήσεις και τις μεγάλες επιχειρήσεις "μάλλον αναποτελεσματικές ως μέσα οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης" (Jessop, 1995: 312).

Στη διεθνή βιβλιογραφία και συζήτηση εντοπίζεται πλήθος ορισμών της δικτυακής διακυβέρνησης, οι περισσότερες από τις οποίες επικεντρώνονται σε δύο βασικές προσεγγίσεις:

- α. μοντέλα διάδρασης στην ανταλλαγή και στις σχέσεις και
- β. ροή πόρων μεταξύ ανεξάρτητων μονάδων.

Οι υποστηρικτές της πρώτης προσέγγισης επικεντρώνονται στα παράλληλα ή οριζόντια πρότυπα ανταλλαγής, σε μακροπρόθεσμες επαναλαμβανόμενες κατά διαστήματα ανταλλαγές που δημιουργούν αλληλεξαρτήσεις, ανεπίσημες ενδο-επιχειρησιακές συνεργασίες και παλίνδρομες γραμμές επικοινωνίας. Οι υποστηρικτές της δεύτερης προσέγγισης επικεντρώνονται σε ανεξάρτητες ροές πόρων μεταξύ μη ιεραρχικών ομάδων οργανισμών που δημιουργούνται από νομικά ανεξάρτητες μονάδες. Δίνουν έμφαση στην ανεξαρτησία μονάδων που αλληλεπιδρούν (Jones κ.ά., 1997). Οριζόμενη ως πρότυπες σχέσεις μεταξύ ατόμων, ομάδων και οργανισμών (Dubini και Aldrich, 1991), ή ως μακροπρόθεσμες επαναλαμβανόμενες περιοδικά ανταλλαγές που δημιουργούν αλληλεξαρτήσεις οι οποίες βασίζονται σε μίξη υποχρεώσεων, προσδοκιών και κοινών συμφερόντων (Larson, 1992), είτε ως παράλληλες ή οριζόντιες ανταλλαγές, ανεξάρτητες ροές πόρων και συμπληρωματικές ροές πληροφορίας (Powell, 1990), η έννοια της δικτυακής διακυβέρνησης εμπεριέχει ροές πόρων, συλλογικότητα και ανταλλαγές μεταξύ ατόμων, ομάδων, φορέων κ.λπ., κοινές προσδοκίες και κοινά συμφέροντα, μη ιεραρχικές σχέσεις και συνεργασίες κ.λπ.⁸

Ο Rhodes είναι ένας από τους βασικούς αναλυτές που μετέλλαξε τη μελέτη των δικτύων σε μελέτη της διακυβέρνησης. Ο όρος "δίκτυα πολιτικής" (policy networks), όπως χρησιμοποιείται στην ανάλυση της βρετανικής κυβέρνησης, "αναφέρεται σε ένα σύνολο επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών συστημάτων σύνδεσης μεταξύ κυβερνητικών και άλλων δρώντων, διαρθρωμένων γύρω από κοινά συμφέροντα στη διαμόρφωση δημόσιας πολιτικής και στην εφαρμογή. Οι θεσμοί αυτοί είναι αλληλοεξαρτώμενοι. Οι πολιτικές

⁸ Οι Hanf και O'Toole (1992) υποστηρίζουν ότι ο όρος "δίκτυα" θα πρέπει να εφαρμόζεται μόνο σε προμελετημένες και προαποφασισμένες διαδράσεις και δίνουν τον ακόλουθο ορισμό: "Ο όρος δίκτυα ... μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αναφερθεί σε καταστάσεις στις οποίες η αλληλεπίδραση μεταξύ μεμονωμένων οργανισμών είναι σκόπιμα επιδιωκόμενη και προωθούμενη με σκοπό τον αποτελεσματικό συντονισμό πολιτικής ή κοινής δράσης για την προώθηση κοινών στόχων. Υπό αυτή την έννοια, ο συντονισμός μεταξύ των οργανισμών περιλαμβάνει παρέμβαση για την προώθηση του είδους της διάδρασης που φαίνεται κατάλληλη για την επίτευξη της απαραίτητης προσυμφωνημένης προσπάθειας" (Αναφορά που λήφθηκε από Leach, 1997: 30).

αναδύονται από τη διαπραγμάτευση μεταξύ των μελών των δικτύων. Οι υπόλοιποι δρώντες συνήθως περιλαμβάνουν τους επαγγελματίες, τους εμπορικούς συλλόγους και τις μεγάλες επιχειρήσεις" (Rhodes, 2007: 1244). Οι κεντρικές υπηρεσίες έχουν ανάγκη τη συνεργασία των παραπάνω δρώντων, καθώς η κυβέρνηση δεν μπορεί να παρέχει μόνη της τις υπηρεσίες, οπότε αξιοποιεί άλλα σώματα. Επίσης, είναι πάρα πολλές οι ομάδες που πρέπει να συμβουλευτεί η κυβέρνηση, ώστε να συγκεντρώσει τα διάφορα συμφέροντα. Από την άλλη, οι διάφορες ομάδες χρειάζονται τα χρήματα και τη νομοθετική δικαιοδοσία που μόνο η κυβέρνηση είναι σε θέση να παρέχει (Rhodes, 2007). Κατά αυτήν την έννοια τα δίκτυα πολιτικής αποτελούν συστοιχίες οργανισμών που αλληλοσυνδέονται εξαιτίας εξαρτήσεων πόρων (Rhodes, 1997). Ο Rhodes (1981: 98-9, 1988 και 2007: 1245) τονίζει ότι:

- " (α) Κάθε οργανισμός είναι εξαρτώμενος από άλλους οργανισμούς για πόρους.
- (β) Για να επιτύχουν τους στόχους του, οι οργανισμοί πρέπει να ανταλλάξουν πόρους.
- (γ) Παρά το ότι η διαδικασία λήψης απόφασης εντός του οργανισμού περιορίζεται από άλλους οργανισμούς, ο *κυρίαρχος συνασπισμός* διατηρεί κάποια ελευθερία βούλησης (..) [και] επηρεάζει ποιες σχέσεις παρουσιάζονται ως πρόβλημα και ποιοι πόροι θα πρέπει να αναζητηθούν.
- (δ) Ο κυρίαρχος συνασπισμός χρησιμοποιεί στρατηγικές εντός γνωστών κανόνων παιχνιδιού για να ρυθμίσει τη διαδικασία ανταλλαγής.
- (ε) Διαφοροποιήσεις στο βαθμό ελευθερίας είναι προϊόν των στόχων και της σχετικής εξουσιαστικής δυναμικής των αλληλεπιδρώντων οργανισμών. Αυτή η σχετική εξουσιαστική δυναμική είναι ένα προϊόν των πόρων του κάθε οργανισμού, των κανόνων του παιχνιδιού και της διαδικασίας ανταλλαγής μεταξύ των οργανισμών".

Ο Rhodes (2007) υποστηρίζει ότι, σε αντίθεση με τις κοινές συμφωνίες, τα δίκτυα χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό εμπιστοσύνης, η οποία είναι απαραίτητη για συνεργατική συμπεριφορά. Με την εξάπλωση των δικτύων (αναφερόμενος στη βρετανική πραγματικότητα), έχει υπάρξει μια επαναλαμβανόμενη ένταση μεταξύ των συμφωνιών από τη μια πλευρά, με τη σημασία που αυτές δίνουν στον ανταγωνισμό για την επίτευξη καλύτερης τιμής, και στα δίκτυα από την άλλη, με τη σημασία που δίνουν στη συνεργατική συμπεριφορά.

Συσχετίζοντας τα "δίκτυα" με τη "διακυβέρνηση", ο Rhodes υποστηρίζει ότι "η διακυβέρνηση αναφέρεται στη διοίκηση με και διαμέσου δικτύων" (Rhodes, 2007: 1246) και συζητά για τη "δικτυακή διακυβέρνηση", προσδίδοντάς της τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- αλληλεξάρτηση μεταξύ οργανισμών (η διακυβέρνηση είναι ευρύτερη της κυβέρνησης, καλύπτοντας μη κυβερνητικούς δρώντες),

- αλλαγή των ορίων του κράτους, εννοώντας τα όρια μεταξύ δημόσιου, ιδιωτικού και εθελοντικού τομέα· συνεχείς διαδράσεις μεταξύ των μελών του δικτύου, που προκαλούνται από την ανάγκη ανταλλαγής πόρων και διαπραγμάτευσης κοινών σκοπών,
- διαδράσεις που έχουν τις ρίζες τους στην εμπιστοσύνη και ρυθμίζονται από τους κανόνες του παιχνιδιού που διαπραγματεύονται και συμφωνούνται από τους συμμετέχοντες στο δίκτυο,
- σχετική αυτονομία του δικτύου από το κράτος (τα δίκτυα δεν είναι υπόλογα στο κράτος, αλλά αυτο-οργανώνονται· το κράτος, ωστόσο, μπορεί έμμεσα να καθοδηγήσει τα δίκτυα).

"Τα δίκτυα οριοθετούν τη συμμετοχή στη διαδικασία πολιτικής· αποφασίζουν ποια ζητήματα θα συμπεριληφθούν και ποια θα αποκλειστούν από την ατζέντα πολιτικής· διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των δρώντων μέσω των κανόνων του παιχνιδιού· παρέχουν προνόμια σε συγκεκριμένα συμφέροντα" κ.λπ. (Rhodes, 2007: 1251).

Ο ρόλος του κράτους σε αυτά τα δίκτυα δεν είναι βεβαίως ανίσχυρος. Οι κρατικοί φορείς μπορεί να χάνουν την ικανότητά τους για απευθείας έλεγχο πάνω στις πολιτικές, ωστόσο παραμένουν ένα μέρος του δικτύου, με ίσα δικαιώματα στις διαδικασίες διαπραγμάτευσης σε σχέση με τα υπόλοιπα μέλη του δικτύου και χωρίς την ικανότητα να κάνουν χρήση της εξουσίας, όταν οι αποφάσεις που λαμβάνονται δεν είναι επιθυμητές για τους ίδιους. Ανάλογα, η εξάρτησή τους από τους υπόλοιπους δρώντες είναι η ίδια με την εξάρτηση αυτών των δρώντων από την κυβέρνηση (Peters και Pierre, 1998).

Η δικτυακή διακυβέρνηση απαιτεί το κράτος να καθοδηγεί την κοινωνία μέσω της ανάπτυξης σύνθετων δικτύων και την ανάδυση "από τα κάτω προς τα πάνω" προσεγγίσεων στη λήψη αποφάσεων. Ο Stoker (2006) ενστερνίζεται την άποψη του Kettl (2002) ότι οι πολιτικοί και οι δημόσιοι διαχειριστές απαιτείται να βρουν νέους τρόπους λειτουργίας και συγκεκριμένα ότι πρέπει να βασίζονται σε διαδικασίες αλληλεπίδρασης προσώπων και οργανισμών, συμπληρωματικά με την άσκηση της εξουσίας τους, επισημαίνει, ωστόσο, ότι απαιτείται ένα επιπλέον όραμα, ένα πλαίσιο-ομπρέλα που θα πλαισιώνει τις νέες πρακτικές και *"θα καθοδηγεί τους δημόσιους λειτουργούς στον δικτυακό διακυβερνητικό τους ρόλο"* (Stoker, 2006: 42).

Από την πλευρά του ιδιωτικού τομέα, σύμφωνα με τους Peters και Pierre (1998), οι κρατικές υπηρεσίες μπορούν να δίνουν κάποιου είδους συγκατάθεση για την προώθηση της πολιτικής, αλλά η πραγματική δράση ανήκει στον ιδιωτικό τομέα, ο οποίος, αφενός λόγω της γραφειοκρατίας των κυβερνητικών φορέων και αφετέρου λόγω της ικανότητας παρακολούθησης της πληροφόρησης και της εφαρμογής, φαίνεται να είναι περισσότερο αποτελεσματικός (είτε για λόγους κέρδους είτε όχι). Μάλιστα, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι, σε περισσότερο ακραίες εκδοχές, ακόμα και αν οι κυβερνήσεις επιχειρήσουν να

ασκήσουν έλεγχο πάνω στην πολιτική, τα δίκτυα έχουν την ικανότητα και την προσαρμοστικότητα της αυτο-οργάνωσης.

Η χρήση των δικτύων οδηγεί σε μια ανάμειξη πόρων του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Ένας από τους συνηθέστερους τρόπους με τους οποίους μπορεί να λάβει χώρα αυτή η ανάμειξη είναι η σύσταση, επίσημων ή λιγότερο επίσημων, εταιρικών σχέσεων δημόσιου-ιδιωτικού τομέα (Peters και Pierre, 1998). Μια εταιρική σχέση στην (αστική) διακυβέρνηση μπορεί να οριστεί ως ένας συνασπισμός συμφερόντων που συναθροίζονται με σκοπό να προετοιμάσουν και να επιβλέψουν στρατηγικές για την αντιμετώπιση (αστικών) προβλημάτων (van Marissing κ.ά., 2006). Ο Stoker (1998) προσδιορίζει τρεις διαφορετικούς τύπους εταιρικών-σχέσεων:

- ο πρώτος τύπος αφορά τις σχέσεις εντολέα-εντολοδόχου, ή συμβάσεις·
- ο δεύτερος τύπος αφορά τη διαπραγμάτευση και το συντονισμό μεταξύ διαφορετικών ομάδων προσώπων μέσω της μίξης ικανοτήτων, και
- ο τρίτος τύπος αφορά την εγκαθίδρυση ενός επιπέδου αμοιβαίας κατανόησης και την ανάπτυξη ενός κοινού οράματος.

Οι εταιρικές σχέσεις επιτρέπουν στην κάθε πλευρά να χρησιμοποιήσει πόρους που σε άλλη περίπτωση δεν θα είχε στη διάθεσή της. Για παράδειγμα, μέσω της εταιρικής σχέσης, δίνεται η δυνατότητα στον ιδιωτικό τομέα να αποκτήσει δημόσια αποδοχή και κονδύλια για συγκεκριμένα έργα και στο δημόσιο τομέα να αποφύγει ορισμένες διαδικαστικές απαιτήσεις που ενδεχομένως να περιόριζαν τη λειτουργία του. Βεβαίως, όλα τα παραπάνω προϋποθέτουν προθυμία από μέρους της κυβέρνησης να αναπτύξει εναλλακτικές μορφές και εργαλεία διαμόρφωσης και εφαρμογής πολιτικής (Peters και Pierre, 1998), δηλαδή εναλλακτικές μορφές διακυβέρνησης.

3.4. Η συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών: Συμμετοχική διακυβέρνηση

Τις τελευταίες δεκαετίες διαπιστώνεται ότι οι κοινωνικοί δρώντες έχουν καταστεί ιδιαίτερα σημαντικοί στον τομέα της πολιτικής και της διοίκησης, καθώς οι παραδοσιακές προσεγγίσεις της κυβέρνησης θεωρούνται αδύναμες να καθοδηγήσουν τις κοινωνίες, με αποτέλεσμα η θεώρησή τους ως "οργανισμοί ελέγχου και ρύθμισης" να θεωρείται πλέον ξεπερασμένη (Peters και Pierre, 1998: 223). Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ο όρος διακυβέρνηση περιλαμβάνει, εκτός από τους κυβερνητικούς θεσμούς, και μη κυβερνητικούς μηχανισμούς, που επιχειρούν να επιτύχουν τις προσδοκίες τους μέσω συλλογικών προγραμμάτων, συχνά χωρίς την εμπλοκή των επίσημων κυβερνητικών αρχών και με τα δικά τους μέσα (De Senarchlens, 1998).

"Η δημόσια συμμετοχή αποτελεί ένα θεμελιώδες δόγμα της έννοιας της διακυβέρνησης" (ESPON, 2006: 30). Συμπεριλαμβάνεται μάλιστα στις πέντε αρχές μιας καλής διακυβέρνησης σύμφωνα με τη Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση. Γενικά η

συμμετοχή μπορεί να οριστεί ως "το σύνολο των δημοκρατικών δυνατοτήτων που προσφέρονται στον πληθυσμό για να πάρει μέρος στη λήψη αποφάσεων" (Σταθακόπουλος, 1988: 20) και θεωρείται παραδοσιακά ως ένα μέσο νομιμοποίησης αυτών των διαδικασιών (Schmitter, 2002)⁹, ενώ σύμφωνα με ορισμένες προσεγγίσεις θεωρείται ότι παράγει "καλύτερα αποτελέσματα" (Heinelt, 2002). Το τελευταίο προϋποθέτει να έχει παρασχεθεί, σε όσους επηρεάζονται από τις αποφάσεις, το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, ώστε ακόμα και στην περίπτωση που η τελική απόφαση αποκλίνει από τις απόψεις τους, τουλάχιστον να είχαν τη δυνατότητα διατύπωσης γνώμης. Επιπλέον, μια ανοικτή και ελεύθερη συμμετοχή, με την εμπλοκή ενός ευρέως φάσματος συμφερόντων, οδηγεί τους συμμετέχοντες στην προσεκτική διατύπωση των θέσεών τους, περιορίζοντας τις "εγωιστικές" και χωρίς λογική τοποθετήσεις (Heinelt, 2002: 17). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η δουλειά του Habermas (1984 και 1987), ο οποίος ανέπτυξε την έννοια της "ιδανικής κατάστασης λόγου", σύμφωνα με την οποία όλοι οι συμμετέχοντες πρέπει να εμπλέκονται στη δημόσια σφαίρα, μέσω μιας ορθολογικής και απαλλαγμένης από περιορισμούς επικοινωνίας, με σκοπό την κατανόηση και συμφιλίωση μεταξύ αντικρουόμενων αξιών και την ολοκλήρωση των σχετικών πολιτικών αντικειμένων. Αυτή η ουσιαστική διαδικασία, θεωρεί ο συγγραφέας ότι, αποτελεί μια συμμετοχική αστική δημοκρατία.

Οι διάφοροι αναλυτές έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα της συμμετοχικής διακυβέρνησης με διαφορετικούς αλλά ταυτόχρονα και συμπληρωματικούς τρόπους. Δύο είναι οι σημαντικότερες από αυτές τις προσεγγίσεις: απόψεις που αφορούν το "σχεδιασμό θεσμών" και απόψεις που αφορούν την "ενδυνάμωση ενός επιπέδου βάσης". Πιο συγκεκριμένα, από τη μια πλευρά υπάρχουν οι απόψεις που επικεντρώνονται στους θεσμούς και στο πώς αυτοί επηρεάζουν την ενθάρρυνση της συμμετοχής των ατόμων. Αυτή η επικέντρωση οδηγεί στον προσδιορισμό θεσμικών εργαλείων που μπορούν να βοηθήσουν να δημιουργηθεί μία "ορθολογιστική" συναίνεση" (Beaumont και Nicholls, 2008: 88) και να εξυπηρετούν τη δημοκρατική συμμετοχή. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν οι υποστηρικτές της άποψης ότι η ύπαρξη ευαισθητοποιημένων κοινοτήτων αποτελεί προϋπόθεση για την ενδυνάμωση. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, επιδίωξη είναι η διαμόρφωση μιας ενδυναμωμένης βάσης η οποία, εν συνεχεία, είναι σε θέση να οδηγήσει στην άρθρωση κριτικής γνώμης στην αρένα πολιτικής. Η άποψη αυτή σχετίζεται και με τη δημιουργία μηχανισμών που ενσωματώνουν πολλαπλούς δρώντες άμεσα στη διαδικασία λήψης απόφασης¹⁰. Πάντως, οι Beaumont και Nicholls (2008: 92) υποστηρίζουν ότι διαχρονικά "οι προσεγγίσεις της αστικής συμμετοχικής διακυβέρνησης έχουν υποστεί μια βαθμιαία μετάβαση από άμεση και επισταμένη διαδικασία λήψης απόφασης, σε περισσότερο πρόσφατες προσεγγίσεις που τονίζουν μια

⁹ Όπως αναφέρεται από Heinelt (2002).

¹⁰ Για αναλυτικότερη παρουσίαση των σχετικών προσεγγίσεων, βλ. Beaumont και Nicholls (2008).

εγγενή πολιτική διαμάχη και "ομαλοποίηση" θεσμών κοινωνικής ζωής κάτω από νεοφιλελεύθερες σχέσεις εξουσίας".

Με τη συμμετοχή τους στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής, οι πολίτες αφενός παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες στους υπεύθυνους για τη διαμόρφωση πολιτικής (Wagle, 2000), και επομένως αποτελούν εκτός από διακυβευματίες και πληροφοριοδότες (van Marissing κ.ά., 2006), και αφετέρου δέχονται οι ίδιοι πληροφορίες για τον τρόπο διαμόρφωσης των πολιτικών και για τα συμφέροντά τους σε κάθε διαφορετική επιλογή πολιτικής. Στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής διαδικασίας, επιβάλλεται η συμμετοχή των πολιτών σε όλα τα στάδια διαμόρφωσης πολιτικής, από τη διατύπωση του προβλήματος μέχρι την επιλογή πολιτικής (Wagle, 2000). Κεντρικό σημείο αναφοράς των παραπάνω είναι η κατά το δυνατόν προστασία και εξασφάλιση του δημόσιου συμφέροντος.

Το "δημόσιο συμφέρον" είναι συχνά δύσκολο να οριστεί και για το λόγο αυτό απαιτείται η ενεργοποίηση μηχανισμών, όπως η δημόσια συμμετοχή, για να "εμφυσηθεί" η έννοια στη λειτουργία των κυβερνητικών θεσμών. Οι πολίτες μπορούν να κληθούν να συμμετάσχουν στην πολιτική διαδικασία είτε για να εκφράσουν τις απόψεις τους, είτε για να συμμετάσχουν στην εφαρμογή πλήθους κυβερνητικών προγραμμάτων, είτε ακόμη για να συμβάλλουν, μέσω διαλεκτικών μεθόδων, στη διαμόρφωση πολιτικής. Βέβαια, δεν έχουν όλοι οι πολίτες την ικανότητα και τους πόρους για να συμμετάσχουν σε αυτές τις διαδικασίες ή ακόμη και να συστήσουν εταιρικές σχέσεις, γεγονός που εγείρει ερωτήματα αναφορικά με την επίτευξη αποτελεσμάτων που ανταποκρίνονται στην έννοια του "δημόσιου συμφέροντος". Επομένως, είναι ιδιαίτερα σημαντικός ο ρόλος του κράτους ως συντονιστής και διαχειριστής αυτών των σχέσεων, καθώς και η λήψη από μέρους του αντισταθμιστικών μηχανισμών που τουλάχιστον να προστατεύουν τους ενεργούς πολίτες και τις κοινότητες. Με τη συμμετοχή των πολιτών, είτε ως μεμονωμένα άτομα είτε ως συλλογικές ομάδες, οι κυβερνήσεις είναι σε θέση να διατηρηθούν σε αρμονία με τις επιθυμίες του κοινού (Murdoch και Abram, 1998).

Ο van Marissing και οι συνεργάτες του (2006) υιοθετούν τα τρία μοντέλα εμπλοκής των πολιτών που πρώτος διατύπωσε ο Sprinkhuizen (2001), το *μοντέλο της έκφρασης γνώμης*, το *μοντέλο της συμμετοχής* και το *μοντέλο της συζήτησης*, για να συσχετίσουν τις διάφορες μορφές συμμετοχής και κατ' επέκταση της διακυβέρνησης με την κοινωνική συνοχή. Οι ίδιοι διαχωρίζουν τρεις τύπους κοινωνικής συνοχής: οριζόντια, θεσμική και κάθετη. Η οριζόντια αφορά τη συνοχή μεταξύ των κατοίκων, η θεσμική αφορά τη συνοχή ανάμεσα σε εκείνους που διαμορφώνουν πολιτική, τους διακυβευματίες και άλλες ομάδες που λαμβάνουν αποφάσεις, και η κάθετη συνοχή αφορά τις επαφές μεταξύ των πολιτών από τη μια πλευρά και εκείνων που διαμορφώνουν πολιτική και των διακυβευματιών από την άλλη. Κατά τους συγγραφείς, η ύπαρξη ενός τύπου συνοχής δεν υπονοεί αυτόματα την ύπαρξη και κάποιου άλλου τύπου. Επανερχόμενοι, λοιπόν, στο ζήτημα της συσχέτισης των

μορφών συμμετοχής με αυτούς τους τύπους κοινωνικής συνοχής, ο van Marissing και οι συνεργάτες του (2006) καταλήγουν στα ακόλουθα:

- Στο μοντέλο της έκφρασης γνώμης, "η συμμετοχή των πολιτών μπορεί να θεωρηθεί ως ένα εργαλείο που δίνει στους μεμονωμένους πολίτες την ευκαιρία να προστατέψουν τους εαυτούς τους απέναντι στα σχέδια που βλάπτουν τα συμφέροντά τους" (van Marissing κ.ά, 2006: 283). Αυτό το μοντέλο φαίνεται πλέον να έχει ξεπεραστεί, καθώς συνειδητοποιείται ότι απαιτείται διαρκής ροή επικοινωνίας μεταξύ των πολιτών και εκείνων που διαμορφώνουν πολιτική. Σχετίζεται μάλλον περισσότερο με τη θεσμική συνοχή, αφού τα προγράμματα διαμορφώνονται από μια "κλειστή" ομάδα επαγγελματιών, ενώ οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα αντίδρασης μόνο στο τελικό στάδιο του σχεδιασμού.
- Στο μοντέλο της συμμετοχής, υπάρχει εξαρχής διάδραση των πολιτών και εκείνων που διαμορφώνουν πολιτική. Οι πολίτες θεωρούνται ως οι εκπρόσωποι των συμφερόντων των διαφόρων ομάδων της πόλης ή της γειτονιάς. Το μοντέλο αυτό φαίνεται να σχετίζεται περισσότερο με την κάθετη συνοχή, αφού οι πολίτες αποτελούν μέρος της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, παράπλευρα με τους θεσμικούς παίκτες.
- Το μοντέλο της συζήτησης βασίζεται στην ιδέα της ενσωμάτωσης περισσότερων κατοίκων απ' όσους θα μπορούσαν να εμπλακούν με τους παραδοσιακούς τρόπους συμμετοχής (όπως στο μοντέλο της συμμετοχής το οποίο βασίζεται στην ιδέα της εκπροσώπησης), οργανώνοντας προσβάσιμες δραστηριότητες και συναντήσεις. Μια μορφή τέτοιων δραστηριοτήτων είναι η οργάνωση δημοσίων συζητήσεων (*forum*), όπου οι πολίτες μπορούν να συζητήσουν με εκείνους που διαμορφώνουν πολιτική τα τοπικά προβλήματα, ώστε να βρεθεί η καλύτερη λύση. Το μοντέλο της συζήτησης, επομένως, σχετίζεται περισσότερο με την οριζόντια συνοχή.

"Η συμμετοχή πρέπει να γίνεται κατανοητή ως ένα ευρύτερο πλαίσιο οικονομικής και πολιτικής εξουσίας" (INTERACT, χ.ε.: 18). Οι προτιμήσεις της κοινότητας ποικίλουν και συχνά έρχονται σε σύγκρουση με τις δυνάμεις της αγοράς. Παράλληλα, οι κοινότητες δεν χαρακτηρίζονται από ομοιογένεια και συναίνεση, αλλά από συγκρουόμενα συμφέροντα. Με αυτό το δεδομένο, η διαδικασία της συμμετοχής αποτελεί μια αρένα διαμεσολάβησης αυτών των συμφερόντων, αλλά και προτεραιοποίησής τους με βάση "τα συστήματα πολιτικών αξιών" των ίδιων των συμμετεχόντων (INTERACT, χ.ε.: 18). Αυτό με τη σειρά του οδηγεί συχνά σε μια αίσθηση ότι τα συμφέροντα ορισμένων τομέων της κοινότητας περιθωριοποιούνται και επομένως η συμμετοχή δεν έχει ουσία. Η εξέταση των μελετών περίπτωσης που συμπεριλήφθηκαν στο πρόγραμμα του δικτύου INTERACT οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι διαφορετικοί τομείς της κοινότητας διαφοροποιούνται ως προς την

ικανότητά τους να επωφεληθούν από τις διαδικασίες συμμετοχής. Αυτό που διαπιστώθηκε είναι ότι οι ούτως ή άλλως περισσότερο μειονεκτικές ομάδες δεν θα επωφεληθούν από τη διαδικασία. Ως εκ τούτου, και σύμφωνα με την τελική έκθεση του προγράμματος, η διαδικασία πρέπει να διαμορφώνεται με τρόπο ώστε να δημιουργεί το πεδίο και τις προϋποθέσεις συμμετοχής για τέτοιου είδους κοινότητες. Και καταλήγει ότι η συμμετοχή δεν μπορεί ποτέ να αξιολογηθεί απλά από τον αριθμό των συμμετεχόντων, καθώς η έννοια της δημοκρατίας αφορά όλους, και τις μειονότητες και τις πλειονότητες, όπως και την εξισορρόπηση των αντικρουόμενων συμφερόντων.

4. ΤΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΔΙΔΗΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη διακυβέρνηση έχουν αποδοθεί πολλαπλές ερμηνείες και οι θεωρίες που την πλαισιώνουν έχουν ασχοληθεί με πλήθος τομέων της οικονομίας, της κοινωνίας, της ανάπτυξης γενικότερα. Μάλιστα αυτή η πολλαπλότητα και συνθετότητα της έννοιας την έχει καταστήσει μια έννοια ασαφή, που όπως πολύ εύστοχα αναφέρει ο Jessop (2002: 36) "*μπορεί να εφαρμοστεί σχεδόν οπουδήποτε και επομένως δεν περιγράφει και δεν εξηγεί τίποτα*", με την έννοια ότι η χρήση του όρου μπορεί να οδηγήσει σε παρερμηνείες και άσκοπες διαφωνίες. Μία πρώτη σύγχυση που δημιουργείται είναι η σχέση των εννοιών "κυβέρνηση" και "διακυβέρνηση". Συχνά χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημες, άλλοτε θεωρείται ότι η δεύτερη περικλείει την πρώτη, άλλοτε ότι αποτελούν έννοιες αντικρουόμενες – χαρακτηριστική είναι η προκλητική ρύση του Rhodes (1996) "διακυβέρνηση χωρίς κυβέρνηση". Το πρόβλημα γίνεται ακόμα εντονότερο όταν για τον ορισμό της έννοιας ή για την περιγραφή διαφόρων μοντέλων-προσεγγίσεων διακυβέρνησης εμπλέκονται έννοιες όπως διοίκηση ή διαχείριση¹¹. Η ίδια η διακυβέρνηση, από την άλλη, άλλοτε λαμβάνεται ως μια θεωρία (είτε πολιτική θεωρία είτε θεωρία διοίκησης που μπορεί να έχει διάφορες μορφές), άλλοτε ως μια πολιτική, άλλοτε ως διαδικασία, δηλαδή ως το μέσο για την επίτευξη ενός στόχου, άλλοτε αποτελεί η ίδια στόχο.

Η έννοια της διακυβέρνησης περιλαμβάνει τόσο επίσημες-θεσμικές διαδικασίες και πρωτοβουλίες όσο και ανεπίσημες. Αφορά τόσο εσωτερικές όσο και εξωτερικές δομές εξουσίας μέσω των οποίων επιλύονται συλλογικά τα προβλήματα. Οι πολιτικές που προωθούν την καλή διακυβέρνηση περιλαμβάνουν μηχανισμούς αποκέντρωσης όσον αφορά στις διοικητικές και πολιτικές δομές και κατ' επέκταση μετασχηματισμό του ρόλου του κράτους, ικανότητα δόμησης εταιρικών σχέσεων, μηχανισμούς λογοδοσίας των εταίρων, μίξη ορίων και αρμοδιοτήτων κ.λπ.

¹¹ Βλ. αναλυτικότερα Τασοπούλου (2011).

Η βιβλιογραφία για τα παραπάνω ζητήματα είναι εκτενής, σχεδόν εξαντλητική, και συνοπτικά παρουσιάστηκε προηγούμενα. Αυτό που γίνεται φανερό είναι ότι δεν υπάρχει μια *αυταπόδεικτη αλήθεια* γύρω από την έννοια και το περιεχόμενο της διακυβέρνησης, συχνά μάλιστα όπως προαναφέρθηκε υπάρχει σύγχυση και παρερμηνεία. Κατά την άποψή μας τα στοιχεία που στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρονται ως χαρακτηριστικά μιας "καλής" διακυβέρνησης αποτελούν ταυτόχρονα και προβλήματα ή καλύτερα διλήμματα για τη διακυβέρνηση, τα οποία επιχειρείται να συνοψιστούν στη συνέχεια.

Πολλές από τις προσεγγίσεις της διακυβέρνησης κάνουν λόγο για σχετική υποβάθμιση του ρόλου του κράτους στις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις και υπογραμμίζουν μια μετάβαση από τη δεδομένη υπεροχή-κεντρικότητα των επίσημων κυβερνήσεων σε περισσότερο αποκεντρωμένες μορφές διακυβέρνησης. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, όροι όπως "αποεθνικοποίηση του κράτους" ή "εξασθένιση του κράτους" ή "αποκατάσταση του πολιτικού συστήματος" χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την τάση εξασθένισης των εθνικών κρατικών μηχανισμών, την αναγνώριση νέων κυβερνητικών ικανοτήτων σε όλα τα επίπεδα και τη μετακίνηση της κρατικής εξουσίας προς αυτά τα επίπεδα. Θεωρείται όμως ή μπορεί να θεωρηθεί ο ρόλος του κράτους ξεπερασμένος; Και εφόσον η συζήτηση αφορά τον μετασχηματισμό του ρόλου του, ποιος είναι ή θα πρέπει να είναι ο ρόλος του κράτους στο "νέο διακυβερνητικό πλαίσιο": απλά ένας παίκτης ισότιμος προς τους υπόλοιπους, καθοδηγητής της κοινωνίας, ενθαρρυντής της αγοράς, συντονιστής των διαφορετικών μορφών διακυβέρνησης –άρα ένας ρόλος *μετα-διακυβερνητικός* κατά τον Jessop (1997 και 1998), αν και όπως αναφέρουν οι Βασενχόβεν κ.ά. (2010: 77), *"η μετα-διακυβέρνηση είναι τόσο μια θολή θεωρητική έννοια όσο και μια διαδικασία που είναι αδύνατο να διευκρινιστεί με εμπειρικά πειστικό τρόπο"* – και υπεύθυνος για την επίτευξη συνοχής; Και ως συνέχεια των παραπάνω προβληματισμών, μπορεί να υπάρξει διακυβέρνηση χωρίς κάποιου είδους ρύθμιση; Και αν όχι, ποιος είναι αρμόδιος για τη ρύθμιση, ποιος θέτει τους κανόνες του παιχνιδιού, ποιος εν τέλει λογοδοτεί;

Η λογοδοσία, η αμεροληψία, η αποδοτικότητα και η αποτελεσματικότητα είναι ορισμένες μόνο από τις ιδιότητες μιας καλής διακυβέρνησης. Για τους Βασενχόβεν κ.ά. (2010) η λογοδοσία και η αμεροληψία αποτελούν δύο ζητήματα πρώτης προτεραιότητας στη συζήτηση για τα εμπόδια, τις δυσκολίες και τα αδιέξοδα της διακυβέρνησης. Σύμφωνα με το UNDP (1997) υπόλογοι στο κοινό και στους έχοντες συμφέρον είναι τόσο οι λαμβάνοντες αποφάσεις σε κυβερνητικό επίπεδο όσο και ο ιδιωτικός τομέας και οι πολιτικές οργανώσεις. Είναι όμως αυτό δυνατόν να συμβεί στην πράξη; Ή η πολιτική ευθύνη για ενδεχόμενη αποτυχία στη διακυβέρνηση αποδίδεται ή πρέπει να αποδίδεται στην κεντρική κυβέρνηση (Jessop, 1997 και 1998); Και αν η αμεροληψία από την άλλη, σύμφωνα με τους Rothsten και Teorell (2008), έχει εφαρμογή όχι μόνο στη δημόσια δράση που καθοδηγείται απευθείας από τους νόμους, αλλά και στην εξουσία που πρέπει να μεταφέρεται σε αξιωμα-

τούχους χαμηλότερων επίπεδων διοίκησης για την εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών, πώς μπορεί να διασφαλιστεί ότι τα χαμηλότερα επίπεδα διοίκησης θα σεβαστούν την αρχή της αμεροληψίας κατά την άσκηση της εξουσίας τους και θα εμπλέξουν όλους τους ενδιαφερόμενους ανεξάρτητα από τη θέση τους στην κοινωνικο-οικονομική ιεραρχία, τη δυνατότητα πρόσβασης στην πολιτική αρχή και τις ενδεχόμενες αντικρουόμενες απόψεις που μπορεί να έχουν; Και κατά συνέπεια, πώς και από ποιόν θα αξιολογηθεί η αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα των όποιων επιλογών πολιτικής εν τέλει θα υιοθετηθούν;

Η επιλογή του κατάλληλου επιπέδου στο οποίο γίνονται οι κατά περίπτωση ενέργειες, δηλαδή η αρχή της επικουρικότητας, συνδέεται άμεσα με τη συζήτηση περί διακυβέρνησης και τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων. Σύμφωνα με τον OECD (2000), η αρχή της επικουρικότητας υποστηρίζει ότι η ποιότητα της διακυβέρνησης είναι καλύτερη όταν οι υπηρεσίες παρέχονται από το "περισσότερο" τοπικό επίπεδο που είναι κατάλληλο να παρέχει αυτές τις υπηρεσίες. Ανάλογα και οι συζητήσεις περί αποκέντρωσης βασίζονται στην υπόθεση ότι η αποκεντρωμένη διοίκηση είναι ικανή να συντονίσει τομεακές δραστηριότητες στο τοπικό επίπεδο, έχει καλύτερη γνώση των τοπικών συνθηκών, είναι σε μεγαλύτερο βαθμό υπόλογη στον τοπικό πληθυσμό και περισσότερο ικανή να αντιστοιχίσει τους πόρους στις τοπικές ανάγκες και προτεραιότητες. Μήπως όμως η αποκέντρωση από μόνη της δεν αρκεί; Μήπως η διαχείριση στο περισσότερο τοπικό επίπεδο, χωρίς την ύπαρξη κάποιου είδους ελέγχου από κάποιο ανώτερο επίπεδο, ενέχει τον κίνδυνο της κατάχρησης εξουσίας, της ισχυροποίησης ορισμένων ελίτ, την περιθωριοποίηση ορισμένων ομάδων και κατ' επέκταση την αγνόηση συγκεκριμένων συμφερόντων; Και σε όλα τα παραπάνω έρχεται να προστεθεί το ερώτημα: υπάρχει η έννοια του "κοινού συμφέροντος" κατά τη διαμόρφωση και υλοποίηση μιας πολιτικής και μέσα από ποιες διαδικασίες μπορεί εν τέλει να προσδιοριστεί το δημόσιο (ακόμα και αν όχι "κοινό") συμφέρον; Η κινητοποίηση πολλών παικτών θεωρείται ότι μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση του δημόσιου συμφέροντος. Ποιος όμως είναι ο αρμόδιος ή ο υπεύθυνος γι' αυτήν την κινητοποίηση ή αλλιώς για τη διαμόρφωση των συνθηκών και προϋποθέσεων για τη συμμετοχή, ποιος συμμετέχει ή ποιος θα έπρεπε να συμμετέχει και πώς διασφαλίζεται η συμμετοχή όλων των συμφερόντων ανεξάρτητα από το αν είναι οργανωμένα ή όχι;

Τα παραπάνω είναι ορισμένα μόνο από τα ερωτήματα που εγείρουν οι διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις της διακυβέρνησης. Είτε η διακυβέρνηση είναι το επιθυμητό αποτέλεσμα μιας διαδικασίας, το ιδεατό που κάθε κοινωνία θα πρέπει να επιτύχει, είτε το μέσο για την επίτευξη μιας κατάστασης, μιας πολιτικής, σίγουρα έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά σε κάθε περίπτωση. Η συζήτηση αυτή σχετίζεται με το ζήτημα της διαφορετικής κουλτούρας ή αλλιώς των διαφορετικών παραδόσεων σχεδιασμού. Δεν μπορούν να εξισωθούν όλα τα θεσμικά και κοινωνικο-πολιτικά περιβάλλοντα και να θεωρηθεί ότι η διακυβέρνηση μπορεί να έχει τα ίδια χαρακτηριστικά παντού και σε όλες τις περιπτώσεις.

Δεν υπάρχει κάπου το "ιδανικό" μοντέλο και αλλού η παρέκκλιση. Ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο θα λάβουν χώρα, έχουν τις ρίζες τους αλλά και περιορίζονται από το πολιτισμικό πλαίσιο ή τα γνωρίσματα της κοινωνίας. Διαφορετικά συστήματα, παραδόσεις και ευρύτερα πολιτισμικά πλαίσια διαμορφώνουν διαφορετικές επιλογές και εν τέλει διαφορετικά αποτελέσματα, ενώ, αντίστροφα, οι όποιες επιλογές στις ακολουθούμενες διαδικασίες πρέπει να ανταποκρίνονται σε αυτά τα πλαίσια κουλτούρας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βασενχόβεν Λ., Σαπουντζάκη Κ., Ασπρογέρακας Ε., Γιαννίρης Η. και Παγώνης Θ. (2010) *Χωρική Διακυβέρνηση. Θεωρία, Ευρωπαϊκή Εμπειρία και η Περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα: Κριτική.
- Σπανού Κ. (2003) "Μητροπολιτική Διοίκηση ή Διακυβέρνηση;", στο: Γετίμης Π. και Καυκαλάς Γ. (επ.), *Μητροπολιτική Διακυβέρνηση. Διεθνής εμπειρία και Ελληνική Πραγματικότητα*, Αθήνα: ΙΑΠΑΔ-Πάντειο Πανεπιστήμιο, 109-26.
- Σταθακόπουλος Π. (1988) *Συμμετοχικές Διαδικασίες και Πολεοδομία – Μορφές και Βαθμοί Συμμετοχής*, Θεσσαλονίκη: Δελούσης.
- Τασοπούλου Α. (2011) *Αστική Διακυβέρνηση: Πολεοδομική Πολιτική και Διαχείριση του Χώρου με εφαρμογή στα ΓΠΣ/ΣΧΟΟΑΠ στην Ελλάδα*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχ. ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.

Ξενόγλωσση

- Bache I. (2005) "Europeanization and Britain: Towards Multi-level Governance?", Paper prepared for the EUSA 9th Biennial Conference in Austin, Texas, March 31-April 2 2005. Διαθέσιμο στο: <http://aei.pitt.edu/3158/02/Bache.doc> (τελευταία πρόσβαση: 07/2006).
- Beaumont J. και Nicholls W. (2008) "Plural Governance, Participation and Democracy in Cities", *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(1): 87-94.
- Bevir M. και Rhodes R.A.W. (2001) "Decentering Tradition: Interpreting British Government", *Administration and Society*, 33(2): 107-32.
- Davey K. (1996) "The Structure and Functions of Urban Government", στο D. Pasteur (επ.) (1996) *Urban management: The challenge of growth*, Aldershot: Avebury, 47-102.
- De Senarchlens P. (1998) "Governance and the Crisis in the International Mechanisms of Regulation" (Translated from French), *International Social Science Journal*, 50(155): 91-104.
- Dubini P. και Aldrich H. (1991) "Personal and Extended Networks are Central to the Entrepreneurial Process", *Journal of Business Venturing*, 6(5): 305-13.

- European Spatial Planning Observatory Network [ESPON] (2004) "Governance of Territorial and Urban Policies from EU to Local Level", ESPON Project 2.3.2, First Interim Report, Submitted by University of Valencia, Lead Partner for ESPON 2.3.2, 30 December 2004. Διαθέσιμο στο: http://www.espon.eu/mmp/online/website/content/projects/243/374/index_EN.html (τελευταία πρόσβαση: 07/2006).
- European Spatial Planning Observatory Network [ESPON] (2006) "Governance of Territorial and Urban Policies form EU to Local Level", ESPON Project 2.3.2., Final Report. Part II – Results of the Project. Διαθέσιμο στο: http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/ESPON2006Projects/PolicyImpactProjects/Governance/fr-2.3.2_final_feb2007.pdf (τελευταία πρόσβαση: 02/2011).
- Habermas J. (1984) *The theory of communicative action. Volume 1: Reason and the rationalization of society*, London: Heinemann.
- Habermas J. (1987) *The theory of communicative action. Volume 2: The critique of functionalist reason*, Cambridge: Polity Press.
- Hanf K. και O'Toole L. (1992) "Revisiting old friends: networks, implementation structures and the management of inter-organisational relations", *European Journal of Political Research*, 21: 1-2.
- Harvey D. (1989) "From Managerialism to Entrepreneurialism: the Formation of Urban Governance in Late Capitalism", *Geografisker Annaler*, 71(1):. 3-17.
- Healey P. (2002) "Planning Theory: Interaction with Institutional Contexts", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 11485-91.
- Healey P. (2006) "Transforming Governance: Challenges of Institutional Adaptation and a New Politics of Space", *European Planning Studies*, 14(3): 299-320.
- Heinelt H. (2002) "Achieving Sustainable and Innovative Policies through Participatory Governance in Multi-level Context", στο: Heinelt H., Getimis P., Kafkalas G., Smith R. και Swyngedouw E. (επ.), *Participatory Governance in Multi-Level Context. Concepts and Experience*, Opladen: Leske & Budrich, 17-32.
- Hix S. (1998) "The study of the EU II", *Journal of European Public Policy*, 5(1): 38-65.
- Hooghe L. και Marks G. (2003) "Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-level Governance", *American Political Science Review*, 97(2): 233-43.
- INTERACT (χ.ε.) "Urban Governance in Practice", Final Report of the Interact Network, funded by the European Commission under the 5th Framework Research Programme within Key action 4 "City of Tomorrow and Cultural Heritage". Διαθέσιμο στο: http://www.muenchen.de/cms/prod2/mde/_de/rubriken/Rathaus/18_eu_internationales/02_projekte/engl.pdf (τελευταία πρόσβαση: 02/2011).
- Jessop B. (1995) "The Regulation Approach, Governance and Post-Fordism: Alternative Perspectives on Economic and Political Change?", *Economy and Society*, 24(3): 307-33.

- Jessop B. (1997) "Capitalism and its Future: Remarks on Regulation, Government and Governance", *Review of International Political Economy*, 4(3): 561-81.
- Jessop B. (1998) "The Rise of Governance and the Risks of Failure: the Case of Economic Development", *International Social Science Journal*, 50(155): 29-45.
- Jessop B. (2002) "Governance and Metagovernance: On Reflexivity, Requisite Variety, and Requisite Irony", στο: Heinelt H., Getimis P., Kafkalas G., Smith R. και Swyngedouw E. (επ.), *Participatory Governance in Multi-Level Context*, Opladen: Leske & Budrich, 33-58.
- Jessop B. (2005) "The Political Economy of Space and European Governance", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 96(2): 225-30.
- Jones C., Hesterly W S. και Borgatti S. P. (1997) "A general theory of network governance: exchange conditions and social mechanisms" [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.analytictech.com/borgatti/oppamr6z.htm> (τελευταία πρόσβαση: 07/2006).
- Jordan A. (2001) "The European Union: An Evolving System of Multi-Level Governance .. or Government?", *Policy & Politics*, 29(2): 193-208.
- Kearns A. και Forrest R. (2000) "Social Cohesion and Multilevel Urban Governance", *Urban Studies*, 37(5-6): 995-1017
- Kettl D. F. (2002) *The transformation of governance*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lange P. και Regini M. (1989) *State, market and social regulations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Larson A. (1992) "Network Dyads in Entrepreneurial Settings: A Study of the Governance of Exchange Relationships", *Administrative Science Quarterly*, 37(1): 76-104.
- Leach S. (1997) "The Local Government Review: An Inter-Organizational Perspective", *Public Administration*, 75(1): 21-34.
- Le Gales P. (1998) "Regulation and Governance in European Cities", *International Journal of Urban and Regional Research*, 22(3): 482-506.
- Le Gales P. (2004) "Urban Government: Europe", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 79(1): 16015-18.
- Marks G. (1993) "Structural Policy and Multi-Level Governance in the EC", στο: Cafruny A. και Rosenthal G. (επ.), *The State of the European Community: The Maastricht Debate and Beyond*, Boulder/Colorado: Lynne Rienner, 391-411.
- Marks G., Nielsen F., Ray L. και Salk J. (1996) "Competencies, Cracks and Conflicts: Regional Mobilisation in the EU", στο: Marks G., Scharpf F., Schmitter P. και Streeck. W. (επ.), *Governance in the European Union*, London: Sage, 40-63.
- Murdoch J. και Abram S. (1998) "Defining the Limits of Community Governance", *Journal of Rural Studies*, 14(1): 41-50.

- Organization for Economic Co-operation and Development [OECD] (2000) "The Reform of Metropolitan Governance", Policy Brief, October 2000 [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.oecd.org/dataoecd/3/17/1918016.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 07/2006).
- Peters B. G. και Pierre J. (1998) "Governance Without Government? Rethinking Public Administration", *Journal of Public Administration Research and Theory*, 8(2): 223-43.
- Peters B. G. και Pierre J. (2001) "Developments in Intergovernmental Relations: Towards Multi-level Governance", *Policy & Politics*, 29(2): 131-5.
- Pierre J. (2005) "Comparative Urban Governance. Uncovering Complex Causalities", *Urban Affairs Review*, 40(4): 446-62.
- Pierre J. και Stoker G. (2000) "Towards Multilevel Governance", στο: Dunleavy P., Gamble A., Holliday I. και Peele G. (επ.), (2000) *Developments in British politics*, 6th ed, London: Macmillan, 29-46.
- Powell W.W. (1990) "Neither Market nor Hierarchy: Network Forms of Organizing", στο: Staw B. M. και Cummings L.L. (επ.), *Research in Organizational Behaviour*, Greenwich: CT: JAI , 295-336.
- Rakodi C. (2003) "Politics and Performance: The Implications of Emerging Governance Arrangements for Urban Management Approaches and Information Systems", *Habitat International*, 27: 523-47.
- Rhodes R. A. W. (1981) *Control and Power in Central-Local Government Relationships*, Aldershot: Ashgate.
- Rhodes R. A. W. (1988) *Beyond Westminster and Whitehall: The Sub-Central Governments of Britain*, London and Winchester, MA: Unwin-Hyman/Allen & Unwin.
- Rhodes R. A. W. (1996) "The New Governance: Governing Without Government", *Political Studies*, XLIV: 652-67.
- Rhodes R. (1997) *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Buckingham: Open University Press.
- Rhodes R. A. W. (2007) "Understanding Governance: Ten Years On", *Organization Studies*, 28(8): 1243-64.
- Rothsten B. και Teorell J. (2008) "What Is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions", *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 21(2): 165-90.
- Schmitter P. (2002) "Participation in Governance Arrangement: Is there any Reason to Expect it will Achieve "Sustainable and Innovative Policies in a Multilevel Context"?", στο: Grote J.R. και Gbikpi B. (επ.), *Participatory Governance. Political and Societal Implications*, Opladen: Leske and Budrich, 51-70.

- Sprinkhuizen A. (2001) "De Stem van het Volk. Over Bewonersbetrokkenheid bij Herstructurering als Sociale Interventie", στο: Hortulanus R. P. και Machielse J. E. M. (επ.), *Op het snijvlak van de fysieke en sociale leefomgeving. Het sociaal debat*, Den Haag: Elsevier bedrijfsinformatie B.V., 89–101.
- Stoker G. (1998) "Governance as Theory: Five Propositions", *International Social Science Journal*, 50(155): 17-28.
- Stoker G. (2003) "Distributing Democracy: Seeking a Better Fit for All Tiers of Government", Institute of Public Administration (IPAA), Australia [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.vic.ipaa.org.au/document/item/116> (τελευταία πρόσβαση: 02/2011).
- Stoker G. (2006) "Public Value Management. A New Narrative for Networked Governance?", *American Review of Public Administration*, 36(1): 41-57.
- Streeck W. και Schmitter P. (1985) *Private Interests Government: Beyond Market and State*, Beverly Hills: Sage.
- Szczerski K. (χ.ε.) "The EU Multi-level Governance in Post-communist Conditions – Institutional Challenges", [online]. Διαθέσιμο στο: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan018546.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 07/2006).
- United Nations Development Programme [UNDP] (1997) "Governance for Sustainable Human Development", A UNDP policy document, January 1997, [online]. Διαθέσιμο στο: <http://magnet.undp.org/policy/default.htm> (τελευταία πρόσβαση: 07/2006).
- van Kersbergen K. και van Waarden F. (χ.ε.) "Shifts in Governance" [online]. Διαθέσιμο στο: http://naticent02.uuhost.uk.uu.net/questionnaire/chapter_08.doc (τελευταία πρόσβαση: 07/2006).
- van Marissing E, Bolt G. και van Kempen R. (2006) "Urban Governance and Social Cohesion: Effects of Urban Restructuring Policies in two Dutch Cities", *Cities*, 23(4): 279-90.
- Wagle U. (2000) "The Policy Science of Democracy: The Issues of Methodology and Citizen Participation", *Policy Sciences*, 30(2): 207-23.

Αναστασία Τασοπούλου,
· Κοσμά Αιτωλού 11, 546 42 Θεσσαλονίκη
e-mail: ntasopo@yahoo.gr

Χάρτα για την Ανάπτυξη του Ορεινού Χώρου

Ανέστης Γουργιώτης

Δρ. Πολεοδόμος-Χωροτάκτης, ΥΠΕΚΑ

Περίληψη

Οι ορεινές περιοχές έχουν χάσει τον ενεργό ρόλο που κατείχαν στο παρελθόν με αποτέλεσμα τη δημιουργία κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων και κατά συνέπεια την εμφάνιση χωρικών ανισοτήτων και γενικότερα προβλημάτων χωρικής συνοχής.

Η απουσία εξειδικευμένης εθνικής πολιτικής για τον ολοκληρωμένο σχεδιασμό του ορεινού χώρου δεν επέτρεψε μέχρι σήμερα τη δημιουργία προϋποθέσεων για μια ορθολογική διαχείριση των δραστηριοτήτων στον ορεινό χώρο που αφενός θα σέβεται και θα προστατεύει το φυσικό περιβάλλον και αφετέρου θα στηρίζει την οικονομική και βιοτική ανάπτυξη των μετακινήσεων και της αναψυχής.

Εντοπίζοντας την παραπάνω απουσία, θεώρησα ότι η σύνταξη Χάρτας για την Ανάπτυξη του Ορεινού Χώρου ως κειμένου κατευθύνσεων μπορεί ν' αποτελέσει τη βάση για την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Επιδίωξή μου είναι η εν λόγω Χάρτα να συντελέσει στη διαμόρφωση ενός χωρικού προτύπου ανάπτυξης για τον Ορεινό Χώρο, που θα είναι αποτέλεσμα μιας συνθετικής, ισόρροπης, θεώρησης στο χώρο παραμέτρων που προωθούν την προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού του περιβάλλοντος και ενισχύουν την κοινωνική και οικονομική συνοχή.

Στόχος της Χάρτας είναι να εντοπισθούν και να καταγραφούν σαφείς και αναλυτικές δράσεις που σκοπός τους είναι η αναβάθμιση του ορεινού χώρου κατά τρόπο που να εξασφαλίζεται η οικονομική αυτοδυναμία του, η προστασία του περιβάλλοντος και η διάσωση και διαφύλαξη στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Λέξεις κλειδιά

Ορεινός Χώρος, Χάρτα, χωρικός σχεδιασμός, ανάπτυξη.

Charter for the development of mountainous areas

Indisputably, the Mountainous Areas have lost the active role they played in the past. Consequently, social and economic inequalities have been created resulting to spatial inequalities and problems of spatial cohesion.

Furthermore, the lack of a specialised national policy on the planning of Mountainous Areas has not allowed the creation of the necessary terms and conditions for the sustainable management of the human activities; neither the natural environment and the need of conservation nor the needs of subsistence, accommodation, economic and biotic development of travel and recreation have been taken into account.

The Charter for the Development of the Mountainous Areas is a text of guidelines aiming at creating a spatial model for the development for the Mountainous Areas of the country. It is also the result of a synthetic and balanced view of the spatial parameters which promote the protection and promotion of the natural and cultural heritage and strengthen the social and economic cohesion.

The aim of the Charter is to identify and record the distinct and analytical actions which aim at the upgrading of these areas, ensuring also the economic self-reliance, the environmental protection and the safeguarding of cultural heritage.

Keywords

Mountainous areas, Charter, spatial planning, development.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σπουδαιότητα του ορεινού χώρου είναι πλέον αναγνωρισμένη παγκοσμίως, αφού τόσο η εισαγωγή ενός ειδικού κεφαλαίου (κεφάλαιο 13) στο Πρόγραμμα Δράσης 21 (Agenda 21) κατά τη Παγκόσμια Διάσκεψη για τη Γη των Ηνωμένων Εθνών που πραγματοποιήθηκε στο Rio de Janeiro το 1992, όσο και η κήρυξη του έτους 2002 ως το "Παγκόσμιο Έτος για το Βουνό" φαίνεται να το αποδεικνύουν.

Σύμφωνα με την Agenda 21: "τα όρη αποτελούν σημαντική πηγή ύδατος, ενέργειας και βιοποικιλότητας, καθώς και πηγή βασικών πόρων όπως είναι τα ορυκτά, δασοκομικά και γεωργικά προϊόντα, αλλά και τόπος αναψυχής. Δεδομένης της σπουδαιότητας τους ως οικοσυστημάτων αντιπροσωπευτικών της πολυσύνθετης και αλληλοεξαρτώμενης οικολογίας του πλανήτη μας, το ορεινό περιβάλλον είναι ζωτικής σημασίας για την επιβίωση του συνολικού οικοσυστήματος. Εντούτοις, τα ορεινά οικοσυστήματα μεταβάλλονται τάχιστα δεδομένου ότι υφίστανται επιταχυνόμενη διάβρωση του εδάφους, κατολισθήσεις, ταχεία απώλεια οικοτόπων και γενετικής ποικιλομορφίας. Από ανθρωπολογικής πλευράς, διαπιστώνεται γενίκευση της φτώχειας μεταξύ κατοίκων των ορεινών περιοχών και συνεπώς

απαιτείται να αναληφθούν άμεσα οι αναγκαίες πρωτοβουλίες για την ενδεδειγμένη διαχείριση των πόρων και για την κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη των κατοίκων των εν λόγω περιοχών" (Agenda 21, 1992).

Ο ορεινός χώρος αποτελεί πάνω από το 50% περίπου της εθνικής επικράτειας (όπως αυτό φαίνεται και από τους δύο παρακάτω χάρτες (Nordregio, 2004)), αλλά συγκεντρώνει λιγότερο από το 10% του πληθυσμού της χώρας. Υπάρχει δηλαδή μια μεγάλη δυσαναλογία ανάμεσα στην έκταση και στο μόνιμο πληθυσμό των κατοίκων στις ορεινές περιοχές που δημιουργεί προβλήματα και εγκυμονεί κινδύνους για τη δημογραφική, οικονομική και κοινωνική κατάρρευση των περιοχών αυτών (Μπεριάτος, 2005β).

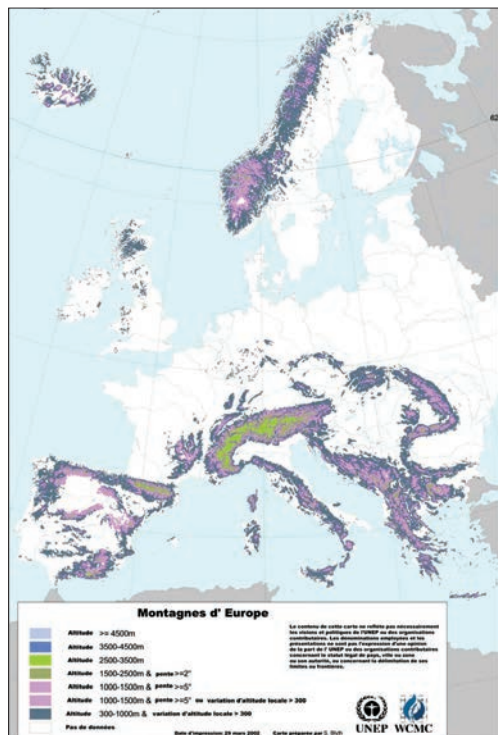
Ο ελληνικός ορεινός χώρος αποτελείται από μια ποικιλία εύθραυστων και ευαίσθητων φυσικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων. Παρουσιάζει μεγάλη ιστορική και πολιτισμική ποικιλότητα τόσο σε ιστορικούς και αρχαιολογικούς τόπους και μνημεία όσο και σε μεγάλο αριθμό ορεινών οικισμών που αναπτύσσονται με μεγάλη πυκνότητα παρ' ότι ένας ικανός αριθμός τους χαρακτηρίζεται από φθίνουσα πορεία, διαθέτουν εμφανή χαρακτηριστικά γνωρίσματα της λαϊκής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και συνδέονται με τις λαϊκές πολιτιστικές παραδόσεις, την παραγωγή παραδοσιακών αγροτικών προϊόντων και ειδών χειροτεχνίας.

Κατά συνέπεια η σημασία του ορεινού χώρου για την Ελλάδα είναι διττή αφού διαθέτει σημαντικά στοιχεία τόσο της φυσικής όσο και της πολιτιστικής κληρονομιάς (Μπεριάτος, 2005γ).

Οι ελληνικές ορεινές περιοχές που μέχρι και το τέλος του 19^{ου} αιώνα διακατείχαν έναν ιδιαίτερο ρόλο στην κοινωνία και την οικονομία της χώρας, διατηρώντας υψηλά ποσοστά πληθυσμού και εργατικού δυναμικού, άρχισαν να αποδυναμώνονται λόγω διαρθρωτικών αλλαγών, που μετέβαλαν σταδιακά τα ορεινά παραγωγικά συστήματα και συνέτειναν στη στροφή των πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα, τις πεδινές και τις παράκτιες περιοχές, με αποτέλεσμα σήμερα οι ορεινές περιοχές να παρουσιάζουν τη χαμηλότερη πυκνότητα πληθυσμού, αλλά τη μεγαλύτερη πυκνότητα οικισμών ανά 100 χλμ² σε σχέση με την υπόλοιπη επικράτεια. Η απώλεια του ενεργού ρόλου τους είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων και κατά συνέπεια την εμφάνιση χωρικών ανισοτήτων και γενικότερα προβλημάτων χωρικής συνοχής. Πολλές από τις ορεινές περιοχές ερήμωσαν, και υποφέρουν σήμερα από ανεργία, χαμηλά εισοδήματα, και αναμφισβήτητη χαμηλή ποιότητα παροχής υπηρεσιών δημιουργώντας έτσι μια εικόνα "καθυστέρησης" και μειονεκτήματος, (Γουργιώτης, 2007).

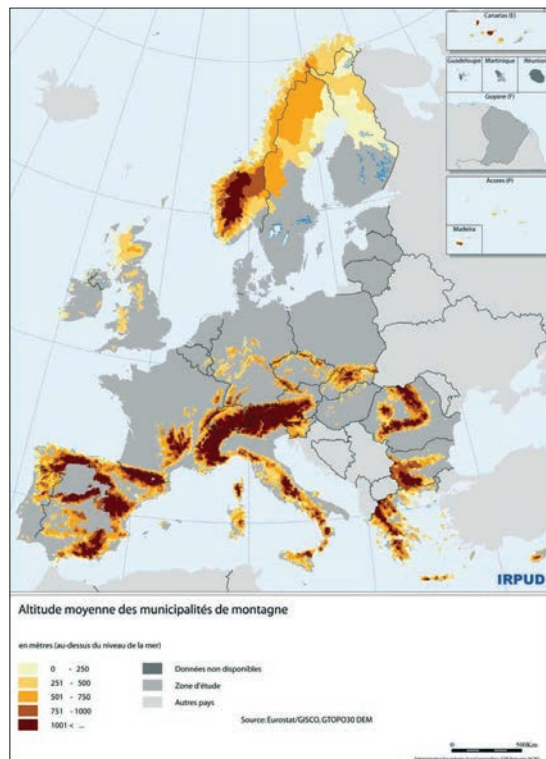
Οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζουν οι ορεινές περιοχές, συνδέονται άμεσα με την διαδικασία ενσωμάτωσης τους στις τρέχουσες κοινωνικές-οικονομικές, τεχνολογικές και περιβαλλοντικές εξελίξεις (Μπεριάτος, 2005α).

Σχήμα 1. Ορεινές περιοχές της Ευρώπης σύμφωνα με το Παγκόσμιο Κέντρο Παρακολούθησης για τη Διατήρηση της Φύσης του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP-WCMC 2000)

Πηγή: Nordregio, 2004: 20

Σχήμα 2. Μέσο υψόμετρο ορεινών περιοχών

Πηγή: Nordregio, 2004: 28

Τα προβλήματα αυτά δύσκολα αντιμετωπίζονται από τις παραδοσιακές τομεακές και χωρικές πολιτικές, αφού η παγκοσμιοποίηση θέτει, πολύ συχνά, εκτός εμβέλειας των εθνικών πολιτικών όλο και περισσότερες παραμέτρους που αφορούν την οικονομία, την κοινωνία και τους θεσμούς.

Ειδικά και σε ότι αφορά τα διαρθρωτικά μέτρα και ποιο συγκεκριμένα, εκείνα που αφορούν τον πρωτογενή τομέα, είναι γεγονός ότι προωθήθηκαν επενδυτικές δράσεις οι οποίες συνέβαλαν στον εκσυγχρονισμό της γεωργικής δραστηριότητας (σχέδια βελτίωσης, νέοι αγρότες, κ.λπ.), αλλά και στη διαφοροποίηση εντός και εκτός της αγροτικής εκμετάλλευσης (αγροτουρισμός, βιοτεχνίες, μεταποιήσεις αγροτικών προϊόντων, κ.λπ.). Από την

άλλη πλευρά, πρέπει να σημειωθεί ότι λόγω των ομοιογενών ποσοστών ενίσχυσης (για τις ορεινές περιοχές) αλλά και των Κοινωνικό-οικονομικών περιορισμών των ορεινών περιοχών, οι επενδυτικές πρωτοβουλίες στον ορεινό χώρο υπήρξαν πολύ κατώτερες του αναμενόμενου (Υπουργείο Γεωργίας, 1999).

Η απουσία όμως, επίσης εξειδικευμένης εθνικής πολιτικής ολοκληρωμένου σχεδιασμού για τον ορεινό χώρο δεν επέτρεψε μέχρι σήμερα τη δημιουργία όρων και προϋποθέσεων για μια ορθολογική διαχείριση όλων των δραστηριοτήτων στον ορεινό χώρο σεβόμενη από μια μεριά το φυσικό περιβάλλον και την ανάγκη προστασίας του και από την άλλη την ανάγκη διαβίωσης, ενδιαίτησης, οικονομικής και βιοτικής ανάπτυξης των μετακινήσεων και της αναψυχής. Η διαμόρφωση μιας τέτοιας πολιτικής κρίνεται απαραίτητη λόγω του ότι οι ορεινή όγκοι αποτελούν από μόνοι τους μια γεωγραφική, οικονομική και κοινωνική οντότητα, των οποίων το ανάγλυφο, το κλίμα, η φυσική και πολιτισμική κληρονομιά απαιτούν τον προσδιορισμό και την εφαρμογή μιας εξειδικευμένης εθνικής πολιτικής ολοκληρωμένου σχεδιασμού (Γουργιώτης, 2007).

Μέσα από τις δύσκολες αυτές συγκυρίες οι ορεινές περιοχές προσπαθούν να προσαρμοσθούν και να γίνουν ελκυστικότερες, μετατρέποντας ως ένα βαθμό τα εγγενή τους μειονεκτήματα σε πλεονεκτήματα, συγκρατώντας ή και αυξάνοντας τον πληθυσμό τους, διαμορφώνοντας μια πολυμερή παραγωγική βάση, ώστε να αλλάξουν την φθίνουσα πορεία τους και να ανακτήσουν το χαμένο τους ρόλο.

Διάφορες προσπάθειες επέτρεψαν σε ορισμένες ορεινές περιοχές ν' αποφύγουν την οικονομική και δημογραφική περιθωριοποίηση και πιθανά σε άλλες να δημιουργήσαν μια νέα αναπτυξιακή βάση –για παράδειγμα, η ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων αποτέλεσε καθοριστικό στοιχείο για την ανάπτυξη των Άλπεων, η παραγωγή προϊόντων με ονομασία προέλευσης έδωσε μια νέα δυναμική στις περιοχές των Jura, Massif Central και Πυρηναίων (Conseil National de l' Evaluation Commissariat Général du Plan, 1999).

Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά του ορεινού χώρου επιβάλουν διαφορετικές δράσεις σε σχέση με τις πεδινές περιοχές, έναντι των οποίων εμφανίζουν ανταγωνιστικά μειονεκτήματα όταν πρόκειται για τις παραγωγικές δραστηριότητες. Ο σκληρός πυρήνας αυτής της προσπάθειας πρέπει να είναι η ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των περιοχών αυτών και η με κάθε τρόπο διαφύλαξη τους από άστοχες και βιαστικές ενέργειες. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών σχεδόν ταυτίζονται με τα φυσικά πλεονεκτημά τους (Conseil National de l' Evaluation Commissariat Général du Plan, 1999).

Η αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων, των προβλημάτων και των προοπτικών ανάπτυξης των ορεινών περιοχών συνηγορεί στην ανάγκη άσκησης ειδικών πολιτικών χωρικής ανάπτυξης με επιμέρους στόχους την άρση της μειονεκτικότητας και των χωρικών

ανισοτήτων, την επίτευξη πολυκεντρικής χωρικής οργάνωσης στο σύνολο της έκτασης του εθνικού χώρου, την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, τη βελτίωση της απασχόλησης και την διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής.

Τα φυσικά πλεονεκτήματα των ορεινών όγκων είναι υπολογίσιμα και ποικίλουν από περιοχή σε περιοχή. Το καθοριστικό στοιχείο που κρίνει την ανάπτυξη και επομένως τον πλούτο της κάθε περιοχής είναι η ύπαρξη ή μη ολοκληρωμένου σχεδίου ανάπτυξης και η ενεργοποίηση του τοπικού πληθυσμού (Conseil National de l' Evaluation Commissariat Général du Plan, 1999).

Κατά συνέπεια προκύπτει η ανάγκη ιδιαίτερης μέριμνας για τη διαμόρφωση στρατηγικής για την προστασία και ανάπτυξη του ορεινού χώρου, καθώς και τη διαχείρισή του μέσα από την προώθηση μιας ολοκληρωμένης χωροταξικής πολιτικής για τον ορεινό χώρο.

2. ΓΙΑΤΙ ΜΙΑ ΧΑΡΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ; ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΩΝ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ

Η Χάρτα ως έννοια έχει συμβολική και ιστορική αξία. Σημείο αναφοράς η *Χάρτα των Αθηνών* του Le Corbusier, που αποτελεί αποτέλεσμα του CIAM (Congrès International d'Architecture Moderne) το 1933 και είναι ένα από τα πιο πολυσυζητημένα γνωστά αρχιτεκτονικά-πολεοδομικά κείμενα. Καθώς και η πρόταση της *Νέας Χάρτας της Αθήνας* που έγινε αρκετές δεκαετίες αργότερα, το 1998 και αποτελεί ένα κείμενο προτάσεων πολεοδομικού σχεδιασμού.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει επίσης θεσπίσει μια σειρά Χαρτών που αναφέρονται μεταξύ άλλων στην Αρχιτεκτονική Κληρονομιά, στο νερό, καθώς και στη χωροταξία. Συγκεκριμένα για τη χωροταξία θεσπίστηκε το 1983 η *Ευρωπαϊκή Χάρτα Χωροταξίας* το 1983, (ή αλλιώς Χάρτα του Τορεμολίνος). Η Χάρτα αυτή αποτελεί ένα θεμελιώδες κείμενο πρωτοπόρο στον τομέα του σχεδιασμού στον ευρωπαϊκό χώρο, με το οποίο καθορίζονται, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι βασικοί στόχοι που πρέπει να διέπουν, τις πολιτικές χρήσης γης, τη βελτίωση του περιβάλλοντος διαβίωσης και την οργάνωση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στο χώρο (Conseil de l'Europe, 1983).

Η έννοια της Χάρτας χρησιμοποιείται συχνά στη Γαλλία και στον Καναδά και έχουν στόχο την πρόταση κατευθύνσεων για την ανάπτυξη του ορεινού χώρου, την προστασία του περιβάλλοντος και τη διαχείριση των φυσικών του πόρων, όπως για παράδειγμα είναι μεταξύ άλλων η *Charte de la Montagne de la Fédération Française de Club Alpins et de Montagne pour un Développement Respectueux de l'environnement*, η *Charte de la Montagne Basque* με στόχο τη διαχείριση και την ανάπτυξη του ορεινού χώρου των Πυρηναίων αποτελώντας πρωτοβουλία των Δήμων και των τοπικών φορέων, η *Charte*

Montagne des Hautes Vosges, η Charte Nationale des Stations de Montagne en faveur du Développement Durable και στον Καναδά η Chart 1510 - Lac des Deux Montagnes.

Έχοντας λοιπόν ως πρότυπο τις ήδη θεσμοθετημένες Χάρτες, προτείνεται η θέσπιση μιας Χάρτας για την Ανάπτυξη του Ορεινού Χώρου, που θα αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο στη δημιουργία ενός υπόβαθρου για την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών η οποία θα μπορεί να προσαρμοσθεί στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε ορεινής περιοχής και να χρησιμοποιηθεί από τους τοπικούς φορείς για την ανάπτυξη και διαχείριση των ορεινών περιοχών.

Η ιδέα της Χάρτας Ανάπτυξης του Ορεινού Χώρου αποτελεί έναν οδηγό, ένα συμπληρωματικό εργαλείο –αφού δεν προβλέπεται από το θεσμικό πλαίσιο της χωροταξίας–, για την ανάπτυξη και την προστασία των ορεινών περιοχών. Αποτελεί ένα πλαίσιο κατευθύνσεων για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του ορεινού χώρου, τόσο για την κεντρική και αποκεντρωμένη διοίκηση όσο και για την τοπική αυτοδιοίκηση.

Το εργαλείο αυτό δίνει τη δυνατότητα διαφοροποίησης και αναβάθμισης των ορεινών περιοχών του εθνικού χώρου και τη δημιουργία νέας εταιρικής σχέσης πόλης-υπαιθρου.

Η Χάρτα ως εργαλείο χωρικού σχεδιασμού ενθαρρύνει την εφαρμογή μιας πολιτικής για τις ορεινές περιοχές επιδιώκοντας μια ισορροπία μεταξύ των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και οικολογικών απαιτήσεων, ενώ μπορεί επίσης να αποτελέσει τον κατάλληλο μηχανισμό, μέσω του οποίου μπορεί να υπάρξει η αντιμετώπιση των σύγχρονων και πολλές φορές αντιφατικών προκλήσεων για την απόκτηση της εδαφικής συνοχής των περιοχών.

Η Χάρτα έρχεται να συμπληρώσει–εξειδικεύσει τις στρατηγικές κατευθύνσεις ανάπτυξης των ορεινών περιοχών όπως αυτές προβλέπονται μέσα από τα θεσμοθετημένα εργαλεία του χωρικού σχεδιασμού σε μια δεδομένη στιγμή που ένα ποιο εξειδικευμένο χωροταξικό εργαλείο για την ανάπτυξη του ορεινού χώρου, το Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Ορεινό Χώρο απουσιάζει.

Ειδικότερα στο *Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης* (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2008) όπου εκτιμάται ότι ο ορεινός χώρος διαθέτει προοπτικές αναζωογόνησης και χωροταξικής ενσωμάτωσης στο εθνικό σύστημα αξόνων και πόλων ανάπτυξης και ενθαρρύνει τη προώθηση της ανάπτυξης του, η Χάρτα συμπληρώνει, εξειδικεύει και προσδιορίζει τις δράσεις που εκείνο προτείνει.

Στο *Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό* (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2009), όπου δίδεται ως βασική κατεύθυνση η ανάπτυξη του ορεινού χώρου, υπό το πρίσμα του τουρισμού, μέσα όμως από την προστασία και την ανάδειξη επιλεγμένων πόρων που ενδιαφέρουν τον τουρισμό, η χάρτα έρχεται να συμπληρώσει και να εξειδικεύσει τις κατευθύνσεις του Ειδικού Πλαισίου για τον Τουρισμό μέσα από μια συνθετική προσέγγιση η οποία δεν εξετάζει μονομερώς την τουριστική ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές αλλά το σύνολο των παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Πέρα από το εθνικό επίπεδο σχεδιασμού οι κατευθύνσεις που προτείνονται από την εν λόγω Χάρτα, αποτελούν επίσης και χρήσιμο εργαλείο για τον τοπικό και περιφερειακό σχεδιασμό μέσα από το φίλτρο της εξειδίκευσης για κάθε περιοχή.

Στο πλαίσιο της αναθεώρησης και εξειδίκευσης των *Περιφερειακών Πλαισίων Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης* (ΠΠΧΣΑΑ), θα μπορούσαν να προσδιοριστούν τα όρια των διαχειριστικών ενοτήτων του ορεινού χώρου (με βάση και τις κατευθύνσεις για την τυπολογία που προτείνει η Χάρτα), τα ορεινά κέντρα ανάπτυξης και να παρέχονται εξειδικευμένες κατευθύνσεις για τον συντονισμό των επιμέρους πολιτικών και δράσεων σε αυτές.

Για τον προσδιορισμό των ενοτήτων αυτών θα πρέπει να εντοπισθούν οι υφιστάμενες γεωγραφικές–οικονομικές–κοινωνικές εξαρτήσεις και οι προοπτικές εξέλιξής τους μέσα από δράσεις κοινού ενδιαφέροντος για τη βιώσιμη διαχείρισή.

Στο πλαίσιο αυτό ενισχύονται δράσεις διαδημοτικής συνεργασίας και κατά περίπτωση διαπεριφερειακής μεταξύ των ΟΤΑ που υπάγονται στην ίδια διαχειριστική ενότητα του ορεινού χώρου.

Όσον αφορά το θέμα διαχείρισης του τοπίου οι κατευθύνσεις της Χάρτας έρχονται να συμπληρωθούν και να εξειδικευτούν από αυτές που για πρώτη φορά προτείνονται στο πλαίσιο αναθεώρησης των Περιφερειακών Πλαισίων. Σύμφωνα με τις προδιαγραφές των υπό αναθεώρηση Περιφερειακών Πλαισίων (ΥΠΕΚΑ, 2011), το τοπίο προσεγγίζεται ως συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας, σαν πόρος περιβαλλοντικού και αναπτυξιακού σχεδιασμού και υπό το πρίσμα αυτό ενσωματώνεται στις στρατηγικές προτάσεις των Περιφερειακών Πλαισίων. Οι προτάσεις αυτές θα ενσωματωθούν οριζόντια, σε κάθε πρόταση χωρικής αναπτυξιακής πολιτικής των Περιφερειακών Πλαισίων.

Τέλος και σε επίπεδο τοπικού σχεδιασμού (ΟΤΑ) η χάρτα παρέχει ένα πλούσιο και αρκετά εξειδικευμένο υλικό. Όταν οι κατευθύνσεις αυτές διεισδύσουν στον πολεοδομικό σχεδιασμό, μέσα όμως από την κατάλληλη προσαρμογή τους στις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής και στη συνέχεια αποτυπωθούν και ενσωματωθούν στα θεσμικά εργαλεία του τοπικού σχεδιασμού (ΓΠΣ, ΣΧΟΟΑΠ, κ.λπ.) τότε θα έχουμε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση ορθολογικής ανάπτυξης των ορεινών περιοχών σε τοπικό επίπεδο.

Η Χάρτα προτείνει τις παρακάτω γενικές κατευθύνσεις για την προώθηση της ανάπτυξης του ορεινού χώρου και ειδικότερα:

- Προσδιορίζει συγκεκριμένους στόχους,
- Καθορίζει μια τυπολογία του ορεινού χώρου,
- Εισηγείται προτάσεις για την ενίσχυση του ρόλου του ορεινού χώρου,
- Υποβάλλει κατευθύνσεις για την άρση της απομόνωσης, τον περιορισμό των ανισοτήτων και την επίτευξη της χωρικής συνοχής,

- Διατυπώνει δράσεις για τη διαφύλαξη, την προστασία και την ανάδειξη της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και του τοπίου,
- Προτείνει κατευθύνσεις για την αξιοποίηση και αναβάθμιση του οικιστικού περιβάλλοντος,
- Υποδεικνύει προτάσεις για την ενίσχυση των παραγωγικών δραστηριοτήτων.

3. ΧΑΡΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ

3.1. Στόχοι της Χάρτας

Η **Χάρτα Ανάπτυξης του Ορεινού Χώρου** στοχεύει στη διαμόρφωση ενός χωρικού προτύπου ανάπτυξης για τον Ορεινό Χώρο, στο πλαίσιο των αρχών της αειφορίας, που θα είναι αποτέλεσμα μιας συνθετικής, ισόρροπης, θεώρησης στο χώρο παραμέτρων που προωθούν την προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού του περιβάλλοντος και ενισχύουν την κοινωνική και οικονομική συνοχή.

Ειδικότερα επιδιώκει να δώσει κατευθύνσεις σχετικές με την ενίσχυση του ρόλου του ορεινού χώρου σε επίπεδο χώρας, την άρση της απομόνωσης, τον περιορισμό των ανισοτήτων και την επίτευξη χωρικής συνοχής, τη διαφύλαξη–προστασία–ανάδειξη της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και του τοπίου, την αξιοποίηση και αναβάθμιση του οικιστικού περιβάλλοντος, την ενίσχυση παραγωγικών δραστηριοτήτων, την παροχή ενός συνεκτικού πλαισίου κατευθύνσεων για τα υποκείμενα επίπεδα σχεδιασμού.

Μέσα από τις κατευθύνσεις της, επιδιώκει και την ανταπόκριση στους στόχους του γενικού χωροταξικού σχεδιασμού της χώρας για πολυκεντρική χωροταξική ανάπτυξη, ισότιμη πρόσβαση στις υποδομές και στη γνώση και συνετή διαχείριση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και η προώθηση της εδαφικής συνοχής που αποτελεί θεμελιώδη χωροταξικό στόχο τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο.

3.2. Ορισμός και τυπολογία του ορεινού χώρου:

Διαφοροποίηση προβλημάτων, αναγκών και προοπτικών

Η ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές δεν μπορεί, λόγω των εξαιρετικών ιδιοτεροτήτων της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής τους πραγματικότητας, να είναι ειδική/μερική/θεματική/κλαδική. Αντίθετα, οφείλει, για να έχει πραγματική υπόσταση και νόημα, να είναι πολυδιάστατη και πολυλειτουργική και μάλιστα να εξασφαλίζει, τόσο τη διαχρονική και διεποχική πολυαπασχόληση των κατοίκων τους, όσο και τη δυνατότητά τους να ζουν μια αξιοβίωτη, σ' όλα τα επίπεδα, ζωή. Τα ενιαία σχέδια και προγράμματα π.χ. αγροτικής ανάπτυξης σε εθνικό ή υπερεθνικό (Ευρωπαϊκή Ένωση) επίπεδο δεν μπορούν να ισχύουν, οσοδήποτε τροποποιημένα και βελτιωμένα και για τις ορεινές περιοχές (Ρόκος, 2005).

Το εγχείρημα ανάπτυξης πρέπει να γίνεται για κάθε συγκεκριμένη περιοχή, με συγκεκριμένα γεωγραφικά κριτήρια, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και να προσανατολίζει τις πολιτικές ανάπτυξης σύμφωνα με τις ιδιαίτερες ανάγκες της κάθε περιοχής. Στην κατεύθυνση αυτή η Χάρτα προτείνει την παρακάτω τυπολογία του ελληνικού ορεινού χώρου.

Ως ορεινός χώρος, για την εφαρμογή της Χάρτας, σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, ορίζεται το σύνολο των περιοχών της χώρας που εκτείνονται σε υψόμετρο άνω των 800 μ., (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2000· Υπουργείο Γεωργίας, 2000).

Ο ελληνικός ορεινός χώρος, κατά την πιο πάνω έννοια, απαρτίζεται από:

- το ορεινό σύμπλεγμα της Βόρειας Πίνδου, με κυριότερα όρη το Σμόλικα, τα Τζουμέρκα και το Βέρμιο.
- τα ορεινά συμπλέγματα του Ολύμπου και του Πηλίου, με κυριότερα όρη τον Όλυμπο, την Όσσα, τα Πιέρια και το Πήλιο.
- το ορεινό σύμπλεγμα της Νότιας Πίνδου, με κυριότερα όρη το Παναιτωλικό, τα Βαρδούσια, τη Γκιώνα και τον Παρνασσό.
- το ορεινό σύμπλεγμα της Ροδόπης, με κυριότερα όρη το Μενοίκιο, το Φαλακρό και το Παγγαίο.
- το ορεινό σύμπλεγμα της Πελοποννήσου–Μωρέας, με κυριότερα όρη το Μαιναλο, τον Πάρνωνα, τον Ταΰγετο και το όρος Παναχαϊκό.
- το ορεινό σύμπλεγμα της Κρήτης, με κυριότερα όρη την Ίδη, τη Δίκτυ και τα Λευκά Όρη.
- Μεμονωμένοι ορεινοί όγκοι με υψόμετρο μεγαλύτερο των 800 μ.

Ο ορεινός χώρος, ανάλογα με τις τάσεις και δυνατότητες ανάπτυξης που τον χαρακτηρίζουν, μπορεί να διακριθεί στις εξής κατηγορίες:

- α. **Ανεπτυγμένες Ορεινές Περιοχές.** Είναι οι ορεινές περιοχές που διαθέτουν ήδη σημαντικό επίπεδο ανάπτυξης και χαρακτηρίζονται ειδικότερα από υψηλό ποσοστό μόνιμου πληθυσμού, πληθυσμιακή αύξηση και σχετικά μεγάλη πληθυσμιακή πυκνότητα, αυξημένη πρόσβαση στην αγορά εργασίας, έντονη διαφοροποίηση της οικονομίας τους, ικανοποιητική παροχή υπηρεσιών και πυκνότητα υποδομών μεταφοράς, καθώς και μεγάλα αστικά ή ημιαστικά κέντρα που λειτουργούν ως κόμβοι διοίκησης και υπηρεσιών.
- β. **Αναπτυσσόμενες Ορεινές Περιοχές.** Είναι οι ορεινές περιοχές που συγκεντρώνουν προϋποθέσεις περαιτέρω ανάπτυξης και χαρακτηρίζονται ειδικότερα από επαρκή μόνιμο πληθυσμό με αυξημένη πληθυσμιακή πυκνότητα και τάσεις πληθυσμιακής αύξησης καθώς και διαφοροποιημένη οικονομική βάση, ενώ παραλλήλως διαθέτουν ικανοποιητική πρόσβαση σε οικονομικές, διοικητικές και κοινωνικές υπηρεσίες.

- γ. **Φθίνουσες Ορεινές Περιοχές με περιθώρια αναστροφής των προβλημάτων τους.** Είναι οι ορεινές περιοχές που διαθέτουν σημαντικό αλλά φθίνοντα πληθυσμό και χαμηλό επίπεδο πρόσβασης σε οικονομικές, διοικητικές και κοινωνικές υπηρεσίες και υποδομές.
- δ. **Μειονεκτικές Ορεινές Περιοχές.** Είναι οι ορεινές περιοχές που χαρακτηρίζονται από πληθυσμιακή γήρανση και εγκατάλειψη, μεγάλη απόσταση από τα τοπικά οικονομικά και διοικητικά κέντρα και τα κέντρα παροχής υπηρεσιών, καθώς και μη ικανοποιητική πρόσβαση στο κύριο μεταφορικό δίκτυο.

Για την περαιτέρω εξειδίκευση της τυπολογίας των ορεινών περιοχών της χώρας και την πρόταση ειδικών μέτρων για τη χωροταξική οργάνωσή τους, λαμβάνονται υπόψη οι δείκτες που ορίζονται στο επόμενο υποκεφάλαιο.

3.3. Δείκτες χωροταξικής διαφοροποίησης των ορεινών περιοχών

A. Δείκτης οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης

Ο δείκτης αυτός προσδιορίζεται βάσει πέντε (5) μεταβλητών (πληθυσμιακή πυκνότητα, δημογραφικές τάσεις, πρόσβασης στην αγορά, Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν των ορεινών περιοχών και πολυμέρεια τομέων και κλάδων παραγωγικών δραστηριοτήτων) και διαμορφώνει τις κατηγορίες που παρατίθενται στον Πίνακα 1 (Nordregio, 2004).

B. Δείκτης "υποδομών και προσβασιμότητας στις υπηρεσίες"

Ο δείκτης αυτός (Nordregio, 2004) έχει ως στόχο την αξιολόγηση του αριθμού και της ποιότητας των κοινωνικών υποδομών και την ευκολία πρόσβασης μιας περιοχής σε αυτές. Η επαρκής κάλυψη και η καλή ποιότητα των υπηρεσιών αυτών αποτελούν, αφενός βασική προϋπόθεση επιβίωσης για τον τοπικό πληθυσμό και αφετέρου αποφασιστικής σημασίας συντελεστή για την ανάπτυξη και εξέλιξη των ορεινών περιοχών. Τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για τον δείκτη αυτόν εμφανίζονται στον Πίνακα 2, ιεραρχημένα και με το ποσοστό βαρύτητας τους μέσα σε παρένθεση (%).

Γ. Δείκτης χρήσεων γης και φυτοκάλυψης

Με αυτόν τον δείκτη (Nordregio, 2004) επιτυγχάνεται μια κλασσική οικολογική κατηγοριοποίηση και διευκολύνεται ο συνδυασμός με τους προηγούμενους δείκτες. Πιο αναλυτικά διαπιστώνονται τα εξής (βλ. Πίνακα 3):

- η ποσοστιαία σχέση μεταξύ αροτραίας γης και βοσκοτόπων,
- το ποσοστό της δασοκάλυψης ανά ορεινό όγκο,
- οι κλίσεις ανά ορεινό όγκο,
- οι κλιματικές αποκλίσεις σε κάθε ορεινό όγκο.

Πίνακας 1. Δείκτες οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης

Μεταβλητές	Περιγραφή
Πληθυσμιακή εξέλιξη	Η διαχρονική πληθυσμιακή αλλαγή σε αριθμό κατοίκων σε κάθε ορεινό όγκο
Πληθυσμιακή πυκνότητα	Προσδιορισμός της πληθυσμιακής πυκνότητας του ορεινού όγκου και σύγκριση της με τη μέση πυκνότητα (κάτοικοι / χλμ ²)
Πρόσβαση στην αγορά	Το δυναμικό των οικονομικών δραστηριοτήτων μιας περιοχής εξαρτάται από την απόσταση της περιοχής από τα άλλα οικονομικά κέντρα (απαιτούμενος χρόνος πρόσβασης σε αυτά με αυτοκίνητο)
Εξέλιξη του ΑΕΠ στις ορεινές περιοχές	Η διαχρονική μεταβολή του ΑΕΠ που προσδιορίζει το επίπεδο εισοδήματος και κατ' επέκταση το βαθμό ανάπτυξης των περιοχών
Διαφοροποίηση τομέων και κλάδων οικονομικών δραστηριοτήτων.	Ο βαθμός διαφοροποίησης της απασχόλησης των κατοίκων των ορεινών περιοχών, που δηλώνει το βαθμό απεξάρτησης των περιοχών από μια και μόνο δραστηριότητα και ιδίως από παραδοσιακές μονοκαλλιέργειες

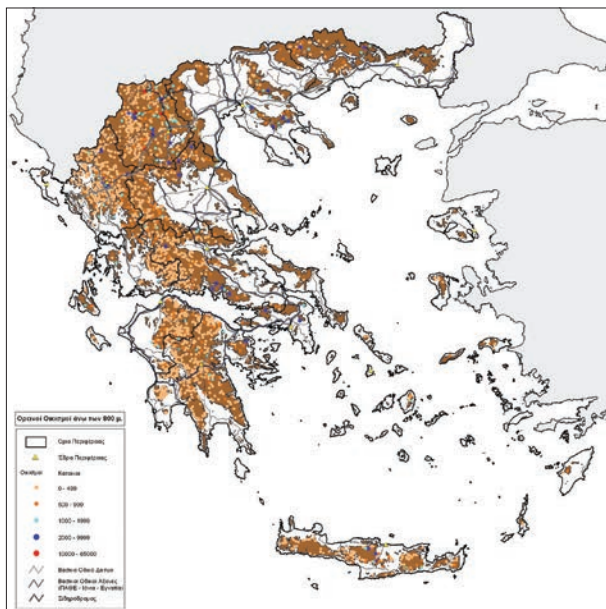
Πίνακας 2. Δείκτες "υποδομών και προσβασιμότητας στις υπηρεσίες

Κριτήρια (βαρύτητα)	Υποκατηγορία	Περιγραφή
Προσβασιμότητα (40%)	Εθνικό επίπεδο (40%)	Απόσταση από την πρωτεύουσα
	Περιφερειακό επίπεδο (60%)	Απόσταση από τις πρωτεύουσες των νομών και της οικείας Περιφέρειας ή απόσταση από όποια κοντινή μεγάλη πόλη άνω των 40.000 κατοίκων
Υπηρεσίες (30%)	Εκπαίδευση(60%)	Ποσοστό κατοίκων του ορεινού χώρου όπου για να μεταβούν στο πιο κοντινό πανεπιστήμιο απαιτείται >1ώρα μετακίνηση με το αυτοκίνητο
	Υγεία (40)	Μέση απόσταση μέχρι το πιο κοντινό νοσοκομείο.
Υποδομές μεταφορών (30%)	Δρόμοι (50%)	Πυκνότητα δρόμων ανά ορεινό χώρο
	Σιδηρόδρομος (30%)	Πυκνότητα σιδηροδρομικού δικτύου ανά ορεινό χώρο
	Αεροδρόμια (20%)	Χρονική διάρκεια της απόστασης μέχρι το πλησιέστερο αεροδρόμιο

Πίνακας 3. Δείκτες χρήσεων γης και φυτοκάλυψης

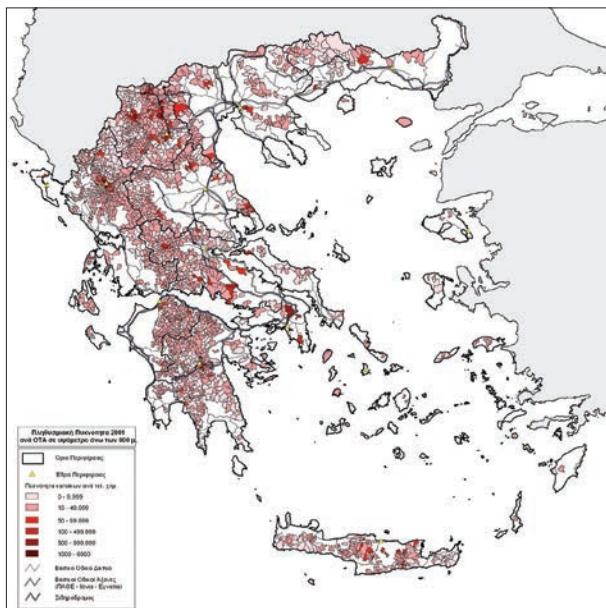
Ισορροπία μεταξύ αροτραίας γης και βοσκοτόπων		Δείκτης κλιματικών αποκλίσεων			
		Χαμηλός		Υψηλός	
		Χαμηλή κλίση	Μεγάλη κλίση	Χαμηλή κλίση	Μεγάλη κλίση
Αροτραία γη > βοσκότοπους	Μεγάλο ποσοστό δασών				
	Χαμηλό ποσοστό δασών				
Αροτραία γη < βοσκότοπους	Μεγάλο ποσοστό δασών				
	Χαμηλό ποσοστό δασών				

Σχήμα 3. Ορεινοί Οικισμοί άνω των 800 μ.

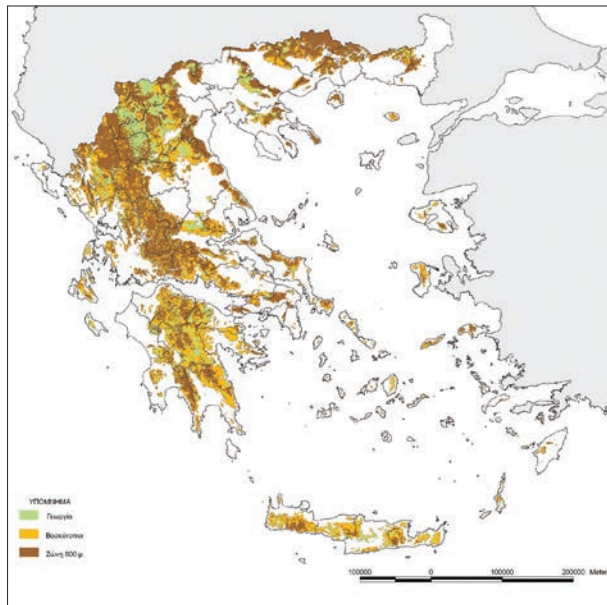
Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ, ίδια επεξεργασία

Σχήμα 4. Πληθυσμιακή Πυκνότητα 2001 ανά ΟΤΑ σε υψόμετρο άνω των 800 μ.

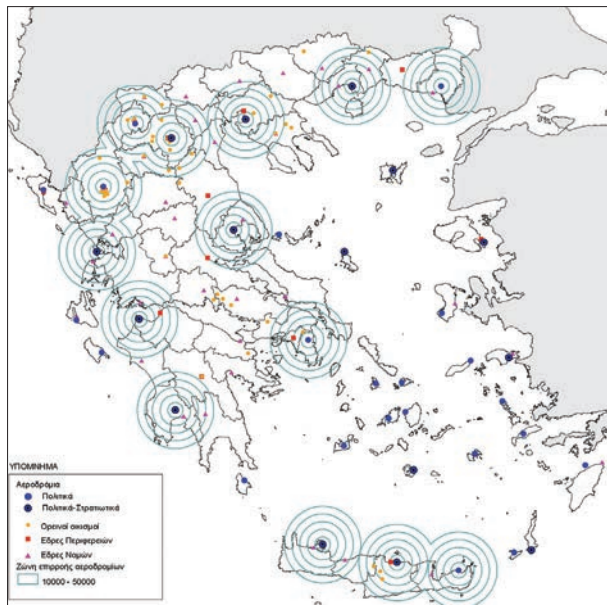
Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ, ίδια επεξεργασία

Σχήμα 5. Κατανομή Γεωργίας-Βοσκοτόπων στις ορεινές περιοχές

Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ, ίδια επεξεργασία

Σχήμα 6. Χάρτης ζωνών επιρροής αεροδρομίων

Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ, ίδια επεξεργασία

4. ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΧΩΡΑΣ

Η απώλεια κυρίως του οικονομικού ρόλου των ορεινών περιοχών δημιούργησε μια κοινωνικοοικονομική ανισότητα με σημαντικές χωρικές επιπτώσεις που προκάλεσαν την εδαφική ανισότητα. Η ανισότητα αυτή αυξάνεται ή μειώνεται ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης της ευρύτερης περιοχής (και κυρίως της γειτονικής πεδιάδας).

Σήμερα οι περισσότερες ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται ως μειονεκτικές ζώνες λόγω των γεωφυσικών τους χαρακτηριστικών, υπόκεινται σε μόνιμα φυσικά μειονεκτήματα και σε κοινωνικοοικονομικές πιέσεις. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών δε, χαρακτηρίζεται ως υπανάπτυκτη ζώνη.

Μία από τις βασικές αιτίες της σημερινής αυτής κατάστασης που χαρακτηρίζει τον ορεινό χώρο είναι το γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες η κοινωνικό-οικονομική εξέλιξη των ορεινών περιοχών έχει διαχωριστεί από εκείνη των άλλων περιοχών και συχνά συνδέεται με την ανάπτυξη του τουρισμού και των χειμερινών σπορ. Σήμερα οι ορεινές περιοχές δεν αποτελούν χωρική προτεραιότητα για την εθνική πολιτική, εφόσον έχουν εμφανιστεί άλλες χωρικές προτεραιότητες όπως, οι ευαίσθητες αγροτικές περιοχές, η αναδιάρθρωση της βιομηχανίας και των βιομηχανικών περιοχών, τα υποβαθμισμένα προάστια, κ.λπ. (Γουργιώτης, 2007).

Για την ενίσχυση του ρόλου του ορεινού χώρου σε επίπεδο χώρας η Χάρτα προτείνει τις ακόλουθες κατευθύνσεις:

- Ολοκληρωμένη και αειφόρος ανάπτυξη των ορεινών περιοχών με ανάδειξη και αξιοποίηση των τοπικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων σε συνάρτηση με τον ευρύτερο οικονομικό-λειτουργικό της χώρο.
- Προστασία και ανάδειξη των, μοναδικής αξίας, φυσικών και πολιτιστικών πόρων και αξιών (ήθη, έθιμα, ιστορικές μνήμες) που συνιστούν, από κοινού, αδιαμφισβήτητο συγκριτικό πλεονέκτημα.
- Ανάδειξή του σε πόλο συνεργασιών που αφορούν στον πρωτογενή (ιδιαίτερα αγροτικό και κτηνοτροφικό) τομέα και στη μεταποιητική δραστηριότητα τοπικών προϊόντων ποιότητας με τη χρήση καινοτομικών μεθόδων καθώς και στον εναλλακτικό τουρισμό.
- Αύξηση της ελκυστικότητας του ορεινού χώρου για την προώθηση επιχειρηματικών δράσεων στους ανωτέρω κλάδους. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, με την Χάρτα, θέτονται κατευθύνσεις για:
 - i. την αξιοποίηση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων σύμφωνα με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης,
 - ii. την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, μέσα από τη διαμόρφωση πλαισίου κατευθύνσεων που αφορούν ιδίως στον προσδιορισμό προτεραιοτή-

των χωρικής ανάπτυξης με σεβασμό στο περιβάλλον και στην άρση των συγκρούσεων χρήσεων γης και
iii. η χωρικά εξειδικευμένη πολιτική κινήτρων.

5. ΑΡΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΜΟΝΩΣΗΣ, ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΧΩΡΙΚΗΣ ΣΥΝΟΧΗΣ

Το οικιστικό δίκτυο και η χωρική δικτύωση ανήκουν στους βασικούς συντελεστές των αναπτυξιακών διεργασιών. Σ' αυτές τις δύο έννοιες προστίθεται και εκείνη του "χώρου των ροών" η οποία αποκτά επίσης καθοριστική σημασία στις αναπτυξιακές διεργασίες, αφού ωθεί τα διεσπαρμένα στο χώρο σημεία, τα οποία δεν υπακούουν απόλυτα σε ιεραρχίες, κλίμακες ή κανονικότητες να λειτουργούν ως ισχυρές συγκεντρώσεις. Η καταγραφή των ροών από και προς ένα κέντρο, δίνει την δυνατότητα προσέγγισης της ζώνης επιρροής του κέντρου, όπως επίσης και τις ζώνες επιρροής στις οποίες εντάσσεται το κέντρο αυτό. Η επιρροή που ασκεί ένα κέντρο ή μια πόλη στην ευρύτερη περιοχή της αποτελεί καθοριστικό ρόλο στην αναπτυξιακή πορεία αυτού.

Στον ορεινό χώρο, λόγω των ιδιομορφιών της φυσικής δομής του, τα μεγέθη και οι συγκεντρώσεις αποκτούν ιδιαίτερη σημασία. Το μέγεθος, το περιεχόμενο, η εξέλιξη και η λειτουργία μιας περιοχής ή ενός οικισμού μπορεί να αποτελέσουν δείκτες κεντρικότητας και παράγοντες λειτουργίας καθορίζοντας έτσι το ρόλο των ορεινών περιοχών.

Καθοριστικής σημασίας για την εξέλιξη μιας ορεινής περιοχής αποτελεί η κατάλληλη ένταξη σε ένα χωρικό σύστημα, (δεδομένου ότι η χωρική δικτύωση συνδέεται με την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη) μέσα από το οποίο δίνεται η δυνατότητα βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της περιοχής (Γουργιώτης, 2007).

Οι προτάσεις της Χάρτας ενθαρρύνουν τη δημιουργία χωρικών δικτύων μεταξύ των οικισμών του ορεινού χώρου μέσα από τις παρακάτω πρωτοβουλίες:

1. Ενίσχυση επιλεγμένων δυναμικών οικισμών ως Κέντρων Ορεινής Ανάπτυξης, βάσει ενός αριθμού δεικτών όπως αναφέρθηκαν παραπάνω. Ελλείπει αυτών, ανάδειξη νέων που συγκεντρώνουν συγκριτικά πλεονεκτήματα - προϋποθέσεις (κομβική θέση στην ενότητα, επάρκεια ανθρώπινου δυναμικού, οικονομικών πόρων, γειτνίαση με δίκτυα κ.λπ.) για τη υποστήριξη των λοιπών οικισμών της κάθε ενότητας. Η ενίσχυση συνίσταται στην κατά προτεραιότητα αναβάθμιση κοινωνικών και τεχνικών υποδομών, την βελτίωση των υποδομών μεταφορών και τη διεύρυνση της προσβασιμότητας σε υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος.
2. Ενίσχυση της λειτουργίας των λοιπών ορεινών οικισμών ως "δορυφόρων" των Κέντρων Ορεινής Ανάπτυξης, εξασφαλίζοντας την μεταξύ τους διασύνδεση

- με τη δημιουργία ευέλικτων λειτουργικών δομών εξυπηρέτησης των κατοίκων και ιδιαίτερα των απομακρυσμένων και πληθυσμιακά αδύναμων περιοχών.
3. Πραγματοποίηση έργων υποδομής στους τομείς της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών για την εφαρμογή προγραμμάτων τηλε-εκπαίδευσης/κατάρτισης του τοπικού πληθυσμού, τηλε-εργασίας και παροχής τηλε-υπηρεσιών (π.χ. τηλε-ιατρική).
 4. Ενθάρρυνση της ενδογενούς-τοπικής ανάπτυξης του ορεινού χώρου με τη δημιουργία της απαραίτητης υποδομής και την αξιοποίηση των τοπικών πόρων και του ανθρώπινου δυναμικού.
 5. Λήψη ειδικών φορολογικών και οικονομικών μέτρων για την ενίσχυση της οικονομίας του ορεινού χώρου (π.χ. μέτρα για τη διατήρηση δραστηριοτήτων από γενιά σε γενιά, για τη δημιουργία βιώσιμων ευκαιριών απασχόλησης, αλλά και την μετεγκατάσταση πληθυσμού και δραστηριοτήτων από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα).
 6. Λήψη μέτρων ενσωμάτωσης (κοινωνική και οικονομική ένταξη) των μεταναστών στον τοπικό πληθυσμό.

6. ΔΙΑΦΥΛΑΞΗ - ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ – ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Οι μικρές απομονωμένες ορεινές οικονομίες μπορούν να έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα μόνο σε δραστηριότητες που δεν εξαρτώνται από το μεγάλο μέγεθος για να είναι ανταγωνιστικές. Οι περιοχές αυτές εξοπλισμένες με ικανοποιητικό δίκτυο υποδομής υπηρεσιών και με ένα προηγμένης τεχνολογίας ευέλικτο επικοινωνιακό εξοπλισμό, θα αποτελούσαν δίκτυα ενδογενούς, πολιτιστικής, κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, ο συντονισμός των οποίων θα διευκόλυνε τη διάχυση της πληροφόρησης την ανταλλαγή ιδεών και εμπειριών και την προώθηση πρωτοπόρων δραστηριοτήτων, προσαρμοσμένων στις περιορισμένες έστω δυνατότητες των απομακρυσμένων ορεινών περιοχών.

Η συστηματική προστασία, αποκατάσταση, διατήρηση και ανάδειξη των περιοχών, οικισμών, τοπίων που διαθέτουν στοιχεία φυσικής πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αποτελεί βασική προτεραιότητα της Χάρτας, η οποία προτείνει τις παρακάτω κατευθύνσεις:

A. Φυσικό περιβάλλον

Η ανάγκη χάραξης μιας εθνικής στρατηγικής σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, απορρέει μεταξύ των άλλων και από τη σχετικά μεγάλη έκταση και ποικιλία της φυσικής κληρονομιάς της χώρας, τη δυνατότητα αξιοποίησής της για στήριξη της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης, την ανάγκη προστασίας της υγείας των πολιτών που βλάπτεται από

την υποβάθμιση του περιβάλλοντος και φυσικά τις διεθνείς και κοινοτικές υποχρεώσεις της Ελλάδας (Μπεριάτος, 2005γ).

Η Χάρτα προτείνει κατευθύνσεις για την προστασία και συνετή διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος και αποτελεί μέρος της συνολικής στρατηγικής για την προστασία του:

1. Διαφύλαξη της πλούσιας βιοποικιλότητας και των τοπίων που αποτελούν βασικά στοιχεία έλξης και, επομένως, συγκριτικά πλεονεκτήματα των περιοχών αυτών μέσω του σχεδιασμού ο οποίος πρέπει να λαμβάνει υπόψη την κλίμακα του χώρου, τη δυναμική αναπαραγωγής του φυσικού περιβάλλοντος και τη φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων.
2. Εφαρμογή των εθνικών και κοινοτικών πολιτικών για τη διαχείριση των υδάτων και τη διάθεση των αποβλήτων καθώς και την προστασία της φύσης, των ειδών, του τοπίου και της βιοποικιλότητας με την έκδοση των απαιτούμενων κατά περίπτωση διοικητικών πράξεων και υλοποίηση έργων υποδομής από τους καθ' ύλην αρμόδιους φορείς απαραίτητων για τη συμμόρφωση προς την ισχύουσα περιβαλλοντική νομοθεσία στους πιο πάνω τομείς.
3. Στον τομέα της διαχείρισης των αποβλήτων, προτεραιότητα για τις ορεινές περιοχές αποτελεί η εστίαση στην πρόληψη, την ανακύκλωση και τη βιοαποδόμηση των αποβλήτων.
4. Προώθηση κατά προτεραιότητα εξειδικευμένων δράσεων προστασίας, διατήρησης και αποκατάστασης, των πληγέντων ορεινών περιοχών από σεισμούς, πλημμύρες, κατολισθήσεις, διάβρωση και απερήμωση.
5. Λήψη κατάλληλων μέτρων για την αποφυγή και την αποτελεσματική αντιμετώπισή δασικών πυρκαγιών με εφαρμογή, μεταξύ άλλων, κατάλληλων αντιπυρικών ζωνών, διαχειριστικών προγραμμάτων, συστημάτων έγκαιρης ειδοποίησης και πυροσβεστικών μέσων.
6. Ενθάρρυνση της διασυνοριακής συνεργασίας σε τομείς κοινού ενδιαφέροντος όπως η προστασία του περιβάλλοντος και ειδικότερα η διαχείριση υδατικών πόρων (λιμνών και ποταμών), προώθηση διασυνοριακών δράσεων για την ανάπτυξη επιχειρηματικών συνεργασιών κ.ά.
7. Προώθηση έργων περιβαλλοντικής υποδομής που είναι αναγκαία για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών, όπως είναι ιδίως έργα ύδρευσης και αποχέτευσης, έργα διάθεσης υγρών και στερεών αποβλήτων, έργα απορρύπανσης του εδάφους και εγγειοβελτιωτικά έργα.
8. Προώθηση κατάλληλων κατασκευαστικών μεθόδων για τον περιορισμό της αδιαβροχοποίησης του εδάφους.

9. Εφόσον το επιτρέπουν οι φυσικές συνθήκες, τα εδάφη που δεν χρησιμοποιούνται πλέον ή έχουν υποστεί αλλοίωση, επιβάλλεται να αποτελέσουν αντικείμενο αποκατάστασης ή εκ νέου καλλιέργειας.
10. Κατά την εξόρυξη, την επεξεργασία και τη χρήση των σχετικών πρώτων υλών, πρέπει να επιδιώκεται η κατά το δυνατόν ελαχιστοποίηση της επιβάρυνσης των υπόλοιπων λειτουργιών του εδάφους.
11. Στις υγρές ζώνες, τα αποστραγγιστικά μέτρα πρέπει να περιοριστούν στη συντήρηση των ήδη υφιστάμενων δικτύων, εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις για τις οποίες η εκτέλεση νέων αποστραγγιστικών έργων θεωρείται απολύτως επιβεβλημένη.
12. Η χρησιμοποίηση βαλτωδών εκτάσεων για γεωργικούς σκοπούς επιτρέπεται μόνο κατ' εξαίρεση και υπό περιβαλλοντικούς όρους που θα καθιστούν δυνατή τη διατήρηση του ιδιαίτερου χαρακτήρα τους.
13. Λήψη μέτρων για την μείωση των συνεπειών από φυσικά φαινόμενα, συμπεριλαμβανομένης της διάβρωσης του εδάφους σε ένα αποδεκτό επίπεδο με την αποφυγή μέσω του σχεδιασμού του χώρου χωροθέτησης δραστηριοτήτων σε ακατάλληλες περιοχές και την προστασία του πληθυσμού και δραστηριοτήτων ευάλωτων σε κινδύνους περιοχών

B. Πολιτιστικό περιβάλλον

1. Δημιουργία δικτύων φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, οργάνωση χώρων και διαδρομών και εν γένει ανάδειξη και αξιοποίησή τους με συνεργασία των αρμόδιων αρχών.
2. Καθιέρωση τυπολογίας τοπίων, καταγραφή και αναγνώριση αυτών που χρήζουν παρεμβάσεων ανάδειξης και προστασίας.

Γ. Προστασία, ανάδειξη και διαχείριση του τοπίου

Σύμφωνα με την *Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου* (ΦΕΚ, 30Α'/2010 –ν.3827/2010), ως τοπίο νοείται μία περιοχή, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τον άνθρωπο, της οποίας ο χαρακτήρας είναι αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης των φυσικών και / ή ανθρώπινων παραγόντων.

Στο προοίμιο της Σύμβασης αναγνωρίζεται ότι το τοπίο αποτελεί βασικό συστατικό της Ευρωπαϊκής φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, απαραίτητο για την ανθρώπινη ευημερία και τη σταθερότητα της Ευρωπαϊκής ταυτότητας. Τονίζεται, επίσης, πως το τοπίο αποτελεί σημαντικό μέρος της ποιότητας ζωής των ανθρώπων.

Για το λόγο αυτό ο εντοπισμός των τύπων τοπίου του ορεινού χώρου, η αναγνώριση και εκτίμηση των αξιών τους και η διαμόρφωση πολιτικών που σχετίζονται με την

ανάδειξη, διαφύλαξη και αειφορική διαχείρισή τους δεν μπορούν να επιτευχθούν πια με μεθόδους που θεωρούσαν ότι τα τοπία αφορούν μόνο περιοχές αισθητικού κάλλους. Σήμερα η πρόκληση είναι άλλη: η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο αναφέρει με σαφήνεια στο άρθρο 2, ότι η εφαρμογή οποιασδήποτε δράσης ή πολιτικού σχεδιασμού θα πρέπει να αφορά στο σύνολο της επικράτειας, καλύπτοντας όλες τις περιοχές, φυσικές, αστικές, περιαστικές, αισθητικού κάλλους ή υποβαθμισμένες κ.λπ.

Στόχος είναι η αναγνώριση όλων των Τοπίων του ορεινού χώρου, η ολοκληρωμένη και ορθολογική ένταξη του τοπίου στο σχεδιασμό, καθώς και στην οριζόντια ενσωμάτωσή του σε όλες τις τομεακές πολιτικές, με έμφαση στις συμμετοχικές διαδικασίες.

Ο βασικός στόχος της τυπολογίας είναι να κάνει κατανοητό το πώς είναι τα ελληνικά τοπία σήμερα, πώς εξελίχθηκαν στη μορφή που τα συναντάμε και πώς μπορεί να εξελιχθούν στο μέλλον, ενώ αποτελεί το πρώτο απαραίτητο βήμα για τον οποιοδήποτε αποτελεσματικό σχεδιασμό πολιτικής, δράσεων και μέτρων διαχείρισης.

Η Τυπολογία των Ελληνικών Τοπίων θα πρέπει να αποτελείται από όλους τους τύπους τοπίων που συναντώνται στις ορεινές περιοχές, με τον ακριβή τους χαρακτηρισμό, την περιγραφή τους και οριοθετημένους σε χάρτη κλίμακας 1: 250.000.

Η μέθοδος υλοποίησης της συγκεκριμένης δράσης (χαρτογράφηση και περιγραφή τύπων και περιοχών) θα πρέπει να είναι μια συνάρτηση τόσο στατιστικών αναλύσεων (όπως TWINSPAN) όσο και εφαρμογής τεχνικών αξιολόγησης του χαρακτήρα των τοπίων (Landscape Character Assessment – LCA).

Η εφαρμογή τέτοιων τεχνικών προϋποθέτει το διαχωρισμό ενός τόπου σε σχετικά ομοιογενείς "ενότητες τοπίου", οι οποίες ενσωματώνουν συγκεκριμένα φυσικά (μορφολογικά στοιχεία εδάφους, γεωλογικά, υδρολογικά, εδαφολογικά, κλιματολογικά) και ανθρωπογενή (χρήσεις γης, οικιστικό δίκτυο, αγροτικά συστήματα) στοιχεία του τοπίου. Η ταξινόμηση των "ενοτήτων τοπίου" που θα προκύψουν θα παράσχει το χωρικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα εφαρμοστεί ένα LCA, και το οποίο θα οδηγήσει σε μια τυπολογία η οποία θα περιλαμβάνει:

- την αναγνώριση και εκτίμηση του κάθε τύπου,
- το χαρακτηρισμό του κάθε τύπου,
- τις οδηγίες διαχείρισης για τον κάθε τύπο.

7. ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Η συνειδητοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων από τους οικονομικούς παράγοντες των αστικών περιοχών έχει οδηγήσει στα πρώτα φαινόμενα οικιστικών πιέσεων στα βουνά (Μπεριάτος, 2005β).

Από την άλλη τα παραδοσιακά οικιστικά σύνολα αποτελούν επίσης και θεματικό πολιτιστικό προορισμό, μπορούν ν' αποτελέσουν μεταξύ άλλων και μια σχετικά αναπτυσσόμενη μορφή τουρισμού παρόλο που το απόθεμα του εν λόγω τομέα έχει σημαντικά περιθώρια ανάπτυξης σε όλον σχεδόν τον ελλαδικό χώρο.

Η ορθολογική και βιώσιμη αξιοποίηση του οικιστικού περιβάλλοντος προβλέπει μια σειρά μέτρων και πρωτοβουλιών που αναφέρονται παρακάτω και τα οποία είναι τα εξής:

1. Αναβάθμιση της ποιότητας του οικιστικού χώρου και προώθηση της ανάπτυξης υποβαθμισμένων περιοχών.
2. Επιβολή πρότυπων και εξειδικευμένων κανόνων για τη δόμηση με γνώμονα τη διαφύλαξη της αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας και την προσαρμογή στο τοπίο. Προσαρμογή όλων των κατασκευών στην κλίμακα και τη φυσιογνωμία του τόπου, με τη χρησιμοποίηση παραδοσιακών υλικών και τεχνολογιών, φιλικών προς το περιβάλλον.
3. Περιορισμός των επεκτάσεων των οικισμών στο απόλυτα αναγκαίο μέτρο και της διάχυτης δόμησης, με παράλληλη διασφάλιση της ορθολογικής χωροθέτησης νέων παραγωγικών λειτουργιών σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε περιοχής, με θέσπιση κατάλληλων κανονιστικών ρυθμίσεων και περιορισμών.
4. Ενθάρρυνση της αποκατάστασης και επαναχρησιμοποίησης ορεινών οικισμών με αντίστοιχη αποθάρρυνση της οικιστικής ανάπτυξης και της πολεοδομησης σε παρθένες περιοχές, με στόχο τη διατήρηση της τοπικής αρχιτεκτονικής και τη δημιουργία ενός ελκυστικού περιβάλλοντος για την προσέλκυση μονίμων κατοίκων και παραθεριστών. Τα προγράμματα και οι επενδύσεις στους τομείς αυτούς πρέπει να συνδεθούν με την ανάπτυξη τοπικών καινοτομικών επιχειρήσεων και γενικότερα με δράσεις στήριξης της απασχόλησης στις περιοχές αυτές.
5. Για την προστασία του ορεινού φυσικού και οικιστικού περιβάλλοντος επιβάλλεται συντονισμός των υπηρεσιών κατά τη κατασκευή δικτύων υποδομών.

8. ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

Η απομόνωση του ορεινού χώρου που συνεπάγεται τη μειωμένη προσπελασιμότητά του έχει και σαν αποτέλεσμα την αρκετά δύσκολη υιοθέτηση από τους κατοίκους νέων μεθόδων παραγωγής και γενικότερα νέων αναπτυξιακών μοντέλων, κάνοντας ακόμα πιο δύσκολη την εφαρμογή καινοτόμων δράσεων στις περιοχές.

Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά του ορεινού χώρου επιβάλουν διαφορετικές δράσεις σε σχέση με τις πεδινές περιοχές, έναντι των οποίων εμφανίζουν ανταγωνιστικά

μειονεκτήματα όταν πρόκειται για τις παραγωγικές δραστηριότητες. Ο σκληρός πυρήνας αυτής της προσπάθειας πρέπει να είναι η ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των περιοχών αυτών και η με κάθε τρόπο διαφύλαξή τους από άστοχες και βιαστικές ενέργειες.

Ειδικότερα προτείνονται για κάθε παραγωγική δραστηριότητα οι παρακάτω κατευθύνσεις:

A. Αγροτικές δραστηριότητες

1. Διαφοροποίηση της γεωργικής παραγωγής με καλλιέργειες που ενισχύουν το εισόδημα και μεθόδους φιλικούς προς το περιβάλλον.
2. Προβολή και προώθηση των τοπικών αγροτικών προϊόντων με:
 - Δράσεις, προγράμματα και πρωτοβουλίες για την προώθηση των ορεινών αγροτικών προϊόντων και των προϊόντων ποιότητας στην εθνική, ευρωπαϊκή και διεθνή αγορά, μέσα από τις διαδικασίες της ονομασίας προέλευσης.
 - Δράσεις πιστοποίησης των τοπικών αγροτικών προϊόντων και στην τόνωση της εμπορευσιμότητάς τους, μέσω ιδίως του χαρακτηρισμού τους ως προϊόντων ονομασίας προέλευσης (ΠΟΠ).
 - Δράσεις και πρωτοβουλίες για την προβολή των τοπικών προϊόντων στο ευρύ καταναλωτικό κοινό, με την έκδοση διαφημιστικών φυλλαδίων, τη δημιουργία ιστοσελίδων στο διαδίκτυο και την έρευνα αγοράς καταναλωτή, καθώς και προώθηση, μέσω εικονικών δικτυακών αγορών (virtual market places), της εμπορίας αγροτικών προϊόντων ποιότητας και ελώνυμων παραδοσιακών προϊόντων.
 - Δράσεις για την ενθάρρυνση συνεργασιών σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο στο ανταλλαγή εμπειριών και προώθηση των προϊόντων.
3. Εκσυγχρονισμός της γεωργικής δραστηριότητας στις ορεινές περιοχές με:
 - Διεύρυνση των δομών υποστήριξης της τοπικής παραγωγής με δράσεις κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού σε νέες μεθόδους και πρακτικές παραγωγής ποιοτικών προϊόντων, υποστήριξης της εφαρμογής περιβαλλοντικών προτύπων, ενίσχυσης της καινοτομίας (π.χ προώθηση δικτυακών αγορών βιολογικών προϊόντων, πιστοποιητικά ονομασίας προέλευσης σε προϊόντα της περιοχής, κ.λπ.) και παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών για την πιστοποίηση, διάθεση και εμπορία των τοπικών προϊόντων στην εθνική, ευρωπαϊκή και διεθνή αγορά.
 - Στήριξη των τοπικών επιχειρήσεων, των συνεταιρισμών και των αγροτουριστικών συνεταιρισμών γυναικών.

- Ανάπτυξη, με βασική παράμετρο την ποιότητα, βιώσιμων παραγωγικών δραστηριοτήτων του πρωτογενή σε συμπληρωματικότητα με τον τομέα του τουρισμού.
- 4. Στήριξη της τοπικής κτηνοτροφίας και αξιοποίηση του παραγωγικού δυναμικού των βοσκοτόπων. Κρίσιμο στοιχείο θεωρείται η οριοθέτηση των βοσκοτόπων, η ορθολογική χρήση τους και η βελτίωση της παραγωγικής τους ικανότητας με εγκεκριμένα διαχειριστικά σχέδια. Μέριμνα πρέπει να ληφθεί και για την προώθηση της εκτατικής κτηνοτροφίας, σε συνδυασμό με αειφορικές πρακτικές διαχείρισης των οικοσυστημάτων.
- 5. Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των υδατοκαλλιεργειών, με τον εκσυγχρονισμό των υφισταμένων μονάδων σε συνδυασμό με δράσεις επίδειξης των μεθόδων παραγωγής και τυποποίησης του προϊόντος και επιτόπου διάθεσής του και την εφαρμογή μεθόδων διαχείρισης πιο φιλικών προς το περιβάλλον. Δημιουργία νέων μονάδων σε κατάλληλες θέσεις ύστερα από ικανοποίηση υδρευτικών αναγκών.

Σε κάθε περίπτωση τα ύδατα απορροής από υδατοκαλλιεργητική χρήση πρέπει να αποδίδονται στο περιβάλλον στην ίδια κατηγορία οικολογικής ποιότητας με αυτή των εισερχόμενων υδάτων. Ειδικότερα οι ιχθυοκαλλιεργητικές μονάδες με παραγωγική δυναμικότητα άνω των 25 τόνων ετησίως οφείλουν να χρησιμοποιούν συστήματα ανακύκλωσης νερού.

B. Μεταποιητικές δραστηριότητες

1. Στήριξη της οικοτεχνίας και μεταποιητικών δραστηριοτήτων μικρής κατά κανόνα κλίμακας με τη δημιουργία νέων και τον εκσυγχρονισμό των υφιστάμενων μονάδων.
2. Αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου (κοιτάσματα μεταλλευμάτων, βιομηχανικά ορυκτά, αδρανή υλικά, διακοσμητικά πετρώματα) με βιώσιμο τρόπο.
3. Σύνδεση της μεταποιητικής δραστηριότητας στον ορεινό χώρο με τον πρωτογενή τομέα, από όπου προέρχεται ο κύριος όγκος των εισροών της, αλλά και τον τουρισμό που αποτελεί άμεση αγορά αλλά και δίαυλο διάδοσης των προϊόντων της.
4. Προώθηση προγραμμάτων στήριξης αγροτικών μεταποιητικών δραστηριοτήτων φιλικών προς το περιβάλλον με έμφαση στη παραγωγή ποιοτικών τοπικών προϊόντων (στήριξη της βιολογικής γεωργίας, προϊόντων ονομασίας προέλευσης, παραδοσιακών τεχνικών, κ.ά).
5. Ενίσχυση του προσανατολισμού των συνεχιζόμενων ευρωπαϊκών προγραμμάτων για τον αγροτικό χώρο (Leader+, ΟΠΙΑΑΧ) προς μια ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη.

6. Εκπαίδευση και κατάρτιση του εργατικού δυναμικού στις νέες επαγγελματικές απαιτήσεις.

Γ. Ενέργεια

1. Προώθηση ολοκληρωμένου προγράμματος ενεργειακής εξοικονόμησης (ενεργειακή διαχείριση, βιοκλιματικός σχεδιασμός κτιρίων, ανακύκλωση). Στο πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνεται κατά περίπτωση η παροχή οικονομικών κινήτρων για τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και την εξοικονόμηση ενέργειας.
2. Μείωση της εξάρτησης από τις παραδοσιακές πηγές ενέργειας μέσω της βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης και της χρησιμοποίησης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Για το σκοπό αυτό, ενισχύονται έργα βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης σε κτίρια και οικισμούς καθώς και αναπτυξιακά μοντέλα με χαμηλή ένταση ενέργειας, ενώ παραλλήλως ενθαρρύνεται η χωροθέτηση εγκαταστάσεων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τις ΑΠΕ.

Δ. Τουριστικές δραστηριότητες

Από πλευράς παραγωγικών δραστηριοτήτων και γενικά ανθρώπινων επεμβάσεων, ο τουρισμός αποτελεί αναμφίβολα μια σοβαρή πρόκληση αλλά και απειλή για το μέλλον (Μπεριάτος, 2005α).

Ο ορεινός τουρισμός αποτελεί μια εν δυνάμει αναπτυξιακή δραστηριότητα για τις ορεινές περιοχές. Η τουριστική ανάπτυξη ως σύνολο οικονομικών δραστηριοτήτων λειτουργεί δυναμικά εμπλέκοντας μεγάλο αριθμό παραμέτρων της χωρικής λειτουργίας προκαλώντας έτσι αύξηση ροών και συγκεντρώσεων. Για το λόγο αυτό η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί ως μια από τις βασικές αιτίες διαμόρφωσης χωρικών δομών και επιταχυντής χωρικών μετασχηματισμών σε μια περιοχή.

Για την επίτευξη μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, βασικά εργαλεία καθορισμού των χαρακτηριστικών και των μεγεθών αυτής, αποτελούν η εκτίμηση της φέρουσας ικανότητας, ο έλεγχος των τουριστικών ροών, οι αναγκαίοι περιορισμοί, καθώς και η ανάπτυξη μηχανισμών για την άμβλυνση των συγκεντρώσεων μεταξύ τουρισμού και των ανταγωνιστικών χρήσεων γης, ιδιαίτερα δε σε περιοχές όπου η ανάπτυξη συνδέεται άμεσα με την αξιοποίηση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος ως τουριστικού πόρου (Κοκκώσης, 2000). Άρα η ανάπτυξη βιώσιμων πρακτικών αναψυχής και τουρισμού προϋποθέτει την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ της διατήρησης της προστασίας των φυσικών και πολιτισμικών πόρων και των χρήσεων τους (Coccossis και Papairis, 1992).

Ο ορεινός χώρος αποτελεί εν δυνάμει ζώνη διαμόρφωσης εναλλακτικών τουριστικών προϊόντων με ρόλο συμπληρωματικό του παράκτιου τουρισμού, ικανών να ενισχύσουν την πολυθεματικότητα στο σύνολο της χώρας και να αποτελέσουν μέσα ανάδειξης της τοπικής ταυτότητας των ορεινών οικισμών και ενίσχυσης της οικονομίας τους. Η χιονοδρομία ως κυρίαρχη μορφή ορεινού τουρισμού είναι εκείνη που έχει επικρατήσει από όλες τις μορφές ορεινού τουρισμού στην χώρα τα τελευταία χρόνια. Από τις υπόλοιπες μορφές ορεινού τουρισμού σχεδόν καμία δεν έχει αναπτυχθεί βάσει του εξωτερικού τουρισμού και όλες έχουν σημαντικά περιθώρια ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα ο ορεινός τουρισμός και κυρίως η χιονοδρομία, ο ιαματικός και ο θρησκευτικός υποστηρίζονται σχεδόν αποκλειστικά από τον εγχώριο πληθυσμό ενώ ο αγροτουρισμός, ως η πιο οργανωμένη μορφή οικοτουρισμού αρχίζει να αφορά και στον εξωτερικό τουρισμό τα τελευταία χρόνια (Γουργιώτης, 2007).

Για την προώθηση του ορεινού τουρισμού, επιπρόσθετα των κατευθύνσεων που περιλαμβάνονται στο Ειδικό Χωροταξικό Πλαίσιο για τον Τουρισμό (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2009), και αφορούν άμεσα ή έμμεσα τον ορεινό χώρο δίδονται και οι ακόλουθες:

1. Ανάπτυξη νέων φιλικών προς το περιβάλλον τουριστικών προϊόντων προσαρμοσμένων στις ιδιαιτερότητες του τοπικού περιβάλλοντος συμπεριλαμβανομένου και του τοπίου, στους τοπικούς πόρους και τις κλιματολογικές συνθήκες. Έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού που συμβάλουν στην άμβλυση του προβλήματος της εποχικότητας του τουρισμού και στην ανάπτυξη δικτύων φυσικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος.
2. Διατήρηση της δυναμικότητας ανεπτυγμένων τουριστικά πόλων, ενίσχυση αναπτυσσόμενων τουριστικά οικισμών και ενίσχυση τοπικών πρωτοβουλιών στις λοιπές περιοχές.
3. Ενίσχυση της τουριστικής καινοτομίας (π.χ. δημιουργία ειδικού σήματος για ορεινούς οικισμούς που έχουν βελτιώσει την αρχιτεκτονική τους και γενικότερα την αισθητική του τοπίου, και ειδική σήμανση αυτών στους οδικούς χάρτες, ανάδειξη σημείων του χώρου με "μοναδικά χαρακτηριστικά" με τη χρήση σύγχρονων τεχνολογιών, δημιουργία ιστορικών και πολιτισμικών διαδρομών, κ.λπ.)
4. Ενίσχυση των συνεργειών μεταξύ τουρισμού και προστασίας του περιβάλλοντος (π.χ. τουρισμός σε προστατευόμενες περιοχές και ενημέρωση των περιηγητών για τα προστατευόμενα είδη και τους φυσικούς πόρους με τη δημιουργία κέντρων περιβαλλοντικής ενημέρωσης),
5. Ενθάρρυνση δικτυώσεων μεταξύ ορεινών περιοχών της χώρας μας ή και εκτός αυτής για την ανταλλαγή εμπειριών στους τομείς της πολεοδομίας και της αρχιτεκτονικής (νέες κατασκευές και αναβάθμιση των οικισμών), της

- παροχής τουριστικών υπηρεσιών, του πολιτιστικού τουρισμού και της ενσωμάτωσης των τουριστικών υποδομών στο τοπίο και στο φυσικό περιβάλλον.
6. Έλεγχος των τουριστικών ροών, ιδίως στους προστατευόμενους ορεινούς τόπους, με την υιοθέτηση τρόπων κατανομής και υποδοχής των τουριστών.
 7. Παροχή κινήτρων για αναπλάσεις σε παραδοσιακούς οικισμούς.
 8. Ενθάρρυνση της αποκατάστασης υφισταμένων κτιρίων για χρήση τουρισμού και βελτίωση της ποιότητας των υφισταμένων μονάδων, με σεβασμό στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική και την αισθητική του τοπίου.
 9. Ενίσχυση των συνεργειών μεταξύ του ορεινού τουρισμού και των λοιπών παραγωγικών δραστηριοτήτων, με ένταξη στην τουριστική προσφορά τοπικών προϊόντων ποιότητας.
 10. Περιορισμός και διαχείρισης της κυκλοφορίας στο εσωτερικό των ορεινών τουριστικών οικισμών και ιδιαίτερα εκείνων που είναι χαρακτηρισμένοι ως παραδοσιακοί οικισμοί για την αποφυγή φαινομένων συμφόρησης και την ασφαλή κίνηση των πεζών.
 11. Ενίσχυση δημόσιων και ιδιωτικών πρωτοβουλιών που αποβλέπουν στη χρήση μέσων μαζικής μεταφοράς για τη μετακίνηση των τουριστών και επισκεπτών προς και από τους ορεινούς τουριστικούς τόπους.
 12. Ένταξη αθλητικών δραστηριοτήτων του ορεινού χώρου στη βασική εκπαίδευση των σχολείων και καθιέρωση εβδομάδας "σχολικών ορεινών διακοπών" που θα διαφοροποιείται χρονικά ανά Περιφέρεια ώστε να ενισχυθεί ο τουρισμός στα χειμερινά θέρετρα.
 13. Χιονοδρομικός τουρισμός:
 - Οι επεμβάσεις που συνεπάγονται επιπτώσεις στο τοπίο πρέπει να περιορίζονται στο απολύτως αναγκαίο μέτρο, ενώ οι εκτάσεις που αποτελούν αντικείμενο σχετικών παρεμβάσεων, πρέπει, εφόσον το επιτρέπουν οι φυσικές συνθήκες, να επαναφυτεύονται κατά προτεραιότητα με τοπικά είδη φυτών.
 - Η χορήγηση νέων αδειών εκμετάλλευσης αναβατήρων για χιονοδρομικά κέντρα, καθώς και οι σχετικές παραχωρήσεις, πρέπει να συνδυάζονται με την υποχρέωση διάλυσης και αφαίρεσης των εκτός χρήσεως αναβατήρων καθώς και με την υποχρέωση αποκατάστασης των μη χρησιμοποιούμενων εκτάσεων, κατά προτεραιότητα με τοπικά φυτικά είδη.
 - Κατά την αδειοδότηση αναβατήρων χιονοδρομικών κέντρων, πρέπει να λαμβάνονται όλα τα κατάλληλα μέτρα που, πέραν των οικονομικών απαιτήσεων και των απαιτήσεων ασφαλείας, συνάδουν προς τις οικολογικές απαιτήσεις και την αισθητική του τοπίου.

- Οι πίστες χιονοδρομίας πρέπει να ενσωματώνονται κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο στο τοπίο λαμβάνοντας υπόψη τις φυσικές ισορροπίες και την ευαισθησία των ορεινών τόπων.
 - Η παραγωγή τεχνητού χιονιού κατά τις περιόδους ψύχους, μπορεί να είναι δυνατή εφόσον όμως το επιτρέπουν οι τοπικές υδρολογικές, κλιματικές και οικολογικές συνθήκες με την εφαρμογή βέλτιστων τεχνικών χιόνωσης.
14. Η καθιέρωση εθνικών ή περιφερειακών διαγωνισμών σε τακτά χρονικά διαστήματα στους οποίους θα επιβραβεύονται οι καινοτόμες πρωτοβουλίες και δράσεις που αναλαμβάνονται από δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς.
 15. Προώθηση προγραμμάτων κατάρτισης για τον ορεινό τουρισμό που απευθύνονται στις επιχειρήσεις του τουριστικού τομέα και στον τοπικό πληθυσμό. Μέσω των προγραμμάτων αυτών, επιδιώκεται ιδίως η καλλιέργεια ειδικών γνώσεων και δεξιοτήτων για τις εναλλακτικές μορφές ορεινού τουρισμού και η προετοιμασία τουριστικών στελεχών που μπορούν να ανταποκριθούν σε νέες και καινοτόμες δραστηριότητες (π.χ. διοργανωτές δραστηριοτήτων σε θέματα φύσης, υπεύθυνοι ποιότητας των κέντρων διακοπών, τουριστικοί οδηγοί για άτομα με ειδικές ανάγκες).
 16. Για τη διάδοση και ενίσχυση του ελληνικού ορεινού τουρισμού αναλαμβάνονται δράσεις ενημέρωσης (χρήση και του διαδικτύου) και προβολής στην Ελλάδα και στο εξωτερικό από τον ΕΟΤ.

9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι ορεινές περιοχές αποτελούν τον αρμό πολλών περιφερειών της επικράτειας, αλλά και μια οντότητα φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, εύθραυστης και απειλούμενης. Παρά τη σημαντική παρουσία και το ειδικό βάρος των ορεινών περιοχών στην κοινωνία, την οικονομία και την ιστορία της Ελλάδας, δεν έχει μέχρι σήμερα εφαρμοσθεί, μια εθνική ολοκληρωμένη χωροταξική και αναπτυξιακή πολιτική για τους ορεινούς όγκους. Η έλλειψη αυτή επεκτείνεται και στον τομέα των θεσμικών οργάνων και των μηχανισμών για τον ορεινό χώρο.

Η "Χάρτας ανάπτυξης του ορεινού χώρου", μπορεί να αποτελέσει το εργαλείο βάση μιας ολοκληρωμένης εθνική χωροταξική και αναπτυξιακή πολιτική, η οποία θα παρέχει τις απαραίτητες κατευθύνσεις για την επίτευξη ίσων ευκαιριών ανάπτυξης στον ορεινό χώρο, με εκείνες του λοιπού χώρου, μέσα από την αξιοποίηση του δυναμικού των περιοχών αυτών, επιτρέποντας στις ορεινές περιοχές να ενισχύσουν τον οικονομικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό και πολιτισμικό τους ρόλο.

Η περεταίρω ανάλυση και εξειδίκευση, σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες κάθε ορεινής περιοχής, των προτεινόμενων κατευθύνσεων από τη Χάρτα, μπορεί να αποτελέσει τη κινητήριο δύναμη στην εξέλιξη και πρόοδο των τοπικών κοινωνιών των περιοχών αυτών, αλλά και τη δυνατότητα πρόσβασης σε επίπεδα και συνθήκες διαβίωσης παρόμοια με εκείνα άλλων ανεπτυγμένων περιοχών, επιτυγχάνοντας έτσι υπηρεσίες και προϊόντα υψηλής ποιότητας.

Η "Χάρτας ανάπτυξης του ορεινού χώρου", αποτελεί ένα εργαλείο που βοηθά στην ανάπτυξη και βασίζεται στην αξιοποίηση του εγχώριου δυναμικού, στην εξέλιξη των ορεινών κοινωνιών, χωρίς απότομη ρήξη με το παρελθόν τους, τις παραδόσεις τους, αλλά προστατεύει και ανανεώνει επίσης τον πολιτισμό και την ταυτότητα τους.

Η Χάρτα δεν έχει κανονιστικό χαρακτήρα αλλά μια συμβολική αξία που θα πρέπει να προέρχεται από την παιδαγωγική της διάσταση αλλά και από εκείνη του εθελοντισμού των φορέων που θα συμβάλουν στην επεξεργασία της και την εξειδίκευσή της, ενώ μπορεί να αποτελέσει και ένα κοινό σημείο αναφοράς για την προώθηση των ιδιωτικών συμφερόντων χωρίς όμως να διακυβεύεται το γενικό συμφέρον.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γουργιώτης Α. (2007) "Η ανάπτυξη του ορεινού χώρου: το παράδειγμα εφαρμογής της Αράχωβας", Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Κοκκώσης Χ. (2000) "Τουριστική ανάπτυξη και φέρουσα ικανότητα στα νησιά", στο: Τσάρτας Π. (επ.) *Τουριστική Ανάπτυξη: Επιστημονικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Εξάντας.
- Μπεριάτος Η. (επ.) (2005α) *Ορεινός Χώρος: Περιβάλλον, Κοινωνία, Ανάπτυξη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος.
- Μπεριάτος Η. (2005β) "Μια χωροταξική και περιβαλλοντική προσέγγιση για τον ορεινό χώρο", στο: *Ορεινός Χώρος: Περιβάλλον, Κοινωνία, Ανάπτυξη*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Μπεριάτος Η. (2005γ) "Σχεδιασμός και διαχείριση προστατευόμενων περιοχών στην Ελλάδα: Θεσμικές εξελίξεις, προβλήματα και προοπτικές", στο: *Ορεινός Χώρος: Περιβάλλον, Κοινωνία, Ανάπτυξη*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Ρόκος Δ. (2005) "Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές. Θεωρία και Πράξη", Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕΚΔΕ), Αθήνα: ΕΜΠ.
- Υπουργείο Γεωργίας (1999) "Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου, 2000-2006", Αθήνα: Υπουργείο Γεωργίας,.

- Υπουργείο Γεωργίας (2000) "Η Ελληνική και Ευρωπαϊκή Πολιτική για τις Ορεινές και Μειονεκτικές Περιοχές και τα Χαρακτηριστικά των Περιοχών Αυτών", Αθήνα: Υπουργείο Γεωργίας.
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων [ΥΠΕΧΩΔΕ] (2000) "Οι Δυναμικές των Ορεινών και Προβληματικών Περιοχών στο Πλαίσιο των Γενικότερων Εξελίξεων και Μετασχηματισμών του Αγροτικού Χώρου", Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων [ΥΠΕΧΩΔΕ] (2008) "Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης" (ΦΕΚ 128Α/2008).
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων [ΥΠΕΧΩΔΕ] (2009) "Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό" (ΦΕΚ 1138Β/2009).
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας, και Κλιματικής Αλλαγής [ΥΠΕΚΑ] (2011) "Προδιαγραφές μελετών αξιολόγησης – αναθεώρησης & εξειδίκευσης θεσμοθετημένων Περιφερειακών Πλαισίων Χωροταξικού Σχεδιασμού & Αειφόρου Ανάπτυξης", Αθήνα: ΥΠΕΚΑ.
- Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης (ΦΕΚ) 30Α'/25-2-2010 (ν.3827/2010) "Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του Τοπίου", Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Ξενογλώσση

- Coccosis H. και Parpairis, A. (1992) "Tourism and the environment: some observations on the concept of carrying capacity", στο: Briassouli H. και van der Straaten J. (επ.), *Tourism and the environment: Regional, Economic and Policy Issues*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Conseil de l'Europe (1983) "Charte Européenne de l'aménagement du territoire", Charte de Torremolinos, Aménagement du Territoire, Strasbourg.
- Conseil National de l' Evaluation Commissariat Général du Plan (1999) *La politique de la montagne*, Paris: La documentation Française.
- Nordic Center for Spatial Development [Nordregio] (2004) "Zones de montagne en Europe: analyse des régions de montagne dans les Etats membres actuels et dans les nouveaux Etats Membres et d'autres pays européens", Rapport Final, Commission européenne.
- United Nations Environment Programme [UNEP] (1992) "Earth Summit Agenda 21", Rio de Janeiro.

Διαδίκτυο

Charte de la Montagne de la Fédération Française de Club Alpins et de Montagne pour un Développement Respectueux de l'environnement: <http://www.ffcam.fr/charte-de-la-montagne.html>.

Charte de la Montagne Basque: <http://www.iholdi-oztibarre.com/fr/economie/lagriculture/la-charte-de-la-montagne-basque.html> και http://crdp.ac-bordeaux.fr/epb/documents/charte_montagne_basque_vcomplet.pdf

Charte Montagne des Hautes Vosges: <http://clubalpin-hautes-vosges.jimdo.com/informations/charte-montagne/>.

Charte Nationale des Stations de Montagne en faveur du Développement Durable: <http://www.anmsm.fr/fr/243/pages/d/developpement-durable/developpement-durable-accueil/page/o>.

Chart 1510 - Lac des Deux Montagnes: <http://www.charts.gc.ca/charts-cartes/paper-papier/index-eng.asp?step=1&by=showChart&num=1510>.

*Ανέστης Γουργιώτης,
· Δ/νση Χωροταξίας, ΥΠΕΚΑ,
Αμαλιάδος 17, 115 23 Αθήνα,
e-mail: a.gourgiotis@prv.ypeka.gr*

Ανάλυση των περιφερειακών ανισοτήτων στα επίπεδα ανεργίας στην Ελλάδα με χρήση του δείκτη Theil

Δημήτρης Τσιώτας

Υπ. διδάκτορας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Σεραφείμ Πολύζος

Επικ. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Ο δείκτης του Theil αποτελεί μια στατιστική συνάρτηση μέτρησης ανισοτήτων. Η απλότητα στον υπολογισμό του σε συνδυασμό με τις "καλές στατιστικές του ιδιότητες" και τη δυνατότητα αποδόμησής του σε συνιστώσες, οι οποίες αποφαίνονται για τη δομή και τη σχέση μεταξύ των συστατικών μερών της υπό μελέτη μεταβλητής, τον έχει καταστήσει εύχρηστο και διαδεδομένο "εργαλείο" μέτρησης ανισοτήτων. Στο άρθρο αυτό, ο εν λόγω δείκτης χρησιμοποιείται για την ανάλυση των ανισοτήτων στα επίπεδα ανεργίας των νομών της Ελλάδας κατά τη χρονική περίοδο 1999-2008. Η έρευνα αφορά στον υπολογισμό του γενικού δείκτη ανισότητας, του δείκτη ανισότητας μεταξύ των ελληνικών Περιφερειών και εντός των Νομών κάθε περιφέρειας, την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν και τη διατύπωση σχετικών συμπερασμάτων και προτάσεων.

Λέξεις κλειδιά

Δείκτης του Theil, περιφερειακές ανισότητες, δείκτες ανισοτήτων.

The use of Theil index in regional unemployment inequalities analysis in Greece

Theil index constitutes a statistic function of inequalities measurement. The simplicity in its use in conjunction with its "good" statistical attributes and its ability to decompose into components, ability which determine the structure and the relationship between

the components of the studying characteristic, led the Theil index to be considered a useful "tool" in inequalities measurement. In this article, Theil index is used for unemployment inequalities analysis of the Greek prefectures, during the period 1999-2008. The analysis concerns the calculation of the general Theil index, of the decomposed components, the first between Greek regions and the second within each region and the evaluation of the results. Finally, some conclusions are given.

Keywords

Theil index, regional inequalities, inequalities indices.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι έντονες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες αποτελούν για την Ελλάδα ένα από τα σοβαρότερα μεταπολεμικά προβλήματα της. Οι ανισότητες αυτές συνιστούν φαινόμενο που επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και αντικατοπτρίζονται ανάγλυφα στα επίπεδα του εισοδήματος, της κοινωνικής μέριμνας, της πνευματικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Μετά τη δεκαετία του '70 εμφανίστηκαν τάσεις σύγκλισης των επιπέδων ανάπτυξης των νομών και των περιφερειών της χώρας, οφειλόμενες κυρίως στην άσκηση περιφερειακής πολιτικής, η οποία υλοποιούνταν με την κατασκευή δημόσιων έργων και υποδομών. Όμως, οι εξελίξεις αυτές στα επίπεδα των χωρικών ανισοτήτων δεν επέτυχαν να αλλάξουν σημαντικά τη συνολική εικόνα του ονομαζόμενου "*περιφερειακού προβλήματος*" της χώρας (Polyzos 2009· Πολύζος, 2011).

Μετά τη δεκαετία του '90, οι χωρικές ανισότητες στην Ελλάδα εμφάνισαν νέες μεταβολές, οι οποίες ευνόησαν την πληθυσμιακή διόγκωση των μητροπολιτικών κέντρων, δίχως να ενθαρρύνουν παράλληλα τη χωρική διάχυση της ανάπτυξης στην υπόλοιπη χώρα και τη δημιουργία αναπτυξιακών πόλων στους υπόλοιπους νομούς. Κατά τη δεκαετία του 2000 καταγράφεται η εμφάνιση μιας γενικότερης κρίσης, η οποία αποτυπώνεται στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας και ειδικότερα στον αγροτικό τομέα, με έμφαση στην παραγωγή των προϊόντων, των οποίων η παραδοσιακά προσφερόμενη από την ΚΑΠ προστασία απειλείται. Επί πλέον, η ανταγωνιστικότητα του δευτερογενή τομέα μειώνεται, κυρίως λόγω των αδυναμιών των εγχώριων επιχειρήσεων να παρακολουθήσουν τις τεχνολογικές μεταβολές, και της χειραφέτησής τους από τον κρατικό προστατευτισμό και τη σχετική αύξηση του εργατικού κόστους (Πετράκος και Ψυχάρης 2004· Πολύζος, 2011).

Οι διαφορές στα επίπεδα ανεργίας μεταξύ των νομών της Ελλάδας δίνουν μια γενική εικόνα του μεγέθους του περιφερειακού προβλήματος στη χώρα. Για την ανάλυση των ανισοτήτων στα επίπεδα ανεργίας χρησιμοποιείται ο δείκτης του Theil (Cowell και Kuga, 1981· Foster, 1983· Psacharopoulos κ.ά., 1995· Clements, 2001), ο οποίος υπολογίζεται με χρήση των στατιστικών δεδομένων της χρονικής περιόδου 1999-2008. Ο δείκτης του Theil

ανήκει στην οικογένεια των μέτρων εντροπίας, τα οποία αναπτύχθηκαν αρχικά για τις ανάγκες της Φυσικής, κυρίως για τον κλάδο της Θερμοδυναμικής (Stephane κ.ά., 2003), αλλά η γενικότητά του και οι "καλές" στατιστικές του ιδιότητες έχουν επεκτείνει τη χρήση του στην Περιφερειακή Επιστήμη, ιδιαίτερα για την ανάλυση και μελέτη χωρικών ανισοτήτων (Tsiotas και Polyzos, 2011).

Υπό μια γενική θεώρηση, οι εφαρμογές του εν λόγω δείκτη στο πεδίο της επιστημονικής έρευνας ποικίλουν. Οι βασικές του χρήσεις στην Περιφερειακή Ανάλυση αφορούν τη μέτρηση ανισοτήτων εισοδήματος και φτώχειας (Psacharopoulos κ.ά., 1995), τη μέτρηση ανισοτήτων αγροτικού εισοδήματος και γενικά κατανομής εισοδήματος στους τομείς της οικονομίας (Liu, 2006· Yu κ.ά., 2007· Kiani κ.ά., 2008), τις ανισότητες στις οικιακές δαπάνες (Akita κ.ά., 1999), το παραγόμενο προϊόν (Capalbo, 1998), την οικονομική μεγέθυνση (Rymaszewska κ.ά., 2010) και τις κρατικές δαπάνες για υγεία (Pradhan κ.ά., 2003).

Θα εστιάσουμε σε ορισμένες έρευνες και στα αποτελέσματά τους, οι οποίες είναι συναφείς με την παρούσα έρευνα και χρησιμοποίησαν στην ανάλυσή τους το δείκτη Theil. Οι Duro και Estebanb (1998), μελέτησαν τις ανισότητες σε 120 χώρες χρησιμοποιώντας τις διαφορές στο κατά κεφαλή εισόδημα και ως επί μέρους συνιστώσες ανισοτήτων:

- i. παραγωγικότητα εργασίας,
- ii. το ποσοστό απασχόλησης,
- iii. το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού που βρίσκεται σε παραγωγική ηλικία ως προς το σύνολο του εν λόγω πληθυσμού, και
- iv. το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε παραγωγική ηλικία ως προς το συνολικό πληθυσμό.

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι, στις χώρες που εμφανίζουν οικονομική ομογένεια το 1/3 των εισοδηματικών ανισοτήτων οφείλονταν σε παράγοντες πέραν των διαφορών στην παραγωγικότητα, ενώ η σύγκλιση στην παραγωγικότητα προέκυψε ταχύτερη σε σχέση με τις άλλες συνιστώσες.

Επίσης, η έρευνα έδειξε ότι οι διαφορές στα ποσοστά ανεργίας διαδραματίζουν ολοένα και σημαντικότερο ρόλο στις εισοδηματικές ανισότητες, ενώ η αναλογία του ενεργού πληθυσμού στο σύνολο εξηγεί ένα μη αμελητέο ποσοστό των συνολικών ανισοτήτων στις οικονομικά ομογενείς περιοχές.

Η Terrasi (2000), μελέτησε την επίδραση της ευρωπαϊκής περιφερειακής πολιτικής στην εισοδηματική σύγκλιση των μελών της ΕΕ για διάφορες ομάδες κρατών (EU9, EU12, EU15) για την περίοδο 1975-1997. Με τη χρήση του δείκτη Theil, ο οποίος αποσυντέθηκε σε συνιστώσες παραγωγικότητας και απασχόλησης, υπολογίστηκε η συμβολή των δυο συνιστωσών στη μεταβολή των ενδοπεριφερειακών και διαπεριφερειακών ανισοτήτων. Το τελικό συμπέρασμα που προέκυψε ήταν ότι η διαδικασία της ευρωπαϊκής σύγκλισης ήταν

μια ασυνεχής διαδικασία, λόγω της συνεχούς ένταξης νέων κρατών στην ΕΕ. Οι Gezici και Hewings (2003), ανέλυσαν τις διαπεριφερειακές και ενδοπεριφερειακές ανισότητες στο κατά κεφαλή ΑΕΠ για την περίοδο 1979-1997 στην Τουρκία και έδειξαν ότι οι διαπεριφερειακές ανισότητες αυξήθηκαν, ενώ οι ενδοπεριφερειακές ανισότητες μειώθηκαν.

Τέλος, στον ελληνικό χώρο θα αναφερθεί η έρευνα των Petrakos κ.ά. (2005), στην οποία μελετήθηκαν οι διαφορετικές επιδόσεις του βιομηχανικού τομέα των νομών της Ελλάδας μετά την ένταξη της χώρας στην ΕΕ. Τα αποτελέσματα της έρευνας οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι η επίδραση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης για τον βιομηχανικό τομέα ήταν μάλλον αρνητική σε όλη την ελληνική περιφέρεια. Το ασυνήθιστα μικρό για τα ευρωπαϊκά πρότυπα μέγεθος των βιομηχανικών επιχειρήσεων, η έλλειψη κεφαλαίων σε τομείς έντασης και η εξειδίκευση σε τομείς που αντιμετωπίζουν σημαντικές πιέσεις στις διεθνείς αγορές είναι παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτή την κακή απόδοση το παραπάνω παραγωγικού τομέα. Τέλος, οι έρευνες του Tsakloglou (1989) και των Tsakloglou και Antoninis (1999), στις οποίες μελετήθηκαν αντίστοιχα οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα χρησιμοποιώντας διαφορετικούς δείκτες και αξιολογώντας συγκριτικά τα τελικά αποτελέσματα, καθώς και οι αναδιανεμητικές επιπτώσεις της δημόσιας εκπαίδευσης.

Άλλες εφαρμογές του δείκτη Theil σε μη οικονομικής φύσης έρευνες, αναφέρονται σε θέματα περιβαλλοντικής μηχανικής για τη μέτρηση εκπομπών ρύπων (Duro και Padilla, 2006), σε ενεργειακά θέματα (Cleveland κ.ά., 2000) και στην αξιολόγηση συστημάτων συγκοινωνίας και μεταφορών (Morichi, 2005).

Στο άρθρο αυτό, γίνεται αρχικά μια γενική περιγραφή του δείκτη του Theil, αναλύονται οι ιδιότητές του, παρουσιάζεται η χρησιμότητα αποδόμησής του σε συνιστώσες και εξετάζεται, με εφαρμογή της ιδιότητας αποδόμησης, η διαχρονική εξέλιξη των ανισοτήτων του δείκτη ανεργίας στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία 1999-2008. Με την ανάλυση στα επίπεδα των διαπεριφερειακών ανισοτήτων που ακολουθεί, αποτυπώνεται μια άποψη των διαφορών μεταξύ των νομών της χώρας, πολλές των οποίων είναι συνέπεια δράσεων και οικονομικών γεγονότων της προαναφερόμενης περιόδου (όπως, για παράδειγμα, η διενέργεια των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, η κατασκευή βασικών έργων υποδομής κ.ά.), τα οποία διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στο οικονομικό γίγνεσθαι της Ελλάδας. Η παραπάνω ερευνητική προσδοκία δύναται να συστήσει την ερευνητική υπόθεση της παρούσας μελέτης, η οποία θέτει υπό έλεγχο την ικανότητα του δείκτη του Theil να αποτελέσει εργαλείο αξιολόγησης των πολιτικών ανάπτυξης που εφαρμόστηκαν τη δεκαετία (1999-2008), μέσα από τη μελέτη των αποτελεσμάτων τους στα επίπεδα ανεργίας της χώρας. Τα αποτελέσματα της έρευνας αξιολογούνται, συσχετίζονται με τις πολιτικές ανάπτυξης που εφαρμόστηκαν και διατυπώνονται τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάλυση που προηγήθηκε.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ THEIL

2.1. Γενική μορφή του δείκτη

Η αρχική μορφή του δείκτη του Theil δίνεται από την εξίσωση (1) και προήλθε από το μέτρο του Shannon (1948) που εφαρμόστηκε στη Θεωρία Σημάτων (Clements, 2001). Στην εξίσωση αυτή, x_i είναι η αριθμητική τιμή της i -οστής παρατήρησης της μεταβλητής $X (i=1, \dots, n)$, $\ln x = \log_e x$ είναι η συνάρτηση του νεπέριου λογαρίθμου, ενώ η μεταβλητή x_i εκφράζει την πιθανότητα να συμβεί το ενδεχόμενο $i (i=1, \dots, n)$ (Martin και Ray, 2000).

$$H = \sum_{i=1}^n x_i \cdot \ln \frac{1}{x_i} \quad (1)$$

Υποθέτοντας ότι $0 < x_i \leq 1$, οι μικρότερες τιμές από τη μονάδα της $x_i (0 < x_i < 1)$ συνεισφέρουν αρνητικά στο άθροισμα του μέτρου H , ενώ στην περίπτωση κατά την οποία $x_i = 1$, το μέτρο παίρνει την τιμή μηδέν.

Αναφορικά με τις εφαρμογές του δείκτη του Theil στην ανάλυση χωρικών ανισοτήτων, η γενική μορφή που χρησιμοποιήθηκε δίνεται από την εξίσωση (2) (Foster, 1983· Cowell, 1985· Μητράκος, 2005· Πολύζος, 2011),

$$T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{x_i}{\mu} \cdot \ln \frac{x_i}{\mu} \quad (2)$$

όπου: x_i η αριθμητική τιμή της i -οστής παρατήρησης της μεταβλητής $X (i=1, \dots, n)$,
 $\ln x$ η συνάρτηση του νεπέριου λογαρίθμου και
 μ η μέση τιμή των n παρατηρήσεων $x_i (\mu = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i)$.

Οι τιμές του δείκτη κυμαίνονται στο διάστημα $0 \leq T \leq \ln n$ (Foster, 1983). Από τις σχέσεις (1) και (2) αποδεικνύεται η σχέση μεταξύ των δύο παραπάνω μέτρων εντροπίας $H(x_i) = -n \cdot T(x_i)$.

Ο δείκτης του Theil είναι συμμετρικός, ανεξάρτητος από το λαμβανόμενο δείγμα, ανεξάρτητος από το μέσο και διέπεται από την αρχή των μεταβιβάσεων (αρχή Ρίγου-Dalton) (Cowell και Kuga, 1981· Foster, 1983). Η συμμετρία του παρέχει την ικανότητα να διατηρείται ανεπηρέαστος από αντιμεταθέσεις μεταξύ των τιμών της μεταβλητής X και, ουσιαστικά, αποτελεί συνέπεια της αθροιστικής δομής του. Η ιδιότητα της ανεξαρτησίας ως προς το δείγμα σχετίζεται με το γεγονός ότι ο δείκτης παραμένει αμετάβλητος όταν ο αριθμός του δείγματος μεταβάλλεται κατά την ίδια αναλογία, με αποτέλεσμα δείγματα που ανήκουν στις ίδιες κατανομές να μη μεταβάλλουν την τιμή του δείκτη. Η ανεξαρτησία ως

προς το μέσο ή τις μονάδες μέτρησης έχει ως αποτέλεσμα να παραμένει ο δείκτης αναλλοίωτος σε ισοποσοστιαίες μεταβολές των τιμών της μεταβλητής X . Τέλος, η αρχή των μεταβιβάσεων (συνθήκη Ρίγου-Dalton) περιγράφει τη συμπεριφορά της τιμής του δείκτη (μείωση ή αύξηση) στις μεταβολές μεταξύ μελών του πληθυσμού, οι οποίες δεν επηρεάζουν τη σχετική τους θέση.

2.2. Αποδόμηση του δείκτη του Theil

Ο δείκτης του Theil έχει τη δυνατότητα αποδόμησής του σε επί μέρους συνιστώσες (Adelman και Levy, 1984· Stephane κ.ά., 2003· Cheng και Li, 2006· Yu κ.ά., 2007), ιδιότητα που αποδεικνύεται χρήσιμη, όταν ο πληθυσμός ή το δείγμα της υπό μελέτη μεταβλητής μπορεί να διαιρεθεί σε επιμέρους ομάδες (ή κλάσεις) βάσει κάποιου άλλου χαρακτηριστικού, όπως πχ. φύλο, μορφωτικό επίπεδο, καταγωγή κλπ. Στην περίπτωση αυτή το σύνολο των παρατηρήσεων επιμερίζεται σε $1, \dots, k$ ομάδες ($k < n$) με συνολικό πλήθος τιμών όσο το αρχικό σύνολο n . Για την περίπτωση μελέτης δύο χαρακτηριστικών, ο δείκτης του Theil εκφράζεται με τις παρακάτω εξισώσεις (Akita κ.ά., 1999):

$$T = \sum_i \sum_j \frac{x_{ij}}{x} \cdot \ln\left(\frac{x_{ij}/x}{n_{ij}/n}\right) \quad (3)$$

και

$$L = \sum_i \sum_j \frac{n_{ij}}{n} \cdot \ln\left(\frac{n_{ij}/n}{x_{ij}/x}\right) \quad (4)$$

όπου: ο τελεστής \sum_j εκφράζει άθροιση ως προς τον δείκτη j και το στοιχείο x_{ij} αναφέρεται στην υποομάδα j της ομάδας i .

Ισχύει ότι $x = \sum_i \sum_j x_{ij}$.

Στις σχέσεις (3), (4) ο δείκτης T -Theil αφορά τη μέτρηση του χαρακτηριστικού X σταθμισμένου ως προς τον πληθυσμό, ενώ ο δείκτης L -Theil τη μέτρηση του πληθυσμού ως προς το χαρακτηριστικό. Οι εν λόγω δείκτες αποδομούνται σε δύο συνιστώσες, εκ των οποίων η πρώτη παρέχει πληροφορίες για το περιεχόμενο (within) των ομάδων i και η δεύτερη για την μεταξύ των ομάδων i κατάσταση. Αποδεικνύεται ότι ισχύει (Anand, 1983):

$$T = \sum_i \left(\frac{x_i}{x}\right) \cdot T_i + \sum_i \left(\frac{x_i}{x}\right) \cdot \ln\left(\frac{x_i/x}{n_i/n}\right) = T_w + T_b \text{ και αντίστοιχα } L = L_w + L_b \quad (5)$$

$$\text{με } T_i = \sum_j \frac{x_{ij}}{x_i} \cdot \ln\left(\frac{x_{ij}/x_i}{n_{ij}/n_i}\right) \text{ και } L_i = \sum_j \frac{n_{ij}}{n_i} \cdot \ln\left(\frac{n_{ij}/n_i}{x_{ij}/x_i}\right) .$$

Η παραπάνω διαδικασία μπορεί να ελεκτηθεί και για περισσότερες υποδιαίρεσεις των συνόλων (Adelman και Levy, 1984· Cowell, 1985):

$$T_{ijk} = T_i + (T_{ij} - T_i) + (T - T_{ij}) = T \quad \text{ή} \quad T_{kji} = T_k + (T_{jk} - T_k) + (T - T_{jk}) = T \quad (6)$$

Η αποδόμηση του δείκτη του Theil βασίζεται στη δυνατότητα επιμερισμού ενός συνόλου σε υποσύνολα (Anand, 1983· Adelman και Levy, 1984· Cowell, 1985· Akita κ.ά., 1999). Ο γενικός δείκτης του Theil για το σύνολο X υπολογίζεται σύμφωνα με τη σχέση (7), η οποία είναι ισοδύναμη με τη σχέση (2).

$$T = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{\mu} \cdot \ln \frac{x_{ij}}{\mu} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln \frac{x_{ij}}{\mu} \quad (7)$$

Με χρήση της ιδιότητας του γινομένου $f(\alpha \cdot \beta) = \ln(\alpha \cdot \beta) = \ln(\alpha) + \ln(\beta)$ για τη λογαριθμική συνάρτηση $f(x) = \ln x$, $x \in \mathbb{R}^+$, με προσθαφαίρεση του όρου $\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln x_i$ στη σχέση (7) και με εκτέλεση πράξεων προκύπτει η σχέση (8) για την αποδόμηση του δείκτη σε συνιστώσες, σε μια εντός (T_w , within) και μια μεταξύ (T_b , between) των κλάσεων.

$$\begin{aligned} T &= \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln x_{ij} - \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln \mu \pm \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln x_i = \\ &= \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln x_{ij} - \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln x_i + \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln x_i - \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln \mu = \\ &= \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln \frac{x_{ij}}{x_i} + \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln \frac{x_i}{\mu} = \\ &= \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln \frac{x_{ij}}{x_i} + \sum_{i=1}^m \frac{x_i}{m \cdot \mu'} \cdot \ln \frac{N \cdot x_i}{m \cdot \mu'} \Leftrightarrow \end{aligned}$$

$$T = T_w + T_b \quad (8)$$

$$\text{όπου: } T_w = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{N_i} \frac{x_{ij}}{N \cdot \mu} \cdot \ln \frac{x_{ij}}{x_i} \quad \text{και} \quad T_b = \sum_{i=1}^m \frac{x_i}{m \cdot \mu'} \cdot \ln \frac{N \cdot x_i}{m \cdot \mu'}$$

Η σχέση (8) αποδεικνύεται πολύ χρήσιμη για την κατανόηση των μηχανισμών κατανομής των ανισοτήτων πάνω σε μονάδες διαφορετικής κλίμακας όπως π.χ. περιφέρειες, νομός και περαιτέρω υποδιαίρεσεις τους. Στη συνέχεια, με τη χρήση της σχέσης (8) θα διερευνηθούν οι μεταβολές στον τρόπο κατανομής των ανισοτήτων στην Ελλάδα σε επίπεδο περιφέρειας με πρώτη υποδιαίρεση τους νομούς.

3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΧΩΡΙΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ THEIL

Όπως προαναφέρθηκε, θα χρησιμοποιηθεί ο δείκτης του Theil για την ανάλυση των ανισοτήτων στα επίπεδα ανεργίας στους νομούς της Ελλάδας κατά τη δεκαετία 1999-2008. Η ανάλυση αξιοποιεί στατιστικά στοιχεία της Eurostat (2011) και ο υπολογισμός του συνολικού δείκτη γίνεται με χρήση της εξίσωσης (3), με μικρότερη διοικητική μονάδα αναφοράς το νομό. Οι μεταξύ (T_b) και εντός (T_w) συνιστώσες υπολογίζονται με εφαρμογή της σχέσης (8). Ο υπολογισμός της συνιστώσας T_b πραγματοποιείται σε δεδομένα, τα οποία αναφέρονται στις περιφέρειες και αποτελούν τα μερικά αθροίσματα των τιμών των επιμέρους νομών που περιέχονται σε έκαστη περιφέρεια. Η συνιστώσα T_b εκφράζει την κατάσταση στα επίπεδα ανεργίας μεταξύ των περιφερειών ενώ η αντίστοιχη T_w εντός των περιφερειών, αλλά μεταξύ των νομών. Σύμφωνα με την αρχή αποδόμησης του δείκτη, οι 52 νομοί συνιστούν τη διαίρεση του συνόλου σε ελάχιστα στοιχεία (μικρότερες διοικητικές μονάδες), ενώ οι περιφέρειες την ενδιάμεση υποδιαίρεση που επιτρέπει την εφαρμογή της σχέσης (8).

Η μέθοδος διαχείρισης των ελλειπουσών τιμών στηρίχθηκε στην απλή τεχνική της εξαίρεσης των καταχωρήσεων (listwise deletion) (Enders, 2010). Οι νομοί, για τους οποίους υπήρχε έλλειψη στατιστικών στοιχείων μεγαλύτερη του 50% (5/10), καθώς και οι περιφέρειες που αποτελούνται από ένα στοιχείο-νομό, όπως η Αττική, εξαιρέθηκαν από την έρευνα. Η απουσία της Αττικής από την ανάλυση επιτρέπει τη λήψη αποτελεσμάτων για τη συμπεριφορά του περιφερειακού ιστού. Οι παραπάνω μέθοδος κρίθηκε ικανοποιητική, δεδομένου ότι οι καθιερωμένες στατιστικές τεχνικές συμπλήρωσης ελλειπουσών τιμών (Rubin και Little, 2002· Enders, 2010) θεωρήθηκε ότι δεν δύνανται να αξιοποιηθούν επαρκώς, εξαιτίας της υπολογιστικής φύσης του δείκτη του Theil και του μικρού αριθμού των χρονικών παρατηρήσεων (δεδομένων).

Για παράδειγμα, η μέθοδος συμπλήρωσης των κενών τιμών με την μέση τιμή δεν ενδείκνυται στην περίπτωση υπολογισμού του δείκτη του Theil, διότι μετατοπίζει την τιμή του δείκτη προς το μηδέν και επιτυγχάνει την εξάλειψη των ανισοτήτων. Αυτή η συμπεριφορά οφείλεται στο γεγονός ότι στη σχέση (2) οι τιμές x_i του μετρούμενου χαρακτηριστικού σταθμίζονται ως προς τη μέση τιμή. Στην περίπτωση των περιφερειών με ένα νομό,

ο δείκτης του Theil δείχνει με μεροληπτικό τρόπο ανυπαρξία ανισοτήτων, επειδή η τιμή της μιας παρατήρησης ταυτίζεται με τη μέση τιμή $\frac{x_{ij}}{x_i} \leq 1$, με αποτέλεσμα ο δείκτης του

Theil να μηδενίζεται. Επίσης η μέθοδος παρεμβολής με τυχαίους αριθμούς θεωρήθηκε ότι προσθέτει σημαντικό θόρυβο στα δεδομένα.

Τέλος, πριν την παρουσίαση της ανάλυσης των αποτελεσμάτων, κρίνεται σκόπιμο να σχολιαστεί η συμπεριφορά του δείκτη ως προς τον όγκο της διατιθέμενης πληροφορίας. Σύμφωνα με την ιδιότητα της ανεξαρτησίας του δείκτη του Theil ως προς το δείγμα (Cowell και Kuga, 1981· Foster, 1983), ο δείκτης παραμένει αμετάβλητος όταν ο αριθμός του δείγματος μεταβάλλεται κατά την ίδια αναλογία, με αποτέλεσμα δείγματα που ανήκουν στις ίδιες κατανομές να μη μεταβάλλουν την τιμή του. Η υπόψιν ιδιότητα, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο δείκτης χρησιμοποιείται συγκριτικά (συγκρίνονται διαδοχικές χρονικές τιμές δεικτών ή συνιστωσών του Theil, υπολογισμένων στον ίδιο αριθμό παρατηρήσεων), έχει ως αποτέλεσμα το πλήθος των στοιχείων των υποσυνόλων του σώματος των δεδομένων (στα οποία πραγματοποιούνται οι επιμέρους υπολογισμοί των συνιστωσών) να μην επηρεάζουν τη συμπεριφορά του. Συνεπώς, ο αριθμός των νομών σε μία περιφέρεια (στα στοιχεία της οποίας υπολογίζεται, για παράδειγμα, ο δείκτης T_w), παρά το γεγονός ότι εύλογα θεωρείται μη ικανοποιητικός, αν ανατρέξει κανείς στις θεωρίες περί αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος ή ασυμπτωτικής συμπεριφοράς κατανομών που διατυπώνονται στην Στατιστική (Μαχαίρα και Μπόρα, 1998· Δαμιανού, 2003), δεν αποτελεί για τη συγκεκριμένη περίπτωση παράμετρο απώλειας της πληροφορίας.

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Από τους υπολογισμούς που έγιναν, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, ελήφθησαν δέκα (10) τιμές του γενικού δείκτη για τα έτη 1999 μέχρι 2008. Στη συνέχεια υπολογίστηκαν οι δείκτες του Theil εντός (T_w) των περιφερειών (αλλά μεταξύ των νομών) και μεταξύ (T_b) των περιφερειών, με εφαρμογή των μαθηματικών τύπων που περιλαμβάνονται στη σχέση (8). Οι τιμές τους παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 και για λόγους καλύτερης ελοπτείας απεικονίζονται στο συγκριτικά γραφήματα του Σχήματος 1. Οι τιμές του δείκτη T_w είναι αρνητικές εξαιτίας του γεγονότος ότι $\frac{x_{ij}}{x_i} \leq 1$. Επίσης, οι αποκλίσεις της διαφοράς $T - (T_w + T_b)$ οφείλονται σε σφάλματα στρογγυλοποιήσεων.

Πίνακας 1. Ο δείκτης του Theil και οι συνιστώσες του τη δεκαετία 1999 -2008

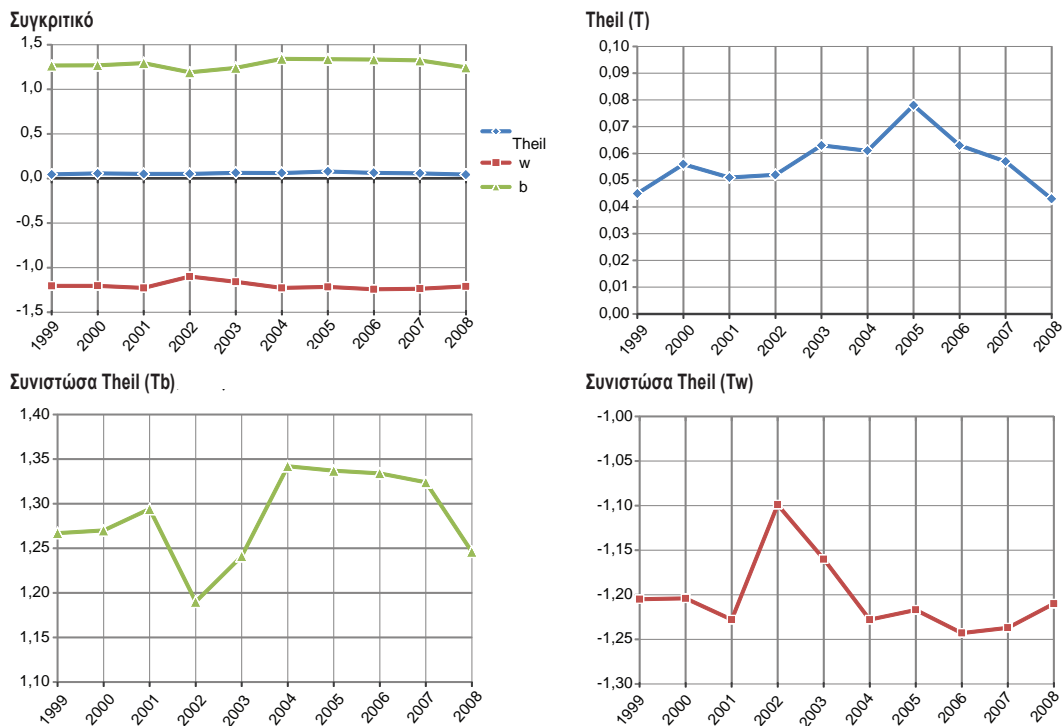
Έτος	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Δείκτης Theil	0,045	0,056	0,051	0,052	0,063	0,061	0,078	0,063	0,057	0,043
T _w	-1,205	-1,204	-1,228	-1,099	-1,160	-1,228	-1,217	-1,243	-1,237	-1,210
T _b	1,267	1,270	1,294	1,190	1,241	1,342	1,337	1,334	1,324	1,246

Πηγή: Eurostat (2011), ίδια επεξεργασία

Από τις τιμές του Πίνακα 1 και του Σχήματος 1, εξάγεται το συμπέρασμα ότι, οι ανισότητες στα επίπεδα ανεργίας στις Περιφέρειες της Ελλάδας κατά την περίοδο 1999-2008 παρουσίασαν μια αυξητική πορεία, όπως αυτή προκύπτει από τη γενική πορεία του δείκτη T, η οποία επανήλθε προς το τέλος της περιόδου, στις αρχικές της τιμές. Στα έτη 1999 και 2000 διακρίνεται σταθερή, αλλά μικρή αύξηση των ανισοτήτων στα επίπεδα ανεργίας, η οποία φαίνεται να είναι σύμφωνη με την αυξανόμενη πορεία των ρυθμών ανεργίας, που συμπέρανε σε μελέτη του ο Apergis (2005) για την περίοδο 1983-2000. Στα έτη 2003 και 2005 παρατηρείται αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων, με χαρακτηριστική αυτή του έτους 2005, γεγονός που ενδέχεται να σχετίζεται με τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων το έτος 2004, ένα αθλητικό γεγονός που επέδρασε ενισχυτικά στην οικονομία ορισμένων νομών. Όπως παρατηρούν οι Kasimati και Dawson (2009) η αύξηση του οφειλόμενου στους Ολυμπιακούς αγώνες ΑΕΠ, για την περίοδο 1997-2005, εκτιμήθηκε ότι ήταν ίση με 2,5 φορές των δαπανών που έγιναν για την εκτέλεση των έργων προετοιμασίας τους, ενώ για την περίοδο 2006-2009 ήταν αμελητέα.

Το συμπέρασμα αυτό εμφανίζεται σύμφωνο με τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης, ως προς τον τρόπο που αποτυπώνονται στις διαφορές των ποσοστών ανεργίας των νομών της χώρας. Η πρώτη αύξηση στις διαφορές των επιπέδων ανεργίας που παρατηρείται το έτος 2003, ενδεχομένως να συσχετίζεται με την ανομοιόμορφη απορρόφηση των πόρων και την ανομοιογενή χωρική κατανομή των έργων στις εμπλεκόμενες με τους Ολυμπιακούς Αγώνες περιοχές, δεδομένου ότι ορισμένες πόλεις χρήστηκαν "Ολυμπιακές" και ευνοήθηκαν από την εν λόγω κατανομή. Η δεύτερη αύξηση, που παρατηρείται το έτος 2005, πιθανόν να οφείλεται στην οικονομική διαταραχή που προκάλεσε το πέρας κατασκευής του μεγαλύτερου ποσοστού των ολυμπιακών έργων. Τέλος η μείωση των ανισοτήτων για τα έτη 2007 και 2008, μια περίοδο κατά την οποία υπολανθάνει η απαρχή της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, είναι σύμφωνη με το συμπέρασμα των Πετράκου και Ψυχάρη (2004), οι οποίοι αποφαίνονται ότι σε περιόδους οικονομικών κρίσεων παρατηρείται μείωση των ανισοτήτων.

Σχήμα 1. Συγκριτικό και επιμέρους γραφήματα του γενικού δείκτη Theil (T) και των συνιστωσών (Tw, Tb)

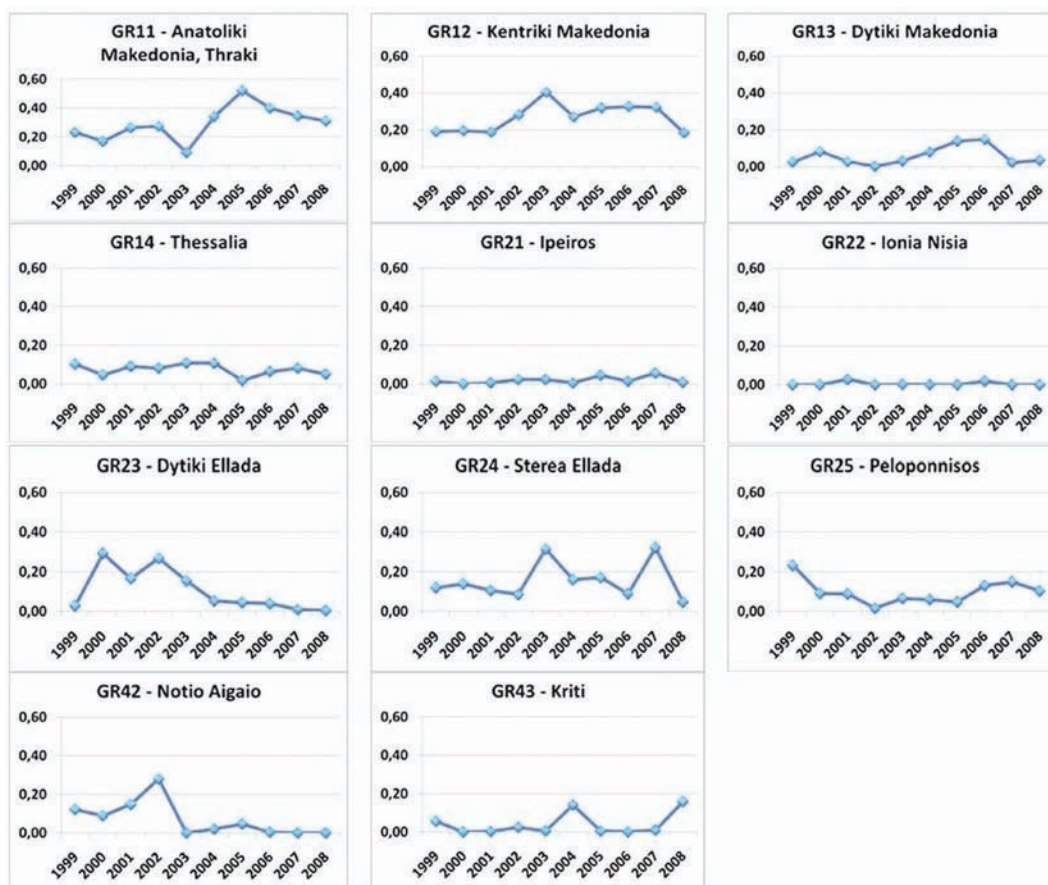

Πηγή: Eurostat (2011), ίδια επεξεργασία

Τα γραφήματα των συνιστωσών του Σχήματος 1 αποκαλύπτουν τον τρόπο κατανομής των ανισοτήτων που καταγράφονται από το γενικό δείκτη του Theil εντός και μεταξύ των Περιφερειών. Παρατηρούμε ότι, το έτος 2002 χαρακτηρίζεται από μια αντίρροπη κατανομή των συνιστωσών. Όπως φαίνεται από το εν λόγω σχήμα, κατά το έτος 2002 οι ανισότητες στην ανεργία αυξήθηκαν εντός των Περιφερειών και μειώθηκαν μεταξύ τους. Τα αποτελέσματα αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα για επιτυχή άσκηση της πολιτικής στο υπόψη θέμα σε περιφερειακό επίπεδο, αλλά όχι επιτυχημένη εφαρμογή της σε επίπεδο νομού. Αντίθετα, το έτος 2004 παρουσιάστηκε αύξηση των ανισοτήτων τόσο εντός, όσο και μεταξύ των Περιφερειών, γεγονός που δείχνει την ύπαρξη μιας "αστάθειας" στα επίπεδα των ποσοστών ανεργίας. Στα επόμενα χρόνια παρατηρούνται τάσεις μείωσης των ανισοτήτων, τόσο σε γενικό πλαίσιο όσο και σε επίπεδο συνιστωσών.

Στη συνέχεια υπολογίζεται ο γενικός δείκτης του Theil για κάθε περιφέρεια ξεχωριστά. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται διαγραμματικά στο Σχήμα 2. Η διασπορά των τιμών του γενικού δείκτη του Theil, υπολογισμένον για κάθε περιφέρεια τα έτη 1999-2008, αποτυπώνεται στο Σχήμα 3.

Σχήμα 2. Διαγράμματα διακυμάνσεων του γενικού δείκτη Theil για τα ποσοστά ανεργίας ανά περιφέρεια

Πηγή: Eurostat (2011), ίδια επεξεργασία

Όπως προκύπτει η περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (GR11) χαρακτηρίζεται από έντονη χρονική διακύμανση ανισοτήτων του δείκτη ανεργίας, οι οποίες εμφανίζουν έξαρση, δηλαδή αύξηση των ανισοτήτων μεταξύ των νομών, τα έτη 2001,

2002, 2005 και πτώση, δηλαδή μείωση των ανισοτήτων μεταξύ των νομών, το έτος 2003. Η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (GR12) εμφανίζει μέτρια χρονική διακύμανση ανισοτήτων. Παρατηρείται έξαρση αυτών κατά τα έτη 2003, 2007 και πτώση το έτος 2006, ενώ αναφέρεται η εξαίρεση του νομού Χαλκιδικής στη μέτρηση του δείκτη.

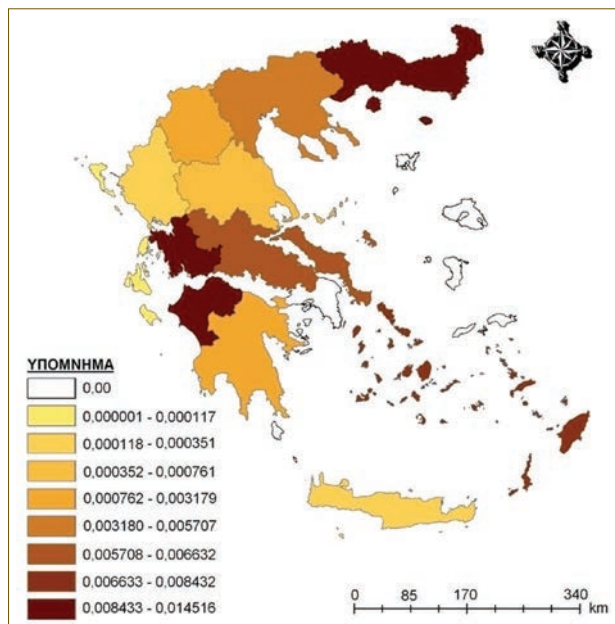
Η περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας (GR13) διατηρεί σε σχετικά χαμηλά επίπεδα τις ανισότητες του δείκτη ανεργίας στη, εν λόγω δεκαετία. Υπολογίσιμη έξαρση εμφανίζεται τα έτη 2005 και 2006, χωρίς τον υπολογισμό του νομού Γρεβενών στη μέτρηση του δείκτη. Η περιφέρεια Θεσσαλίας (GR14) διατηρεί χαμηλά επίπεδα στις ανισότητες του δείκτη ανεργίας, με εξαίρεση τη σημαντική πτώση κατά τα έτη 2000 και 2005. Η περιφέρεια Ηπείρου (GR21) παρουσιάζει σχετικά σταθερή συμπεριφορά στις ανισότητες τη δεδομένη δεκαετία με μικρές εξάρσεις τα έτη 2005 και 2007, ενώ αναφέρεται η εξαίρεση του νομού Θεσπρωτίας στον υπολογισμό του δείκτη.

Η σχεδόν ανυπαρξία ανισοτήτων στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων (GR22) οφείλεται πιθανόν στην ύπαρξη ελλειπών στατιστικών στοιχείων για το σύνολο των νομών, δεδομένης της εξαίρεσης των Νομών Κεφαλονιάς και Λευκάδας και των ελλειπών τιμών του νομού Ζακύνθου. Η διατύπωση συμπερασμάτων για την υπόψη περιφέρεια παραλείπεται. Η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (GR23) φαίνεται ότι έχει διαχρονικά μειώσει σημαντικά τις ανισότητες του δείκτη ανεργίας, οι οποίες κυμαίνονταν σε υψηλό επίπεδο μέχρι το έτος 2004. Η περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας (GR24) παρουσιάζει αυξημένες τιμές ανισότητας του δείκτη ανεργίας με σημαντική έξαρση τα έτη 2003 και 2007, ενώ αναφέρεται η εξαίρεση των Νομών Ευρυτανίας και Φωκίδας στη μέτρηση του δείκτη. Η περιφέρεια Πελοποννήσου (GR25) διατηρεί σχετικά χαμηλές ανισότητες. Παρατηρείται σημαντική αύξηση αυτών μετά το έτος 2006 και υψηλή τιμή το έτος 1999, χωρίς να συμμετέχει ο νομός Λακωνίας στον υπολογισμό του δείκτη.

Η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (GR42) χαρακτηρίζεται από σημαντική διακύμανση της ανισότητας του δείκτη ανεργίας, ενώ σημαντικότερη έξαρση παρατηρείται το έτος 2002. Η περιφέρεια Κρήτης (GR43) και, συγκεκριμένα, οι Νομοί Χανίων και Ηρακλείου, δεδομένης της εξαίρεσης των Νομών Λασιθίου και Ρεθύμνου, παρουσιάζουν σχεδόν ισοδύναμη συμπεριφορά στη χρονική διακύμανση του δείκτη ανεργίας, με αποτέλεσμα οι ανισοτήτές τους να διατηρούνται σε αρκετά χαμηλά επίπεδα, ενώ παρατηρείται σχετική έξαρση των ανισοτήτων το έτος 2004.

Τέλος στο Σχήμα 3 οι περιφέρειες που παρουσιάζουν σταθερότητα στις διακυμάνσεις ανισότητας εμφανίζονται με ανοιχτά χρώματα, αυτές που χαρακτηρίζονται από εντονότερες διακυμάνσεις με σκούρα χρώματα, ενώ εξαιρούνται οι περιφέρειες με λευκό χρώμα.

Σχήμα 3. Γεωγραφική κατανομή της διακύμανσης ανισοτήτων ανεργίας στην Ελλάδα για την περίοδο 1999-2008

Πηγή: Eurostat (2011), ίδια επεξεργασία

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Στην ανάλυση που προηγήθηκε παρουσιάστηκαν οι ανισότητες στα ποσοστά ανεργίας, που εμφάνισαν οι Ελληνικές περιφέρειες κατά τη χρονική περίοδο 1999-2008 και έγινε η αξιολόγησή τους με χρήση του δείκτη του Theil. Η εικόνα που διαμορφώθηκε είναι δυνατόν να αποτελέσει μια ένδειξη των διαφοροποιήσεων που υπάρχουν στα επίπεδα της οικονομικής ευημερίας και δυναμισμού μεταξύ των διαφόρων περιοχών της χώρας, δεδομένου ότι οι ανισότητες στα επίπεδα ανεργίας δημιουργούν αντίστοιχες διαφορές στις ευκαιρίες, τις δυνατότητες και στις προοπτικές ανάπτυξης κάθε περιοχής. Εκτιμούμε ότι, η ανάλυση των ανισοτήτων στην ανεργία με χρήση του δείκτη του Theil εμφανίζεται ως μια επαρκής διαδικασία για τη μακροσκοπική αποτύπωση των εξελίξεων στις Περιφέρειες της χώρας που προκαλούν τα οικονομικά γεγονότα και δημιουργούν νέες ισορροπίες στο περιφερειακό σύστημα της Ελλάδας.

Ειδικότερα, η διαγραμματική απεικόνιση των διαχρονικών (1999-2008) τιμών του δείκτη αποτύπωσε την αυξανόμενη πορεία που καταγράφηκε στους ρυθμούς ανεργίας από τον Apergis (2005) και επαλήθευσε την τάση σύγκλισης των ανισοτήτων που διατυπώ-

θηκε από τους Πετράκο και Ψυχάρη (2004) σε περιόδους οικονομικών κρίσεων. Επίσης, η ανάλυση των αποτελεσμάτων σκιαγράφησε τα φαινόμενα ανομοιόμορφης απορρόφησης των πόρων και ανομοιογενούς χωρικής κατανομής των Ολυμπιακών έργων, τόσο για την προπαρασκευαστική περίοδο των Αγώνων, όσο και για αυτήν που ακολούθησε. Η απλότητα του δείκτη του Theil, σε συνδυασμό με τις "καλές στατιστικές του ιδιότητες", τη δυνατότητα αποδόμησής του και το γεγονός ότι παράγει με ταχύτητα μια μακροσκοπική (συγκριτική) εικόνα των ανισοτήτων του προσδίδουν την ικανότητα να χρησιμοποιείται για την ανάδειξη των διαρθρωτικών υστερήσεων των περιφερειών της χώρας και των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων, αποτελώντας, γενικότερα, εργαλείο αξιολόγησης των πολιτικών ανάπτυξης "πρώτης χρήσης".

Η μετεξέλιξη και ο μετασχηματισμός κάθε εθνικής οικονομίας παράγουν ανισότητες μεταξύ των περιφερειών της, οι οποίες εμφανίζουν μόνιμο ή συγκυριακό χαρακτήρα. Η αντιμετώπιση των ανισοτήτων εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από το είδος της εφαρμοζόμενης πολιτικής, η οποία πρέπει να λαμβάνει υπόψη το βαθμό και το επίπεδο σχετικής ανάπτυξης κάθε περιοχής. Το γενικότερο συμπέρασμα που εξάγεται από την προηγούμενη ανάλυση είναι ότι οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα υψηλές, ώστε να καθιστούν την επίτευξη ισόρροπης ανάπτυξης βραχυπρόθεσμα προβληματική.

Συνεπώς, καθίσταται σαφές ότι οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα θα πρέπει να αποτελούν αντικείμενο συστηματικής παρακολούθησης και συνεχούς έρευνας. Βασικός στόχος της ασκούμενης εθνικής πολιτικής θα πρέπει να είναι η επίτευξη του μεγαλύτερου δυνατού ρυθμού ανάπτυξης για τη χώρα σε συνδυασμό με τη μείωση των ανισοτήτων μεταξύ των διαφόρων περιοχών. Η παραμέληση της περιφερειακής διάστασης μακροχρόνια μπορεί να δημιουργήσει οικονομικά, κοινωνικά, περιβαλλοντικά ή άλλης μορφής προβλήματα, τα οποία θα μειώσουν το όποιο θετικό αποτέλεσμα επιτευχθεί και αντανακλάται στη βελτίωση κάποιων μακροοικονομικών εθνικών μεγεθών. Για αυτό, θα πρέπει να υπάρξει ένας συνολικός ανασχεδιασμός της περιφερειακής πολιτικής που ασκείται στην Ελλάδα μεταπολεμικά και η ανάληψη δράσεων που θα αλλάξουν συνολικά τις χωρικές ισορροπίες.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Δαμιανού Χ. (2003) *Εισαγωγή στη Στατιστική, μέρος I*, Αθήνα, Εκδόσεις Συμμετρία.
- Μαχαίρα Φ. και Μπόρα Ε. (1998) *Στατιστική, Θεωρία, Εφαρμογές*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτη.
- Μητράκος Θ. (2005) "Εκτιμήσεις ανισότητας και φτώχειας: Στατιστικές τεχνικές και προβλήματα", Πρακτικά 18^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Στατιστικής, 267-274.

Πετράκος Γ. και Ψυχάρης Ι. (2004) *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Πολύζος Σ. (2011) *Περιφερειακή Ανάπτυξη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Ξενόγλωσση

Adelman I. και Levy A. (1984) "Decomposing Theil's Index of Income Inequality into Between and Within Components", *Review of Income and Wealth*, 30: 119-121.

Akita T., Lukman R., Yamada Y. (1999) "Inequality in the distribution of Household expenditures in Indonesia: A Theil decomposition analysis", *The Developing Economies*, xxxvii (2): 197-221.

Anand S. (1983) *Inequality and Poverty in Malaysia: Measurement and Decomposition*, New York: Oxford University Press.

Apergis N. (2005) "An estimation of the natural rate of unemployment in Greece", *Journal of Policy Modeling*, 27: 91-99.

Capalbo S. (1998) "Measuring the Components of Aggregate Productivity Growth in U.S. Agriculture", *Western Journal of Agricultural Economics*, 13(1): 53-62.

Cheng Y. και Li S. (2006) "Income inequality and efficiency: A decomposition approach and applications to China", *Economics Letters*, 91: 8-14.

Clements K. (2001) "Henri Theil, 1924–2000", *International Journal of Forecasting*, 17: 141-142.

Cleveland C., Kaufmann R., Stern D. (2000) "Aggregation and the role of energy in the economy", *Ecological Economics*, 32: 301-317.

Cowell F. (1985) "Multilevel Decomposition of Theil's Index of Inequality", *Review of Income And Wealth*, 31: 201-205.

Cowell F. και Kuga K. (1981) "Additivity and the Entropy Concept: An Axiomatic Approach to inequality Measurement", *Journal of Economic Theory*, 25: 131-143.

Duro J. και Estebanb J. (1998) "Factor decomposition of cross-country income inequality, 1960–1990", *Economics Letters*, 60: 269-275.

Duro J. και Padilla E. (2006) "An Axiomatic Characterization of the Theil Measure of Income Inequality", *Energy Economics*, 28: 170-187.

Enders C. (2010) *Applied Missing Data Analysis* (1^η εκδ.), New York: Guildford Press Publications.

Eurostat (2011) "Unemployment rate, by NUTS 2 regions", [online]. Διαθέσιμο στο: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tgs00010> (τελευταία πρόσβαση: 02/04/11).

Foster J. (1983) "An Axiomatic Characterization of the Theil Measure of Income Inequality", *Journal of Economic Theory*, 31: 105-121.

- Gezici F. και Hewings G. (2003) "Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey", 43rd Congress of ERSA, 27-30 August, 2003, Jyvaskyla, Finland.
- Kasimati E. και Dawson P., (2009) "Assessing the impact of the 2004 Olympic Games on the Greek economy: A small macroeconomic model", *Economic Modelling*, 26: 139-146.
- Kiani A., Iqbal M., Javed T. (2008) "Total Factor Productivity and Agricultural Research Relationship: Evidence from Crops Sub-Sector of Pakistan's Punjab", *European Journal of Scientific Research*, 23(1): 87-97.
- Liu H. (2006) "Changing regional rural inequality in China 1980–2002", *Area*, 38(4): 377-389.
- Martin M. και Rey J. (2000) "On the role of Shannon's entropy as a measure of heterogeneity", *Geoderma*, 98: 1-3.
- Morichi S. (2005) "Long-Term Strategy for Transport System in Asian Megacities", *Journal of the Eastern Asia Society for Transportation Studies*, 6: 1-22.
- Petrakos G., Fotopoulos G., Kallioras D. (2005) "Peripherality and Integration: Industrial Growth and Decline in the Greek Regions", *Discussion Paper Series*, 11(15): 281-302, Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly.
- Pradhan M., Sahn D., Younger S., (2003) "Decomposing world health inequality", *Journal of Health Economics*, 22: 271-293.
- Psacharopoulos G., Morley S., Fiszbein A., Lee H., Wood W. (1995) "Poverty and income inequality in Latin America during the 1980's", *Review of Income and Wealth*, 41(3): 245-264.
- Polyzos S. (2009) "Regional Inequalities and Spatial Economic Interdependence: Learning from the Greek Prefectures", *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 4(2): 123-142.
- Rubin D. και Little R. (2002) *Statistical analysis with missing data* (2^η έκδ.), New York: Wiley and Sons Publications.
- Rymaszewska J., Tyrowicz J., Kochanowicz J. (2010) "Intra-provincial inequalities and economic growth in China", *Economic Systems*, 34: 237-258.
- Shannon E. (1948) "A mathematical theory of communication", *The Bell System Technical Journal*, 27: 379-423, 623-656.
- Stephane M., Seyte F., Terraza M. (2003) "Decomposition of Gini and the generalized entropy inequality measures", *Economics Bulletin*, 4(7): 1–6
- Terrasi M. (2000) "National and Spatial factors", 40th European Congress of ERSA, 29 August-1 September 2000, Barcelona.
- Theil H. (1967) *Economics and Information Theory*, Amsterdam: North Holland Publishing Company.

- Tsakoglou P. (1989), "Measurement and Decomposition of Inequality by Population Subgroups: A Survey and an Example", *Spoudai*: 23-47.
- Tsakoglou P. και Antoninis M. (1999) "On the distributional impact of public education: evidence from Greece", *Economics of Education Review*, 18: 439–452.
- Tsiotas D. και Polyzos S. (2011) "Introducing an Inequalities Index from the Simple Perceptron Pattern in ANN: An unemployment inequalities application in Regional Economics", *Journal of Engineering Science and Technology Review*, (forthcoming).
- Yu L., Luo R., Zhang L. (2007) "Decomposing Income Inequality and Policy Implications in Rural China", *China & World Economy*, 15(2): 44-58.

Δημήτρης Τσιώτας,

· Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail: tsiotas@uth.gr

Σεραφείμ Πολύζος,

· Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail: spolyzos@prd.uth.gr

Οικονομική κρίση και ένταση της οικονομικής και γεωγραφικής ανισότητας: Νέες χωρικές στρατηγικές των μεγάλων ομίλων που δραστηριοποιούνται στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων

Σοφία Σκορδίλη

Επικ. Καθηγήτρια, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Στη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών, στα πλαίσια αυστηρών εισοδηματικών πολιτικών λιτότητας, αρκετοί κλάδοι του λιανικού εμπορίου γνώρισαν σημαντικές παροδικές μειώσεις των πωλήσεων. Αυτή δεν ήταν η περίπτωση για τον κλάδο τροφίμων που σημείωνε συνεχή αύξηση των πωλήσεων. Η κατάσταση αλλάζει μετά την έναρξη της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Από το 2008 οι αθροιστικές πωλήσεις των τροφίμων ακολουθούν συνεχή μείωση σε ετήσια βάση.

Όσο δεν έχουν πληγεί όλοι οι τύποι επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στο λιανικό εμπόριο τροφίμων με την ίδια σφοδρότητα. Τα μικρά παραδοσιακά καταστήματα και οι μικρές αλυσίδες είναι εξαιρετικά ευάλωτα στην κρίση. Από την άλλη πλευρά οι ηγετικές αλυσίδες που δεσπόζουν στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων ισχυροποιούν περισσότερο τη θέση τους σημειώνοντας αύξηση των πωλήσεων. Περισσότερο σημαντικά εν μέσω κρίσης, γενικευμένης έλλειψης ρευστότητας και επενδυτικής απραγίας, υλοποιούν μεγάλα επενδυτικά προγράμματα.

Αντικείμενο της εργασίας είναι η μελέτη των στρατηγικών χωρικής ανάπτυξης και αναδιάρθρωσης των δικτύων των καταστημάτων που εφαρμόζουν οι μεγάλοι επιχειρηματικοί όμιλοι που δραστηριοποιούνται στο λιανικό εμπόριο τροφίμων προκειμένου να αυξήσουν τα μερίδια αγοράς τους. Όλα τα δεδομένα συνηγορούν ότι οι τάσεις χωρικής και οικονομικής ανισότητας πρόκειται να ισχυροποιηθούν.

Λέξεις κλειδιά

Γεωγραφία Λιανικού Εμπορίου, αλυσίδες λιανικού εμπορίου τροφίμων, στρατηγικές γεωγραφικής επέκτασης, οικονομική κρίση.

Economic Crisis and intensity of the Economic and Geographical Inequality: New spatial strategies of the top grocery retail chains in Greece

During the last three decades, several sectors of retail trade have shown temporal declines in sales as a result of short-term income austerity programmes. This was not the case for food sales that were increasing nonstop. However, food sales have been declining sharply since 2008. This is a profound indication of the intensity of the current economic crisis that hits the country.

The impact of the crisis is highly differentiated among several types of food retailers. Independent shops and small chains are extremely vulnerable. On the other hand, a few corporate retailers that dominate the sector are gaining power, showing considerable increases in aggregate sales. More significantly they are implementing large investment projects.

The paper aims to study the geographical expansion strategies applied by the top grocery retailers in order to restructure their stores networks and increase their market shares. The analysis shows that the trends of unequal spatial and economic development are going to be further enhanced.

Keywords

Retail Geography, grocery retail chains, strategies of geographical expansion, economic crisis.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο κλάδος των τροφίμων κατέχει την ηγετική θέση στο λιανικό εμπόριο της χώρας. Στα πλαίσια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, όπως ήταν αναμενόμενο, έχει ισχυροποιήσει ακόμη περισσότερο τη σχετική συμμετοχή του. Ολοένα και μικρότερο ποσοστό των ψαλιδισμένων οικογενειακών προϋπολογισμών κατευθύνεται σε άλλους κλάδους του εμπορίου.

Στη διάρκεια των 2-3 τελευταίων δεκαετιών, υπό την πίεση βραχυπρόθεσμων εισοδηματικών πολιτικών λιτότητας και μείωσης της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών, αρκετοί κλάδοι του λιανικού εμπορίου σημείωσαν παροδικές μειώσεις των πωλήσεων. Ποτέ όμως το εμπόριο τροφίμων που ακολουθούσε αδιάκοπη αναπτυξιακή τροχιά. Είναι γνωστό άλλωστε ότι σε περιόδους οικονομικής δυσπραγίας σημειώνεται αύξηση των πωλήσεων τροφίμων εφόσον τα νοικοκυριά περιορίζουν τις εξόδους για διασκέδαση και φαγητό και καταναλώνουν περισσότερα γεύματα στο σπίτι ή σε φιλικά σπίτια. Είναι ενδεικτικό της σφραδρότητας της τρέχουσας οικονομικής κρίσης ότι το 2011, για τέταρτη συνεχή χρονιά, ο αθροιστικός κύκλος εργασιών (σε σταθερές τιμές) των επιχειρήσεων του λιανικού εμπο-

ρίου τροφίμων ακολουθεί φθίνουσα πορεία. Η μείωση των αθροιστικών μεγεθών είναι πρωτόγνωρη και εντυπωσιακή ωστόσο δεν έχουν πληγεί όλοι οι τύποι των επιχειρήσεων με την ίδια σφοδρότητα. Όπως δείχνουν τα διαχρονικά δεδομένα του Πίνακα 1, οι επιδόσεις των δυο ομάδων επιχειρήσεων τροφίμων για τις οποίες είναι διαθέσιμα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, διαφέρουν σημαντικά.

Πίνακας 1. Εξέλιξη του Δείκτη Κύκλου Εργασιών στο λιανικό εμπόριο, 2005=100, σταθερές τιμές

Έτη	Γενικός Δείκτης	Μεγάλα Καταστήματα τροφίμων	Τρόφιμα, Ποτά, Καπνός
2005	100.0	100.0	100.0
2006	109.0	111.1	101.5
2007	111.4	113.3	99.3
2008	112.8	114.5	94.7
2009	100.0	106.9	93.2
2010	93.7	101.4	88.9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011)

Η ομάδα της τέταρτης στήλης του πίνακα με το γενικό τίτλο "Τρόφιμα, Ποτά, Καπνός" περιλαμβάνει τα μικρά καταστήματα. Είναι φανερό ότι τα καταστήματα αυτά έχουν υποστεί δραματικές απώλειες, μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες απώλειες του Γενικού Δείκτη του συνολικού λιανικού εμπορίου της χώρας. Τις τελευταίες χρονιές δε η πτώση έχει λάβει εκρηκτικές διαστάσεις.

Η ομάδα της τρίτης στήλης "Μεγάλα Καταστήματα Τροφίμων" περιλαμβάνει τα καταστήματα αυτοεξυπηρέτησης (self-service). Για μια μεγάλη περίοδο οι ετήσιες λιανικές πωλήσεις των καταστημάτων αυτών αυξάνονταν με διψήφιο ποσοστό (σε τρέχουσες τιμές). Στα πλαίσια της πρόσφατης κρίσης, η πτώση των πωλήσεων στα καταστήματα αυτοεξυπηρέτησης άρχισε με σημαντική καθυστέρηση, το 2009, και ήταν πολύ πιο ήπια συγκριτικά με τα μικρότερα καταστήματα του κλάδου αλλά και το συνολικό λιανικό εμπόριο της χώρας. Μάλιστα, αυτή η ομάδα των καταστημάτων τροφίμων καθώς και τα καταστήματα φαρμάκων και καλλυντικών αποτελούν τις μοναδικές κατηγορίες επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου που οι πωλήσεις του 2010, σε σταθερές τιμές, υπερβαίνουν τις πωλήσεις του έτους βάσης των μετρήσεων, 2005 (ΕΛΣΤΑΤ, 2011).

Η ομάδα των μεγάλων καταστημάτων τροφίμων είναι εξαιρετικά ανομοιογενής. Περιλαμβάνει μεμονωμένα καταστήματα, μικρές και μεγαλύτερες αλυσίδες αλλά και τους γιγάντιους πολυεθνικούς ομίλους που κυριαρχούν στην εγχώρια λιανική αγορά των

τροφίμων. Μια αναλυτικότερη προσέγγιση αποκαλύπτει μεγάλες διαφοροποιήσεις των επιδόσεων με βάση το μέγεθος των επιχειρήσεων. Τα μεμονωμένα καταστήματα και οι μικρές και μεσαίες αλυσίδες λιανικής τροφίμων έχουν υποστεί σημαντικές απώλειες. Οι περισσότερες ανθρές μεσαίες αλυσίδες έχουν ήδη εξαγοραστεί από τις ηγετικές εταιρίες του κλάδου, ενώ οι μικρότερες μονάδες που έχουν επιβιώσει λειτουργούν σε συνθήκες ισχυρότατου ανταγωνισμού.

Από την άλλη πλευρά ένας μικρός αριθμός μεγάλων αλυσίδων σημειώνει εντυπωσιακή αύξηση των πωλήσεων σε ετήσια βάση και δεσπόζει στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων. Αρκετές από αυτές δε εξακολουθούν να σημειώνουν και σημαντικά κέρδη. Περισσότερο σημαντικά, εν μέσω κρίσης, γενικευμένης έλλειψης ρευστότητας και επενδυτικής δυσπραγίας, εξακολουθούν να υλοποιούν μεγάλα επενδυτικά προγράμματα. Οι επενδυτικές τους δαπάνες εστιάζουν στη γεωγραφική αναδιοργάνωση και πύκνωση του δικτύου τους. Η στρατηγική της γεωγραφικής επέκτασης συνδυάζεται με την ανάπτυξη εναλλακτικών οργανωτικών τύπων (format) καταστημάτων προκειμένου να αυξήσουν την ελκυστικότητα τους σε ομάδες του πληθυσμού με διαφορετικές δυνατότητες πρόσβασης, εισοδηματικές δυνατότητες και καταναλωτικά πρότυπα.

Αντικείμενο της εργασίας είναι η μελέτη των στρατηγικών χωρικής ανάπτυξης και αναδιάρθρωσης των δικτύων των καταστημάτων που εφαρμόζουν οι μεγάλοι επιχειρηματικοί όμιλοι που δραστηριοποιούνται στην ελληνική αγορά με στόχο την περαιτέρω αύξηση των μεριδίων αγοράς και την ισχυροποίηση της θέσης τους.

Η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις χώρες της ΕΕ με ισχυρή περιφερειακή διάρθρωση των μεγάλων αλυσίδων. Η εδραίωση στη μεγάλη καταναλωτική αγορά της Αθήνας ήταν, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ο πρωταρχικός στόχος όλων των μεγάλων αλυσίδων που επιχειρήσαν να δραστηριοποιηθούν στο λιανικό εμπόριο των τροφίμων. Η επέκταση στην επαρχία ξεκίνησε με αρκετή καθυστέρηση και πραγματοποιήθηκε με αργούς ρυθμούς. Όλα τα δεδομένα συνηγορούν ότι, εν μέσω της κρίσης, η αγορά της Αθήνας ευρίσκεται και πάλι στο επίκεντρο των σχεδιασμών των μεγάλων αλυσίδων.

Η ανάλυση στηρίζεται στην επισκόπηση βιβλιογραφίας που εξετάζει τις νέες τάσεις στην Οικονομική Γεωγραφία του Λιανικού Εμπορίου και στο σχολιασμό των στρατηγικών των ηγετικών αλυσίδων λιανικής τροφίμων που δραστηριοποιούνται στην ελληνική αγορά. Τα δεδομένα δραστηριότητας των μεγάλων επιχειρηματικών ομίλων έχουν συλλεχθεί από πολλαπλές πηγές: δημοσιεύματα οικονομικού και κλαδικού τύπου, δικτυακούς τόπους, δελτία τύπου και εκδόσεις των επιχειρήσεων καθώς και περιορισμένο αριθμό συνεντεύξεων με πληροφοριοδότες—κλειδιά.

Η επόμενη ενότητα παρακολουθεί συνοπτικά τη διαδρομή που ακολούθησαν οι μεγάλες αλυσίδες προκειμένου να εδραιωθούν στην ελληνική αγορά των τροφίμων και

παρουσιάζει πρόσφατα οικονομικά δεδομένα των κορυφαίων επιχειρήσεων. Η τρίτη ενότητα εξετάζει τις σύγχρονες στρατηγικές γεωγραφικής αναδιάρθρωσης που εφαρμόζουν οι μεγάλες αλυσίδες που δραστηριοποιούνται στο ελληνικό λιανικό εμπόριο και τις εντάσσει στη γενικότερη συζήτηση για τη γεωγραφική αναδιάρθρωση του λιανικού εμπορίου τροφίμων που διεξάγεται αυτή την περίοδο σε διεθνές επίπεδο. Τέλος, η καταληκτική ενότητα σχολιάζει τις τάσεις οικονομικής και γεωγραφικής συγκέντρωσης που χαρακτηρίζουν το λιανικό εμπόριο τροφίμων.

2. Η ΟΡΜΗΤΙΚΗ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΙΑΝΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΤΡΟΦΙΜΩΝ

Το ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων παρέμεινε εξαιρετικά κατακερματισμένο μέχρι σχετικά πρόσφατα. Για αρκετές δεκαετίες, τα ιδιαίτερα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της χώρας σε συνδυασμό με την ανεπαρκή συγκοινωνιακή υποδομή, τον περιορισμένο χρόνο ζωής και την ευπάθεια των τροφίμων, έθεταν απαγορευτικά τεχνικά εμπόδια στην ενοποίηση της λιανικής αγοράς τροφίμων. Συν τω χρόνω η αναβάθμιση της συγκοινωνιακής υποδομής και των μεθόδων συντήρησης των τροφίμων έκαναν τεχνικά εφικτή τη δημιουργία ενιαίας εθνικής αγοράς τροφίμων. Ωστόσο αποδείχτηκε στην πράξη ότι η ικανοποίηση των τεχνικών προϋποθέσεων μεταφοράς και συντήρησης των τροφίμων ήταν αναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη για να προκαλέσει την ενσωμάτωση αποκομμένων τοπικών αγορών στην εθνική αγορά. Η διατήρηση παραδοσιακών περιφερειακών διατροφικών προτύπων, το υψηλό κόστος των μεταφορών και τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των τοπικών αγρο-τροφικών συστημάτων, δεν επέτρεψαν την ενοποίηση της αγοράς. Ο μεγάλος όγκος του πληθυσμού της επαρχιακής Ελλάδας μέχρι και τη δεκαετία '80 αντιστάθηκε στη διαδικασία ομογενοποίησης των καταναλωτικών προτύπων και έδειξε περιορισμένη δεκτικότητα στα τυποποιημένα τρόφιμα. Η δεκτικότητα είναι ένα κοινωνικά και χωρικά προσδιορισμένο μέγεθος που προσδιορίζεται από την κουλτούρα που έχουν αναπτύξει οι κάτοικοι μιας περιφέρειας για το φαγητό, από το ρόλο της οικογένειας, τη θέση της γυναίκας στην αγορά εργασίας, τη διάθεση για εκσυγχρονισμό. Τα επεξεργασμένα προϊόντα της αγρο-τροφικής βιομηχανίας φάνταζαν "ξένα" και ακριβά στους συντηρητικούς καταναλωτές που έδειξαν μεγάλη εμμονή στην κατανάλωση παραδοσιακών τροφίμων που προμηθεύονταν από μικρά καταστήματα από την τοπική αγορά (Σκορδίλη, 2000: 406).

Το χαμηλό επίπεδο της δυνητικής ζήτησης ανέστειλε την επέκταση δαπανηρών δικτύων διανομής προϊόντων ικανών να καλύψουν το κατακερματισμένο λιανικό εμπόριο τροφίμων της χώρας. Ένας μεγάλος αριθμός μικρών τοπικών καταστημάτων και λαϊκών αγορών εξυπηρετούσαν το μεγαλύτερο μέρος της κατανάλωσης ακόμη και εντός των

μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας. Σημαντικές εγχώριες αλυσίδες σούπερ μάρκετ (σιμ) άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους στην Αθήνα στα τέλη της δεκαετίας 1960, με αρκετή καθυστέρηση συγκριτικά με άλλες χώρες¹. Τουλάχιστον μέχρι τα τέλη της δεκαετίας 1980 η ανάπτυξη του δικτύου τους ακολούθησε αργούς ρυθμούς και περιορίστηκε εντός των ορίων της πρωτεύουσας και δευτερευόντως της Θεσσαλονίκης.

Όλα τα δεδομένα συνηγορούν ότι το διάστημα 1987-95 ήταν περίοδος έντονης αναδιάρθρωσης για την ελληνική αγρο-τροφική βιομηχανία και το λιανικό εμπόριο τροφίμων. Σε διάστημα λίγων ετών, μέσα από επώδυνες διαδικασίες για το μεγάλο όγκο των παραδοσιακών παραγωγικών μονάδων, διαρθρωτικά κλαδικά χαρακτηριστικά που είχαν δείξει αξιοσημείωτη διαχρονική αντοχή μετασηματίστηκαν δραστικά. Μεταβολές που πήραν πολλές δεκαετίες να πραγματοποιηθούν στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης και στις ΗΠΑ στην Ελλάδα υλοποιήθηκαν με πρωτόγνωρη ταχύτητα και ένταση και είχαν δραστικές επιπτώσεις στα αγρο-τροφικά συστήματα και την οικονομία της χώρας. Οι εγχώριες μεταποιητικές και εμπορικές επιχειρήσεις κλυδωνίστηκαν από τις αναταράξεις που προκαλεί η γρήγορη μετάβαση από το μακροχρόνιο καθεστώς προστατευτισμού στον διεθνή ανταγωνισμό.

Στα πλαίσια της υλοποίησης της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς (ΕΕΑ) 1992, η Ελλάδα εντάχθηκε στο χάρτη των διεθνών δικτύων των μεγάλων πολυεθνικών που δραστηριοποιούνται στην επεξεργασία τροφίμων. Την περίοδο αυτή άρχισε να εκδηλώνεται σημαντικό ενδιαφέρον από μεγάλους ομίλους (Nestle, Unilever, Jacobs Suchard, Danone, Barilla, κ.ά.) για συμμετοχή στο κεφάλαιο ή/και πλήρη εξαγορά εγχώριων αγρο-τροφικών βιομηχανιών. Το κύμα των εξαγορών έγινε εμφανές το 1987, με μικρή καθυστέρηση συγκριτικά με τις υπόλοιπες Νοτιο-Ευρωπαϊκές χώρες, και είχε σχεδόν ολοκληρωθεί το 1991. Ο κλάδος τροφίμων συγκέντρωσε, με μεγάλη διαφορά, το μεγαλύτερο διεθνές ενδιαφέρον για εξαγορές μεταξύ όλων των κλάδων της ελληνικής μεταποίησης. Οι εταιρίες-αγοραστές προχώρησαν στην ενίσχυση των ισχυρών επώνυμων προϊόντων των επιχειρήσεων-στόχων και στη διεύρυνση της γκάμας των προσφερομένων προϊόντων με εισαγωγές των διεθνών σημάτων της εταιρίας. Επίσης επένδυσαν στη δημιουργία αποτελεσματικών δικτύων διανομής των προϊόντων τους (Σκορδίλη, 2003).

¹ Το κατάστημα *King Kullen*, που άρχισε να λειτουργεί στην εργατική συνοικία Queens στη Νέα Υόρκη το 1930, έχει καταγραφεί ως το πρώτο σούπερ μάρκετ. Ο ιδιοκτήτης του Michael Cullen επεδίωξε μεγάλο όγκο πωλήσεων σε κατάσταση αυτοεξυπηρέτησης με μειωμένο ποσοστό κέρδους "pile it high: sell it low". Η αρχή αυτή υιοθετήθηκε με επιτυχία από άλλα καταστήματα και γρήγορα τα σούπερ μάρκετ κυριάρχησαν στην αγορά τροφίμων των ΗΠΑ. Εκτιμάται ότι ήδη στα τέλη της δεκαετίας 1950 τα σούπερ μάρκετ εξυπηρετούσαν το 70% της αγοράς τροφίμων των ΗΠΑ (Konefal κ.ά., 2007: 270). Στις χώρες της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης το οργανωτικό μοντέλο των σούπερ μάρκετ διαδόθηκε αμέσως μετά το Β παγκόσμιο πόλεμο και αναπτύχθηκε εντυπωσιακά κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 (Wrigley και Lowe, 2002: 76).

Ακολούθησε, λίγο αργότερα, το πρώτο κύμα εισόδου μεγάλων Διεθνικών Εταιριών (ΔΕ) λιανικού εμπορίου τροφίμων στην Ελλάδα. Στις αρχές της δεκαετίας '90, εν αναμονή των εξελίξεων στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες, οι χώρες της Ν. Ευρώπης, οι μεγάλες αγορές της Βραζιλίας και της Αργεντινής στη Ν. Αμερική καθώς και οι "τίγρεις της ΝΑ Ασίας" αποτελούσαν τους πρωταρχικούς στόχους των καθιερωμένων λιανικών αλυσίδων της Βόρειας Ευρώπης και των ΗΠΑ (Reardon κ.ά., 2007). Ειδικότερα στην Ευρώπη, εκδηλώθηκε μια σαφής προτίμηση για διείσδυση ευρωπαϊκών διεθνικών αλυσίδων στις παρυφές της ΕΕΑ, τις Νότιες χώρες της Κοινότητας. Εκτιμήθηκε σωστά ότι η αγορά μεταποιημένων τροφίμων στις χώρες αυτές συνδυάζει σημαντικά περιθώρια ανάπτυξης και υψηλή αγοραστική δύναμη. Πλεονεκτούσε λοιπόν σημαντικά τόσο έναντι των κορεσμένων αγορών της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης όσο και έναντι των αγορών μακροπρόθεσμων αποδόσεων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.

2.1 Η εδραίωση των μεγάλων ομίλων στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων

Η πρώτη εξαγορά ελληνικής αλυσίδας λιανικού εμπορίου² πραγματοποιήθηκε το 1992 όταν η βελγική Delhaize εξαγόρασε την αλυσίδα *ΑΒ Βασιλόπουλος*. Ακολούθησαν το 1995 η γαλλική Promodes και το 1997 η γερμανική εκπτωτική αλυσίδα *Schwartz* (καταστήματα *Lidl*). Η εταιρία *Promodes*, που δραστηριοποιήθηκε στην Ελλάδα με τις υπεραγορές και τα σούπερ μάρκετ *Continent* καθώς και τα εκπτωτικά καταστήματα *Dia*, εξαγοράστηκε από την ομοεθνή της *Carrefour* το 1999. Και οι τρεις ΔΕ (Διεθνικές Εταιρίες) που άρχισαν να δραστηριοποιούνται στη χώρα τη δεκαετία '90 ακολούθησαν συνεχή ανοδική πορεία και κατέχουν ηγετικές θέσεις στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων.

Εκείνη την περίοδο η συγκέντρωση στον κλάδο του λιανικού εμπορίου τροφίμων στη χώρα ήταν ακόμη σε νηπιακό επίπεδο και τα περιθώρια ανάπτυξης της αγοράς σημαντικά. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1994 οι δυο μεγαλύτερες αλυσίδες, *Μαρινόπουλος* και *Βερόπουλος*, είχαν συνολικό ετήσιο κύκλο εργασιών λιγότερο από \$1 δις, ενώ σ' όλες τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες τα αντίστοιχα ποσά ήταν πολλαπλάσια. Στη Βρετανία, που η αγορά χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό συγκέντρωσης, ήδη το 1996 οι τέσσερις κορυφαίες αλυσίδες είχαν αθροιστικό κύκλο εργασιών \$130 δις (Wrigley και Lowe, 2002: 33). Σε χώρες με σχετικά αντίστοιχα πληθυσμιακά μεγέθη, όπως το Βέλγιο και η Ολλανδία, οι δυο πρώτες αλυσίδες είχαν συνολικές πωλήσεις \$23,3 δις και \$30,5 δις αντίστοιχα. Τα πλησιέστερα μεγέθη με τα ελληνικά παρατηρήθηκαν στην Ιρλανδία, όπου οι δυο πρώτες αλυσίδες είχαν αθροιστικές πωλήσεις \$2,9 δις (Δίπλας, 1996).

² Είχε προηγηθεί η δημιουργία των καταστημάτων *Makro* από την ολλανδική SHV Holdings. Τα καταστήματα αυτά δραστηριοποιούνται στη χονδρεμπορική και όχι στη λιανική αγορά τροφίμων που εξετάζεται εδώ.

Στις συνθήκες αυτές η επικράτηση των ξένων αλυσίδων έναντι των εγχώριων δεν ήταν δύσκολη. Οι ΔΕ εκμεταλλεύτηκαν τη μεγάλη ρευστότητα, τις προνομιακές σχέσεις συνεργασίας με σημαντικούς προμηθευτές, καθώς και τη σημαντική τεχνογνωσία που είχαν αναπτύξει στη διοίκηση, την τροφοδοσία των καταστημάτων και τη δραστηριοποίηση σε διαφορετικά εθνικά περιβάλλοντα και εδραιώθηκαν σε μια αγορά με χαμηλό επίπεδο ανταγωνισμού και μεγάλα περιθώρια ανάπτυξης (Coe και Wrigley, 2007). Μέσα από συνεχείς εξαγορές εγχώριων αλυσίδων αλλά και προγράμματα οργανικής ανάπτυξης διαμόρφωσαν μεγάλα εμπορικά δίκτυα που απέκτησαν ηγετικές θέσεις στο εγχώριο λιανικό εμπόριο.

Με λίγες εξαιρέσεις³ όλες οι μεγάλες αλυσίδες τροφίμων, διεθνικές και εγχώριες, ακολούθησαν κοινή διαδρομή στην ανάπτυξη του δικτύου τους με σημείο εκκίνησης και επίκεντρο των σχεδιασμών τους την Αττική. Πρώτο τους μέλημα ήταν η εδραίωση στη μεγάλη και συνεκτική αγορά της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας που αποτελεί το 3% της συνολικής έκτασης της χώρας και συγκεντρώνει σχεδόν το 40% του πληθυσμού με μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα σημαντικά υψηλότερο από το μέσο όρο της χώρας (Περιφέρεια Αττικής, 2007). Η αποκλειστική επικέντρωση στη μεγάλη αγορά της Αττικής διατηρήθηκε επί μακρόν. Αξίζει να σημειωθεί ότι σημαντικές αλυσίδες, όπως η εγχώρια αλυσίδα *Σκλαβενίτης*, δεν επεκτάθηκαν ποτέ εκτός της Αττικής. Οι περισσότερες αλυσίδες προχώρησαν σε επέκταση στην περιφέρεια με αρκετή καθυστέρηση και μόνο αφού είχαν εξασφαλίσει ισχυρή παρουσία στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας⁴. Παράλληλα ποτέ δεν εγκατέλειψαν την πυκνωση του δικτύου τους στην πρωτεύουσα με καταστήματα σούπερ μάρκετ και υπεραγορές στις πυκνοκατοικημένες συνοικίες και τα νέα προάστια του πολεοδομικού συγκροτήματος.

Στις περισσότερες περιπτώσεις η επέκταση στην περιφέρεια υλοποιήθηκε σε τρεις διαδοχικές φάσεις. Σε πρώτη φάση προχώρησαν στην επέκταση του δικτύου τους σε πυκνο-

³ Η σημαντικότερη εξαίρεση είναι η ΔΕ *Schwartz* που έκανε τη στρατηγική επιλογή να ξεκινήσει από τη Θεσσαλονίκη και τις γειτονικές της περιοχές. Η σκοπιμότητα αυτής της κίνησης αποδόθηκε στους στενούς δεσμούς που έχει αυτή η περιοχή της χώρας με τη Γερμανία, χώρα-έδρα της εταιρίας, προορισμό για χιλιάδες βορειοελλαδίτες μετανάστες. Στελέχη της εταιρίας εκτίμησαν, όπως αποδείχτηκε σωστά, ότι σε αυτήν την περιοχή της Ελλάδας η επωνυμία *Lidl* είναι ήδη γνωστή, ή μπορεί γρήγορα να γνωστοποιηθεί από στόμα σε στόμα στο ευρύ καταναλωτικό κοινό, και απολαμβάνει την υψηλή εκτίμηση που απολαμβάνουν οι γερμανικές εταιρίες. Επιπλέον εκείνη την περίοδο, στα τέλη της δεκαετίας 1990, η παρουσία των μεγάλων συμβατικών αλυσίδων στη βόρεια Ελλάδα ακόμη και στο μεγάλο αστικό κέντρο της Θεσσαλονίκης ήταν πολύ περιορισμένη. Αφού εδραιώθηκε στην προνομιακή αγορά της βόρειας Ελλάδας η αλυσίδα επεκτάθηκε και στην Αττική όπου και ανέπτυξε και διατηρεί πολύ ισχυρό δίκτυο καταστημάτων.

⁴ Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της αλυσίδας *Dia*. Μόλις το 1999, μετά από 4 χρόνια δραστηριοποίησης στην Αττική και ενώ είχε θέσει σε λειτουργία 88 καταστήματα, άρχισε να πραγματοποιεί την επέκτασή της σε άλλες περιοχές (Χαροντάκης, 1998).

κατοικημένες περιοχές γειτονικών νομών (Βοιωτία, βόρεια Κορινθία, κεντρική Εύβοια) και στα μεγάλα αστικά κέντρα της Πάτρας και της Θεσσαλονίκης. Αργότερα, προχώρησαν σε επιλεγμένα μικρότερα αστικά κέντρα σε πιο απομακρυσμένες γεωγραφικές περιοχές. Οι σημαντικότεροι προορισμοί ήταν τα αστικά κέντρα της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδας, της Θεσσαλίας και της Κεντρικής Μακεδονίας, που ευρίσκονται πάνω ή κοντά στους βασικούς αυτοκινητόδρομους της χώρας ώστε να διασφαλίζεται η γρήγορη και οικονομική προμήθεια των καταστημάτων από το κέντρο διανομής της πρωτεύουσας. Συχνά η επέκταση σε αγορές μ' αυτά τα χαρακτηριστικά υλοποιήθηκε με εξαγορά πετυχημένης τοπικής αλυσίδας. Στα πρώτα στάδια εξάπλωσης των μεγάλων αλυσίδων στην επαρχία οι περισσότερες ανθηρές τοπικές αλυσίδες εξαγοράστηκαν (Χαροντάκης, 2001). Η εξαγορά απέβλεπε κατά κύριο λόγο στην απορρόφηση του μεριδίου αγοράς της επιχείρησης-στόχου και την άμεση εδραίωση στην τοπική αγορά και όχι τόσο στην εκμετάλλευση των υφιστάμενων κτιριακών εγκαταστάσεων. Σε τρίτη φάση, που άρχισε να εκδηλώνεται στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας και ακόμη ευρίσκεται σε εξέλιξη, κάποιες από τις αλυσίδες επεκτάθηκαν σε δυσπρόσιτες περιοχές σχετικά χαμηλών πυκνοτήτων, κυρίως νησιωτικές περιοχές και κωμοπόλεις που συγκεντρώνουν υψηλή εποχική ζήτηση λόγω τουριστικής κίνησης. Η επέκταση σε αυτές τις περιοχές συχνά πραγματοποιείται μέσω του συστήματος της δικαιόχρησης (franchising) με τοπικούς επιχειρηματίες.

Με αρκετή καθυστέρηση, στα μέσα της δεκαετίας '00, εκδηλώθηκε το δεύτερο κύμα εισόδου ΔΕ στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων. Δυο γερμανικές εκπτώτικές αλυσίδες η *Tengelmann* (καταστήματα *Plus*) και η *Aldi*, άρχισαν να δραστηριοποιούνται στη χώρα το 1995 και το 1998 αντίστοιχα. Οι επιδόσεις τους δεν ήταν ικανοποιητικές. Μετά από σύντομη παρουσία και οι δυο εγκατέλειψαν τη χώρα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι συνθήκες του ανταγωνισμού στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων στο δεύτερο μισό της δεκαετίας '00 ήταν σημαντικά διαφοροποιημένες σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία. Στην περίπτωση των καταστημάτων *Plus* η αποχώρηση συνδέεται με τη γενικότερη στρατηγική της μητρικής εταιρίας *Tengelmann* να εγκαταλείψει τον κλάδο των εκπτώτικών αλυσίδων (The Economist, 25/02/2010). Η αποτυχία της *Aldi*, εκτός από το υψηλό επίπεδο ανταγωνισμού που χαρακτηρίζει πλέον τον κλάδο, μπορεί να αποδοθεί και στη χαμηλή αποδοχή των εκπτώτικών καταστημάτων από τους Έλληνες καταναλωτές αλλά και σε μια σειρά κακές εκτιμήσεις της εταιρίας κατά τις φάσεις σχεδιασμού και υλοποίησης της επένδυσης.

Οι επιπτώσεις από την επέκταση των μεγάλων αλυσίδων στην επαρχία ήταν καταλυτικές όχι μόνο για το λιανικό εμπόριο τροφίμων αλλά για το σύνολο των τοπικών αγρο-τροφικών συστημάτων. Ο δραστικός περιορισμός των μικρών τοπικών λιανοπωλητών τροφίμων απόκοψε τις μονάδες επεξεργασίας αγρο-τροφικών προϊόντων της περιφέρειας

από τα παραδοσιακά κανάλια διανομής των προϊόντων τους. Είναι ενδεικτικές οι περιπτώσεις των κλάδων της γαλακτοβιομηχανίας και παραγωγής χυμών και αναψυκτικών. Οι μεγάλες γαλακτοβιομηχανίες, που κυριαρχούσαν τη δεκαετία '90 στο γρήγορα αναπτυσσόμενο κλάδο, απαιτούσαν από τις εμπορικές αλυσίδες να μην τοποθετούν στα ψυγεία των καταστημάτων τους στην επαρχία προϊόντα τοπικών παραγωγών, αν ήθελαν να εξακολουθήσουν να διακινούν τα ισχυρά εμπορικά τους σήματα. Υπό την πίεση του ανταγωνισμού η παραγωγή σημαντικών τοπικών προϊόντων με υψηλό βαθμό ενσωμάτωσης στα τοπικά αγρο-τροφικά συστήματα, όπως, π.χ. το παραδοσιακό πρόβειο γιαούρτι και το παγωτό καϊμάκι στη Θράκη, βαθμιαία εγκαταλείφθηκε και σημειώθηκε μαζική μεταστροφή της καταναλωτικής ζήτησης στα τυποποιημένα προϊόντα των μεγάλων εταιριών (Σκορδίλη, 2000). Παρόμοια αποτελέσματα είχε για τις τοπικές βιοτεχνίες αναψυκτικών και χυμών η προώθηση των ισχυρών εμπορικών σημάτων (Amity, Fanta, Sprite) της ΔΕ *Coca Cola* στα επαρχιακά σούπερ μάρκετ (Skordili, 2008).

2.2 Οι σύγχρονες οικονομικές επιδόσεις των κορυφαίων εταιριών του κλάδου

Η συνεχής διεύρυνση των ορίων των γεωγραφικών αγορών των μεγάλων αλυσίδων οδήγησε σε μεγάλες αυξήσεις των πωλήσεων. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι οι πωλήσεις των αλυσίδων σούπερ μάρκετ αυξήθηκαν από €4,42 δις το 1996 σε €8,94 δις το 2003 που αντιστοιχεί σε διψήφιο μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης, 10,6% (IOBE, 2005).

Ο κλάδος χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο συγκέντρωσης. Εκτιμάται ότι περίπου 60 μεσαίες και μεγάλες αλυσίδες είχαν αθροιστικό ετήσιο τζίρο γύρω στα €11 δις το 2009. Οι τρεις ΔΕ που άρχισαν να δραστηριοποιούνται στη χώρα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας '90 μαζί με τις εγχώριες αλυσίδες *Σκλαβενίτης* και *Βερόπουλος* καταλαμβάνουν τις 5 κορυφαίες θέσεις στην ιεραρχία των επιχειρήσεων του κλάδου. Σύμφωνα με στοιχεία του 2009 οι αλυσίδες αυτές καρπώνονται το 55% των πωλήσεων και περισσότερο από το 80% των κερδών που αντιστοιχεί στις αλυσίδες (Κούτρα, 2010). Όλα τα δεδομένα συνηγορούν ότι η συμμετοχή τους είναι ακόμη μεγαλύτερη σε όλα τα μεγέθη για το 2010. Πρόκειται για πολύ μεγάλα εμπορικά δίκτυα για τα ελληνικά δεδομένα που δεσπόζουν στην αγορά.

Μια πιο εξειδικευμένη ματιά στα οικονομικά τους στοιχεία (Πίνακας 2) αποκάλυπτει ότι αυτές οι μεγάλες αλυσίδες, εν μέσω κρίσης, σημείωσαν αύξηση πωλήσεων, οι περισσότερες, ακόμη και αύξηση κερδών το 2010. Εξαιρέση αποτελεί η κορυφαία εταιρία στο ελληνικό λιανεμπόριο με κριτήριο το ύψος των πωλήσεων, η γαλλική *Carrefour*, που σημειώνει μικρή μείωση των πωλήσεων και καταγράφει σημαντικές ζημιές. Το δίκτυο της *Carrefour* με περισσότερα από 900 καταστήματα και 11000 εργαζόμενους αποτελεί το μεγαλύτερο εμπορικό δίκτυο της χώρας. Η κακή της πορεία αποδίδεται στην απορρόφηση

της ζημιόγону εκπτωτικής αλυσίδας *Dia* το καλοκαίρι του 2010 και στην αποτυχημένη πολιτική προσφορών που έχει ακολουθήσει. Παρόμοια προβληματική πορεία ακολουθεί αυτήν την περίοδο και η μητρική εταιρία αλλά και θυγατρικές της *Carrefour* στην Ευρώπη και αλλού (*The Economist*, 14/07/2011).

Πίνακας 2. Βασικά οικονομικά στοιχεία των κορυφαίων αλυσίδων στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων, 2008, 2009, 2010

Επωνυμία	Πωλήσεις εκατ. €			Κέρδη/Ζημιές εκατ. €			Απασχόληση
	2010	2009	2008	2010	2009	2008	2010
Carrefour	1.875	1.935	1.995				11.000
Dia	319	374	389				
Delhaize AB	1.574	1.473	1.337	55	52	41	9.600
Lidl*	μ.δ.	14.50	1.200	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
Σκλαβενίτης	1.191	1.153	1.089	31	23	16	7.400
Βερόπουλος	743	730	932	2	2	3	6.000

Πηγή: Καθημερινή (04/10/2009), Το Βήμα (14/03/2010), δικτυακοί τόποι των εταιριών

* Η αλυσίδα των καταστημάτων *Lidl*, έχει υιοθετήσει ένα πολύπλοκο σύστημα νομικής μορφής, κάθε κατάσταση είναι μια ανεξάρτητη ομόρρυθμη εταιρία, που της επιτρέπει να μη δημοσιεύει ενοποιημένο ισολογισμό. Τα δεδομένα που παρατίθενται αποτελούν εκτιμήσεις παραγόντων της αγοράς. Υπάρχει η εκτίμηση ότι η *Lidl* λειτουργεί με υψηλό ποσοστό κέρδους, κατά περιόδους ως και 10%, λόγω του χαμηλού λειτουργικού κόστους των εκπτωτικών καταστημάτων αλλά και της χαμηλής τιμής αγοράς των εταιρικών προϊόντων.

Η διατήρηση ή/και αύξηση των πωλήσεων των μεγάλων αλυσίδων, παρά τη σημαντική μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης για τρόφιμα, αποδίδεται κυρίως στην απορρόφηση των μεριδίων αγοράς των θυμάτων της κρίσης από τις μεγάλες αλυσίδες αλλά και στις ανατιμήσεις των τιμών των προϊόντων. Στα θύματα της κρίσης συγκαταλέγονται πολυάριθμα μικρά οικογενειακά καταστήματα και μικρές αλυσίδες αλλά και οι μεγάλες αλυσίδες *Ατλάντικ* και *Aldi*⁵. Όσον αφορά το επίπεδο των τιμών πώλησης, παρά την εφαρμογή προγραμμάτων προσφορών, οι τιμές στα προϊόντα των αλυσίδων έχουν διατηρηθεί σε υψηλά επίπεδα ενώ δεν είναι ασυνήθιστες και οι αυξήσεις των τιμών. Οι συγκρίσεις των τιμών για μια σειρά βασικά προϊόντα που διαθέτουν οι ίδιες αλυσίδες στην Ελλάδα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπου οι καταναλωτές έχουν υψηλότερη αγοραστική δύναμη, είναι συντριπτικές σε βάρος της Ελλάδας και οι ηγετικές αλυσίδες κατηγορούνται για εφαρμογή ολιγοπωλιακών πρακτικών (Παπαδόπουλος, 2011).

⁵ Η *Ατλάντικ* την τελευταία χρονιά πλήρους λειτουργίας της (2009) είχε καταγράψει πωλήσεις ύψους €417 εκ. Η *Aldi* υπολειπορούσε το β' εξάμηνο του 2010 και κατέγραψε ετήσιο τζίρο €100 εκ. (Χαρωντάκης, 2010).

Όσον αφορά τη διατήρηση της κερδοφορίας, οι αιτίες πρέπει να αναζητηθούν στη μείωση του κόστους αγορών και λειτουργίας καθώς και στην αύξηση των πωλήσεων προϊόντων με μεγαλύτερο περιθώριο κέρδους. Η διαπραγματευτική δύναμη των αγοραστών σε συνθήκες ύφεσης και οικονομικής κρίσης είναι ενισχυμένη (buyers markets) και είναι γνωστό ότι οι μεγάλες αλυσίδες λόγω του όγκου των αγορών τους και της ρευστότητας που διαθέτουν έχουν επιτύχει επαναδιαπραγμάτευση των συμφωνιών με βασικούς προμηθευτές τους προς όφελος τους. Επίσης στα πλαίσια της ύφεσης και πτώσης των τιμών της κτηματαγοράς έχουν επιτύχει μείωση των ενοικίων που καταβάλλουν (Deloitte, 2010). Τέλος, έχει σημειωθεί ραγδαία αύξηση των πωλήσεων των προϊόντων ιδιωτικής ετικέτας αλλά και των προϊόντων με ενσωματωμένες υπηρεσίες που εξασφαλίζουν πολύ υψηλά περιθώρια κέρδους (Vorley, 2007).

3. ΝΕΕΣ ΧΩΡΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΟΜΙΛΩΝ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Το ενδιαφέρον δεν πρέπει να εξαντλείται στην ανάλυση των οικονομικών δεδομένων των μεγάλων αλυσίδων. Η διαχρονική εξέλιξη των χρηματοοικονομικών δεικτών αποκαλύπτει, με λίγες εξαιρέσεις, την ευρωστία των μεγάλων αλυσίδων εν μέσω πρωτοφανούς κρίσης και οικονομικής δυσπραγίας. Ωστόσο άλλες δραστηριότητες των μεγάλων αλυσίδων, που δεν οδηγούν σε άμεση βελτίωση αλλά συχνά συνδέονται με πρόσκαιρη επιδείνωση των οικονομικών δεικτών, π.χ. μείωση πωλήσεων ή/και μείωση κερδοφορίας, είναι αυτές που αξίζει να μελετηθούν σε βάθος. Αυτή ακριβώς η ικανότητα των μεγάλων εταιριών να αποσυνδέουν τη λειτουργία τους από πρόσκαιρες ζημιολόγους χρήσεις τους προσδίδει σημαντικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Οι μικρότερες επιχειρήσεις είναι αναγκασμένες να εφαρμόζουν αμυντικές στρατηγικές άμεσης απόδοσης προκειμένου να επιβιώσουν. Με δεδομένες τις δυσκολίες πρόσβασης και τους περιορισμούς στη τραπεζική χρηματοδότηση που έχει επιφέρει η κρίση, έχουν απόλυτη ανάγκη να διατηρήσουν την κερδοφορία τους για να συνεχίσουν να λειτουργούν. Οι πολυεθνικοί όμιλοι έχοντας τη στήριξη και χρηματοδότηση των μητρικών εταιριών έχουν τη δυνατότητα να εφαρμόζουν προγράμματα μεσοπρόθεσμης απόδοσης με βασικό στόχο την αύξηση των μεριδίων αγοράς τους. Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας οι ετήσιες επενδυτικές δαπάνες των μεγάλων αλυσίδων διαμορφώνονται γύρω στα €300 εκατ. (ΙΕΛΚΑ, 2011). Η κρίση δεν έχει ανακόψει την επενδυτική τους δραστηριότητα που συνεχίζεται με αμείωτη ένταση. Ειδικότερα για το 2011 πρωτοστατούν οι *Lidl* και *AB* που υλοποιούν προγράμματα ύψους €112 εκ. και €100 εκ. αντίστοιχα και ακολουθούν, με αρκετή διαφορά, οι άλλες τρεις αλυσίδες (Μανιφάβα, 2011α).

Η οικονομική κρίση αφήνει βαρύ το αποτύπωμα της στις τάσεις κατανάλωσης. Οι περιορισμένοι οικογενειακοί προϋπολογισμοί δύσκολα αντέχουν μεγάλες αγορές για

αποθεματοποίηση αλλά και αγορές προϊόντων παρόρμησης που ευνοεί το περιβάλλον των υπεραγορών. Η χαμηλή τιμή αγοράς αναδεικνύεται σε βασικό κριτήριο επιλογής των τροφίμων. Οι καταναλωτές εγκαταλείπουν τα επώνυμα προϊόντα. Στη διάρκεια της τελευταίας τριετίας η κατανάλωση των προϊόντων ιδιωτικής ετικέτας σημειώνει ετήσια άνοδο της τάξης του 13% (Σκούφου, 2011). Επίσης προχωρούν σε συνδυασμένες αγορές από εναλλακτικά σημεία πώλησης με κριτήριο την τιμή των προϊόντων, ενώ η ραγδαία αύξηση των τιμών των καυσίμων έχει περιορίσει δραστικά τις μετακινήσεις με ΙΧ αν δεν υπάρχει σοβαρή αιτία (ΙΕΛΚΑ, 2011). Οι αγορές των περισσότερων περιορίζονται πλέον σε μια μικρή ποικιλία βασικών προϊόντων που προμηθεύονται σε μικρές ποσότητες για να καλύψουν τις άμεσες ανάγκες διατροφής της οικογένειας. Συνοψίζοντας, η κρίση έχει αναδείξει τη σημασία του συνδυασμού "λιγότερα – φτηνότερα – συχνότερα – κοντύτερα" όσον αφορά τον τρόπο που πραγματοποιούμε τα ψώνια μας.

Δείχνοντας ιδιαίτερη ευαισθησία και ικανότητα προσαρμογής στα νέα χαρακτηριστικά του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και της κατανάλωσης οι μεγάλες αλυσίδες ανταποκρίθηκαν άμεσα δίνοντας προτεραιότητα σε νέες αγορές προϊόντων και νέες γεωγραφικές περιοχές.

3.1. Ανάσχεση του ρυθμού δημιουργίας υπεραγορών

Ο ορισμός της υπεραγοράς διαφέρει ανάμεσα σε αλυσίδες και χώρες. Σύμφωνα με τον πιο διαδεδομένο ορισμό οι υπεραγορές έχουν εμβαδόν μεγαλύτερο από 2.500 τ.μ. και διαθέτουν πάνω από 30.000 κωδικούς εμπορευμάτων. Οι πιο μεγάλες υπεραγορές, τα λεγόμενα supercenters της αμερικάνικης αλυσίδας *Wal-Mart*, έχουν καλυμμένη εμπορική επιφάνεια που φτάνει τα 20.000 τ.μ. (Wrigley και Lowe, 2003: 71).

Η ανάπτυξη του οργανωτικού μοντέλου πώλησης των υπεραγορών, στη διάρκεια της περιόδου 1960-1990, συνδέθηκε με την παρατεταμένη περίοδο οικονομικής ευημερίας, την ευρεία διάδοση του ΙΧ αυτοκινήτου, την κατοικία στα προάστια και την καταναλωτική κουλτούρα της "κοινωνίας της αφθονίας" (Lawrence και Burch, 2007: 3). Η στρατηγική τους κίνηση να επεκταθούν σε πολλούς άλλους κλάδους του εμπορίου (είδη ένδυσης και υπόδησης, ηλεκτρικές συσκευές, παιχνίδια, γραφική ύλη, είδη κήπου κ.ά.) και των υπηρεσιών (τραπεζικές εργασίες, ταξιδιωτικά γραφεία, πληρωμή λογαριασμών κ.ά.) απέδωσε. Για πολλές οικογένειες οι υπεραγορές αποτελούν τον ιδανικό προορισμό για συνδυασμένες αγορές κάτω από την ίδια στέγη (one stop shop). Στις περισσότερες αγορές της Βόρειας Ευρώπης και Βόρειας Αμερικής οι υπεραγορές παραμένουν εξαιρετικά δημοφιλείς. Σύμφωνα με στοιχεία του 2007 η κατανάλωση των υπεραγορών συνέβαλε κατά 56% στο ΗΒ και 53% στη Γαλλία στις συνολικές πωλήσεις των αλυσίδων τροφίμων (Delhaize Group, 2007). Στον αντίποδα ευρίσκονται λίγες χώρες με περιβαλλοντικές

ευαισθησίες και αυστηρό θεσμικό πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού⁶, όπως η Ολλανδία όπου συμμετέχουν με ποσοστό μόνο 4% επί των συνολικών πωλήσεων, αλλά και διαφορετική καταναλωτική κουλτούρα και πρότυπο αγορών, με κυριότερα παραδείγματα την Ιαπωνία και τις Μεσογειακές χώρες (Aoyama, 2007· Vorley, 2007).

Από τα μέσα της δεκαετίας 1990 παρατηρείται βαθμιαία μεταστροφή των ευνοϊκών συνθηκών για την ανάπτυξη των υπεραγορών στις ώριμες αγορές της Β. Ευρώπης και Β. Αμερικής. Η ραγδαία αύξηση του αριθμού τους έφερε στο προσκήνιο τις συζητήσεις για τις πολλαπλές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις τους. Μια σειρά μελετών που εκπονήθηκαν στη διάρκεια της δεκαετίας '90 έφερε στο φως τη έντονη μείωση του αριθμού και των μεριδίων αγοράς των μικρών καταστημάτων πολλών εμπορικών κλάδων, το μαρασμό των εμπορικών κέντρων των πόλεων λόγω της εγκατάστασης των υπεραγορών σε οργανωμένες εξωαστικές περιοχές εμπορίου καθώς και τους κινδύνους που επιφυλάσσει η ανάδυση ισχυρών ολιγοπωλιακών εμπορικών επιχειρήσεων (Mitchel και Kyris, 1999· Wrigley και Lowe, 2003· Guy, 2007). Οι κριτικές επισημάνσεις έγιναν πολύ πιο ισχυρές την επόμενη δεκαετία με επίκεντρο τις σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις των υπεραγορών, τους κινδύνους για την υγεία των καταναλωτών και τα τοπικά αγρο-τροφικά συστήματα. Λόγω του όγκου τους οι υπεραγορές, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο τύπο εμπορικού καταστήματος, έχουν συνδεθεί με την περιβαλλοντική και αισθητική υποβάθμιση των περιοχών εγκατάστασης. Τα κτίρια των υπεραγορών, τεράστιες κατασκευές χωρίς φυσικό φωτισμό και αερισμό, με πληθώρα ηλεκτρικών συσκευών συντήρησης τροφίμων και διακίνησης των πελατών, είναι εξαιρετικά ενεργοβόρα και παράγουν πολύ αυξημένο οικολογικό αποτύπωμα⁷. Επιπλέον, λόγω της μεγάλης επισκεψιμότητας αλλά και των αυξημένων αναγκών τροφοδοσίας δημιουργούν κυκλοφοριακό φόρτο και αυξημένες εκπομπές CO₂. Επίσης κατά κύριο λόγο διακινούν τυποποιημένα προϊόντα που παράγονται στα πλαίσια μακρινών αλυσίδων προμήθειας με σοβαρές συνέπειες για τη βιοποικιλότητα, τη διατήρηση τοπικών προϊόντων και ποικιλιών αλλά και την υγεία των καταναλωτών (Blay-Palmer, 2008· Morgan κ.ά., 2006).

⁶ Παρόμοια χωρική ανισοκατανομή παρατηρείται και στο εσωτερικό των ΗΠΑ. Υπάρχουν εκατοντάδες γιγάντια *Wal-Mart* supercenters στα προάστια των πόλεων των νότιων πολιτειών Arkansas, Oklahoma, Mississippi και Missouri, ενώ η παρουσία τους είναι πολύ περιορισμένη σε πολιτείες με αυστηρές περιβαλλοντικές και εργατικές νομοθεσίες, όπως οι New Jersey, New York και California. Στις πολιτείες αυτές η εταιρία ανοίγει μικρότερα καταστήματα, όχι μεγαλύτερα από 10.000 τετρ. μέτρα, με χρονοβόρες διαδικασίες που απαιτούν διπλάσιο ή και τριπλάσιο χρόνο σε σχέση με τις πιο χαλαρές πολιτείες προκειμένου να αποκτήσει τα απαραίτητα πιστοποιητικά και τις άδειες (The Economist, 15/04/2004).

⁷ Πρόσφατη μελέτη που έγινε για λογαριασμό της βρετανικής αλυσίδας *Waitrose* έδειξε ότι η χρήση ενέργειας στα καταστήματα και τα κέντρα διανομής συμβάλλει κατά 63.8% στη δημιουργία του συνολικού αποτυπώματος άνθρακα που παράγει η εταιρία (Waitrose, 2008).

Το ρεύμα της κριτικής στο μοντέλο των υπεραγορών έχει αποκτήσει ισχυρή δυναμική σε αρκετές περιφέρειες της Βόρειας Αμερικής και της Ευρώπης και έχει υποχρεώσει τις αλυσίδες να εφαρμόζουν δεσμευτικά προγράμματα Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης που προβλέπουν τροποποιήσεις στα προϊόντα που διακινούν (καλύτερα οργανοληπτικά χαρακτηριστικά των προϊόντων, αύξηση των τοπικών προμηθευτών κ.ά.) και μείωση του οικολογικού τους αποτυπώματος (κατασκευή κτιρίων με συγκεκριμένες προδιαγραφές και εξοπλισμό, πιο ελαφρές συσκευασίες κ.ά.). Είναι φανερό ότι οι τροποποιήσεις αυτές αποτελούν πηγές σημαντικών ανελαστικών δαπανών για τις εταιρίες (Sainsbury's, 2009· Waitrose, 2008).

Στο πλαίσιο αυτό ήρθαν να προστεθούν οι σημαντικότερες επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008 που ήταν καθοριστικές τόσο στο επίπεδο της κατανάλωσης όσο και στα χρηματοοικονομικά δεδομένα και τους σχεδιασμούς των μεγάλων αλυσίδων. Το μοντέλο κατανάλωσης που προωθούν οι υπεραγορές είναι ελάχιστα φιλικό για τον λιτό καταναλωτή (lean consumer) που έχει αναδείξει η τρέχουσα κρίση (The Economist, 23/06/2011). Παράλληλα στα πλαίσια της παρατεταμένης χρηματοοικονομικής αστάθειας και αβεβαιότητας οι μεγάλες αλυσίδες δεν θεωρούν σκόπιμο να επιβαρυνθούν με το υψηλό κόστος κατασκευής και συντήρησης νέων υπεραγορών σε αγορές όπου διαθέτουν ήδη μεγάλο αριθμό υπεραγορών και οι προοπτικές δεν είναι ευοίωνες γι' αυτόν τον τύπο καταστημάτων.

Όλες οι προβλέψεις συμφωνούν ότι δεν αναμένεται αύξηση του δικτύου των υπεραγορών τροφίμων στο αμέσως επόμενο διάστημα στις χώρες της Β. Ευρώπης και Β. Αμερικής. Οι μεγάλες αλυσίδες θα περιοριστούν στην επιλεκτική ανακαίνιση και περιβαλλοντική αναβάθμιση των παλιότερων καταστημάτων τους. Η αλυσίδα *Carrefour* επιχειρεί την ανανέωση των υπεραγορών αλλάζοντας βασικά χαρακτηριστικά των καταστημάτων και ενσωματώνοντας νέες υπηρεσίες αλλά λόγω των γενικότερων προβλημάτων της εταιρίας η υλοποίηση των αλλαγών πραγματοποιείται με πολύ αργούς ρυθμούς (The Economist, 14/07/2011). Οι μεγάλες αλυσίδες θα περιοριστούν στην ανάπτυξη υπεραγορών στις αναδυόμενες εμπορικές αγορές, κυρίως στην Κίνα και την Ινδία (Deloitte, 2009).

Η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις χώρες της ΕΕ που έχουν σχετικά μικρή παρουσία υπεραγορών. Σύμφωνα με κλαδικά στοιχεία, κατά μέσο όρο, οι πωλήσεις τους συμμετέχουν με ποσοστό 11% στις συνολικές πωλήσεις των μεγάλων αλυσίδων (Delhaize Group, 2007). Η αλυσίδα *Carrefour*, η εισηγήτρια του οργανωτικού μοντέλου των υπεραγορών στην Ευρώπη, πρωτοστατεί στη δημιουργία υπεραγορών στην Ελλάδα. Σε σύνολο 41 υπεραγορών, 15 ευρίσκονται στην Αττική, 6 στη Θεσσαλονίκη και οι υπόλοιπες 20 σε αστικά κέντρα της περιφέρειας ή σε ενδιάμεσες περιοχές που εξυπηρετούν τη ζήτηση από δυο γειτονικά αστικά κέντρα, π.χ. Ναύπλιο-Άργος, Καρδίτσα-Τρίκαλα. Αρκετές από

τις υπεραγορές *Carrefour* αποτελούν τα καταστήματα στήριξης σημαντικών εμπορικών κέντρων που έχουν κατασκευαστεί με τη σημαντική εμπλοκή της αλυσίδας (Δελλαδέτσιμας, 2009). Στα πλαίσια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, όπως ήταν αναμενόμενο, οι καταναλωτές έχουν περιορίσει δραστικά τις επισκέψεις σε υπεραγορές.

3.2. Αλλαγή ιδιοκτησίας, αναδιοργάνωση των δικτύων και εκσυγχρονισμός των καταστημάτων σούπερ μάρκετ

Τα σούπερ μάρκετ, εμπορικές επιφάνειες με εμβαδόν γύρω στα 500–1500 τ.μ. και 4-8 ταμειακές μηχανές, αποτελούν την ενδιάμεση βαθμίδα και την πιο διαδεδομένη μορφή καταστήματος των αλυσίδων λιανικού εμπορίου τροφίμων. Πολλές αλυσίδες που δραστηριοποιούνται στις ώριμες αγορές διαθέτουν σχεδόν αποκλειστικά καταστήματα αυτής της μορφής. Σε πολλές περιφέρειες της Β. Ευρώπης και Α. Αμερικής η επέκταση με σούπερ μάρκετ από τις κεντρικές περιοχές στα προάστια των πόλεων και αργότερα από τις μεγαλύτερες στις μικρότερες πόλεις έχει πλέον φτάσει στα όρια της. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η αγορά τροφίμων της Γερμανίας όπου το 2010 μόνο οι εκπαιωτικές αλυσίδες λειτουργούσαν 15.331 καταστήματα διασπαρμένα σ' όλη τη χώρα (Dawson, 12/03/2010). Οι αγορές αυτές θεωρούνται κορεσμένες και ο μόνος τρόπος να επεκταθούν οι μεγάλες αλυσίδες είναι ο "κανιβαλισμός", δηλαδή η εξαγορά και πρόσκτηση του μεριδίου αγοράς υφιστάμενων καταστημάτων άλλης αλυσίδας. Ωστόσο, με το πέρασμα του χρόνου, οι ευκαιρίες για εξαγορές και συγχωνεύσεις όλο και λιγοστεύουν (Rothkuch, 2008: 234).

Συγκριτικά, η ελληνική αγορά των σούπερ μάρκετ δεν χαρακτηρίζεται από τόσο υψηλό κορεσμό, ωστόσο όλες οι μεγάλες αλυσίδες που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα έχουν αναπτύξει κυρίως αυτόν τον τύπο καταστημάτων και όλα τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας διαθέτουν ήδη ένα πυκνό δίκτυο καταστημάτων. Συνεπώς δεν αναμένεται τα επόμενα χρόνια αύξηση του αριθμού τους. Ωστόσο η κατάσταση μπορεί να χαρακτηριστεί κάθε άλλο παρά στατική. Είναι σε εξέλιξη ευρείας κλίμακας αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος πολλών καταστημάτων σούπερ μάρκετ που συνοδεύεται από σημαντική αναδιοργάνωση των δικτύων των αλυσίδων-αγοραστών. Επίσης, λόγω της παλαιότητας τους πολλά καταστήματα ανακαινίζονται ή/και αποκτούν νέες χρήσεις.

Οι πρόσφατες εξαγορές, όλων ή μέρους, των δικτύων εμπορικών αλυσίδων έχουν τροφοδοτήσει τα δίκτυα των τριών προπορευόμενων αλυσίδων, που ήταν οι βασικοί αγοραστές, με πολλές δεκάδες νέα κατ/τα σούπερ μάρκετ. Και οι τρεις αλυσίδες, κυρίως η *Lidl*, έχουν προχωρήσει σε επιλεκτικές αγορές των περιουσιακών στοιχείων των *Aldi* και *Ατλάντικ*. Η προπορευόμενη *Carrefour* μετά την απορρόφηση της *Dia* συνεχίζει τη μετατροπή των εταιρικών καταστημάτων της σε δικά της καταστήματα (Μανιφάβα, 2010). Παράλληλα, η *AB* εξαγόρασε το σύνολο του δικτύου των 33 καταστημάτων της γερμα-

νικής *Plus* στις αρχές του 2008. Λίγο αργότερα, το 2010, προχώρησε στην εξαγορά των 11 καταστημάτων της τοπικής αλυσίδας *Korυφή* προκειμένου να επεκταθεί στη Θράκη (Χαροντάκης, 2010). Η ένταξη των νέων καταστημάτων σε κάποιες περιπτώσεις έχει οδηγήσει στο κλείσιμο γειτονικών καταστημάτων της αλυσίδας. Ωστόσο ο αριθμός των καταστημάτων που έχουν καταργηθεί δεν είναι μεγάλος. Συχνά, κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, οι αλυσίδες εξακολουθούν να λειτουργούν καταστήματα που ευρίσκονται σε κοντινές αποστάσεις για να αποφύγουν την εγκατάσταση δυνητικών ανταγωνιστών. Είναι γνωστό ότι οι εμπορικές αλυσίδες αποτελούν σημαντικούς κατόχους γης⁸ όχι μόνο για να αναπτύξουν το δίκτυο τους αλλά και για να εμποδίσουν την εξάπλωση ανταγωνιστικών αλυσίδων⁹.

Τέλος, οι μεγάλες εταιρίες προβαίνουν σε εργασίες ανακαίνισης των εσωτερικών και εξωτερικών χώρων των παλιότερων καταστημάτων τους. Η *Lidl* ολοκλήρωσε το 2010 τις εργασίες ανακαίνισης σε 20 καταστήματα, ενώ στη διάρκεια του 2011 προχωρεί στην ανακαίνιση 35 ακόμη καταστημάτων (Μανιφάβα, 2011α). Οι εργασίες ανακαίνισης συνήθως έχουν στόχο την καλύτερη εξυπηρέτηση των πελατών (μεγαλύτεροι χώροι στάθμευσης, ηλεκτρικές σκάλες κ.ά.) και σε λίγες μόνο περιπτώσεις τη δημιουργία λιγότερο ενεργοβόρων καταστημάτων.

3.3 Πύκνωση του δικτύου των μικρών καταστημάτων στις γειτονιές και τα κέντρα των μεγάλων αστικών κέντρων

Για πολλές δεκαετίες οι μεγάλες αλυσίδες σούπερ μάρκετ ήταν συνώνυμες με το μεγάλο μέγεθος με σήμα κατατεθέν τις υπεραγορές. Όπως έχει ήδη αναφερθεί η περαιτέρω επέκταση τόσο των υπεραγορών όσο και των σούπερ μάρκετ αυτήν την περίοδο αντιμετωπίζει μια σειρά προβλήματα. Οι μεγάλες αλυσίδες διέγνωσαν έγκαιρα ότι υπάρχουν ευκαιρίες πρόκτησης νέων μεριδίων αγοράς αν αναπτύξουν δίκτυα μικρών καταστημάτων σε πυκνοκατοικημένες περιοχές των αστικών κέντρων. Τα εμπορικά δίκτυα προτιμούν να πυκνώνουν το δίκτυο τους στις περιοχές που έχουν ήδη παρουσία παρά να επεκτείνονται σε νέες γεωγραφικές αγορές. Πρόκειται για αγορές που γνωρίζουν καλά αφού δραστηριοποιούνται και, το κυριότερο, δεν απαιτούν νέες επενδύσεις σε εξοπλισμό εφοδιαστικής

⁸ Είναι γνωστό ότι οι μεγάλες αλυσίδες λιανικής τροφίμων είναι οι σημαντικότεροι κάτοχοι "τραπεζών γης". Στα μέσα της δεκαετίας '00 η αμερικάνικη *Wal Mart* προχώρησε σε μηνιαία βάση σε αγορές γης αξίας \$1 δις (The Economist, 15/04/2004).

⁹ Πρόσφατη έκθεση της Επιτροπής Ανταγωνισμού του ΗΒ σε σημαντική εμπορική περιοχή της χώρας αποκάλυψε ότι οι τέσσερις ηγετικές αλυσίδες (*Tesco*, *Asda*, *Sainsbury's* και *Morrison*) λειτουργούσαν 187 καταστήματα, που καλύπτουν το 40% του συνόλου των εμπορικών επιφανειών. Από αυτά, σύμφωνα με την επιτροπή, τα 105 δεν έχουν άλλο λόγο ύπαρξης παρά να προστατέψουν τα υφιστάμενα καταστήματα από δυνητικούς ανταγωνιστές. Επίσης οι 4 μεγάλες αλυσίδες είχαν στην κατοχή τους 54 ακόμη καταστήματα στην ίδια περιοχή μισθωμένα σε τρίτους (CC, 2008).

αλυσίδας και επιμερίζονται τα έξοδα υφιστάμενων δικτύων τροφοδοσίας καταστημάτων. Επιδιώκουν λοιπόν να εντοπίσουν μέσα στις προνομιακές αγορές τους περιοχές που μπορούν να εξυπηρετήσουν τη ζήτηση για νέα καταστήματα. Η επέκταση των αλυσίδων στα αστικά κέντρα με μικρά καταστήματα πραγματοποιείται με δυο τύπους καταστημάτων.

3.3.1 Μικρά καταστήματα σε αστικές γειτονιές

Πρόκειται για καταστήματα συνολικού εμβαδού 250-500 τ.μ. που χωροθετούνται σε πυκνοκατοικημένες γειτονιές των μεγάλων αστικών κέντρων. Απευθύνονται στους κατοίκους των αστικών κέντρων και αποτελούν μια βολική επιλογή για τα καθημερινά ψώνια. Συχνά συνδυάζονται με πιο αραιές επισκέψεις σε μεγαλύτερα καταστήματα (convenience stores). Συνήθως καλύπτουν μια οικιστική περιοχή ακτίνας 500 μ. (15' περπάτημα) γύρω από το κατάστημα και δεν διαθέτουν θέσεις στάθμευσης. Η ανάπτυξη καταστημάτων αυτής της μορφής προσφέρει στις εταιρίες ευελιξία. Ανάλογα με την περίπτωση τα καταστήματα αυτά μπορεί να είναι εταιρικά ή να λειτουργούν με το σύστημα της διακαιόχρησης, σε ιδιότητα ή ενοικιαζόμενα κτίρια. Επιπλέον τα μικρά καταστήματα έχουν χαμηλό κόστος λειτουργίας λόγω του μικρού εμβαδού τους, των λίγων υπαλλήλων, του σχετικά μικρού αριθμού κωδικών προϊόντων και του κεντρικοποιημένου συστήματος τροφοδοσίας. Πωλούν κατεξοχήν ταχυκίνητα προϊόντα που χαρακτηρίζονται από υψηλό ποσοστό κέρδους.

Οι πρώτοι που επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στα μικρά καταστήματα ήταν οι Ιάπωνες. Η εγχώρια αλυσίδα *Ito-Yokado* δραστηριοποιείται με ένα δίκτυο 12.000 μικρών καταστημάτων σε όλη τη χώρα. Οι διατροφικές συνήθειες των Ιαπώνων, οι εξαιρετικά υψηλές αξίες γης στα αστικά κέντρα της χώρας και οι δυσκολίες στη μετακίνηση των μεγάλων πόλεων είναι φανερό ότι ευνοούν τη μικρή κλίμακα. Η Οικονομική Γεωγράφος *Yuko Aoyama* εκτιμά ότι η κακή επιλογή των μητρικών εταιριών να δραστηριοποιηθούν στη χώρα αποκλειστικά με υπεραγορές ευθύνεται, σε πολύ μεγάλο βαθμό, για την αποτυχία των ΔΕ *Wal-Mart* και *Carrefour* να εδραιωθούν στην Ιαπωνία (Aoyama, 2007).

Στις χώρες της Β. Ευρώπης και των ΗΠΑ άρχισαν να αναπτύσσονται μικρά εταιρικά καταστήματα από τα μέσα της δεκαετίας '90. Οι μεγάλες αλυσίδες έστρεψαν την προσοχή τους στις "παραμελημένες" αστικές γειτονιές όταν η εγκατάσταση μεγάλων καταστημάτων στα προάστια άρχισε να παρουσιάζει σημεία κορεσμού και οι ευκαιρίες για εξαγορές ήταν πλέον περιορισμένες. Θεώρησαν ότι οι αστικές γειτονιές συνιστούν σημαντικές αγορές λόγω των υψηλών πυκνοτήτων. Μπορεί οι κάτοικοι των συχνά υποβαθμισμένων αστικών περιοχών να έχουν χαμηλότερα μέσα εισοδήματα από τους κατοίκους των προαστίων αλλά οι υψηλές πυκνότητες εξασφαλίζουν αθροιστικά υψηλά εισοδήματα (Pothukushi, 2005). Στη Βρετανία όλες οι μεγάλες αλυσίδες λειτουργούν με επιτυχία αντίστοιχους τύπους καταστημάτων (*Tesco Metro*, *Sainsbury's Local* κ.ά.). Η πολύ επιτυχημένη πρόσφατη επέκταση της βρετανικής *Tesco* στη Δυτική ακτή των ΗΠΑ έχει αποδοθεί, κατά κύριο λόγο

στην επιλογή της μητρικής αλυσίδας να επεκταθεί με τα ελκυστικά μικρά καταστήματα *Fresh & Easy* (Lowe και Wrigley, 2010).

Στην Ελλάδα αυτός ο τύπος καταστημάτων έχει αναπτυχθεί σχετικά πρόσφατα. Οι μεγάλες αλυσίδες έχουν αναπτύξει σχετικούς τύπους καταστημάτων (Carrefour city, Carrefour express, AB city, κ.ά.). Ο τύπος αυτός είναι απόλυτα συμβατός με τα χαρακτηριστικά της κατανάλωσης στα πλαίσια της κρίσης αλλά και τις διατροφικές συνήθειες και το πρότυπο αγορών της μέσης ελληνικής οικογένειας. Το κυρίαρχο διατροφικό πρότυπο της μεσογειακής διαίτας στηρίζεται σε πολλά φρέσκα τρόφιμα και επιβάλλει συχνές, σχεδόν καθημερινές αγορές. Η πυκνωση του δικτύου των μεγάλων αλυσίδων στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη έχει επιφέρει αλλαγές στο πρότυπο των αγορών των αστικών νοικοκυριών. Η επέκτασή τους σε επίπεδο γειτονιάς τους έδωσε τη δυνατότητα να επεκταθούν και στην αγορά των ευπαθών προϊόντων με περιορισμένη διάρκεια ζωής και μεγάλη συχνότητα αγορών προκαλώντας μεγάλο πλήγμα σε αρτοποιεία, ζαχαροπλαστεία, καφεκοπτεία και λοιπά μικρά καταστήματα τροφίμων που ευρίσκονται στις παρυφές της μεταποιητικής δραστηριότητας. Παλιότερες μετρήσεις εκτιμούσαν τη μέση επισκεψιμότητα πελατών σε μικρά καταστήματα σε 1,8 φορές την εβδομάδα. Πιο πρόσφατα δεδομένα δείχνουν αύξηση της επισκεψιμότητας σε 2,4 φορές ανά εβδομάδα (Μανιφάβα, 2011β).

3.3.2 Μικρά καταστήματα στα κέντρα των πόλεων

Πρόκειται για πολύ μικρά καταστήματα που χωροθετούνται σε κεντρικές περιοχές των πόλεων αλλά και σε σημεία μεγάλης επισκεψιμότητας (αεροδρόμια, σιδηροδρομικοί σταθμοί, λιμάνια κ.ά.). Απευθύνονται κατεξοχήν στους εργαζόμενους και τους επισκέπτες του κέντρου και λιγότερο στους μόνιμους κατοίκους. Στοχεύουν στην πρόσκτηση μεριδίων αγοράς από τα παραδοσιακά ανεξάρτητα καταστήματα που εξυπηρετούν τις καθημερινές ανάγκες και τις αυθόρμητες αγορές των καταναλωτών (γρήγορη εστίαση, αρτοποιεία, ζαχαροπλαστεία κ.ά.). Προσφέρουν λίγες σειρές προϊόντων με ενσωματωμένες υπηρεσίες (έτοιμα γεύματα, σαλάτες, μικρές συσκευασίες φρούτων κ.ά.) που εξασφαλίζουν μεγάλο περιθώριο κέρδους. Στη Βρετανία αντίστοιχα καταστήματα έχουν αναπτυχθεί από τη δεκαετία 1990 με χαρακτηριστικά τα *Tesco Express* και *Simple Food M&S*, λειτουργούν με μεγάλη επιτυχία.

Στην Ελλάδα δεν έχουν ακόμη αναπτυχθεί καταστήματα αυτής της μορφής. Ωστόσο αναμένεται να κάνουν την παρουσία τους σχετικά σύντομα. Όλα τα δεδομένα συνηγορούν ότι οι συνθήκες αυτής της αγοράς είναι ιδιαίτερα ευνοϊκές για την επέκταση των αλυσίδων λιανικής τροφίμων. Πρόσφατες εκτιμήσεις ανεβάζουν τον ετήσιο κύκλο εργασιών αυτής της αγοράς, που κατέχουν ακόμη τα μικρά καταστήματα και οι αλυσίδες γρήγορης εστίασης, στα €10 δις (Delhaize Group, 2007).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Το ζήτημα του κορεσμού των αγορών απασχολεί συχνά την Οικονομική Γεωγραφία. Στην αγορά λιανικής τροφίμων του ΗΒ άρχισε να γίνεται λόγος για κορεσμό ήδη από τις αρχές της δεκαετίας '80. Στα τέλη της ίδιας δεκαετίας ο πρόεδρος της αλυσίδας *Tesco* θεωρούσε ότι είχε φτάσει το οριστικό τέλος των υπεραγορών. Πιο αισιόδοξος ο πρόεδρος της βασικής ανταγωνίστριας *Asda* σημείωνε το 1992 ότι ο κορεσμός ήταν μόλις πέντε χρόνια μακριά (Birkin κ.ά., 2002: 29). Από τότε έχουν περάσει είκοσι χρόνια και οι αγορές που απευθύνονται οι μεγάλες αλυσίδες δεν έχουν δείξει ακόμη σημεία κορεσμού. Η συζήτηση για την απειλή του κορεσμού μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα επειδή συχνά δεν παίρνει καθόλου υπόψη της τις σημαντικές χωρικές διαφοροποιήσεις που υφίστανται ανάμεσα σε διαφορετικές αγορές. Το επίπεδο του κορεσμού μπορεί να εκτιμηθεί μόνο για συγκεκριμένες τοπικές αγορές (Guy, 2007). Οι μεγάλες αλυσίδες λιανικής τροφίμων έχουν δείξει αξιοσημείωτη ευαισθησία και ικανότητα προσαρμογής στο εξωτερικό περιβάλλον και εκμεταλλεύονται με επιτυχία τις εκάστοτε χωρικές και εισοδηματικές διαφοροποιήσεις. Η τρέχουσα οικονομική κρίση είναι μια ακόμα ευκαιρία για ισχυροποίηση της θέσης τους. Αποδίδεται στην μητέρα των αδελφών Karl και Theo Albrecht's, ιδρυτών της αλυσίδας *Aldi*, η φράση: "*όσο χειρότερη είναι η οικονομική κατάσταση των ανθρώπων τόσο καλύτερα για μας*".

Όσον αφορά την Ελλάδα, όλα τα δεδομένα συνηγορούν ότι, στα πλαίσια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, οι τάσεις άνησης οικονομικής και γεωγραφικής ανάπτυξης που χαρακτηρίζουν τον κλάδο αναμένεται να ενισχυθούν ακόμη περισσότερο. Η Αθήνα θα μπορούσε να θεωρηθεί ώριμη και κορεσμένη αγορά για τις αλυσίδες. Ωστόσο η Αττική, και ειδικότερα το κέντρο και οι γειτονίες του πολεοδομικού συγκροτήματος συναντούν το ανανεωμένο ενδιαφέρον των μεγάλων αλυσίδων με νέους τύπους καταστημάτων που ικανοποιούν με επιτυχία τις νέες καταναλωτικές απαιτήσεις. Αναμένεται περιορισμός του ρυθμού ανάπτυξης νέων μεγάλων υπεραγορών και μεγάλη αύξηση του αριθμού μικρών καταστημάτων. Σε αντίθεση με τις μεγάλες υπεραγορές που προκαλούν με τον όγκο τους τα μικρά καταστήματα εντάσσονται στον αστικό ιστό και συχνά περνούν απαρατήρητα. Είναι αυτά που προκαλούν και αναμένεται στο άμεσο μέλλον να προκαλέσουν τις μεγαλύτερες ζημιές στα χιλιάδες μικρά καταστήματα και μικρές αλυσίδες που αντιμετωπίζουν ένα εξαιρετικά αντίξοο και επιδεινούμενο εξωτερικό περιβάλλον.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Δελαδέτσιμας Π. (2009) "Τα εμπορικά κέντρα στην Ευρώπη και στην Ελλάδα: Ζητήματα Σχεδιασμού και Ρύθμισης", *Γεωγραφίες*, 15: 133-65.

- Δίπλας Π. (1996) "Σε διαρκείς αλλαγές εξωθεί το λιανεμπόριο ο ισχυρός ανταγωνισμός", Εφημερίδα *Καθημερινή*, 25/02/1996: 46. Διαθέσιμο στο: <http://wwk.kathimerini.gr/kath/edition/1996/25-02-1996.pdf>.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή [ΕΛΣΤΑΤ] (2011) "Αναθεωρημένος δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο, 2011". Διαθέσιμο στο: http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/PAGE-themes?p_param=A0508&r_param=DKT39&y_param=TS&mytabs=0.
- Η *Καθημερινή* (25/04/2009) "Εμπορικά ακίνητα με σωρεία πολεοδομικών παραβάσεων". Διαθέσιμο στο: http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_economy_2_25/04/2009_312134.
- Ινστιτούτο Έρευνας Λιανεμπορίου Καταναλωτικών Αγαθών [ΙΕΛΚΑ] (2011) "Λιανεμπόριο Τροφίμων: κλαδική μελέτη και καταγραφή της συνεισφοράς του στην εθνική οικονομία", Μελέτη, Αθήνα: ΙΕΛΚΑ.
- Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών [IOBE] (2005) "Αλυσίδες super market", *Κλαδικές Μελέτες*: 297/05, Αθήνα: IOBE
- Κούτρα Π. (2010) "Μάχη για μερίδια από λιανεμπόρους", Περιοδικό *Μέτοχος και Επενδύσεις*, 28/07/2010. Διαθέσιμο στο: <http://www.euro2day.gr/news/economy/124/articles/595852/Article.aspx>.
- Μανιφάβα Δ. (2010) "Οι εταιρίες απαντούν στην οικονομική κρίση αναπτύσσοντας δίκτυο", Εφημερίδα *Καθημερινή*, 21/11/2010. Διαθέσιμο στο: http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_economyperix_2_21/11/2010_423239.
- Μανιφάβα Δ. (2011α) "Επενδύσεις 112 εκατ. σε νέα καταστήματα από την αλυσίδα Lidl", Εφημερίδα *Καθημερινή*, 06/01/2011. Διαθέσιμο στο: http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_economyperix_2_06/01/2011_427744.
- Μανιφάβα Δ. (2011β) "Νέα μείωση 3,4% στις πωλήσεις των σούπερ μάρκετ", Εφημερίδα *Καθημερινή*, 28/09/2011. Διαθέσιμο στο: http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_economyperix_1_28/09/2011_457469.
- Παπαδόπουλος Γ. (2011) "Πολυεθνικές πωλούν στην Ελλάδα ακριβότερα", εφημερίδα *Τα Νέα*, 22/10/2011. Διαθέσιμο στο: <http://www.tanea.gr/oikonomia/article/?aid=4667147>.
- Περιφέρεια Αττικής (2007) Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Αττικής 2007-13. Διαθέσιμο στο: http://www.pepattikis.gr/20072013/wp-content/uploads/2008/11/ep_attikis.pdf.
- Σκορδίλη Σ. (2000) "Γεωγραφική Αναδιάρθρωση της Βιομηχανίας στην Ελλάδα: η περίπτωση του Κλάδου Τροφίμων στα πλαίσια της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς", Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Πολυτεχνική Σχολή, ΑΠΘ.
- Σκορδίλη Σ. (2003) "Η νέα Γεωγραφία της αγρο-τροφικής βιομηχανίας στην Ελλάδα", *Τόπος*, 20-21: 99-118.

- Σκούφου Δ. (2011) "Στροφή στην ιδιωτική ετικέτα", εφημερίδα *Ta Νέα*, 05/04/2011. Διαθέσιμο στο: <http://www.inews.gr/89/strofi-stin-idiotiki-etiketa.htm>.
- Χαροντάκης Δ. (1998) "Ο πόλεμος των "μπακάληδων", εφημερίδα *Το Βήμα*, 06/09/1998: Δ.8. Διαθέσιμο στο: <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=102731>.
- Χαροντάκης Δ. (2001) "Η επέκταση των σουπερμάρκετ συνεχίζεται με εξαγορές μικρών αλυσίδων", εφημερίδα *Το Βήμα*, 27/05/2001, σελ. Δ.11. Διαθέσιμο στο: <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=133695>.
- Χαροντάκης Δ. (2010) "Τα σουπερμάρκετ μεγαλώνουν την περίοδο της κρίσης", εφημερίδα *Το Βήμα*, 14/03/2010. Διαθέσιμο στο: <http://www.tovima.gr/finance/finance-business/article/?aid=320085>.

Ξενόγλωσση

- Aoyama Y. (2007) "Oligopoly and the structural paradox of retail TNCs: an assessment of Carrefour and Wal-Mart in Japan", *Journal of Economic Geography*, 7: 471-490.
- Birkin M., Clarke G. και Clarke M. (2002) *Retail Geography and Intelligent Network Planning*, London: Wiley.
- Blay-Palmer A. (2008) *Food Fears: From Industrial to Sustainable Food Systems*, London: Ashgate.
- Burch L. και Lawrence G. (2007) "Supermarket own brands, new foods and reconfiguration of agri-food supply chains", στο: Lawrence J. και Burch D. (επ.), *Supermarkets and Agri-food Supply Chains*, London: Edward Elgar, 100-128.
- Coe N. και Wringley N. (2007) "Host economy impacts of transnational retail: the research agenda", *Journal of Economic Geography*, 7: 433-450.
- Dawson M. (12/03/2010) "German discounters turn cannibal", *German Retail Blog* [online]. Διαθέσιμο στο: <http://www.german-retail-blog.com/2010/03/12/german-discounters-turn-cannibal/>.
- Delhaize Group (2007) "Alfa-Beta", presentation at the Delhaize Group Investor Day, 29/11/2007, Brussels.
- Deloitte (2009) "Feeling the squeeze: Global powers of retailing 2009", Deloitte Touche Tohmatsu Report, January 2009.
- Deloitte (2010) "Emerging from the downturn: Global powers of retailing 2010", Deloitte Touche Tohmatsu Report, January 2010.
- Guy C. (2007) *Planning for Retail Development: a Critical View of the British Experience*, London: Routledge.
- Konefal J., Bain C., Mascarenhas M. και Busch L. (2007) "Supermarkets and Supply Chains in North America", στο: Busch D. και Lawrence G. (επ.), *Supermarkets and agri-food supply chains*, London: Edward Elgar, 268-88.

- Lowe P. και Wrigley N. (2010) "Innovation in Retail Internationalization: Tesco in the USA", *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 19(4): 331-347.
- Mitchell V. W. και Kyris S. (1999) "Report on trends on small retail outlets", Manchester School of Management, unpublished research report.
- Morgan K., Marsden D. και Murdoch J. (2006) *Words of Food: place, power and provenance in food chain*, Oxford: Oxford University Press.
- Pothukuchi K. (2005) "Attracting Supermarkets to Inner-City Neighborhoods: Economic Development Outside the Box", *Economic Development Quarterly*, 19(3): 232-44.
- Reardon T., Henson S. και Berdegue, J. (2007) "'Proactive fast-tracking' diffusion of supermarkets in developing countries: implications for market institutions and trade", *Journal of Economic Geography*, 7(4): 399-432.
- Sainsbury's (2009) "140 years of making a difference", Corporate Responsibility Report 2009.
- Skordili S. (2009) "Gross-continental agro-food chains and local agro-food complexes: the case of orange juice agro-food complex in the Peloponnese region", Minutes of the International Conference Changing European Spaces: Winners and Losers, Athens: Seminars of the Aegean Series, 111-124.
- The Economist (15/04/2004) "How big can it grow? The world's biggest retailer is defying its critics by continuing to grow vigorously". Διαθέσιμο στο: http://www.economist.com/business/displaystory.cfm?story_id=E1_NVJPDRJ.
- The Economist (25/02/2010) "Germany's Tengelmann is selling up to Lidl in Bulgaria and Romania".
- The Economist (23/06/2011) "Business are learning to serve the growing number of hard-up Americans". Διαθέσιμο στο: <http://www.economist.com/node/18863898>.
- The Economist (14/07/2011) "Carrefour: Off its trolley". Διαθέσιμο στο: <http://www.economist.com/node/18958631>.
- Competition Commission [CC] (2008) "The supply of groceries in the UK market investigation", Final Summary, 30/04/2008.
- Vorley B. (2007) "Supermarkets and agri-food supply chains in Europe: partnership and protest" στο: Lawrence J. και Burch D. (επ.), *Supermarkets and Agri-food Supply Chains*, 243-67.
- Waitrose (2008) "How we stack up", Corporate Social Responsibility Report 2008.
- Wrigley N. και Lowe P. (2003) *Reading Retail: A geographical perspective on retailing and consumption spaces*, London: Arnold.

*Σοφία Σκορδίλη,
· Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο,
Ελευθερίου Βενιζέλου 70, 176 71 Καλλιθέα
e-mail: skordili@hua.gr*

Αξιολόγηση των θεσμοθετημένων πολεοδομικών δεικτών προδιαγραφής για τις δημόσιες χρήσεις

Ιωάννης Α. Πισσούριος

Δρ. Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

Περίληψη

Το άρθρο επιχειρεί να αξιολογήσει τους δείκτες προδιαγραφής που χρησιμοποιούνται για τον πολεοδομικό προγραμματισμό των δημόσιων χρήσεων και περιλαμβάνονται στο ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004. Συγκεκριμένα, το άρθρο εκκινεί με τη μελέτη της τυπολογίας των πολεοδομικών δεικτών, όπου διασαφηνίζεται το εννοιολογικό περιεχόμενο του δείκτη προδιαγραφής, και, ακολούθως, προσδιορίζεται η μεθοδολογία αξιολόγησης των τελευταίων. Η αξιολόγηση αυτή βασίζεται στη σύγκριση των ελληνικών δεικτών με τους αντίστοιχους δείκτες προδιαγραφής Δυτικών κρατών, σύγκριση που στην παρούσα μελέτη περιέλαβε τα κράτη της Αγγλίας, της Ιταλίας και της Γερμανίας, την Πολιτεία της Καλιφόρνια των ΗΠΑ, καθώς και την Ειδική Διοικητική Περιοχή του Χονγκ Κονγκ. Με βάση το υλικό που συλλέχθηκε, αξιολογήθηκαν οι δείκτες προδιαγραφής σχετικά με την ορθότητα της τιμής τους, ενώ περαιτέρω αξιολόγηση διατυπώθηκε σχετικά με το βαθμό λεπτομέρειας και ευχρηστίας τους. Η μελέτη καταλήγει στην επισήμανση της συνολικά ιδιαίτερα προβληματικής εικόνας των ελληνικών θεσμοθετημένων δεικτών προδιαγραφής, καθώς και της δυσκολίας τους να καθοδηγήσουν αποτελεσματικά τον προγραμματισμό των δημόσιων χρήσεων.

Λέξεις κλειδιά

Πολεοδομικός δείκτης, προδιαγραφή, πρότυπο, υποδομές, πολεοδομικός προγραμματισμός.

Critical analysis of the official urban planning standards of public uses

The paper attempts to evaluate the urban planning standards that are included in the Greek Government Gazette (No 285/D/3.3.2004) and are used for the planning of the public uses. The paper begins by studying the typology of urban indicators; it clarifies the concept of the urban planning standard, and subsequently determines the methodology for the evaluation of the latter. Such an evaluation is based on the comparison between the Greek standards and the standards of Western countries, such as England, Italy, Germany, the State of California and the Hong Kong Special Administrative Region. Based on this international survey of urban planning standards, the Greek standards were assessed on the accuracy of their value, while a further assessment was developed on their detail and on the ease of use. The study led to the identification of a particularly problematic situation, in which the Greek planning standards are lacking the ability to effectively guide the planning of the public uses.

Keywords

Urban indicator, standard, infrastructure, urban planning.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν και από τη δεκαετία του '60 και την πολύτομη έρευνα *The Human Community* του Athens Center of Ekistics (1964) υπήρξε εκτενής μελέτη των πολεοδομικών δεικτών, η πρώτη έρευνα εστιασμένη στους δείκτες προδιαγραφής εντοπίζεται στη μελέτη *Πολεοδομικά Σταθεραί Χώρου* του 1973 (Μαρκοπούλου και Συνεργάτες, 1973). Η μελέτη αυτή ακολουθήθηκε από την 18τομη *Έρευνα Πολεοδομικών Προτύπων* του Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου που δημοσιοποιήθηκε το 1977. Η μελέτη αυτή αποτέλεσε τη βάση για τη συγγραφή της έκθεσης *Πολεοδομικά Πρότυπα*, που εκδόθηκε από το Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΕΠΑ, 1983), προκειμένου να αποτελέσει βασικό οδηγό πολεοδομικού προγραμματισμού κατά τη σύνταξη των Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων. Το 2004 ο βασικός κορμός των δεικτών που χρησιμοποιήθηκαν κατά την ΕΠΑ θεσμοθετήθηκε (ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004) και πλέον οι *δείκτες προδιαγραφής* (γνωστοί και ως προδιαγραφές, *πρότυπα* ή *σταθερότυπα*) αποτελούν τμήμα της πολεοδομικής νομοθεσίας.

Ο ρόλος των δεικτών προδιαγραφής στον προγραμματισμό της αναγκαίας κτισμένης επιφάνειας και της επιφάνειας γηπέδου των δημόσιων χρήσεων είναι κομβικός. Από πολεοδομικής άποψης, οι τιμές των δεικτών προσδιορίζουν το είδος, το μέγεθος και τη γενική χωροθέτηση των απαραίτητων κτιριακών εγκαταστάσεων, καθώς και την αναγκαία γης

για την ανάπτυξή τους, ενώ από κοινωνικής άποψης προσδιορίζουν με ποσοτικό τρόπο το προσδοκώμενο επίπεδο των προσφερόμενων δημόσιων υπηρεσιών και διασφαλίζουν την ισόνομη και ισότιμη πρόσβαση του κοινωνικού συνόλου σε αυτές. Η επιφάνεια, το είδος και το πλήθος διαφόρων διοικητικών, εκπαιδευτικών, πολιτιστικών, αθλητικών χρήσεων και χρήσεων υγείας και πρόνοιας, αλλά και η χωροθέτησή τους σε σχέση με την απόσταση από κατοικημένες περιοχές και την ιεραρχική κλίμακα του οικισμού, στον οποίο τοποθετούνται οι χρήσεις αυτές, όλα αυτά προσδιορίζονται, με λιγότερη ή περισσότερη σαφήνεια, από τους δείκτες προδιαγραφής.

Όμως, παρόλη την κεντρική σημασία των δεικτών προδιαγραφής για τον προγραμματισμό των δημόσιων χρήσεων, η αξιολόγησή τους ουδέποτε απασχόλησε ουσιαστικά την ελληνική βιβλιογραφία, στόχο στον οποίο επικεντρώνεται το παρόν άρθρο. Μάλιστα, εξαιτίας της μεταβολής του κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος στο πέρασμα του χρόνου, οι δείκτες προδιαγραφής χρειάζεται να αναθεωρούνται συχνά, προκειμένου να ευθυγραμμίζονται, είτε με τις νέες ανάγκες για κτιριακές υποδομές, είτε με τις υφιστάμενες και μελλοντικές δυνατότητες οικονομικής υποστήριξης της λειτουργίας των υποδομών αυτών. Αντίθετα, όμως, με την παραπάνω αναγκαιότητα, η θεσμοθέτηση των δεικτών προδιαγραφής το 2004 βασίστηκε, σε σημαντικότατο βαθμό, στους δείκτες προδιαγραφής που είχαν διατυπώθηκαν το 1983 για τις ανάγκες της ΕΠΑ και οι οποίοι έλκουν την καταγωγή του από ακόμα παλαιότερα και, συγκεκριμένα, από τις αρχές της δεκαετίας του '70 ή ακόμα και του '60 (Πισσούριος, 2010: 425-426). Με άλλα λόγια, οι υφιστάμενοι δείκτες απεικονίζουν τις ανάγκες και τις οικονομικές δυνατότητες μίας κοινωνίας προ, τουλάχιστον, 30 ετών.

Με βάση τα παραπάνω, το παρόν άρθρο επιχειρεί να αξιολογήσει τους θεσμοθετημένους δείκτες προδιαγραφής. Το άρθρο εκκινεί με τη μελέτη της τυπολογίας των πολεοδομικών δεικτών, όπου διασαφηνίζεται το εννοιολογικό περιεχόμενο καθενός τύπου δείκτη και ιδιαίτερα των δεικτών προδιαγραφής που βρίσκονται στο επίκεντρο της μελέτης. Στη συνέχεια προσδιορίζεται η μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί για την αξιολόγηση των τελευταίων, αξιολόγηση που εν γένει βασίζεται στη σύγκριση των ελληνικών δεικτών με αυτούς αντίστοιχων Δυτικών χωρών του εξωτερικού. Τέλος, οι ελληνικοί δείκτες προδιαγραφής αξιολογούνται σχετικά με:

- α. την *ορθότητα της τιμής*, δηλαδή πόσο ορθή είναι η τιμή που ορίζεται για εφαρμογή στον σύγχρονο αστικό χώρο,
- β. τον *βαθμό λεπτομέρειάς τους*, δηλαδή τη λεπτομέρεια με την οποία οι δείκτες ορίζουν διαφορετικούς τύπους πολεοδομικής χρήσης για διαφορετικό μέγεθος ή/και τύπο οικισμού και
- γ. τον *βαθμό ευχρηστίας τους*, δηλαδή την ικανότητά τους να αποτελούν ένα εύχρηστο εργαλείο για τον προγραμματισμό των δημόσιων χρήσεων.

2. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ

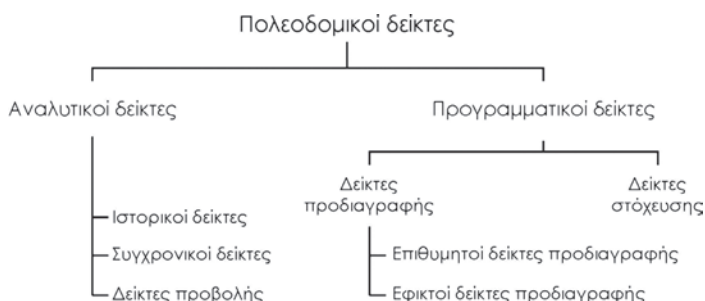
Το ενδιαφέρον της ενότητας αυτής στρέφεται στην κατανόηση της έννοιας του δείκτη προδιαγραφής, γεγονός που επιβάλλει την ανασκόπηση της τυπολογίας των πολεοδομικών δεικτών, ώστε να γίνει εμφανής η εννοιολογική διαφορά του δείκτη προδιαγραφής σε σχέση με τους υπόλοιπους τύπους δεικτών. Η τυπολογία των πολεοδομικών δεικτών μελετήθηκε αρχικά από τον Αλέξανδρο-Φ. Λαγόπουλο (Λαγόπουλος 1977α: I-IX) και έτυχε περαιτέρω επεξεργασίας από τον Ιωάννη Α. Πισσούριο (Πισσούριος 2010: 80-84), στην τυπολογία του οποίου βασίζεται η παρακάτω παρουσίαση.

Οι πολεοδομικοί δείκτες διακρίνονται σε δύο κατηγορίες (Σχήμα 1):

- α. τους *αναλυτικούς δείκτες* και
- β. τους *προγραμματικούς δείκτες*,

όπου οι πρώτοι χρησιμεύουν στην περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης του πολεοδομικού χώρου, ενώ οι δεύτεροι συμμετέχουν στη διαδικασία κατάρτισης του πολεοδομικού προγράμματος.

Σχήμα 1. Τυπολογία πολεοδομικών δεικτών

Πηγή: Πισσούριος (2010: 80-84)

Σχετικά με τους αναλυτικούς δείκτες, αυτοί μπορεί να αναφέρονται, είτε στην παρελθούσα κατάσταση του συστήματος και τότε να ονομάζονται *ιστορικοί*, είτε στην υφιστάμενη και να ονομάζονται *συγχρονικοί δείκτες*. Επίσης, οι δείκτες ενδέχεται να αναφέρονται στην κατάσταση που θα περιέλθει το πολεοδομικό σύστημα στο μέλλον, αν η εξέλιξη του συστήματος αυτού ακολουθήσει την έως τώρα τάση του. Οι δείκτες αυτοί μπορούν να ονομαστούν *δείκτες προβολής*, καθώς η τιμή τους προκύπτει από την προβολή των ιστορικών δεικτών και του συγχρονικού στο μέλλον.

Οι προγραμματικοί δείκτες αποτελούν τη δεύτερη μεγάλη κατηγορία δεικτών. Κοινό γνώρισμα των προγραμματικών δεικτών είναι η αναφορά τους σε μελλοντικό χρόνο και η άμεση ή έμμεση συμμετοχή τους στη διαδικασία του προγραμματισμού. Εσωτερικά

αυτής της κατηγορίας δεικτών συναντούμε τους *δείκτες προδιαγραφής* και τους *δείκτες στόχευσης*.

Σχετικά με τους δείκτες προδιαγραφής, αυτοί μπορούν να διακριθούν περαιτέρω σε *επιθυμητούς* και σε *εφικτούς δείκτες προδιαγραφής*. Οι επιθυμητοί δείκτες προδιαγραφής αποτελούν δείκτες που εκφράζουν την επιθυμητή κατάσταση στην οποία πρέπει ιδεατά να περιέλθει το πολεοδομικό σύστημα και έχουν ως βάση τους τις ανάγκες της πρακτικής και την κυρίαρχη ιδεολογία που θα επικρατήσει εκάστοτε στον προγραμματισμό (Λαγόπουλος 1977α: IX). Διαφοροποίηση των κυρίαρχων ιδεολογικών θέσεων ή των πρακτικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου μεταβάλλει ανάλογα τους επιθυμητούς δείκτες προδιαγραφής. Επειδή οι ιδεολογικές θέσεις και οι πρακτικές ανάγκες κάθε κοινωνίας διαφοροποιούνται στο πέρασμα του χρόνου, οι επιθυμητοί δείκτες προδιαγραφής ορίζονται και ισχύουν για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Συμπερασματικά, οι επιθυμητοί δείκτες προδιαγραφής αφορούν σε συγκεκριμένη κοινωνική ή πολιτισμική ομάδα και ισχύουν για περιορισμένο χρονικό ορίζοντα.

Ως *εφικτός δείκτης προδιαγραφής* καλείται ο δείκτης εκείνος που εκφράζει την πλησιέστερη στην επιθυμητή κατάσταση που μπορεί να περιέλθει ένα πολεοδομικό σύστημα κατά το μέτρο του εφικτού και γι' αυτόν τον λόγο η τιμή του εμπεριέχει οικονομικούς, κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς και τεχνικούς περιορισμούς. Επίσης, από τον παραπάνω ορισμό καθίσταται σαφές ότι ο υπολογισμός του εφικτού δείκτη προδιαγραφής έπεται του καθορισμού του επιθυμητού δείκτη προδιαγραφής. Τέλος, εφόσον ο εφικτός δείκτης προδιαγραφής κατασκευάζεται προκειμένου να εφαρμοστεί η τιμή του στον χώρο, συνδέεται εξ ορισμού του με συγκεκριμένο φορέα (άτομο, επιχείρηση, οργανισμό ή θεσμό) που είναι υπεύθυνος για την εφαρμογή και την επόπτευση του δείκτη αυτού. Στην ελληνική και ξένη βιβλιογραφία, ο δείκτης προδιαγραφής συμπίπτει με το περιεχόμενο του εφικτού δείκτη προδιαγραφής και για λόγους απλότητας η ταύτιση αυτών των δύο όρων θα διατηρηθεί στο παρόν άρθρο.

Τέλος, ο *δείκτης στόχευσης* αποτελεί έναν προγραμματικό στόχο στο πλαίσιο μίας συγκεκριμένης μελέτης και με συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα αναφοράς. Ο δείκτης στόχευσης πολλές φορές ταυτίζεται με τον δείκτη προβολής, καθώς η μελλοντικά αναμενόμενη κατάσταση μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως προγραμματικός στόχος.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΠΡΟΔΙΑΓΡΑΦΗΣ

Ήδη από την εννοιολογική επεξεργασία των διαφορετικών τύπων δείκτη της προηγούμενης ενότητας κατέστη σαφές ότι ο υπολογισμός της τιμής ενός εφικτού δείκτη προδιαγραφής έπεται του καθορισμού του επιθυμητού δείκτη προδιαγραφής, ο οποίος, σύμφωνα με τον

Λαγόπουλο (1977α: IX): «*προκύπτει από τις ανάγκες της πρακτικής και από την ιδεολογία του μελετούμενου κοινωνικού συνόλου και όχι από τις προσωπικές αντιλήψεις του μελετητή*» (βλ. σχετικά και Μαντουβάλου και Μπαχαροπούλου-Κούλη 1977: 37-38). Βέβαια, το παραπάνω πλαίσιο μελέτης καθιστά *θεωρητικά* αδύνατο τον ακριβή προσδιορισμό της τιμής των δεικτών προδιαγραφής, καθώς ο μελετητής είναι αδύνατο να έχει πλήρη γνώση της ιδεολογίας του κοινωνικού συνόλου, παρά μόνο μία εντύπωση για αυτήν, επηρεασμένη μάλιστα από τη δική του ιδεολογική θέση (βλ. σχετικά Λαγόπουλος 1977α: VIII). Όμως, η διαδικασία εύρεση της τιμής των δεικτών προδιαγραφής μπορεί να αποδεσμευτεί από το αυστηρά θεωρητικό επίπεδο και να τοποθετηθεί στο *επιχειρησιακό επίπεδο*, όπου είναι δυνατή η θεώρηση ορισμένων παραδοχών που καθιστούν εφικτό τον προσδιορισμό της τιμής τους.

Προκειμένου ένας δείκτης προδιαγραφής να έχει νόημα ύπαρξης θα πρέπει, απαραίτητως, να υφίσταται φορέας που να είναι υπεύθυνος για την εφαρμογή του συγκεκριμένου δείκτη στον χώρο, καθώς σε περίπτωση απουσίας τέτοιου φορέα ο δείκτης προδιαγραφής στερείται κάθε επιχειρησιακής ικανότητας και καθίσταται κενός περιεχομένου. Σύμφωνα με το ελληνικό διοικητικό σύστημα, οι χρήσεις, για τις οποίες υφίσταται φορέας εφαρμογής του προγραμματισμού τους, είναι αποκλειστικά και μόνο οι δημόσιες χρήσεις και συγκεκριμένα οι χρήσεις της διοίκησης, της εκπαίδευσης, του πολιτισμού, της υγείας, της κοινωνικής πρόνοιας, του αθλητισμού και των ελεύθερων χώρων-πράσινου. Συγκεκριμένα, η μελλοντική δομή και λειτουργία καθεμίας από τις παραπάνω χρήσεις προγραμματίζεται από έναν αρμόδιο δημόσιο φορέα. Για παράδειγμα, η δομή και λειτουργία του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος προγραμματίζεται από το Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων. Έτσι, αν υποθέσει κανείς ότι εντός ενός δημοκρατικού πολιτεύματος ο θεσμικός αυτός φορέας αποτελεί τον αντιπροσωπευτικότερο εκφραστή της ιδεολογίας του κοινωνικού συνόλου, αλλά και τον ελοπτικότερο γνώστη των αναγκών της πρακτικής που αφορούν στη χρήση που προγραμματίζει και επιβλέπει, τότε ο προγραμματισμός που εκπονείται από τον αρμόδιο αυτόν φορέα και η μετατροπή του προγραμματισμού αυτού σε ανάγκες χώρου και σε χωροθετήσεις μπορεί να αποτελέσει τη βάση για τον προσδιορισμό δεικτών προδιαγραφής των δημόσιων χρήσεων.

Η παραπάνω επιχειρησιακή προσέγγιση διασφαλίζει ότι οι προτεινόμενοι δείκτες προδιαγραφής κάθε δημόσιας χρήσης θα είναι συνεκτικά συνδεδεμένοι με την προγραμματιζόμενη δομή και λειτουργία της από τον αρμόδιο δημόσιο φορέα. Παραδείγματος χάριν, για τις χρήσεις της δημόσιας εκπαίδευσης, η παραπάνω προσέγγιση συνεπάγεται τον καθορισμό χωριστών δεικτών προδιαγραφής για κάθε διακριτό τύπο εκπαιδευτικής εγκατάστασης (π.χ., νηπιαγωγείο, δημοτικό, γυμνάσιο, ενιαίο λύκειο, επαγγελματικό λύκειο κ.ά.). Βέβαια, ο τελικός καθορισμός της τιμής των δεικτών αυτών απαιτεί μία περιο-

σότερο σύνθετη μελέτη, καθώς και τη συνεργασία επιστημόνων συμπληρωματικών ειδικοτήτων, εφόσον, μεταξύ άλλων, χρειάζεται να μελετηθούν: οι οικονομικές δυνατότητες και περιορισμοί του φορέα υλοποίησης του δείκτη προδιαγραφής, οι κοινωνικές προτιμήσεις των χρηστών, η περιβαλλοντική παράμετρος, οι επιμέρους αρχιτεκτονικές λειτουργίες που θα φιλοξενούνται από τη χρήση, η λειτουργικότητα του κελύφους και η εργονομία του απαραίτητου ή πιθανού εξοπλισμού των χρήσεων.

Εναλλακτικά (ή/και συμπληρωματικά) της παραπάνω σύνθετης μελέτης είναι ο προσδιορισμός της τιμής των δεικτών προδιαγραφής (ή η αξιολόγησή τους, στην περίπτωση υπαρχόντων δεικτών) κατά τρόπο συγκριτικό, δηλαδή μέσω της μελέτης αντίστοιχων δεικτών προδιαγραφής χωρών που ανήκουν στο ίδιο οικονομικο-πολιτιστικό σύνολο με την αρχική χώρα (βλ. σχετικά Λαγόπουλος 1977α: VIII). Η επιλογή χωρών που ανήκουν στο ίδιο οικονομικο-πολιτιστικό σύνολο αποτελεί μία γενική συνθήκη που διασφαλίζει ότι το κοινωνικό, οικονομικό, νομικό και γραφειοκρατικό περιβάλλον της κάθε χώρας, μέσα στο οποίο διαμορφώνεται η τιμή του δείκτη προδιαγραφής, δεν επηρεάζει τη διαμόρφωση του τελευταίου κατά ριζικά διαφορετικό τρόπο. Πρακτικά, για την περίπτωση της χώρας μας, η Ελλάδα είναι συγκρίσιμη με τα Δυτικά κράτη. Η εμπειρική αυτή προσέγγιση έχει σαφέστατο όφελος στην οικονομία της μελέτης και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο επιλέχθηκε ως η βασική μεθοδολογική προσέγγιση αξιολόγησης των ελληνικών δεικτών προδιαγραφής.

Είναι σαφές ότι για λόγους οικονομίας της έρευνας η συλλογή δεικτών προδιαγραφής κρατών του εξωτερικού μπορεί να διενεργηθεί για έναν περιορισμένο αριθμό χωρών που βρίσκονται, τόσο εντός του ευρωπαϊκού χώρου, όσο και εκτός του, όπως στη Βόρεια Αμερική και την Ασία. Όσον αφορά στην περιοχή της Ευρώπης, η επιλογή των χωρών βασίστηκε στη χρησιμότητα για την περίπτωση τυπολογία των ευρωπαϊκών χωρών σε νομικο-διοικητικές οικογένειες των Peter Newman και Andy Thornley (1996). Οι παραπάνω μελετητές διαπίστωσαν την επίδραση του νομικού συστήματος και της διοικητικής οργάνωσης ενός κράτους στη διαδικασία προγραμματισμού του περιφερειακού και αστικού χώρου και κατέληξαν στον προσδιορισμό τεσσάρων εσωτερικά ομοιογενών νομικο-διοικητικών οικογενειών: της βρετανικής, της ναπολεόντειας, της γερμανικής και της σκανδιναβικής οικογένειας. Από τις τρεις πρώτες οικογένειες επιλέχθηκαν για μελέτη τα κράτη της Αγγλίας, της Ιταλίας και της Γερμανίας αντίστοιχα. Όσον αφορά στη σκανδιναβική οικογένεια, μελετήθηκαν οι περιπτώσεις της Σουηδίας και της Δανίας, αλλά δεν συμπεριλήφθηκαν στη μελέτη, λόγω της αδυναμίας εύρεσης ικανοποιητικού αριθμού δεικτών προδιαγραφής.

Σχετικά με την περιοχή της Βόρειας Αμερικής, το ενδιαφέρον προσανατολίστηκε στις ΗΠΑ. Οι ΗΠΑ αποτελούν μία συνομοσπονδία 50 Πολιτειών, οι οποίες, αν και υπακούουν σε κοινό Σύνταγμα, καθεμία ορίζει τους δικούς της νόμους. Ως αποτέλεσμα, ο πολεοδομικός προγραμματισμός δεν υλοποιείται κατά ενιαίο τρόπο στην επικράτειά τους, αλλά

μεταβάλλεται από Πολιτεία σε Πολιτεία. Για τον λόγο αυτό, η διερεύνηση των δεικτών προδιαγραφής εξειδικεύτηκε στην Πολιτεία της Καλιφόρνια, καθώς είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη και περιέχει πλήθος σημαντικών αστικών κέντρων. Σχετικά με την Ασία, η επιρροή του δυτικού πολιτισμού είναι περιορισμένη, αν και σημαντική στις περιοχές που υπήρξε μακρά αποικιοκρατική σχέση με κάποιο ευρωπαϊκό κράτος. Τέτοια περίπτωση είναι η Ειδική Διοικητική Περιοχή του Χονγκ Κονγκ (Hong Kong Special Administrative Region) που υπήρξε βρετανική αποικία από το 1842 έως το 1997, με τον ενάμιση αυτόν αιώνα της βρετανικής ηγεμονίας να έχει επηρεάσει σημαντικά την κινεζική κουλτούρα των κατοίκων του (Ng, 1999: 10).

Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί ότι οι συγκεκριμένες χώρες που επιλέχτηκαν συγκαταλέγονται μεταξύ των πλέον ανεπτυγμένων χωρών του κόσμου και ως αποτέλεσμα οι τιμές των δεικτών τους αντικατοπτρίζουν το υψηλό επίπεδο προσφερόμενων υπηρεσιών, στοιχείο καθοριστικό κατά τη σύγκριση των δεικτών αυτών με τους ελληνικούς για τη διατύπωση συμπερασμάτων ή προτάσεων.

4. ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΠΡΟΔΙΑΓΡΑΦΗΣ

Με βάση τη μεθοδολογία αξιολόγησης των δεικτών προδιαγραφής που παρουσιάστηκε στην προηγούμενη ενότητα, η εργασία της αξιολόγησης θα βασιστεί στη σύγκριση δύο μερών: των ελληνικών δεικτών από την μία μεριά και των δεικτών κρατών του εξωτερικού από την άλλη. Στην παρούσα ενότητα, το ενδιαφέρον εστιάζεται στο πρώτο μέρος, δηλαδή στην παρουσίαση των ελληνικών δεικτών προδιαγραφής που θεσμοθετήθηκαν με το ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004. Η παρουσίαση αυτή πραγματοποιείται χωριστά για καθεμία πολεοδομική χρήση και επικεντρώνεται σε δύο τύπους δείκτη:

- α. τους δείκτες εξυπηρέτησης κτισμένης επιφάνειας, οι οποίοι αποδίδουν την αναλογία μεταξύ της κτισμένης επιφάνειας μίας χρήσης και του αριθμού των χρηστών της και
- β. τους δείκτες εξυπηρέτησης γηπέδου, οι οποίοι δείχνουν την αναλογία της επιφάνειας γηπέδου μίας χρήσης προς τον αριθμό των χρηστών της.

Μάλιστα, για τις χρήσεις που δεν έχει θεσμοθετηθεί με το ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004 τέτοιος τύπος δείκτη (π.χ., για τις θρησκευτικές χρήσεις, όπου δίνεται αριθμός ναών ανά πλήθος οικογενειών), πραγματοποιείται προσπάθεια υπολογισμού των σχετικών δεικτών εξυπηρέτησης. Ο λόγος επιμονής στους δείκτες εξυπηρέτησης είναι διπλός. Αυτοί οι τύποι δεικτών, αφενός διευκολύνουν τη σύγκριση μεταξύ των ελληνικών και ξένων προδιαγραφών και, αφετέρου, αποτελούν τους πλέον χρήσιμους επιχειρησιακά κατά την κατάρτιση του προγράμματος πολεοδομικής επέμβασης.

A. Δημόσια διοίκηση

Για τον προγραμματισμό των χρήσεων Δημόσιας Διοίκησης προσδιορίζεται αναλυτική περιγραφή των μοναδιαίων χρήσεων (π.χ., οικονομική εφορία, ειρηνοδικείο, διεύθυνση αστυνομίας) που χρειάζεται να συμπεριληφθούν σε έναν οικισμό ανάλογα με τη διοικητική βαθμίδα του τελευταίου. Γενικά, όμως, προβλέπεται η παροχή 0,1 έως 1,0 τ.μ. γηπέδου δημόσιων υπηρεσιών ανά κάτοικο και 10 έως 25 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας ανά απασχολούμενο (ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004: 3306, 3310-3311).

B. Δημόσια εκπαίδευση

Όσον αφορά στις δημόσιες χρήσεις εκπαίδευσης δίνονται δείκτες προδιαγραφής για μία σειρά από εκπαιδευτικές χρήσεις, ορισμένες από τις οποίες δεν υφίστανται σήμερα (π.χ., ΚΑΤΕΕ), ενώ για άλλες σύγχρονες απουσιάζουν οι δείκτες (π.χ. για τα επαγγελματικά λύκεια), με αποτέλεσμα να είναι δυσχερής ο συνολικός προγραμματισμός των εκπαιδευτικών κτιριακών υποδομών. Για τα νηπιαγωγεία, τα δημοτικά σχολεία, τα γυμνάσια και τα ενιαία λύκεια ορίζονται δείκτες εξυπηρέτησης γηπέδου (τ.μ. επιφάνειας γηπέδου ανά χρήση) ως ακολούθως (ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004: 3312):

- για τα νηπιαγωγεία: 15-24 τ.μ. γηπέδου ανά χρήστη και
- για τα δημοτικά, τα γυμνάσια και τα ενιαία λύκεια: 7-11 τ.μ. γηπέδου ανά χρήστη.

Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι αν και η παλαιότερη συλλογή δεικτών προδιαγραφής που χρησιμοποιήθηκε κατά την ΕΠΑ (1983) όριζε δείκτες εξυπηρέτησης κτισμένης επιφάνειας για καθέναν από τους διαφορετικούς τύπους εκπαιδευτικών εγκαταστάσεων, οι δείκτες αυτοί δεν θεσμοθετήθηκαν με το ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004, παρότι είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι για τον προσδιορισμό των αναγκών κτιριακών υποδομών και, άρα, τον προσδιορισμό του συντελεστή δόμησης των γηπέδων εκπαίδευσης.

Γ. Πολιτισμός

Στην κατηγορία των πολιτιστικών χρήσεων περιλαμβάνονται τα πνευματικά, μορφωτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά κέντρα. Για τις χρήσεις αυτές προσδιορίζεται δείκτης προδιαγραφής ίσος με 0,2 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας ανά κάτοικο για τους μικρούς πληθυσμιακά οικισμούς (αστικά κέντρα 4^{ου} και 5^{ου} επιπέδου) και ίσος με 0,1 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας ανά κάτοικο για τα μεγάλα αστικά κέντρα (3ου επιπέδου και άνω) (ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004: 3308, 3316). Για τις θρησκευτικές χρήσεις ορίζεται η κατασκευή ενός ενοριακού ναού ανά:

- 600 οικογένειες ή 2.000-2.500 κατοίκους, για τις πόλεις με πληθυσμό άνω των 100.000 κατοίκων.
- 500 οικογένειες ή 1.600-2.000 κατοίκους, για τις πόλεις με πληθυσμό από 10.000 έως 100.000 κατοίκους.
- 400 οικογένειες ή 1.300-1.600 κατοίκους, για τις πόλεις με πληθυσμό μικρότερο των 10.000 κατοίκων.

Επίσης, ορίζεται η κατασκευή ενός ενοριακού ναού σε χωριά με πληθυσμό από 50 έως 400 οικογένειες ή ακόμα και σε χωριά με πληθυσμό μικρότερο των 50 οικογενειών, εφόσον απέχουν περισσότερο από μισή ώρα από τον πλησιέστερο ενοριακό ναό ή εφόσον η επικοινωνία τους με άλλο ενοριακό ναό είναι γενικά δυσχερής. Για τον υπολογισμό του μεγέθους του ενοριακού ναού υποδεικνύεται η παροχή 1,5 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας ναού ανά χρήστη (ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004: 3316).

Με βάση τους παραπάνω δείκτες καθίσταται δυνατός ο προσεγγιστικός υπολογισμός του δείκτη εξυπηρέτησης κτισμένης επιφάνειας ναών. Έστω ότι για το σύνολο της Ελλάδας επαρκεί η κατασκευή ενός ενοριακού ναού ανά 500 οικογένειες ή 1.600 κατοίκους. Αν το 30% του πληθυσμού των 1.600 κατοίκων είναι εν δυνάμει χρήστες του ναού αυτού, τότε υπολογίζεται ότι ο ναός χρειάζεται να έχει ωφέλιμη επιφάνεια ίση με 720 τ.μ. ($1.600 * 0,3 \text{ χρήστες} * 1,5 \text{ τ.μ./χρήστη}$), η οποία προσαυξάνεται κατά 10%, ώστε να προκύψει η κτισμένη επιφάνεια του ναού. Συμπερασματικά, αναλογεί ένας ναός περίπου 800 τ.μ. ανά 1.600 κατοίκους ή, αλλιώς, 0,5 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας ναού ανά κάτοικο.

Όσον αφορά στα κοιμητήρια, έχει θεσμοθετηθεί δείκτης προδιαγραφής που κυμαίνεται από 0,5 έως 1,0 τ.μ. επιφάνειας γηπέδου κοιμητηρίου ανά κάτοικο (ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004: 3316).

Δ. Υπηρεσίες υγείας

Οι δείκτες προδιαγραφής που ορίζονται από τη νομοθεσία αφορούν αποκλειστικά στις υπηρεσίες που παρέχονται από το Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ). Το ΕΣΥ προσφέρει πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες υπηρεσίες υγείας. Η παροχή των πρωτοβάθμιων υπηρεσιών πραγματοποιείται στα περιφερειακά ιατρεία και στα κέντρα υγείας, τα οποία διακρίνονται σε αστικά και μη αστικά κέντρα υγείας. Τα περιφερειακά ιατρεία χωροθετούνται στις αγροτικές και ημι-αστικές περιοχές της χώρας και εξυπηρετούν πληθυσμό έως 5.000 κατοίκους, ενώ τα μη αστικά κέντρα υγείας χωροθετούνται, συνήθως, στις έδρες των Καποδιστριακών Δήμων και εξυπηρετούν από 5.000 έως 30.000 κατοίκους, ενώ ο μέγιστος χρόνος προσπέλασής τους πρέπει να είναι μικρότερος της μίας ώρας. Τα αστικά κέντρα υγείας χωροθετούνται στις πόλεις και εξυπηρετούν από 15.000 έως 40.000 κατοίκους. Τέλος, για την κάλυψη των πρωτοβάθμιων ψυχιατρικών αναγκών λειτουργούν τα κέντρα ψυχικής υγείας (ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004: 3306-3307).

Για τις υπηρεσίες δευτεροβάθμιας υγείας υποδεικνύεται η έδρα του Νομού για τη χωροθέτηση του νομαρχιακού νοσοκομείου και η έδρα της Περιφέρειας για τη χωροθέτηση του περιφερειακού νοσοκομείου. Στην περίπτωση που ο οικισμός είναι έδρα Νομού και Περιφέρειας ταυτόχρονα, τότε το περιφερειακό νοσοκομείο μπορεί να χωροθετηθεί στον χώρο του νομαρχιακού νοσοκομείου, χωρίς όμως να διευκρινίζεται στο ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004 αν είναι αναγκαία η κατασκευή και του τελευταίου. Όσον αφορά σε πιο συγκεκριμένα μετρικά μεγέθη των εγκαταστάσεων υγείας, αυτά δεν δίνονται.

E. Υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας

Στις υπηρεσίες πρόνοιας περιλαμβάνονται οι βρεφονηπιακοί σταθμοί, τα κέντρα παιδικής φροντίδας, τα κέντρα νεότητας, οι εγκαταστάσεις γεροντικής στέγης και τα κέντρα φροντίδας ηλικιωμένων. Για τις εγκαταστάσεις αυτές δεν περιλαμβάνονται συγκεκριμένοι δείκτες προδιαγραφής στο ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004, παρότι στην παλαιότερη συλλογή δεικτών της ΕΠΑ (1983) υφίσταται σύνδεση της αναγκαιότητας ύπαρξης καθεμίας από τις παραπάνω χρήσεις με τη διοικητική κλίμακα που ανήκει ο μελετούμενος οικισμός.

ΣΤ. Αθλητισμός

Ο δείκτης προδιαγραφής για τους χώρους αθλητισμού προβλέπει τη δέσμευση 5,5 τ.μ. γης ανά κάτοικο για την ανάπτυξη αθλητικών εγκαταστάσεων. Για τη χωροθέτησή τους προτείνεται η οργάνωση σε δύο βασικούς τύπους: στον πυρήνα Α, επιφάνειας 25.000 τ.μ., που περιέχει στίβο 400 μ. με βαλβίδες και σκάμματα, γήπεδο ποδοσφαίρου, δύο γήπεδα μικτής χρήσης αθλοπαιδιών, κερκίδες, αποδυτήρια και βοηθητικούς χώρους και στον πυρήνα Β, επιφάνειας 40.000 τ.μ., που περιέχει ό,τι και ο πυρήνας Α και, επιπλέον, περισσότερα γήπεδα μπάσκετ και βόλεϊ, κλειστό γυμναστήριο, κολυμβητήριο με κερκίδες, γήπεδα τένις, γήπεδο χάν τ.μ.πολ και αίθουσα βαρέων αθλημάτων. Σε κάθε πολεοδομική ενότητα μεγέθους 30.000 κατοίκων τοποθετείται ένας πυρήνας τύπου Β, ενώ εσωτερικά της πολεοδομικής ενότητας αυτής τοποθετείται ένας πυρήνας τύπου Α σε κάθε γειτονιά των 5.000 κατοίκων, εκτός αυτής που φιλοξενεί τον πυρήνα τύπου Β (ΦΕΚ 285/Δ/5.3.2004: 3307, 3313).

Ζ. Πράσινο

Για τον προσδιορισμό των δεικτών προδιαγραφής πρασίνου η νομοθεσία διακρίνει τους χώρους πρασίνου σε:

- νησίδες πρασίνου, για τις οποίες ορίζεται δείκτης εξυπηρέτησης γηπέδου ίσος με 0,25 τ.μ./κάτ. και μέγιστη ακτίνα εξυπηρέτησης τα 800 μ.,
- πλατείες, όπου ορίζεται δείκτης ίσος με 0,5 τ.μ./κάτ. και μέγιστη ακτίνα εξυπηρέτησης τα 800μ,
- παιδικές χαρές, με δείκτη 0,25 τ.μ./κάτ.,
- πάρκο πολεοδομικής ενότητας-γειτονιάς, με δείκτη 1,5 τ.μ./κάτ. και μέγιστη ακτίνα εξυπηρέτησης τα 1.500 μ. και, τέλος,
- πάρκο πόλης, για το οποίο ορίζεται δείκτης 5,5 τ.μ./κάτ. και ακτίνα εξυπηρέτησης το σύνολο της πόλης.

Συνολικά, με βάση τους παραπάνω δείκτες προδιαγραφής, αναλογούν σε κάθε κάτοικο μίας πόλης 8 τ.μ. χώρων πρασίνου (ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004: 3316).

5. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΞΕΝΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΠΡΟΔΙΑΓΡΑΦΗΣ

Για καθεμία από τις επτά κατηγορίες χρήσεων της προηγούμενης ενότητας συλλέχθηκαν οι πολεοδομικοί δείκτες προδιαγραφής από πέντε χώρες του εξωτερικού, οι οποίοι και συγκρίθηκαν με τους αντίστοιχους ελληνικούς δείκτες. Για λόγους συμβατότητας, όλοι οι δείκτες που συλλέχθηκαν (ελληνικοί και ξένοι) μετατράπηκαν σε δείκτες εξυπηρέτησης, δηλαδή τετραγωνικά μέτρα κτισμένης επιφάνειας ή επιφάνειας γηπέδου ανά κάτοικο ή χρήστη (για την αναλυτική διαδικασία μετατροπής των διαφόρων δεικτών σε δείκτες εξυπηρέτησης βλ. Πισσούριος, 2010). Έτσι, για καθεμία χρήση κατασκευάστηκε πίνακας που παρουσιάζει συγκεντρωτικά τους δείκτες εξυπηρέτησης των συγκρινόμενων χωρών, ενώ στο τέλος του κάθε πίνακα αναφέρεται η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε. Μάλιστα, η συγκριτική αυτή ανάλυση προχωρεί ένα βήμα παρακάτω, αξιοποιώντας τα συμπεράσματά της, προκειμένου να προτείνει, όπου οι τιμές των θεσμοθετημένων δεικτών αξιολογούνται ως προβληματικές, ρεαλιστικότερες και πιο ορθολογικές τιμές. Είναι σαφές ότι μια αναλυτικά τεκμηριωμένη πρόταση αναθεώρησης των υφιστάμενων δεικτών προδιαγραφής εκφεύγει των ορίων επεξεργασίας του παρόντος άρθρου, ειδικά αν αναλογιστούμε ότι η εργασία προσδιορισμού δεικτών προδιαγραφής που διενεργήθηκε από το Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών του ΕΜΠ το 1977 οδήγησε σε μία 18τομη μελέτη, η οποία ολοκληρώθηκε με τη συνεργασία μίας πολυπληθούς ομάδας επιστημόνων.

A. Δημόσια διοίκηση

Λόγω έλλειψης αντίστοιχων δεικτών προδιαγραφής στα κράτη του εξωτερικού, η αξιολόγηση του δείκτη εξυπηρέτησης αυτού θα βασιστεί στη σύγκρισή του με τον αντίστοιχο ελληνικό συγχρονικό δείκτη, ο υπολογισμός του οποίου ακολουθεί παρακάτω.

Σύμφωνα με το Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων της Ετήσιας Απογραφής του Δημόσιου Τομέα (Υπουργείο Εσωτερικών 2009), την 31^η Δεκεμβρίου του 2006 εργάζονταν 375.004 υπάλληλοι (τακτικοί ή με σύμβαση ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου) στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Από αυτούς, οι 87.886 εργάζονταν σε Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ), οι 91.706 σε Δημόσιες Υπηρεσίες (ΔΥ), οι 78.264 σε Κρατικά Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου (ΚΝΠΙΔ) (στα οποία περιλαμβάνονται τα ιδρύματα που λειτουργούν σύμφωνα με τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου, αλλά τελούν υπό τον έλεγχο του κράτους) και οι 117.148 σε Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ).

Κατά την ΕΣΥΕ, το 2007 ο συνολικός πληθυσμός της χώρας εκτιμήθηκε στα 11.171.340 άτομα. Με βάση το μέγεθος αυτό, ο μέσος όρος του δείκτη εργαζόμενων σε ΟΤΑ ανά 1.000 κατοίκους για το σύνολο των ΟΤΑ της χώρας ανέρχεται σε 7,9. Η τιμή του δείκτη παρουσιάζει διακύμανση μεταξύ των διαφορετικών ΟΤΑ, χωρίς, όμως, η διακύμανση αυτή

να συσχετίζεται με το πληθυσμιακό μέγεθος του κάθε ΟΤΑ (βλ. Υπουργείο Εσωτερικών 2009: 105-108, Πίνακας Σ14α και Σ14β).

Μεταξύ των ΔΥ περιλαμβάνονται, κυρίως, τα υπουργεία, οι γενικές γραμματείες, οι διευθύνσεις των Περιφερειών, η αγροφυλακή, το πυροσβεστικό σώμα, τα δικαστήρια και οι φυλακές. Λόγω της συγκέντρωσης των υπουργείων και των διάφορων γενικών γραμματειών και διευθύνσεων στην πρωτεύουσα, παρατηρείται υψηλή συγκέντρωση εργαζόμενων σε ΔΥ στο Ν. Αττικής. Συγκεκριμένα, την 31η Δεκεμβρίου του 2006 στον Ν. Αττικής απασχολούνται 48.672 υπάλληλοι, δηλαδή αναλογία 12,7 εργαζόμενων ανά 1.000 κατοίκους, μέγεθος που είναι διπλάσιο του μέσο όρου των Νομών της υπόλοιπης Ελλάδας, ο οποίος περιορίζεται στους 5,9 εργαζόμενους ανά 1.000 κατοίκους (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Εργαζόμενοι σε Δημόσιες Υπηρεσίες (ΔΥ) στο σύνολο της χώρας και σε επιλεγμένους νομούς και αναλογία ανά 1.000 κατοίκους

	Πληθυσμός	Εργαζόμενοι σε ΔΥ	
	2007	Αριθμός	Εργαζόμενοι ανά 1000 κατ.
Ελλάδα	11.171.740	91.706	8,2
Ν. Αττικής	3.832.438	48.672	12,7
Ν. Θεσσαλονίκης	1.077.866	6.348	5,9
Ν. Λάρισας	284.597	3.080	10,8
Ν. Εύβοιας	219.212	692	3,2
Ν. Ημαθίας	146.339	542	3,7
Ν. Θεσπρωτίας	46.964	248	5,4
Μέσος Όρος νομών εκτός Ν. Αττικής	7.338.702	43.034	5,9

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών (2009: 48-51).

Στα ΚΝΠΙΔ περιλαμβάνονται, κυρίως, οι δημόσιες επιχειρήσεις ηλεκτρισμού, φυσικού αερίου, ύδρευσης και αποχέτευσης, οι οργανισμοί μεταφορών και υποδομών και πλήθος ερευνητικών κέντρων και ινστιτούτων. Από τους 78.264 υπαλλήλους, οι 69.766 (89,1% επί του συνόλου τους) απασχολούνται στο Ν. Αττικής και το υπόλοιπο 10,9% κατανέμεται στους υπόλοιπους Νομούς της χώρας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο λόγος των εργαζόμενων σε ΚΝΠΙΔ ανά 1.000 κατοίκους ανέρχεται σε 18,2 για το Ν. Αττικής, 2,7 για το Ν. Θεσσαλονίκης, 1,8 για το Ν. Λάρισας, 1,5 για το Ν. Εύβοιας, 0,7 για το Ν. Ημαθίας και 0,4 για το Ν. Θεσπρωτίας (Πίνακας 2). Από τα παραπάνω μεγέθη γίνεται κατανοητό πως τα ΚΝΠΙΔ συγκεντρώνονται κυρίως στην περιοχή της πρωτεύουσας, δηλαδή στον

Ν. Αττικής και, επίσης, ότι για τους υπόλοιπους Νομούς της χώρας, ο λόγος των εργαζόμενων σε ΚΝΠΙΔ ανά 1.000 κατοίκους μεταβάλλεται ανάλογα με το απόλυτο πληθυσμιακό μέγεθος του Νομού (Πίνακας 2). Κατά μέσο όρο, για το σύνολο των Νομών εκτός του Ν. Αττικής αντιστοιχούν 1,2 εργαζόμενοι ανά 1.000 κατοίκους.

Στα ΝΠΔΔ περιλαμβάνονται τα επιμελητήρια, οι ενώσεις, τα ταμεία και οι οργανισμοί, τα νοσοκομεία, τα θεραπευτήρια και τα διάφορα κέντρα φροντίδας και υποστήριξης και, τέλος, τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Από το σύνολο των 117.148 υπαλλήλων ΝΠΔΔ, μόνο οι 29.734 εργάζονται σε υπηρεσίες που μελετιούνται στην παρούσα υπο-ενότητα, καθώς 78.760 εργαζόμενοι απασχολούνται στον κλάδο της υγείας που μελετιέται παρακάτω και άλλοι 8.654 εργαζόμενοι στην τριτοβάθμια εκπαίδευση που δεν μελετιέται στο παρόν άρθρο. Επίσης, για τους εργαζόμενους ΝΠΔΔ δεν κατέστη δυνατή η ανάλυση της χωρικής κατανομής τους και γι' αυτό θεωρείται ότι κατανέμονται στους Νομούς της χώρας ανάλογα προς το πληθυσμιακό μέγεθος των τελευταίων. Συμπερασματικά, στο σύνολο της Ελλάδας αντιστοιχούν 2,7 εργαζόμενοι ανά 1.000 κατοίκους.

Πίνακας 2. Εργαζόμενοι σε Κρατικά Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου (ΚΝΠΙΔ) στο σύνολο της χώρας και σε διάφορους νομούς και αναλογία ανά 1.000 κατοίκους

	Πληθυσμός	Εργαζόμενοι σε ΚΝΠΙΔ	
	2007	Αριθμός	Εργαζόμενοι ανά 1000 κατ.
Ελλάδα	11.171.740	78.264	7,0
Ν. Αττικής	3.832.438	69.766	18,2
Ν. Θεσσαλονίκης	1.077.866	2.915	2,7
Ν. Λάρισας	284.597	507	1,8
Ν. Εύβοιας	219.212	318	1,5
Ν. Ημαθίας	146.339	104	0,7
Ν. Θεσπρωτίας	46.964	19	0,4
Μέσος Όρος νομών εκτός Ν. Αττικής	7.338.702	8.498	1,2

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών (2009: 69-70).

Η μελέτη του λόγου εργαζόμενων ανά 1.000 κατοίκων για τις τέσσερις διαφορετικές κατηγορίες απασχόλησης στη δημόσια διοίκηση συνοψίζεται στον Πίνακα 3, όπου εμφανίζεται η σημαντική διαφοροποίηση του λόγου αυτού μεταξύ του Ν. Αττικής και της υπόλοιπης Ελλάδας.

Πίνακας 3. Εργαζόμενοι Δημόσιας Διοίκησης ανά 1.000 κατοίκους για το Ν. Αττικής και για το σύνολο των υπόλοιπων νομών της χώρας

	ΟΤΑ	ΔΥ	ΚΝΠΙΔ	ΝΠΔΔ	Σύνολο
Εργαζόμενοι ανά 1000 κατ.					
Ν. Αττικής	7,9	12,7	18,2	2,7	41,5
Μέσος Όρος νομών εκτός Ν. Αττικής	7,9	5,9	1,2	2,7	17,7

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών (2009), ίδια επεξεργασία.

Στη συνέχεια, θα μελετηθεί ο δείκτης κατάληψης γραφείων (τ.μ. κτισμένης επιφάνειας γραφείων ανά απασχολούμενο), προκειμένου ο συνδυασμός του με τον λόγο εργαζόμενων ανά 1.000 κατοίκους να αποδώσει τον ζητούμενο δείκτη εξυπηρέτησης Δημόσιας Διοίκησης (τ.μ./κάτ.). Σύμφωνα με το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών του 1969, ο μέσος όρος της κτισμένης επιφάνειας των Υπουργείων ανά εργαζόμενο σε αυτά προσέγγιζε τα 17,75 τ.μ./απασχολούμενο (Λαγόπουλος 1977β: 35). Λόγω της αναμενόμενης βελτίωσης της ποιότητας των χώρων εργασίας στα περίπου 40 έτη που μεσολάβησαν από το 1969 έως σήμερα, μπορεί να υποτεθεί ότι σε κάθε απασχολούμενο αντιστοιχούσαν το 2006 από 20 έως 25 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας¹. Αν ο δείκτης αυτός θεωρηθεί τυπικός για το σύνολο των υπηρεσιών διοίκησης, συμπεραίνεται ότι στο Ν. Αττικής το 2006 αναλογούσαν από 0,83 έως 1,04 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας δημόσιων υπηρεσιών ανά κάτοικο, ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα από 0,35 έως 0,44 τ.μ./κάτ.

Υποθέτοντας ότι για τα γραφεία Δημόσιας Διοίκησης δεν είναι σκόπιμη η ύπαρξη υπαίθριου χώρου σημαντικών διαστάσεων για την ικανοποίηση των λειτουργικών αναγκών τους, συμπεραίνεται ότι ο κτισμένος χώρος μπορεί να καλύπτει επιφάνεια ίση με τη μέγιστη επιτρεπόμενη κατά τον Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό. Για την περίπτωση ανάπτυξης του συνόλου της κτισμένης επιφάνειας σε ένα μόνο επίπεδο (δηλαδή, κατασκευή ισόγειου κτίσματος), ο συγχρονικός δείκτης εξυπηρέτησης γηπέδου υπηρεσιών Δημόσιας Διοίκησης υπολογίζεται από το πηλίκο του εμβαδού της κτισμένης επιφάνειας ανά κάτοικο προς τον συντελεστή κάλυψης, ο οποίος σύμφωνα με τον Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό μπορεί να ανέλθει έως το 0,7. Έτσι, προκύπτει ότι για τον Ν. Αττικής ο συγχρονικός δείκτης εξυπηρέτησης γηπέδου υπηρεσιών Δημόσιας Διοίκησης κυμαίνεται μεταξύ 0,83/0,7=1,2 και 1,04/0,7=1,5 τ.μ./κάτ., ενώ για την υπόλοιπη Ελλάδα, ο συγχρονικός δείκτης εξυπη-

¹ Το εύρος αυτό καταλαμβάνει το ανώτατο τμήμα του δείκτη προδιαγραφής που περιλαμβάνεται στην ελληνική πολεοδομική νομοθεσία και ορίζει την πρόβλεψη 10 έως 25 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας δημόσιων υπηρεσιών ανά εργαζόμενο (ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004).

ρέτησης γηπέδου υπηρεσιών Δημόσιας Διοίκησης κυμαίνεται μεταξύ $0,35/0,7=0,5$ και $0,44/0,7=0,63$ τ.μ./κάτ.

Ο δείκτης που επιλέγεται στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης για σύγκριση με τον θεσμοθετημένο δείκτη προδιαγραφής των υπηρεσιών Δημόσιας Διοίκησης είναι ο συγχρονικός δείκτης εξυπηρέτησης γηπέδου της Ελλάδας πλην του Ν. Αττικής, καθώς ο Ν. Αττικής αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση, μιας και επηρεάζεται από τον οικισμό της Αθήνας, στον οποίο είναι χωροθετημένος ο κεντρικός μηχανισμός Δημόσιας Διοίκησης. Συμπερασματικά, με βάση την παραπάνω σύγκριση, φαίνεται ότι ο συγχρονικός δείκτης εξυπηρέτησης γηπέδου των υπηρεσιών Δημόσιας Διοίκησης (0,5 έως 0,63 τ.μ./κάτ.) βρίσκεται στο κέντρο του εύρους τιμών του σχετικού θεσμοθετημένου δείκτη προδιαγραφής (0,1 έως 1,0 τ.μ./κάτ.) από το ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004. Βέβαια, χρειάζεται να επισημανθεί ότι το παραπάνω εύρος τιμών είναι ιδιαίτερα εκτεταμένο και για το λόγο αυτό αδυνατεί να καθοδηγήσει με ακρίβεια τον πολεοδομικό προγραμματισμό των χρήσεων Δημόσιας Διοίκησης.

B. Δημόσια εκπαίδευση και βιβλιοθήκες

Η σύγκριση των δεικτών προδιαγραφής για την εκπαίδευση θα βασιστεί στο μέγεθος της επιφάνειας του γηπέδου ή του κτιρίου ανά χρήστη και όχι ανά κάτοικο, καθώς μεταξύ των χωρών μελέτης υφίστανται σημαντικές διαφορές στις ηλικιακές πυραμίδες. Για παράδειγμα, το 21,2% του πληθυσμού της Καλιφόρνια είναι κάτω των 18 ετών, αντίθετα με το μόλις 12,2% του πληθυσμού του Χονγκ Κονγκ (CIA, 2008).

Από τη σύγκριση των δεικτών προδιαγραφής εκπαιδευτικών εγκαταστάσεων όλων των χωρών μελέτης προκύπτει ότι ο ελληνικός δείκτης εξυπηρέτησης επιφάνειας γηπέδου ανά χρήστη για τα νηπιαγωγεία είναι εντός του διεθνούς εύρους τιμών, αλλά για όλες τις υπόλοιπες σχολικές εγκαταστάσεις είναι ο χαμηλότερος όλων, εξαιρουμένων των δεικτών του εξαιρετικά πυκνοκατοικημένου και πυκνοδομημένου Χονγκ Κονγκ, με τους οποίους είναι της ίδιας τάξης μεγέθους (Πίνακας 4).

Παρότι ήδη από τον Πίνακα 4 εμφανίζεται η σημαντική απόκλιση του ελληνικού δείκτη προδιαγραφής σε σχέση με τους αντίστοιχους δείκτες χωρών του εξωτερικού, θα προχωρήσουμε και σε ένα δεύτερο επίπεδο αξιολόγησης, κατά το οποίο θα συγκρίνουμε τον ελληνικό δείκτη προδιαγραφής με τον αντίστοιχο συγχρονικό δείκτη, ο οποίος εκφράζει την υφιστάμενη κατάσταση. Η μελέτη αυτή είναι περιπτώσιολογική, καθώς η σύγκριση διενεργείται μόνο για τα σχολεία του Δ. Θεσσαλονίκης, αλλά είναι αρκετά διαφωτιστική, λόγω των συμπερασμάτων που καταλήγει. Συγκεκριμένα, το έτος 2006 διενεργήθηκε συστηματική καταγραφή των χρήσεων δημόσιας εκπαίδευσης του Δ. Θεσσαλονίκης (Ασήμος κ.ά., 2007), μελέτη από την οποία προέκυψε ότι ο δείκτης εξυπηρέτησης επιφάνειας γηπέδου, για το σύνολο των δημοτικών σχολείων, των γυμνάσιων και των λυκείων του Δ. Θεσσαλονίκης, ανήλθε σε 11,7 τ.μ./χρήστη. Το γεγονός ότι ο δείκτης αυτός είναι

υψηλότερος από τον αντίστοιχο δείκτη προδιαγραφής, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια σε απαραίτητους χώρους εκπαίδευσης που οδηγεί το 28% του συνόλου των σχολείων του Δ. Θεσσαλονίκης να λειτουργεί υπό καθεστώς διπλής βάρδιας (Ασήμος κ.ά., 2007), αποτελεί σαφή ένδειξη ότι οι δείκτες προδιαγραφής έχουν χαμηλή τιμή και θα έπρεπε να αναπροσαρμοστούν προς υψηλότερες. Για την αναπροσαρμογή αυτήν οι δείκτες της Καλιφόρνια θα μπορούσαν να αποτελέσουν ενδεικτικό οδηγό για την αναθεώρησή τους, μιας και είναι οι αμέσως πιο κοντινοί στους ελληνικούς από άποψη τιμής.

Πίνακας 4. Σύγκριση των ελληνικών δεικτών προδιαγραφής για τις εγκαταστάσεις της δημόσιας εκπαίδευσης με τους αντίστοιχους δείκτες προδιαγραφής των χωρών του εξωτερικού

Χώρα	Νηπιαγωγείο		Δημοτικό		Γυμνάσιο		Λύκειο	
	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου
	τ.μ. ανά χρήστη		τ.μ. ανά χρήστη		τ.μ. ανά χρήστη		τ.μ. ανά χρήστη	
Αγγλία ¹	-	-	4,35 έως 4,90	48,20 έως 55,60	8,85 έως 9,60	95,00 έως 104,50	9,65 έως 10,60	95,00 έως 104,50
Ιταλία ²	-	40,50	-	40,50	-	40,50	-	-
Γερμανία ³	5,00	-	5,00	-	3,75	-	3,75	-
Χονγκ Κονγκ ⁴	-	-	-	8,10	-	9,10	-	9,10
Καλιφόρνια ⁵	5,50	11,00	5,50	11,00	7,50	15,00	8,50	17,00
Ελλάδα	-	15,00 έως 24,00	-	7,00 έως 11,00	-	7,00 έως 11,00	-	7,00 έως 11,00

Πηγές: (1) Architecture & Building Branch, Capital & Building Division, Schools Directorates και DfEE (1996), (2) Decreto Interministeriale 1444/2.4.1968, (3) Ernicke & Partner (2002), (4) Planning Department (2003 και 2008), (5) School Facilities Planning Division - California Department of Education (2000).

Ειδικότερα, σύμφωνα με το υφιστάμενο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, οι χρήστες των νηπιαγωγείων έχουν ηλικία από 4 έως και 5 έτη, οι χρήστες των δημοτικών σχολείων από 6 έως και 11, οι χρήστες των γυμνασίων από 12 έως και 14 και οι χρήστες των λυκείων από 15 έως και 17 έτη. Κατά την ΕΣΥΕ, στην απογραφή του 2001 τα ποσοστά του πληθυσμού για τις παραπάνω ηλικιακές ομάδες ήταν 2%, 6%, 3,3% και 3,8% αντίστοιχα. Με βάση τα ποσοστά αυτά και για την περίπτωση που υιοθετηθούν οι δείκτες προδιαγραφής της Καλιφόρνια, τότε οι δείκτες αυτοί συνεπάγονται την πρόβλεψη κτισμένης επιφάνειας 0,11 τ.μ./κάτ. για τα νηπιαγωγεία, 0,33 τ.μ./κάτ. για τα δημοτικά, 0,25 τ.μ./κάτ. για τα γυμνάσια και 0,32 τ.μ./κάτ. για τα λύκεια. Επίσης, συνεπάγονται την πρόβλεψη επιφάνειας γηπέδου 0,22 τ.μ./κάτ. για τα νηπιαγωγεία, 0,66 τ.μ./κάτ. για τα δημοτικά, 0,50 τ.μ./

κάτ. για τα γυμνάσια και 0,65 τ.μ./κάτ. για τα λύκεια. Συνολικά, η οργάνωση του συστήματος πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας δημόσιας εκπαίδευσης απαιτεί 1,01 τ.μ./κάτ. κτισμένης επιφάνειας και 2,03 τ.μ./κάτ. επιφάνειας γηπέδου (Πίνακας 5).

Πίνακας 5. Πρόταση ελληνικών δεικτών προδιαγραφής για τις χρήσεις δημόσιας εκπαίδευσης, με βάση τους αντίστοιχους δείκτες που ισχύουν στην Καλιφόρνια

	Νηπιαγωγείο		Δημοτικό		Γυμνάσιο		Λύκειο	
	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου
	τ.μ. ανά κάτοικο		τ.μ. ανά κάτοικο		τ.μ. ανά κάτοικο		τ.μ. ανά κάτοικο	
Ελλάδα	0,11	0,22	0,33	0,66	0,25	0,5	0,32	0,65

Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Όσον αφορά στις βιβλιοθήκες δεν υφίστανται ελληνικοί δείκτες προδιαγραφής. Ωστόσο, για τον προγραμματισμό των βιβλιοθηκών θα μπορούσε να αξιοποιηθεί δείκτης της τάξης των 0,02 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας βιβλιοθήκης ανά κάτοικο, ο οποίος τοποθετείται πλησίον του μέσου όρου των αντίστοιχων δεικτών της Καλιφόρνια και του Χονγκ Κονγκ (Πίνακας 6).

Πίνακας 6. Δείκτες προδιαγραφής βιβλιοθηκών σε χώρες του εξωτερικού

Χώρα	Κτισμένη επιφάνεια
	τ.μ. ανά κάτοικο
Χονγκ Κονγκ ¹	0,015
Καλιφόρνια ²	0,030

Πηγές: (1) Planning Department (2008), (2) City of Sacramento, (1988), San Francisco Planning Department (1990), City of Sacramento (2005).

Γ. Πολιτισμός

Η αξιολόγηση των ελληνικών δεικτών προδιαγραφής δεν κατέστη δυνατή, καθώς ούτε συλλέχθηκαν αντίστοιχοι δείκτες προδιαγραφής από τα κράτη του εξωτερικού, ούτε υπήρξε εφικτός ο υπολογισμός του συγχρονικού δείκτη εξυπηρέτησης των πολιτιστικών χρήσεων. Για τους ίδιους λόγους, δεν κατέστη δυνατή και η αξιολόγηση του δείκτη προδιαγραφής των ναών.

Όσον αφορά στα κοιμητήρια, ο ελληνικός δείκτης προδιαγραφής ορίζει ως απαραίτητη μόλις το 1/8 έως το 1/4 της επιφάνειας που ορίζεται από τις γερμανικές προδιαγραφές

(βλ. Πίνακα 7). Σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, το 2008 αντιστοιχούσαν περίπου 10 (9,61) θάνατοι ανά 1.000 κατοίκους. Αν υποθεθεί ότι για την ταφή ενός νεκρού απαιτούνται 12 τ.μ. γης και η εκταφή του πραγματοποιείται μετά την παρέλευση 5 ετών, τότε για έναν οικισμό 1.000 κατοίκων είναι απαραίτητη επιφάνεια κοιμητηρίου 600 τ.μ. (10νεκροί/έτος*5έτη*12 τ.μ./νεκρό), μέγεθος που αντιστοιχεί σε 0,6 τ.μ. κοιμητηρίου ανά κάτοικο. Συμπερασματικά, ο δείκτης προδιαγραφής των 0,5 έως 1,0 τ.μ. γηπέδου κοιμητηρίου ανά κάτοικο είναι απολύτως επαρκής και δεν χρήζει τροποποίησης.

Πίνακας 7. Σύγκριση του ελληνικού δείκτη προδιαγραφής για τα κοιμητήρια με τον αντίστοιχο γερμανικό

Χώρα	Επιφάνεια γηπέδου
	τ.μ. ανά κάτοικο
Γερμανία ¹	4,0
Ελλάδα	0,5 έως 1,0

Πηγή: (1) Ernicke και Partner (2002), Vereinbarte Verwaltungsgemeinschaft Mühlacker – Ötisheim (2006), Stadt Plauen Fachgebiet Stadtplanung (2009).

Δ. Δημόσιες υπηρεσίες υγείας

Όπως παρουσιάστηκε σε προηγούμενη ενότητα, για τις δημόσιες υπηρεσίες υγείας έχουν θεσμοθετηθεί δείκτες που προσδιορίζουν μόνο το είδος της εγκατάστασης (π.χ., νομαρχιακό νοσοκομείο) ανά τύπο ή μέγεθος οικισμού. Για το λόγο αυτό ακολουθεί ο υπολογισμός του συγχρονικού δείκτη εξυπηρέτησης των εγκαταστάσεων δημόσιας υγείας, προκειμένου να αποτελέσει τη βάση για συγκρίσεις με τους δείκτες κρατών του εξωτερικού.

Το 2006 το πρωτοβάθμιο σύστημα δημόσιας υγείας περιελάμβανε στο σύνολο της Ελλάδας 1.478 περιφερειακά ιατρεία, 3 αστικά κέντρα υγείας, 201 μη αστικά κέντρα υγείας και 17 κέντρα ψυχικής υγείας (Τούντας και Συνεργάτες, 2008: 61). Από την επίσημη ιστοσελίδα της ΔΕΠΑΝΟΜ (Δημόσιας Επιχείρησης Ανέγερσης Νοσηλευτικών Μονάδων) προέκυψε ότι η μέση επιφάνεια ενός περιφερειακού ιατρείου είναι 76 τ.μ., ενός μη αστικού κέντρου υγείας 2.500 τ.μ. (Νάξος 3.230 τ.μ., Κως 2.027 τ.μ., Ν. Καλλικράτεια 1.924 τ.μ.), ενός αστικού κέντρου υγείας 3.500 τ.μ. (Περιστερί 3.838 τ.μ., Ευόσμος 3.008 τ.μ., Δ. Καλυβίων 2.930 τ.μ.) και ενός κέντρου ψυχικής υγείας 1.500 τ.μ. (Αγ. Παρασκευή 3.460 τ.μ., Ξάνθη 800 τ.μ., Ηγουμενίτσα 500 τ.μ.)². Με βάση τα παραπάνω μεγέθη, η εκτίμηση

² Τα παραπάνω στοιχεία είναι διαθέσιμα στην επίσημη ιστοσελίδα της ΔΕΠΑΝΟΜ, στη διεύθυνση: <http://www.depanom.gr> (Τελευταία επίσκεψη 14/02/2012).

της συνολικής κτισμένης επιφάνειας πρωτοβάθμιων υπηρεσιών δημόσιας υγείας το έτος 2006 ανήλθε στα 650.000 τ.μ.

Το δευτεροβάθμιο σύστημα υγείας περιλαμβάνει, τόσο δημόσια, όσο και ιδιωτικά νοσοκομεία. Τα δημόσια νοσοκομεία διακρίνονται ανάλογα με το αντικείμενό τους σε γενικά, ειδικευμένα και ψυχιατρικά νοσοκομεία ή/και ανάλογα με τη διοικητική τους θέση σε περιφερειακά και νομαρχιακά. Επίσης, υφίστανται τα στρατιωτικά νοσοκομεία και τα νοσοκομεία του ΙΚΑ. Το 2006 υπήρχαν 35.808 κλίνες σε δημόσια νοσοκομεία σε σύνολο 51.871 δημόσιων και ιδιωτικών κλινών (Τούντας και Συνεργάτες, 2008: 9). Από τα κατασκευαστικά στοιχεία της ΔΕΠΑΝΟΜ (Πίνακας 8) προκύπτει ότι η μέση κτισμένη επιφάνεια νοσοκομείου που αντιστοιχεί σε μία κλίνη ανέρχεται σε 102 τ.μ. Με βάση το μέγεθος αυτό, το 2006 η συνολική επιφάνεια των δημόσιων νοσοκομείων ανερχόταν σε 3.652.000 τ.μ. και το σύνολο των δημόσιων και ιδιωτικών νοσοκομείων σε 5.291.000 τ.μ.

Πίνακας 8. Επιφάνεια και αριθμός κλινών σε δημόσια νοσοκομεία που ανεγέρθηκαν πρόσφατα

Νοσοκομείο	Κτισμένη επιφάνεια	Κλίνες	Κτισμένη επιφάνεια ανά κλίνη
	τ.μ.	Αριθμός	τ.μ. ανά κλίνη
Περιφερειακό Πανεπ. Νοσοκομείο Λάρισας	89.000	700	
Νομαρχ. Γενικό Νοσοκομείο Αλεξ/πολης	87.800	673	
Πανεπ. Γενικό Νοσοκομείο Ιωαννίνων	60.000	770	
Πανεπ. Γενικό Νοσοκομείο Ηρακλείου	60.000	695	
Νομαρχιακό Γενικό Νοσοκομείο Χανίων	49.000	460	
Γενικό Νοσοκομείο Σερρών	35.400	345	
Γενικό Νοσοκομείο Ξάνθης	27.800	300	
Γενικό Νοσοκομείο Καλαμάτας	24.000	305	
Σύνολο	433.000	4.248	~102

Πηγή: ΔΕΠΑΝΟΜ (2012), www.depanom.gr.

Συμπερασματικά, το 2006 οι δημόσιες πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες υπηρεσίες υγείας στην Ελλάδα ανέρχονταν σε 4.302.000 τ.μ., ενώ το σύνολο των υπηρεσιών υγείας, εξαιρουμένων των ιδιωτικών ιατρείων, σε 5.941.000 τ.μ.. Σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, ο πληθυσμός της χώρας το ίδιο έτος ήταν 11.125.179 άτομα, μέγεθος το οποίο δίνει αναλογία 0,39 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας δημόσιων εγκαταστάσεων υγείας ανά κάτοικο και 0,53 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας δημόσιων και ιδιωτικών εγκαταστάσεων υγείας ανά κάτοικο (πλην των ιδιωτικών ιατρείων).

Στον Πίνακα 9, παρουσιάζονται οι δείκτες προδιαγραφής που συλλέχθηκαν για τη χρήση της δημόσιας υγείας, όπου παρατηρείται η ταύτιση του δείκτη προδιαγραφής της κτισμένης επιφάνειας δημόσιων υπηρεσιών ανά κάτοικο που δίνεται στην Αγγλία με τον αντίστοιχο του Χονγκ Κονγκ.

Πίνακας 9. Σύγκριση του ελληνικού δείκτη προδιαγραφής για τις δημόσιες υπηρεσίες υγείας με τους αντίστοιχους δείκτες προδιαγραφής των χωρών του εξωτερικού

Χώρα	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου
	τ.μ. ανά κάτοικο	
Αγγλία ¹	0,38	-
Ιταλία ²	-	1,0
Χονγκ Κονγκ ³	0,36	0,38 έως 0,49
Καλιφόρνια ⁴	ο δείκτης προδιαγραφής δεν μπόρεσε να αναχθεί σε μονάδες επιφάνειας ανά κάτοικο	
Ελλάδα	0,39 υφιστάμενη κατάσταση 2006	-

Πηγές: (1) URS (2009), (2) Decreto Interministeriale 1444/2.4.1968, (3) Health and Medical Development Advisory Committee (www.fhb.gov.hk), Planning Department (2008), Hospital Authority (2009), (4) San Francisco Planning Department (1990).

Από την ανάλυση του ελληνικού δημόσιου συστήματος υγείας που προηγήθηκε, προέκυψε ότι ο δείκτης της κτισμένης επιφάνειας που αντιστοιχεί σε κάθε κάτοικο ανήλθε το 2006 σε 0,39 τ.μ./κάτ., ενώ επιπλέον 0,14 τ.μ./κάτ. αφορούν στην κτισμένη επιφάνεια των ιδιωτικών νοσοκομείων, διαμορφώνοντας σύνολο 0,53 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας εγκαταστάσεων υγείας ανά κάτοικο. Θεωρώντας ότι το ΕΣΥ θα πρέπει να στοχεύσει στην κάλυψη μέρους των υπηρεσιών υγείας που σήμερα προσφέρονται από τα ιδιωτικά νοσοκομεία, θα πρέπει να ισχύσει δείκτης προδιαγραφής ίσος με 0,5 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας δημόσιων εγκαταστάσεων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας υγείας. Η τιμή αυτή είναι ελαφρά αυξημένη σε σχέση με τις αντίστοιχες τιμές των δεικτών προδιαγραφής της Αγγλίας και του Χονγκ Κονγκ, γεγονός αναμενόμενο λόγω του αισθητά χαμηλότερου ποσοστού αστικοποιημένου πληθυσμού στην Ελλάδα (Ελλάδα: 60,7%, Αγγλία: 89,9%, Χονγκ Κονγκ: 100%) και της ιδιαίτερης γεωμορφολογίας της με τους πολλούς ορεινούς και νησιωτικούς οικισμούς, οι οποίοι απαιτούν την κατασκευή πολυάριθμων περιφερειακών ιατρικών και μη αστικών κέντρων υγείας.

Όσον αφορά στην επιφάνεια γηπέδου που αναλογεί σε κάθε κάτοικο, η τιμή προδιαγραφής που ισχύει στο εξαιρετικά πυκνοδομημένο Χονγκ Κονγκ ανέρχεται στα 0,38 έως 0,49 τ.μ. γηπέδου εγκαταστάσεων υγείας ανά κάτοικο, δηλαδή 1,0 έως 1,36 φορές μεγαλύτερη από την κτισμένη επιφάνεια των κτιριακών εγκαταστάσεων. Αναλογικά, για το λιγότερο πυκνοδομημένο αστικό περιβάλλον της Ελλάδας θα μπορούσε να θεωρηθεί επαρκής η πρόβλεψη γηπέδου με επιφάνεια 1,5 φορές μεγαλύτερη της τιμής που προδιαγράφεται για την κτισμένη επιφάνεια των εγκαταστάσεων, δηλαδή 0,75 τ.μ./κάτ., τιμή που πλησιάζει αρκετά αυτήν της Ιταλίας.

Τέλος, χρειάζεται να επισημανθεί ότι οι παραπάνω προτεινόμενοι δείκτες εξυπηρέτησης μπορούν να συμβάλουν στον μακροσκοπικό προγραμματισμό του συστήματος υγείας (π.χ., για μία Περιφέρεια), αλλά όχι στον προγραμματισμό του για έναν οικισμό, καθώς οι προσφερόμενες υπηρεσίες υγείας διαφοροποιούνται σημαντικά ανάλογα με το πληθυσμιακό μέγεθος του οικισμού, τη διοικητική του θέση και την απόστασή του από άλλες υφιστάμενες υπηρεσίες υγείας. Για τον λόγο αυτό, απαιτείται ο καθορισμός αναλυτικότερων δεικτών προδιαγραφής για κάθε τύπο εγκατάστασης υγείας χωριστά, εργασία, όμως, που εκφεύγει των δυνατοτήτων της παρούσας μελέτης.

Ε. Υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας

Για τις εγκαταστάσεις πρόνοιας δεν έχουν θεσμοθετηθεί δείκτες προδιαγραφής. Στο εξωτερικό ο δείκτης προδιαγραφής κτισμένης επιφάνειας ανά κάτοικο είναι 0,38 τ.μ./κάτ. στο Χονγκ Κονγκ και 0,76 τ.μ./κάτ. στη Γερμανία (Πίνακας 10). Χονδρικά, η μικρότερη από τις δύο αυτές τιμές θα μπορούσε να αποτελέσει αφετηρία για τον προγραμματισμό των εγκαταστάσεων κοινωνικής πρόνοια στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, η πρόβλεψη 0,4 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας ανά κάτοικο (δηλαδή, 4.000 τ.μ. κτισμένης επιφάνειας για εξυπηρετούμενο πληθυσμό 10.000 κατοίκων) επαρκεί για την κατασκευή βρεφονηπιακού σταθμού, κέντρου παιδικής φροντίδας, κέντρου νεότητας, γεροντικής στέγης και κέντρου φροντίδας ηλικιωμένων.

Πίνακας 10. Δείκτες προδιαγραφής υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας χωρών του εξωτερικού

Χώρα	Κτισμένη επιφάνεια
	τ.μ. ανά κάτοικο
Γερμανία ¹	0,76
Χονγκ Κονγκ ²	0,39
Ελλάδα	-

Πηγές: (1) Ernicke & Partner (2002), (2) Planning Department (2008).

ΣΤ. Αθλητισμός

Για τις εγκαταστάσεις αθλητισμού, η ελληνική νομοθεσία προβλέπει 5,5 τ.μ. γης ανά κάτοικο για τη χωροθέτηση γηπέδων και εγκαταστάσεων αθλητισμού, τιμή που βρίσκεται εντός του διεθνούς εύρους τιμών (βλ. Πίνακα 11), αλλά δεν δίνει καμία προδιαγραφή για την κτισμένη επιφάνεια των κλειστών αθλητικών εγκαταστάσεων. Σχετικά με τις τελευταίες, η τιμή προδιαγραφής που χρησιμοποιείται στην Αγγλία και προβλέπει την παροχή 0,15 τ.μ. κλειστών αθλητικών εγκαταστάσεων ανά κάτοικο (δηλαδή, 1.500 τ.μ. κτιρίων αθλητισμού για 10.000 κατοίκους, το οποίο αρχιτεκτονικά μεταφράζεται στην κτισμένη επιφάνεια που καταλαμβάνει ένα κολυμβητήριο και ένας χώρος πολλαπλών χρήσεων) μπορεί να μεταφερθεί αυτούσια στην Ελλάδα και να αποτελέσει οδηγό για τον προγραμματισμό των κτιριακών υποδομών.

Πίνακας 11. Σύγκριση του ελληνικού δείκτη προδιαγραφής για τις εγκαταστάσεις αθλητισμού με τους αντίστοιχους δείκτες προδιαγραφής των χωρών του εξωτερικού

Χώρα	Επιφάνεια κλειστών εγκαταστάσεων	Επιφάνεια γηπέδου
	τ.μ. ανά κάτοικο	
Αγγλία ¹	0,15 κολυμβητήριο και χώρος πολλαπλών χρήσεων	17,00
Ιταλία ²	–	3,00
Γερμανία ³	0,30 μόνο κολυμβητήριο	5,00
Χονγκ Κονγκ ⁴	–	0,90 έως 0,96
Καλιφόρνια ⁵	–	4,38
Ελλάδα	–	5,50

Πηγή: (1) Brett-Young (2001), City of London (2009), Υπουργείο Αθλητισμού της Αγγλίας (www.sportengland.org), (2) Decreto Interministeriale 1444/2.4.1968, (3) Ernicke & Partner (2002), Vereinbarte Verwaltungsgemeinschaft Mühlacker – Ötisheim (2006), (4) Planning Department (2007), (5) City of Sacramento (2008).

Ζ. Πράσινο, ελεύθεροι χώροι και δραστηριότητες αναψυχής ανοικτού χώρου

Οι δείκτες προδιαγραφής που συλλέχθηκαν από τις χώρες μελέτης και παρουσιάζονται συγκεντρωτικά στον Πίνακα 12 αναδεικνύουν τη σημαντική διεθνή διακύμανση του δείκτη εξυπηρέτησης πρασίνου. Συγκεκριμένα, στο Χονγκ Κονγκ είναι θεσμοθετημένος

δείκτης εξυπηρέτησης ίσος με 1,4 τ.μ. πρασίνου ανά κάτοικο, ενώ στο Σακραμέντο της Καλιφόρνια είναι θεσμοθετημένη η 37πλάσια τιμή του (52,6 τ.μ./κάτ.). Ενδιάμεσα των δύο αυτών οριακών τιμών τοποθετούνται οι δείκτες προδιαγραφής της Ιταλίας (6 τ.μ./κάτ.), της Ελλάδας (8 τ.μ./κάτ.) και της Αγγλίας (21,5 τ.μ./κάτ.). Συμπερασματικά, η σύγκριση του ελληνικού με τους ξένους δείκτες προδιαγραφής δεν θέτει ζήτημα τροποποίησης της τιμής του.

Πίνακας 12. Σύγκριση του ελληνικού δείκτη προδιαγραφής για το πράσινο με τους αντίστοιχους δείκτες προδιαγραφής των χωρών του εξωτερικού

Χώρα	Επιφάνεια γηπέδου
	τ.μ. ανά κάτοικο
Αγγλία ¹	21,5
Ιταλία ²	6,0
Χονγκ Κονγκ ³	1,4
ΗΠΑ-Καλιφόρνια ⁴	(Σακραμέντο) 52,6 (Σαν Φραντζίσκο) 40,5
Ελλάδα	8,0

Πηγή: (1) Brett-Young (2001), City of London (2009), Υπουργείο Αθλητισμού της Αγγλίας (www.sportengland.org), (2) Decreto Interministeriale 1444/2.4.1968, (3) Planning Department (2007), (4) City of Sacramento (2005 και 2008β), San Francisco Planning Department (2007).

Η. Σύνοψη θεσμοθετημένων και προτεινόμενων δεικτών εξυπηρέτησης δημόσιων χρήσεων

Στις προηγούμενες ενότητες του άρθρου πραγματοποιήθηκε η παρουσίαση και, στη συνέχεια, η αξιολόγηση των θεσμοθετημένων δεικτών προδιαγραφής για τις δημόσιες χρήσεις. Η διαδικασία αξιολόγησης που ακολουθήθηκε εκκίνησε από τη μετατροπή όλων των θεσμοθετημένων δεικτών σε δείκτες εξυπηρέτησης (κτισμένη επιφάνεια ή επιφάνεια γηπέδου ανά κάτοικο) και ολοκληρώθηκε με τη σύγκριση των δεικτών αυτών με αντίστοιχους δείκτες του εξωτερικού. Για τις χρήσεις που ήταν αδύνατη η μετατροπή των θεσμοθετημένων δεικτών σε δείκτες εξυπηρέτησης (π.χ. για τις υπηρεσίες υγείας) επιχειρήθηκε ο προσδιορισμός των συγχρονικών δεικτών τους. Παράλληλα, για τις χρήσεις που, είτε δεν ήταν εφικτή η παραπάνω επιλογή, λόγω αδυναμίας συλλογής των απαιτούμενων στατι-

στικών στοιχείων (π.χ., για τη χρήση των βιβλιοθηκών), είτε ο θεσμοθετημένος δείκτης βρισκόταν εκτός του διεθνούς εύρους τιμών (π.χ., για τις χρήσεις δημόσιας εκπαίδευσης), διατυπώθηκε πρόταση για απευθείας οικειοποίηση δεικτών του εξωτερικού ως δείκτες προδιαγραφής.

Η ολοκλήρωση της παραπάνω εργασίας οδήγησε στην κατασκευή του Πίνακα 13, όπου παρουσιάζονται δείκτες εξυπηρέτησης κτισμένης επιφάνειας και επιφάνειας γηπέδου για το σύνολο των δημόσιων χρήσεων. Ορισμένοι από τους δείκτες αυτούς αποτελούν ήδη θεσμοθετημένους δείκτες προδιαγραφής, ενώ άλλοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως τέτοιοι. Η σημασία του πίνακα αυτού έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί μία εύχρηστη πηγή δεικτών που χρησιμοποιούνται ευρύτατα για την κατάρτιση του προγράμματος πολεοδομικής επέμβασης και οι τιμές των οποίων είναι ορθολογικότερες και ρεαλιστικότερες από ορισμένες που περιλαμβάνονται στην πολεοδομική νομοθεσία. Βέβαια, είναι σαφές από τη μεριά του συγγραφέα ότι μία προσπάθεια με στόχο την αναθεώρηση των υφιστάμενων θεσμοθετημένων δεικτών προδιαγραφής εκφεύγει των δυνατοτήτων της παρούσας εργασίας και μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από μία πιο συστηματική και εκτεταμένη μελέτη.

Πίνακας 13. Σύνοψη θεσμοθετημένων και προτεινόμενων δεικτών προδιαγραφής δημόσιων χρήσεων για τον ελληνικό πολεοδομικό χώρο

Χρήση	Κτισμένη επιφάνεια	Επιφάνεια γηπέδου
	τ.μ. ανά κάτοικο	
ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	–	0,60
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ		
- Εκπαιδευτικές χρήσεις	1,00	2,00
- Βιβλιοθήκες	0,02	–
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ		
- Πολιτιστικές χρήσεις	0,10 έως 0,20*	–
- Ναοί	0,50	–
- Κοιμητήρια	–	0,50 έως 1,00
ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΥΠ. ΥΓΕΙΑΣ	0,50	0,75
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ	0,40	–
ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ	0,15	5,50
ΠΡΑΣΙΝΟ	–	8,00

* Η επιλεχθείσα τιμή συναρτάται με το πληθυσμό του οικισμού υπό μελέτη

6. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΠΡΟΔΙΑΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΤΕΛΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην προηγούμενη ενότητα επιχειρήθηκε η συγκριτική μελέτη των ελληνικών πολεοδομικών δεικτών προδιαγραφής, εστιασμένη στο ζήτημα της αξιολόγησης της προδιαγραφόμενης τιμής τους. Η αξιολόγηση αυτή υπήρξε, εν γένει, θετική για το σύνολο των θεσμοθετημένων ελληνικών δεικτών προδιαγραφής, με εξαίρεση τους δείκτες κατάληψης των εκπαιδευτικών εγκαταστάσεων (βλ. Πίνακα 14, στήλη α). Συγκεκριμένα, οι δείκτες προδιαγραφής των χρήσεων δημόσιας διοίκησης, κοιμητηρίων, ναών, αθλητισμού και πρασίνου βρέθηκαν εντός του διεθνούς εύρους τιμών και, άρα, οι τιμές τους δεν χρήζουν αναθεώρησης. Όμως, πρέπει να σημειωθεί ότι ο προσδιορισμός δεικτών προδιαγραφής δεν είναι συστηματικός, με αποτέλεσμα να υφίστανται ελλείψεις δεικτών για έναν σημαντικό αριθμό δημόσιων κτιριακών υποδομών, όπως είναι οι βιβλιοθήκες και οι υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας.

Ένα δεύτερο επίπεδο αξιολόγησης των ελληνικών δεικτών προδιαγραφής αφορά στον βαθμό λεπτομέρειας των χρήσεων, για τις οποίες υφίστανται θεσμοθετημένοι δείκτες προδιαγραφής. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι οι δείκτες αυτοί αφορούν άλλοτε σε συγκεκριμένους τύπους κτιριακών εγκαταστάσεων (π.χ. εκκλησιαστικοί ναοί) και άλλοτε σε ολόκληρες κατηγορίες χρήσεων (π.χ. πολιτιστικές χρήσεις), επιδεικνύοντας, δηλαδή, ασύμμετρο βαθμό λεπτομέρειας μεταξύ των διαφορετικών χρήσεων (βλ. Πίνακα 14, στήλη β). Αναμφίβολα, όσο αναλυτικότερες είναι οι χρήσεις στις οποίες απευθύνονται οι δείκτες προδιαγραφής, τόσο ακριβέστερος και σωστότερα προσαρμοσμένος στις τοπικές ιδιαιτερότητες μπορεί να είναι ο προγραμματισμός των δημόσιων κτιριακών υποδομών. Τέλος, για τις εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις δεν δίνονται δείκτες προδιαγραφής για το σύνολο των αναγκαίων τύπων εγκατάστασης που υφίστανται σύμφωνα με την τρέχουσα οργανωτική δομή τους.

Ένα τρίτο και τελευταίο επίπεδο αξιολόγησης των ελληνικών δεικτών προδιαγραφής αφορά στη χρηστικότητα τους, δηλαδή στην ικανότητά τους να κατευθύνουν αποτελεσματικά τον πολεοδομικό προγραμματισμό. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, οι δείκτες προδιαγραφής αποτελούν δείκτες εξυπηρέτησης κτισμένης επιφάνειας ή γηπέδου, ενώ αρκετά συνηθισμένος είναι ο τύπος των δεικτών εξυπηρέτησης μονάδων χρήσης (π.χ. 1 ναός ανά 600 οικογένειες) και ο τύπος των δεικτών συχνότητας (π.χ. 1 νομαρχιακό νοσοκομείο ανά οικισμό-έδρα νομού). Από τους τρεις παραπάνω τύπους δεικτών, οι πρώτοι αναμφίβολα διατηρούν προβάδισμα ευχρηστίας κατά τον πολεοδομικό προγραμματισμό των κτιριακών υποδομών, όταν, φυσικά, δεν καθορίζεται ιδιαίτερα εκτεταμένο εύρος τιμών, περίπτωση που συναντήθηκε στις υπηρεσίες δημόσιας διοίκησης. Αντίθετα, στους δύο εναπομείναντες τύπους δείκτη απαιτείται η εκτίμηση της επιφάνειας (κτισμένης ή

γηπέδου) που καταλαμβάνει μία τυπική χρήση του είδους της, προκειμένου να προβλεφθεί η συνολική απαιτούμενη επιφάνεια της χρήσης. Τέτοιου είδους δυσκολία παρατηρήθηκε στην περίπτωση των υπηρεσιών υγείας και των ναών (βλ. Πίνακα 14, στήλη γ).

Όμως, αντίθετα με την κάθετη ανάγνωση του Πίνακα 14 που καταλήγει στην επισήμανση ορισμένων μόνο προβλημάτων σε κάθε επίπεδο αξιολόγησης, η οριζόντια ανάγνωση του πίνακα αυτού αναδεικνύει την *συνολικά προβληματική εικόνα των ελληνικών δεικτών προδιαγραφής* που θεσμοθετήθηκαν με το ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004. Συγκεκριμένα, εξαιρουμένης της χρήσης του πρασίνου και των κοιμητηρίων, για όλες τις υπόλοιπες χρήσεις απαιτείται η αναθεώρηση, βελτίωση ή τροποποίηση των δεικτών προδιαγραφής τους σε ένα, δύο ή/και στα τρία από τα επίπεδα μελέτης που σχολιάστηκαν παραπάνω. Επίσης, για μία ολόκληρη πολεοδομική κατηγορία, αυτής των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, καθώς και για τη σημαντική χρήση των βιβλιοθηκών, δεν υφίστανται οποιοδήποτε δείκτες προδιαγραφής.

Πίνακας 14. Αξιολόγηση των ελληνικών δεικτών προδιαγραφής, βάσει της προδιαγραφόμενης τιμής, του βαθμού λεπτομέρειας και της ευχρηστίας τους

Χρήση	Προδιαγραφόμενη τιμή	Λεπτομέρεια	Ευχρηστία
	(α)	(β)	(γ)
ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ	+	+	-
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ			
- Εκπαιδευτικές χρήσεις	+/-	+/-	+/-
- Βιβλιοθήκες	δεν υφίστανται θεσμοθετημένοι δείκτες προδιαγραφής		
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ			
- Πολιτιστικές χρήσεις	δεν κατέστη δυνατή η αξιολόγηση	-	+
- Κοιμητήρια	+	+	+
- Ναοί	+	+	+/-
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΥΓΕΙΑΣ	δεν υφίστανται θεσμοθετημένοι δείκτες εξυπηρέτησης	+/-	-
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ	δεν υφίστανται θεσμοθετημένοι δείκτες προδιαγραφής		
ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ	+	+	+/-
ΠΡΑΣΙΝΟ	+	+	+

- + Ικανοποιητική αξιολόγηση του χαρακτηριστικού υπο μελέτη
- Μη ικανοποιητική αξιολόγηση του χαρακτηριστικού υπο μελέτη
- +/- Επιμέρους ικανοποιητική και επιμέρους μη ικανοποιητική αξιολόγηση του χαρακτηριστικού υπο μελέτη

Συμπερασματικά, καθίσταται εμφανές ότι η θεσμοθέτηση δεικτών προδιαγραφής του ΦΕΚ 285/Δ/3.3.2004 δεν συνέβαλε στην κατασκευή ενός εργαλείου που να υποστηρίζει επαρκώς τις ανάγκες των πολεοδόμων κατά την επεξεργασία και κατάρτιση του πολεοδομικού προγράμματος επέμβασης. Αντίθετα, μάλιστα, οι ασάφειες, ελλείψεις και αδυναμίες των θεσμοθετημένων δεικτών προδιαγραφής αναμένεται να έχουν δυσάρεστες επιπτώσεις στην παραγωγή του μελλοντικού πολεοδομικού χώρου, καθώς, όπως διαπιστώθηκε, ορισμένοι δείκτες δεν αντικατοπτρίζουν τις σύγχρονες, πόσω μάλλον τις μελλοντικές, πολεοδομικές ανάγκες. Για τον λόγο αυτό πιστεύω ότι είναι επιτακτική η διενέργεια μελέτης προσδιορισμού των σύγχρονων δεικτών προδιαγραφής στα πρότυπα της αντίστοιχης μελέτης που διενεργήθηκε από το Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών του ΕΜΠ το 1977.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ασήμος Π., Στράτος Μ., Ταράνη Π. και Πισσούριος Γ. (2007) "Πολεοδομική Ανάλυση Σχολικών Χώρων και Κτιρίων στα Όρια του Δήμου Θεσσαλονίκης", Θεσσαλονίκη: Δήμος Θεσσαλονίκης.
- ΕΠΑ (1983) "Πολεοδομικά Πρότυπα", Αθήνα: Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος.
- ΕΣΥΕ (2001) "Οικονομικός Ενεργός Πληθυσμός Κατά Φύλο, Ομάδες Ηλικιών και Ομάδες Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας. Σύνολο Ελλάδος, Αστικές και Αγροτικές Περιοχές Γεωγραφικά Διαμερίσματα Κατά Αστικές, Αγροτικές Περιοχές και Νομοί", στο: ΕΣΥΕ (2001) *Απογραφή πληθυσμού της 18ης Μαρτίου 2001*, Αθήνα.
- Λαγόπουλος Α.-Φ. (1977α) "Βιομηχανία", στο: Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (επ.), *Έρευνα Πολεοδομικών Προτύπων*, τόμος 13, Αθήνα: ΕΜΠ.
- Λαγόπουλος Α.-Φ. (1977β) "Κρατική Λειτουργία", στο: Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (επ.), *Έρευνα Πολεοδομικών Προτύπων*, τόμος 6, Αθήνα: ΕΜΠ.
- Μαρκοπούλου Α. και Συνεργάτες (1973) "Πολεοδομικά Σταθερά Χώρου – Τελική Μελέτη", Αθήνα: Υπουργείο Δημοσίων Έργων – Υπηρεσία Οικισμού.
- Πισσούριος Ι. (2010) "Θεωρία Πολεοδομικών Δεικτών. Η Περίπτωση των Ελληνικών Προγραμματικών Δεικτών", Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΑΠΘ.
- Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (1977) *Έρευνα Πολεοδομικών Προτύπων*, Αθήνα: ΕΜΠ.
- Τούντας Γ. και Συνεργάτες (2008) "Οι Υπηρεσίες Υγείας στην Ελλάδα, 1996-2006", Αθήνα: Κέντρο Μελετών Υπηρεσιών Υγείας.

Υπουργείο Εσωτερικών (2009) "Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων. Ετήσια Απογραφή του Δημόσιου Τομέα (Απογραφή Προσωπικού, Εξοπλισμού, Οχημάτων και Ιστοχώρων του Δημόσιου Τομέα)", Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης (ΦΕΚ) 285/Δ/5.3.2004 "Έγκριση Πολεοδομικών Σταθερότυπων (Standards) και Ανώτατα Όρια Πυκνοτήτων που Εφαρμόζονται κατά την Εκπόνηση των Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων, των Σχεδίων Χωρικής Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης και των Πολεοδομικών Μελετών", Υπουργική Απόφαση, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Ξενόγλωσση

Architecture & Building Branch, Capital & Building Division, Schools Directorates και DfEE (1996) "Building Bulletin 82: Area Guidelines for Schools", London: HMSO.

Athens Center of Ekistics (1964) "The Human Community. Report No 3. Statistical Analysis of Selected Functions in Greater Athens Area", Αθήνα.

Brett-Young T. (2001) "The Six Acre Standard: Minimum Standards for Outdoor Playing Space" (2η έκδ.), London: National Playing Fields Association.

Central Intelligence Agency [CIA] (2008) "The World Factbook", ΗΠΑ [online]. Διαθέσιμο στο: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.

City of London (2009) "Infrastructure Delivery Plan. Draft for consultation", London.

City of Sacramento (1988) "General Plan: Public Facilities and Services Element", Sacramento USA.

City of Sacramento (2005) "General Plan Update: Technical Background Report – Public Services", Sacramento USA.

City of Sacramento (2008α) "Sacramento 2030 General Plan: Public Review Draft - Land Use and Urban Design", Sacramento USA.

City of Sacramento (2008β) "Sacramento 2030 General Plan: Public Review Draft - Education, Recreation and Culture", Sacramento USA.

Decreto Interministeriale 1444/2.4.1968, "Limiti inderogabili di densità edilizia, di altezza, di distanza fra i fabbricati e rapporti massimi tra spazi destinati agli insediamenti residenziali e produttivi e spazi pubblici o riservati alle attività collettive, al verde pubblico o a parcheggi da osservare ai fini della formazione dei nuovi strumenti urbanistici o della revisione di quelli esistenti, ai sensi dell'art".

Ernicke & Partner (2002) "Erläuterungsbericht. Flächennutzungsplan Treuenbrietzen", Treuenbrietzen.

Hospital Authority (2009) "Helping People Staying Healthy. Strategic Service Plan 2009-2012", Hong Kong.

- Newman P. και Thornley A. (1996) "Urban Planning in Europe. International Competition, National Systems and Planning Projects", London: Routledge.
- Ng M. K. (1999) "Political Economy and Urban Planning: A Comparative Study of Hong Kong Singapore and Taiwan", *Progress in Planning*, 51(1): 1-90.
- Planning Department (2003) "Hong Kong Planning Standards and Guidelines: Residential Densities", Hong Kong.
- Planning Department of Hong Kong (2007) "Hong Kong Planning Standards and Guidelines: Recreation Open Space and Greening", Hong Kong.
- Planning Department of Hong Kong (2008) "Hong Kong Planning Standards and Guidelines: Community Facilities", Hong Kong.
- San Francisco Planning Department (1990) "San Francisco General Plan: Community Facilities Element", San Francisco USA.
- San Francisco Planning Department (2007) "San Francisco General Plan: Recreation and Open Space", San Francisco USA.
- School Facilities Planning Division - California Department of Education (2000) "Guide to School Site Analysis and Development", California USA.
- Stadt Plauen Fachgebiet Stadtplanung (2009) "Flächennutzungsplan. Begründung", Plauen.
- URS (2009) "Central London Infrastructure Study. June 2009 - Final Draft", London: Westminster City Council and Central London Forward.
- Vereinbarte Verwaltungsgemeinschaft Mühlacker – Ötisheim (2006) "Begründung. Flächennutzungsplan 2020", Mühlacker Germany.

Διαδίκτυο

- Δημόσια Επιχείρηση Ανέγερσης Νοσηλευτικών Μονάδων Α.Ε [ΔΕΠΙΑΝΟΜ]: <http://www.depanom.gr>.
- Health and Medical Development Advisory Committee [Συμβουλευτική Επιτροπή Ανάπτυξης Υγείας και Ιατρικής Κάλυψης του Χογκ Κονγκ]: www.fhb.gov.hk.
- Sport England [Υπουργείο Αθλητισμού της Αγγλίας]: www.sportengland.org.

Ιωάννης Α. Πισσούριος,
· Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου,
Λεωφόρος Δανάης 2, Πάφος 8042, Κύπρος,
e-mail: pissourios@gmail.com

Πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις και Πόλη. Χωροθέτηση, σχεδιασμός και πολεοδομική ένταξη: Οι περιπτώσεις του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο Βόλο και του ΤΕΙ Καβάλας¹

Κώστας Λαλένης

Επικ. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Αίλα Θεοδωρίδου

Καθηγήτρια, ΤΕΙ Σερρών

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση των επιλογών χωροθέτησης και σχεδιασμού των πανεπιστημιούπολεων και η διαχρονική εξέλιξή τους. Η επισκόπηση της διεθνούς και εγχώριας βιβλιογραφίας αναδεικνύει ένα πλούσιο υπόβαθρο ιδεών και πρακτικών, του οποίου οι επιδράσεις είναι εμφανείς και στην Ελλάδα. Η ειδικότερη αναφορά στο ελληνικό παράδειγμα, δείχνει ότι οι επιλογές σχεδιασμού και χωροθέτησεων εξαρτώνται κυρίως από τις συγκεκριμένες συνθήκες της διαθέσιμης γης, ή του κτιριακού αποθέματος, ή από την πολιτική και κοινωνική πίεση των τοπικών αρχόντων και κοινού. Μια συγκριτική ανάλυση επιχειρείται για δύο campus της τελευταίας "γενιάς": Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας στο Βόλο και το ΤΕΙ Καβάλας, που έχουν να επιδείξουν διαφορετικές επιλογές χωροθέτησης και σχεδιασμού. Ιδιαίτερη αποτίμηση γίνεται στην αλληλεπίδραση των δύο αυτών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με τις πόλεις που τα φιλοξενούν, στα δίκτυα επικοινωνίας και συγκοινωνίας που αναπτύχθηκαν και εν τέλει στην αλληλεπίδραση και τη συλλειτουργία πόλης και campus. Ακριβώς αυτή η "κοινωνική" προσβασιμότητα φαίνεται να αποτελεί την αναγκαία συνθήκη που θα εξελίξει τα πανεπιστημιακά campus σε πολυδύναμους τόπους, ικανούς να ανταγωνιστούν τον διαφαινόμενο ως κύριο αντίπαλό τους στο μέλλον, το "α-χωρικό", "εικονικό" πανεπιστήμιο.

¹ Η παρούσα μελέτη αποτελεί εξέλιξη άρθρου που παρουσιάστηκε από τους συγγραφείς στο 1^ο Διεθνές Συνέδριο με Διεθνή συμμετοχή και τίτλο: *Τοπικές Κοινωνίες και Τριτοβάθμια Ιδρύματα. Συνύπαρξη για Αειφορική Ανάπτυξη*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου και Δήμος Ρόδου, Ρόδος 24-25/4/2010.

Λέξεις κλειδιά

Χωροθέτηση, σχεδιασμός campus, πόλη και πανεπιστήμιο, συνεργασία ακαδημαϊκής και τοπικής κοινότητας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΕΙ Καβάλας.

University and the City: Location Strategies, Planning/Design, and Integration in the Urban Environment. The Cases of the University of Thessaly in Volos and the Technological Institute of Kavala, Greece.

The present article examines the location policies, the approaches of planning and design of universities, their historical development and the contemporary practices. The review of the existing bibliography and the analysis of the contemporary trends and types reveal a rich background of theory and practice. The effect of this background on the relevant experience in Greece is also focused upon. Special emphasis is given to factors affecting location, planning and design of universities in nowadays in Greece, such as land availability, suitability of existing building stock, political priorities, and social pressure from local factors (local authorities, local public, etc.). A comparative approach is used for the analysis of the contemporary types of universities in Greece, as it concerns their integration and functionality in the urban environment which hosts them. Two case studies are examined, the University of Thessaly in Volos, and the Technological Institute of Kavala. They were chosen because they exhibit distinctively different locational and planning models. Elements of special importance to the equivalent analyses are the transportation and communication networks between cities and the universities, and the public opinion concerning the mutual influence and the potential for cooperation between the institutions and the equivalent cities.

Keywords

Location Policy, Plan and/or Design of University Campus, City and University, Town and Gown, University of Thessaly, Technological Institute of Kavala.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΧΩΡΙΚΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥΠΟΛΕΩΝ — Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Η χωρική ανάπτυξη των πανεπιστημίων μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε δύο διαφορετικά μοντέλα. Το ένα μοντέλο αναπτύχθηκε στην Ευρώπη, όπου τα πρώτα πανεπιστήμια δημιουργήθηκαν μέσα στον αστικό ιστό των αντίστοιχων ευρωπαϊκών πόλεων. Τα πανεπιστήμια αυτά επικεντρώνονταν σε επιστημονικά αντικείμενα που εξασφάλιζαν στους γνώστες τους ισχύ και υψηλή κοινωνική θέση: νομικά, ιατρική, και κυρίως θεολογία. Στην

χωροθέτησή τους ήταν εμφανείς οι πολιτικές και κοινωνικές επιλογές, ώστε να διευκολύνεται η κυριαρχία τους στις κοινωνίες των πόλεων που τα φιλοξενούσαν. Τα πρώτα τέτοια πανεπιστήμια δημιουργήθηκαν τον 12^ο αιώνα στην Μπολόνια, το Παρίσι και την Οξφόρδη, ενώ η τάση αυτή συνεχίστηκε και κατά την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης με την δημιουργία λαμπρών νέων πανεπιστημίων στα κέντρα πόλεων, που αναπτύχθηκαν σαν δυναμικά βιομηχανικά κέντρα (Brockliss, 2000: 148). Αυτό αφορούσε τόσο μεμονωμένα μνημειακά κελύφη, όσο και "αυτόνομες" πανεπιστημιούπολεις, όπως του Cambridge, της Σαλαμάνκα και της Χαϊδελβέργης και συνοψίζονταν συνήθως σε μια σειρά κτιρίων γύρω από μία κεντρική αυλή, που επεκτείνονταν με την προσθήκη ομοίων εσωστρεφών αυλών και διακριτή αρχιτεκτονική.

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, καθώς τα πανεπιστήμια έχαναν τη χωρική τους συνοχή, άρχισαν επίσης να χάνουν και τη διακριτότητά τους σε σχέση με την αρχιτεκτονική τους (Brockliss, 2000: 164). Για παράδειγμα ο γοθτικός ρυθμός των City & Guilds Central Technical College στο South Kensington του Λονδίνου και του Imperial College, που χτίστηκαν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, αναπαράχθηκε σε κτίρια δημαρχείων, καθηδρικών ναών, ακόμη και σιδηροδρομικών σταθμών (αυτός του St. Pancras στο Λονδίνο αποτελεί τυπικό παράδειγμα), ενώ αργότερα, ο μοντερνισμός επιτάχυνε την τάση για στυλιστική ομοιομορφία στο αστικό περιβάλλον, περιλαμβάνοντας, βεβαίως, και τα πανεπιστημιακά κτίρια της νεώτερης γενιάς.

Με την πάροδο των χρόνων, η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού των φοιτητών έκανε απαραίτητη την διαφοροποίηση αυτού του συγκεντρωτικού μοντέλου. Έτσι, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο μεγαλύτερος αριθμός των "αστικών" πανεπιστημίων (inner city campus) έπαψε να παρουσιάζει χωρική ομοιογένεια και μετατράπηκε σε σύνολο σχολών και κτιρίων διασκορπισμένων μέσα στον αστικό ιστό, διατηρώντας ωστόσο, συνήθως, ένα κεντρικό πυρήνα οικοδομικών τετραγώνων για κτίρια διοίκησης ή χώρους για επίσημες τελετές. Όμως ενώ οι μεσαιωνικές πανεπιστημιακές συνοικίες στο Παρίσι ή την Βολογνα περικυκλώθηκαν από άλλες αστικές λειτουργίες και ενσωματώθηκαν στον αστικό χώρο, χάνοντας έτσι τις δυνατότητες αυτόνομης ανάπτυξης και επέκτασής τους, οι αυτόνομες "πανεπιστημιούπολεις" (Cambridge, Σαλαμάνκα κ.λπ.) διατηρήθηκαν, εμπλουτίστηκαν ή και μετασχηματίστηκαν. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην Ευρώπη, η συγκέντρωση των πανεπιστημιακών κτιρίων σε μια σαφώς διακεκριμένη ζώνη δεν αποτελούσε στοιχείο των πολεοδομικών σχεδίων. Έτσι για παράδειγμα στα πολεοδομικά σχέδια της Βαρκελώνης (1904) και της Αμβέρσας (1910), που θεωρούνται σταθμοί στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής πολεοδομίας, δεν περιέχονταν ειδικές περιοχές πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων.

Το άλλο μοντέλο χωρικής ανάπτυξης των πανεπιστημίων αναπτύχθηκε στην Αμερική (Turner, 1984· Brockliss, 2000). Μάλιστα σύμφωνα με το Oxford English Dictionary η πρώτη καταγεγραμμένη χρήση της λέξης campus συναντάται το 1774 με αναφορά στο Princeton University. Στην Αμερική δημιουργήθηκαν συμπλέγματα πανεπιστημιακών υποδομών με μεγαλύτερη λειτουργική αυτονομία και χωροθετήθηκαν κοντά σε μικρές πόλεις. Η γειτνίαση αυτή βοηθούσε στο να καλύπτονται διάφορες λειτουργικές ανάγκες τους, ενώ σταδιακά η πόλη αποκτούσε εξάρτηση και "δορυφορική" σχέση με το εκεί πανεπιστήμιο. Η πρώτη υλοποίηση αυτής της ιδέας αποδίδεται στον Thomas Jefferson, που έδωσε αυτήν τη μορφή στο πανεπιστήμιο της Virginia, δίπλα στη μικρή αγροτική πόλη Charlottesville, ήδη από το 1819. Το όραμα του Jefferson ήταν η δημιουργία ενός αυτόνομου "ακαδημαϊκού χωριού", όπου η ανθρώπινη κλίμακα και όχι το στυλ, η ευχαρίστηση και όχι η επιβολή και οι μεγάλες εκτάσεις πράσινου ήταν τα ζητούμενα (Brawne, 1994). Άλλα χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της κατηγορίας είναι το Πανεπιστήμιο του Harvard που αναπτύχθηκε κοντά στην μικρή πόλη του Cambridge έξω από την Βοστώνη, σχολές Καλών Τεχνών κοντά σε μικρές πόλεις της Νέας Αγγλίας κ.λπ.

Σταδιακά, μεταξύ των δύο αυτών διακριτών-παραδοσιακών μοντέλων (Ευρώπης και Αμερικής) αναπτύχθηκαν και νέες μορφές πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων στις περιφέρειες μεγάλων πόλεων, όπως το πανεπιστήμιο Yale στο New Haven, της Πενσυλβανία στην Φιλαδέλφεια και το Columbia στη Νέα Υόρκη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης χωροθέτησης και σχεδιασμού πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων είναι το πολυσυζητημένο campus του Berkeley στο San Francisco, που προβλέφθηκε να σχεδιασθεί ως ένα γιγάντιο "ακαδημαϊκό χωριό" (28 κτίρια σε 100εκτάρια για 5.000 φοιτητές) στις παρυφές του San Francisco, για το σχεδιασμό του οποίου προκηρύχθηκε το 1897 διεθνής διαγωνισμός (Turner, 1984).

Η ιδέα της δημιουργίας μιας αυτόνομης πανεπιστημιακής "ζώνης", ως στοιχείο του πολεοδομικού σχεδιασμού, εξαπλώθηκε γρήγορα σ' όλον τον κόσμο. Ο Walter B. Griffin, στο σχέδιο με το οποίο κέρδισε το διεθνή διαγωνισμό για την Canberra, τη νέα πρωτεύουσα της Αυστραλίας (1911), πρότεινε ένα ευρύχωρο πανεπιστημιακό campus, δίπλα ακριβώς στον ιστό της πόλης. Στο Παρίσι η συζήτηση για το θέμα αυτό αναπτύχθηκε γύρω στα 1923-1925, με αφορμή το σχέδιο του Lusien Bechmann για την Cite Internationale Universitaire de Paris (CIUP), που συγκέντρωνε πάντως μόνο διοικητικές υπηρεσίες και εστίες και όχι διδακτικές λειτουργίες. Σε μια μεγάλη έκταση διαμορφωμένη σε πάρκο ανεγέρθηκαν σταδιακά στην CIUP μια σειρά κτιρίων-εστιών, διαφορετικών μεταξύ τους ως προς την αρχιτεκτονική έκφραση, αποτυπώνοντας στο χώρο τον μεσοπολεμικό ιδεώδες της ειρήνης και πολυπολιτισμικής συμφιλίωσης των νέων. Το πανεπιστημιακό συγκρότημα του Aarhus στην Δανία (1931) σχεδιασμένο από τον Δανό αρχιτέκτονα C.F. Møller

αποτελεί επίσης ένα εξαιρετικό μεσοπολεμικό παράδειγμα μεταφοράς του βορειοαμερικανικού campus, χωροθετημένου όμως στην κεντρική περιοχή μιας μεσαιού μεγέθους ευρωπαϊκής πόλης. Η εγγύτητα με τις άλλες λειτουργίες της πόλης και των διαφόρων σχολών μεταξύ τους δημιουργεί στο Aarhus μια ιδιαίτερη ατμόσφαιρα. Τα κτίρια τοποθετούνται ελεύθερα γύρω από ένα μεγάλο κεντρικό πάρκο, ενώ η ομοιομορφία των υλικών κατασκευής και χρωματισμού δημιουργεί μια αίσθηση ενότητας. Γενικότερα ο σχεδιασμός των campus κατά τον μεσοπόλεμο αποκτά ιδιαίτερο γόητρο και ελκύει επιφανείς αρχιτέκτονες, όπως τον Φιλανδό Eliel Saarinen, που σχεδίασε το Cranbrook Campus στο Michigan (1925-1928), έλξη που θα συνεχιστεί και κατά την μεταπολεμική περίοδο.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τόσο στην Αμερική, όσο και στην Ευρώπη, λόγω του μεγάλου baby-boom έγινε έντονη η ανάγκη ίδρυσης συγκροτημάτων ικανών να φιλοξενούν μεγάλους αριθμούς σπουδαστών και διαφορετικά μεταξύ τους τμήματα, ώστε να γίνεται δυνατή η κοινή χρήση χώρων (εργαστήρια, βιβλιοθήκες, εστιατόρια, αθλητικές εγκαταστάσεις) με μείωση του λειτουργικού τους κόστους (Hall, 1997: 301). Την εποχή αυτή σχεδιάστηκαν campus είτε εντός, είτε εκτός του αστικού ιστού (πολλές φορές για την μετεγκατάσταση υπαρχόντων) και άρχισαν να εξετάζονται ζητήματα ένταξης και γενικότερης σχέσης του πανεπιστημίου με την πόλη: είτε με τη μορφή της (επανά)χρησης της υπάρχουσας κτιριακής υποδομής στη βάση ενός οργανικού σχεδιασμού, είτε με επεμβάσεις που προέβλεπαν την ενσωμάτωση αστικών λειτουργιών στο εσωτερικό των πανεπιστημιούπολεων, ώστε να ενισχύονται οι δεσμοί με την πόλη και να διαμορφώνεται ένα "κατ' αναλογία" αστικό περιβάλλον στο εσωτερικό των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων. Στο σχεδιασμό συμμετείχαν επιφανείς αρχιτέκτονες, όπως ο Mies van de Rohe για το campus του Illinois Institute of Technology (Σικάγο, 1942-1956), στοιχημένο στις αρχές του Bauhaus. Ανάμιξη στο σχεδιασμό campus (αναλαμβάνοντας στη συνέχεια και τη σχεδίαση επιμέρους κτιρίων) είχαν και τα μέλη του TEAM 10: Με έμφαση στο συμμετοχικό σχεδιασμό ο Giancarlo de Carlo σχεδίασε το Πανεπιστήμιο του Urbino (1958), το γραφείο Bakema-Van den Broek σχεδίασε το νέο campus του πανεπιστήμιο του Delft (1958) γύρω από ένα εκτεταμένο κεντρικό πεζόδρομο, και σε μορφή πλέγματος οι Candilis-Josic-Woods σχεδίασαν το Freie Universität του Βερολίνου (1963-1973). Την ενσωμάτωση μεταμοντέρνων προσεγγίσεων στη σχεδίαση πανεπιστημιακών κτιρίων επιχείρησαν αργότερα ο James Stirling (Performing Arts Centre στο Cornell University), ο Peter Eisenman (Wexner Centre for the Visual Arts/Ohio, 1982-1989), ο Charles Moore (Πανεπιστήμιο του Oregon, 1990) και πολλοί άλλοι, στοχεύοντας κυρίως στην δημιουργία συμβολικών χώρων (Charman, 2006).

Ιδιαίτερο τύπο πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων αποτέλεσε το νέο Πανεπιστήμιο Louvain-la-Neuve στο Βέλγιο, που σχεδιάστηκε το 1969 από το γραφείο του Pierre Laconte. Η δημιουργία του υπαγορεύτηκε από ένταση και συγκρούσεις που είχαν ρίζες στις διαφορές Φλαμανδών και Βαλλόνων και εκφράστηκαν στο Καθολικό Πανεπιστήμιο της Louvain

(Catholic University of Leuven). Οι γαλλόφωνοι φοιτητές και καθηγητές εξαναγκάστηκαν σε αποχώρηση, και αυτό υπήρξε η αφορμή δημιουργίας του νέου πανεπιστημίου. Το πανεπιστήμιο Louvain-la-Neuve δημιουργήθηκε από το μηδέν, αλλά δεν εγκαταστάθηκε σ' ένα τυπικό campus. Αντ' αυτού, η έκταση των 650 εκταρίων που διατέθηκε, χρησιμοποιήθηκε για τη ταυτόχρονη δημιουργία ενός νέου πανεπιστημίου και μίας νέας πόλης, με πλήρη αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση, και συγκριτική –μέχρι τώρα– λειτουργική επιτυχία (Brockliss 2000: 168). Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στην κυκλοφοριακή μελέτη και στη σχεδίαση ενός εκτεταμένου δικτύου πεζοδρόμων.

Η έμφαση στην προστασία και στη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος, που χαρακτήρισε τη μετάβαση από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα, επηρέασε και την δομή των χώρων των πανεπιστημίων. Στις νέες διαμορφώσεις υπάρχει μια σημαντική διαφορά στο ρόλο του δημοσίου χώρου και του τοπίου σε σχέση με το συνολικό περιβάλλον των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων. Το τοπίο και ο δημόσιος χώρος ενσωματώνονται λειτουργικά σε μια νέα αστικότητα που καθορίζουν το περιεχόμενό της και δημιουργούν σ' αυτή ένα νέο κέντρο βάρους με έντονες κοινωνικές συνιστώσες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τάσης αυτής αποτελεί το Leer Park Project στο Dordrecht (Bindels, 2007: 84).

2. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ

Οι τύποι των σχεδίων γενικής διάταξης (master plan) συναντώνται σε πολλές παραλλαγές, που μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τέσσερα βασικά μοντέλα (Πολυδωρίδης κ.ά., 1971: 153-154):

- α. Τον τύπο της οργάνωσης των επί μέρους σχολών, με δικές τους εγκαταστάσεις σε ανεξάρτητες "νησίδες". Με βάση ένα γενικό σχέδιο χρήσεων γης, η συνολική έκταση χωρίζεται σε "οικόπεδα", ένα για κάθε σχολή και για κάθε λειτουργία. Η προσπάθεια απλά επικεντρώνεται στην λειτουργική κατανομή της έκτασης και την επίλυση κυκλοφοριακών ζητημάτων.
- β. Την ελεύθερη συνεχή διάταξη, που αποτελεί εξέλιξη του προηγούμενου συστήματος. Η ανεξαρτησία των σχολών εξακολουθεί να υπάρχει. Περιορίζεται όμως η μεταξύ τους απόσταση και δημιουργείται ένα ενιαίο σύνολο. Εμφανίζεται η ιδέα του κέντρου ως χώρου κοινής ζωής των φοιτητών, που συγκεντρώνει τις κοινωνικές και ψυχαγωγικές λειτουργίες σε υποτυπώδη μορφή.
- γ. Το σύστημα της γραμμικής διάταξης που λύνει το πρόβλημα οργάνωσης με διαφορετικό τρόπο. Το βασικό στοιχείο είναι το γραμμικό κέντρο που αποτελεί και τη σπονδυλική του στήλη. Στο γραμμικό αυτό κέντρο συγκεντρώνονται όλες οι κοινωνικές, ψυχαγωγικές λειτουργίες και διοικητικές υπηρεσίες. Με

βάση τον άξονα του γραμμικού κέντρου οι διάφορες σχολές αναπτύσσονται σε δευτερεύοντες κάθετους άξονες. Έχουν πλήρη επαφή μαζί του και συγχρόνως είναι ελεύθερες να επεκταθούν. Στο γραμμικό μοντέλο εντάσσεται για παράδειγμα ο σχεδιασμός του campus στο Bochum.

- δ. Τέλος, στον τύπο του πλέγματος που αντιμετωπίζει εντελώς διαφορετικά το θέμα. Η έννοια της ανεξάρτητης σχολής εξαφανίζεται και τη θέση της παίρνει η έδρα ή το εργαστήριο. Το συγκρότημα λειτουργικά και κατασκευαστικά αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο, στο οποίο κάθε λειτουργία βρίσκεται στην κατάλληλη θέση. Στο πλέγμα των λειτουργιών δίνει ζωή ένα κατάλληλα μελετημένο δίκτυο ελεύθερων χώρων και κυκλοφορίας πεζών και τροχοφόρων. Σε τυπολογία πλέγματος ανήκει ο σχεδιασμός του campus στο Freie Universität στο Βερολίνο.

Η παραπάνω τυπολογία περικλείει με αρκετή ελάρκεια τα μοντέλα σχεδιασμού των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων όταν ο σχεδιασμός επικεντρώνεται στην εσωτερική λειτουργικότητα κάνοντας χρήση της χωρικής διαχείρισης των δομικών στοιχείων των campus. Αυτό φαίνεται να ήταν και το κυρίως ζητούμενο την εποχή που γράφηκε το συγκεκριμένο άρθρο. Έκτοτε –όπως περιγράφηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο– διάφορες πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις νεώτερων χρόνων εμφάνισαν "υβριδικές" μορφές οργάνωσης των δομικών τους στοιχείων, έχοντας υιοθετήσει νέα βασικά κριτήρια για τον σχεδιασμό τους. Τέτοια κριτήρια ήταν τα χαρακτηριστικά λειτουργίας τους και η εξοικονόμηση πόρων, η γενικότερη ενσωμάτωσή τους στον χωρικό σχεδιασμό του ευρύτερου περιβάλλοντός τους, η κατά προτεραιότητα υιοθέτηση γενικότερων αρχών σχεδιασμού, όπως ο βιοκλιματικός/αειφορικός σχεδιασμός, η επανάχρηση αξιόλογων ιστορικών κτιρίων κ.λπ., η αλληλεπίδραση με τις κοινωνικές ομάδες της περιοχής τους, και όλα τα παραπάνω σε σχέση με τις λειτουργικές σχέσεις που το επιστημονικό αντικείμενο των διαφόρων σχολών και τμημάτων και η χρήση των διαφόρων εγκαταστάσεων (διοίκηση, φοιτητική κατοικία κ.λπ.) δημιουργούσαν με το ευρύτερο περιβάλλον τους. Αναφορές στους νέους αυτούς τύπους γίνονται παρακάτω.

Κατά τους Hoeger και Christiaanse (2007) οι πανεπιστημιούπολεις μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σύμφωνα με τον λειτουργικό τους προσανατολισμό. Η κατηγοριοποίηση αυτή περιλαμβάνει:

- α. τις "τεχνοπόλεις" (hightech campus), με έμφαση στις τεχνολογικά ανεπτυγμένες εφαρμογές και στην καινοτομία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα του τύπου αυτού είναι τα πανεπιστήμια του Βερολίνου και του Espoo στην Φιλανδία.

- β. τις "πράσινες" πανεπιστημιούπολεις (greenfield campus), με έμφαση στην ανάπτυξη εφαρμογών οικολογικού περιεχομένου στην ίδια την δομή και λειτουργία του πανεπιστημίου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα πανεπιστήμια του Delft της Ολλανδίας και της Ζυρίχης στην Ελβετία.
- γ. τις "αστικές" πανεπιστημιούπολεις (inner city campus), που βρίσκονται σε κεντρικές θέσεις του αστικού ιστού μεγαλουπόλεων και η λειτουργία τους εντάσσεται στις αστικές λειτουργίες της πόλης και στον σχεδιασμό τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα πανεπιστήμια της Κωνσταντινούπολης και το Massachusetts Institute of Technology (MIT) στη Βοστώνη.
- δ. τα corporate campus (δηλαδή οι οργανωμένοι χώροι εργασίας και κατοικίας, όπως για παράδειγμα το Google Corporate Campus) και συγκεκριμένα τα campus με λειτουργικό προσανατολισμό την εργασία, την επιμόρφωση και την καινοτομία. Ο σχεδιασμός τους αναπλάθει το αστικό περιβάλλον, κυρίως με την δημιουργία και διαχείριση κοινόχρηστων και κοινωφελών χώρων και κατασκευών ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής αξίας, όπου καλούνται και ενθαρρύνονται να τους χρησιμοποιούν όχι μόνο οι έχοντες σχέση με campus, αλλά και το ευρύτερο κοινό της πόλης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού του τύπου είναι τα Vitra Campus στο Weil am Rhein και το Novartis Campus στη Basel (Βασιλεία) της Ελβετίας.

Στην κατηγορία των "πράσινων" πανεπιστημιούπολεων της παραπάνω κατηγοριοποίησης θα πρέπει να εντάξουμε και ορισμένες προσπάθειες που βρίσκονται σε εξέλιξη και αφορούν campus με έναν "οργανικό" περιβαλλοντικό σχεδιασμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το βραβευμένο το 2006 σχέδιο του Kazuhiro Kojima (Cat Team, Tokyo) για το νέο campus του University of Architecture (HUA) στην πόλη Ho Chi Minh στο Vietnam, που σχεδιάστηκε ως τμήμα του ρυθμιστικού σχεδίου της πόλης πάνω σε ένα μικρό νησί στο δέλτα του ποταμού Mekong. Οι ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες οδήγησαν τη σχεδιαστική ομάδα να ξεκινήσει όχι από προκαθορισμένες σχεδιαστικές αρχές, αλλά από την προσομοίωση της ανάλυσης περιβαλλοντικών δεδομένων (άνεμος, παλίρροια, υγρασία κ.λπ). Μέσω υπολογιστών και εξειδικευμένων λογισμικών (CFD) τεράστιος αριθμός δεδομένων αναλύθηκαν και τα ευρήματα οπτικοποιήθηκαν. Ως προϊόν αυτής της σχεδιαστικής προσέγγισης, το νέο campus έχει ένα "ρευστό" σχεδιασμό, συνυπάρχει με το τοπίο και βασίζεται σε βιοκλιματικά κριτήρια δροσισμού και αερισμού. Έχει την μορφή μιας συνεχόμενης ανάδρασης κυκλικών χωρικών συστημάτων (sequential loops), μορφή που κατά τους σχεδιαστές ενθαρρύνει την επικοινωνία μεταξύ των επί μέρους λειτουργιών.

Συνοψίζοντας παρατηρούμε ότι η χρονολογική και τυπολογική αναδρομή, που επιχειρήσαμε, με αναφορά στη βιβλιογραφία και τη διεθνή εμπειρία, αναδεικνύει το

πλούσιο υπόβαθρο ιδεών, συζητήσεων και υλοποιημένων παραδειγμάτων σε σχέση με τις χωρικές επιλογές και τα σχεδιαστικά μοντέλα των ευρωπαϊκών και αμερικάνικων "πανεπιστημιούπολεων"². Ακολούθησε η ελληνική εμπειρία τους ίδιους δρόμους; Υπήρξαν επιρροές, ομοιότητες, παρεκκλίσεις, ιδιαιτερότητες;

3. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Η δημιουργία εγκαταστάσεων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα μπορεί να χωριστεί σε τέσσερις χρονικές περιόδους. Κατά την πρώτη περίοδο, ανεγείρονται δύο πανεπιστημιακά κτίρια-μνημεία: το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) και το Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στην δεύτερη περίοδο, που μπορεί να συσχετιστεί με την εποχή του Βενιζέλου, ιδρύεται η πανεπιστημιούπολη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ) και ανασυγκροτείται το ΕΜΠ. Η τρίτη περίοδος ταυτίζεται με τη μεταρρύθμιση Παπανδρέου της δεκαετίας του '60, την ίδρυση δύο ισχυρών περιφερειακών πόλων, στην Πάτρα και τα Γιάννενα, και τη δρομολόγηση –σύμφωνα με τις μεταπολεμικές αντιλήψεις περί πανεπιστημιούπολεων– συγκροτημάτων στις παρυφές ή και σε απόσταση από τις πόλεις. Τέλος, η τέταρτη περίοδος αφορά τα περισσότερο ή λιγότερο σχεδιασμένα campus των πολυάριθμων πανεπιστημίων και ΤΕΙ ανά την επικράτεια των τελευταίων δεκαετιών.

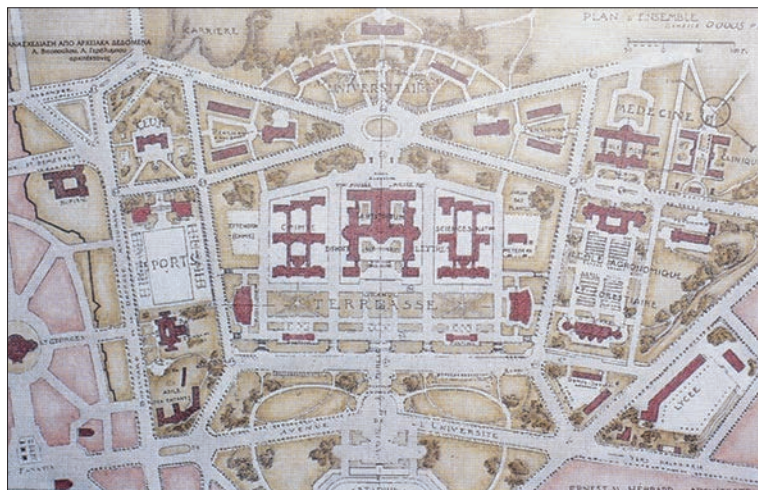
Η μακρά πορεία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου –από τη στέγασή του στην οικία Γ. Βλαχούτση το 1836, στη συνέχεια στο συγκρότημα Αβέρωφ στην οδό Πατησίων και σήμερα στην Πολυτεχνειούπολη Ζωγράφου– και η παρόμοια πορεία του Πανεπιστημίου Αθηνών –από το επιβλητικό κτίριο-μνημείο στο κέντρο της Αθήνας, στις εγκαταστάσεις στο Γουδί– αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα των αλληπάλληλων μεταλλαγών στις ιδέες και πρακτικές ανάπτυξης των ελληνικών πανεπιστημιακών οργανισμών.

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου τη φάση ανέγερσης πανεπιστημιακών κτιρίων-μνημείων διαδέχεται η εκτενής και συστηματική ενασχόληση τόσο της κυβέρνησης, όσο και

2 Πιθανά πλαίσια τυπολογιών πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων θα μπορούσαν να διαμορφώνονται και από άλλα βασικά χαρακτηριστικά τους όπως: α. οι χωροθετικές επιλογές (μέσα, έξω, μακριά, κοντά στην πόλη) και η ενδεχόμενη γεωγραφική διασπορά σχολών ή τμημάτων του ίδιου ιδρύματος, β. οι λειτουργικές επιλογές (τι περιέχει το πανεπιστημιακό συγκρότημα-κτίριο), γ. το πολεοδομικό μοντέλο που επιλέγεται, δ. η αρχιτεκτονική μορφολογία κ.λπ. Στο βαθμό που τα χαρακτηριστικά αυτά αφορούσαν βασικές επιλογές σχεδιασμού για πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις, συνιστούσαν διακριτά "μοντέλα" ιστορικών περιόδων και περιγράφηκαν παραπάνω, στο κεφάλαιο 1. Άλλες πιθανές συνιστώσες κατηγοριοποίησης (π.χ. το μέγεθος των εγκαταστάσεων), όπως επίσης παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο 1, μπορούν να θεωρηθούν στο πλαίσιο αλληλεπίδρασης πανεπιστημίου–ευρύτερου περιβάλλοντος και πάντοτε σε συνδυασμό με συγκριτικά χαρακτηριστικά του ευρύτερου αυτού περιβάλλοντος (περιπτώσεις πανεπιστημίων σε μεγαλουπόλεις ή σε μικρότερες, "δουρυφορικές" πόλεις, ή αυτόνομα campus –σχετικά παραδείγματα των συνδυασμών αυτών από το Παρίσι ή την Bologna, το Cambridge ή τη Σαλαμάνκα, το Aarhus στη Δανία, του πανεπιστημίου Yale στο New Haven, ή του Middle Eastern Technical University [METU] στην Άγκυρα).

των επιστημόνων με το θέμα των αυτόνομων πανεπιστημιούπολεων, εστιαζόμενη κυρίως στην ίδρυση και λειτουργία του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ενώ το ενδιαφέρον για την πολεοδομική αυτή επιλογή διατηρήθηκε και μετά τον πόλεμο. Είναι αξιοσημείωτο ότι από το πολεοδομικό σχέδιο της Θεσσαλονίκης του E. Hebrard το 1917, υπήρξε ήδη πρόβλεψη για μια οργανωμένη περιοχή εγκατάστασης του Πανεπιστημίου σ' ένα χώρο δίπλα στο ιστορικό κέντρο της πόλης. Αξίζει να σχολιαστεί λίγο περισσότερο η επιλογή της χωροθέτησης του συγκροτήματος σε σχέση με τη συνολική ανάπτυξη της πόλης, καθώς και η ένταξή του στο σύστημα ζωνών πρασίνου του νέου σχεδίου (Καραδήμου-Γερόλυμπου, 2002: 90). Κατ' αρχήν η επιλογή χωροθέτησης διευκολύνθηκε από την παρουσία μεγάλων αδόμητων εκτάσεων στο συγκεκριμένο τμήμα της Θεσσαλονίκης (εβραϊκό νεκροταφείο). Η επιλογή χωροθέτησης έγινε παίρνοντας υπόψη και ισχυρά πολιτικά κριτήρια με κύριο στόχο τον "αποεβραϊσμό" ή "αποεβραιοποίηση" της Θεσσαλονίκης και την μετατροπή της από το κυριότερο πολυεθνικό Βαλκανικό αστικό κέντρο σε μια Ελληνική μεγαλούπολη με ισχυρή εθνική ταυτότητα, δεύτερη σε σειρά στην αστική ιεραρχία και σε σπουδαιότητα, μετά από την Αθήνα (Mazower, 2004). Το σχέδιο γενικής διάταξης του Hebrard είναι μια μνημειακή μελέτη σε στυλ Beaux Arts, μ' ένα μεγάλο κεντρικό άξονα κάθετο προς την ακτογραμμή συμμετρικά προς τον οποίο οργανώνεται ένας ελεύθερος χώρος πρασίνου που φέρει δημόσιες χρήσεις (Σχήμα 1). Η είσοδος σηματοδοτείται από έναν πύργο και ο άξονας καταλήγει σ' ένα κεντρικό, εντυπωσιακό κτίριο σχήματος Π (αυτό σημειώνεται στο σχέδιο ως πανεπιστήμιο), που συγκεντρώνει τις βασικές σχολές.

Σχήμα 1. Το σχέδιο της Πανεπιστημιούπολης του ΑΠΘ (1930)

Πηγή: Καραδήμου-Γερόλυμπου (2002: 90).

Ένα δεύτερο σχέδιο εκπονήθηκε πάλι από τον Hebrard στο τέλος του 1929, στην ίδια περίπου θέση. Σε αντίθεση με τη δυναμική χάραξη της κεντρικής λεωφόρου στο πρώτο σχέδιο, που εισχωρούσε στον πανεπιστημιακό χώρο, στο δεύτερο σχέδιο ο κεντρικός άξονας αποδυναμώνεται σταδιακά με την τοποθέτηση ενός αθλητικού κέντρου πάνω στον άξονα, τη διαμόρφωση μιας εισόδου-πλατείας καθώς και την ανάπτυξη της κεντρικής πλατείας κάθετα σ' αυτόν. Καθώς η σημασία του άξονα υποβαθμίζεται, ο πανεπιστημιακός χώρος απομονώνεται περισσότερο από την πόλη. Με τη χάραξη του οδικού δικτύου, η ευρύτερη περιοχή υποδιαιρείται σε επιμέρους οικοδομικές νησίδες, όπου τοποθετούνται οι διάφορες σχολές διαφυλάσσοντας με τον τρόπο αυτό την εσωτερική αυτοτέλεια και οργάνωση της κάθε σχολής. Το δεύτερο αυτό σχέδιο, επίσης δεν εφαρμόστηκε. Ωστόσο, αρκετές από τις βασικές αρχές οργάνωσης και προγραμματισμού του επηρέασαν σαφώς το μεταγενέστερο (μεταπολεμικό) σχέδιο (Καραδήμου-Γερόλυμπου, 2002).

Κατά το μεσοπόλεμο, συζητήσεις έχουμε και στην Αθήνα για τη δημιουργία πανεπιστημιούπολης στο Γουδί (1927). Βασικός παράγοντας για την προώθηση της πρότασης αυτής ήταν ο γνωστός από τη δράση του για τις "ευθυνές κατοικίες" Σπύλιος Αγαπητός, αλλά η πρόταση είχε και πολλούς υποστηρικτές στο χώρο των τεχνικών και πανεπιστημιακών. Ο αντίλογος υποστήριζε να παραμείνει και να ενδυναμωθεί ο υπάρχων πόλος στο κέντρο της πόλης γύρω από το κεντρικό κτίριο της οδού Πανεπιστημίου. Η τότε κυβέρνηση αποφάσισε τελικά την ανέγερση μιας "στρατιωτικής πόλης" στο Γουδί (ώστε να απομακρυνθούν από διάφορες περιοχές της Αθήνας οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις) παραχωρώντας μια πολύ μειωμένη έκταση στον ίδιο χώρο για την πανεπιστημιούπολη. Τα έργα για την ανέγερση της πανεπιστημιούπολης προχώρησαν εξαιρετικά αργά και άλλαξαν πολλές φορές προτού εφαρμοστούν, σε αντίθεση μ' αυτά της "στρατιωτικής πόλης" που μέχρι το 1936 είχε ήδη απλωθεί μέχρι τις υπώρειες του Υμηττού (Καραδήμου-Γερόλυμπου, 2002: 90).

4. ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥΠΟΛΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Αξίζει να σημειωθεί ότι το campus του ΑΠΘ οργανώνεται περίπου στη σημερινή του μορφή αμέσως μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου (1949). Με συμπληρωματικές παραχωρήσεις, απαλλοτριώσεις και αγορές εξασφαλίζεται η γη που προβλεπόταν από το σχέδιο Hebrard. Το επίσημο σχέδιο τροποποιείται για να περιλάβει νέα δεδομένα, απομακρύνεται από τις αρχές της Beaux Arts και είναι προσανατολισμένο σχεδιαστικά στις αρχές του μοντέρνου κινήματος (σαφής οριοθέτηση της ζώνης ειδικής λειτουργίας με τις περιμετρικές αρτηρίες, ελεύθερα χαραγμένο σύστημα εσωτερικής κυκλοφορίας, ελεύθερη διάταξη κτιρίων μέσα σε χώρους πράσινου). Η πολεοδομική εξέλιξη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου

Θεσσαλονίκης συνεχίστηκε και κατά την επόμενη περίοδο (δεκαετία του '60) και το συνολικό συγκρότημα αποτέλεσε μέχρι σήμερα αντικείμενο πολλών θεωρητικών ελεξεργασιών ως το σημαντικότερο δείγμα αυτόνομου πανεπιστημιακού campus μέσα στον αστικό ιστό ελληνικής πόλης.

Κατά την τρίτη περίοδο (δεκαετία του '60), με τη μεγάλη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Γ. Παπανδρέου, ιδρύονται δύο νέα περιφερειακά πανεπιστήμια, τα Πανεπιστήμια Πατρών και Ιωαννίνων, με δύο μεγάλες πανεπιστημιούπολεις. Η πανεπιστημιούπολη Πατρών σχεδιάστηκε την περίοδο 1972-1973 στην περιοχή του Ρίου, 12 χλμ. από το κέντρο της Πάτρας, σε έκταση αρχικά 2.500 περίπου στρ. –που σήμερα έφτασε τα 4.500 στρ.– με τη σφραγίδα του πολυετού Κωνσταντίνου Δοξιάδη. Αντίστοιχα, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων κατ' αρχήν στεγάστηκε στο παλιό κτίριο της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας (η Φιλοσοφική Σχολή το 1964) και ένα χρόνο μετά επεκτάθηκε και στην Τεχνική Σχολή Ιωαννίνων, ενώ η πανεπιστημιούπολη Ιωαννίνων σχεδιάστηκε αργότερα ως μια αυτόνομη "πόλη" κατ' αναλογία προς την φυσική πόλη. Ο χώρος ανάπτυξης ήταν μια έκταση 3.500 στρ. στην περιοχή Δουρούτη σε απόσταση 5 χλμ. από τα όρια της πόλης. Το ρυθμιστικό σχέδιο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων εκπονήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '80 από τον αρχιτέκτονα και καθηγητή του ΑΠΘ Τάσο Κωτσιόπουλο σ' ένα σταυροειδές σύστημα με δύο κύριους άξονες ανάπτυξης: τον κάθετο στις κλίσεις άξονα του κέντρου και τον οριζόντιο άξονα που ένωνε τις πλατείες των δύο πρώτων Σχολών (Φιλοσοφικής και Φυσικομαθηματικής). Στον πυρήνα τοποθετήθηκαν τα κτίρια της Βιβλιοθήκης, του συνεδριακού κέντρου κ.λπ. Το ρυθμιστικό τροποποιήθηκε αισθητά κατά την εφαρμογή του.

Κατά την τέταρτη περίοδο (δεκαετία του '70 – σήμερα) κάνει την εμφάνισή του ένα νέο μοντέλο: το πανεπιστήμιο-δίκτυο, το οποίο διασπείρεται σε γειτονικές πόλεις. Η εφαρμογή του μοντέλου αυτού έγινε με την ανάπτυξη του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου της Θράκης. Το συγκεκριμένο πανεπιστήμιο αργότερα εξαπλώθηκε σε όλες τις μεγάλες πόλεις της Θράκης: στην Κομοτηνή, στην Ξάνθη, στην Αλεξανδρούπολη και στην Ορεστιάδα. Το αρχικό ρυθμιστικό σχέδιο του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου εκπονήθηκε από τον Τάσο Κωτσιόπουλο, ενώ το 1993 εκπονήθηκε νέο ρυθμιστικό σχέδιο του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης στην Ξάνθη, σε νέα περιοχή, στο βορειοανατολικό άκρο της πόλης, εκτός αστικού ιστού αλλά με γειτνίαση προς αυτόν. Το νέο ρυθμιστικό εκπονήθηκε από το γραφείο Δοξιάδη και μέχρι σήμερα έχει ελάχιστα υλοποιηθεί (μέχρι τα μέσα του 2012 έχει κατασκευαστεί μόνο το κτίριο της βιβλιοθήκης και οι εγκαταστάσεις του Τμήματος Αρχιτεκτόνων). Κεντρική ιδέα του σχεδίου είναι η οργάνωση αυτοτελών κτιριακών ενότητων ("νησίδων") που χαρακτηρίζονται από διαφορετική τυπολογική αφετηρία και κτιριακή οργάνωση, σε εξάρτηση από δύο άξονες που ορίζουν μεταξύ τους ένα χώρο διαμορφωμένου πράσινου. Στο χώρο αυτό τοποθετούνται η κεντρική πλατεία και τα κτίρια που στεγάζουν τις κοινόχρηστες λειτουργίες.

Την δημιουργία του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου ακολούθησε από την δεκαετία του '80 και μετά, μια περιφερειακή πανεπιστημιακή έκρηξη. Χαρακτηριστικά της ήταν η μαζικοποίηση της ανώτατης εκπαίδευσης και η δημιουργία περιφερειακών πανεπιστημίων και ΤΕΙ στα πλαίσια πολιτικών δημιουργίας πόλων ανάπτυξης, είτε πολιτικών επαν-ιεράρχησης του οικιστικού δικτύου. Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας με κέντρο το Βόλο, αποκτά το διάστημα 1994-1998 νέους πόλους στη Λάρισα, τα Τρίκαλα και την Καρδίτσα. Το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης εξακτινώνεται στη Φλώρινα, την Κοζάνη και Βέροια ακριβώς την ίδια περίοδο που το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων επεκτείνεται στο Αγρίνιο. Το Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, όπου η νησιωτική ιδιομορφία το καθιστά το πλέον σύνθετο ως προς τη μορφή και τη διοίκηση, ιδρύεται το 1984 και αναπτύσσεται ως σήμερα, στη Μυτιλήνη, τη Χίο, τη Ρόδο, το Καρλόβασι της Σάμου και στην Ερμούπολη Σύρου, δηλαδή σε νησιά που στις περισσότερες περιπτώσεις επικοινωνούν μεταξύ τους μόνο μέσω Πειραιά. Τέλος το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου διασπείρεται σε Κόρινθο, Τρίπολη, Ναύπλιο, Σπάρτη και Καλαμάτα.

Η διασπορά αυτή ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα μιας πολιτικής χωροθέτησης των διαφόρων σχολών σε διαφορετικές έδρες, στοχεύοντας σε θετική επίδραση στην περιφερειακή ανάπτυξη, σε πολλαπλούς τομείς: οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό κ.λπ. Και βέβαια, απαραίτητη γι' αυτό συνθήκη θεωρήθηκε η ενσωμάτωση των πανεπιστημιακών τμημάτων στις πόλεις-έδρες τους και στις αντίστοιχες τοπικές κοινωνίες, κάτι που εξάλλου θεωρήθηκε ότι θα συνέβαινε έτσι και αλλιώς, με σχεδόν αυτόματες διαδικασίες (Λαμπριανίδης, 1993). Οι προσδοκίες αυτές υποτίθεται ότι υπερτερούσαν, σε σχετική στάθμιση, των προφανών μειονεκτημάτων της διασποράς των σχολών των σχετικών με την οργάνωση, οικονομίες κλίμακας, ειδικό βάρος, και τελικά την ίδια την λειτουργία των πανεπιστημίων. Ήταν όμως τελικά έτσι; Η επαρκής χρονικά εμπειρία των σχολών αυτών έδειξε ότι στην παραπάνω στάθμιση, τα μεν αναμενόμενα μειονεκτήματα στη λειτουργία των πανεπιστημίων του τύπου της διασποράς ή πολυκεντρικότητας αποδείχθηκαν πραγματικά, χωρίς όμως να επιτευχθεί το θεωρητικό αντιστάθμισμα: η περιφερειακή ανάπτυξη (Λαμπριανίδης, 1993). Αποδείχθηκε ότι οι σημαντικότεροι παράγοντες για την λήψη αποφάσεων υπέρ της διασποράς ήταν οι πιέσεις τοπικών παραγόντων που διέβλεπαν ότι με την λειτουργία πανεπιστημιακών τμημάτων στις πόλεις τους θα προέκυπταν άμεσα οικονομικά οφέλη στον ντόπιο πληθυσμό και πολιτικά οφέλη στους ίδιους. Έτσι, η αναμενόμενη ανάπτυξη περιορίστηκε σε περιορισμένους τομείς λιανικού εμπορίου και υπηρεσιών (ταβέρνες, μπαρ, ενοικιαζόμενα διαμερίσματα, είδη πρώτης ανάγκης). Η ενσωμάτωση των περιφερειακών πανεπιστημίων στις πόλεις, από την άλλη μεριά, αποδείχθηκε πολύ πιο πολύπλοκο ζήτημα απ' ότι αρχικά πιστευόταν (Λαμπριανίδης, 1993· Θεοδωρά, 2006). Στα συντριπτικά περισσότερα παραδείγματα, η αλληλεπίδραση πανεπιστημίου-πόλης σε

επίπεδο λειτουργίας συστημάτων ήταν ελάχιστη, με έντονα χαρακτηριστικά περιχαράκωσης –από την πλευρά του ασθενέστερου σε επιρροή– και αδιαφορίας/αγνόησης –από την πλευρά του ισχυρότερου.

Για την τελευταία αυτή κατηγορία πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων και την οργάνωσή τους σε ενιαία οικοπεδική έκταση μετά από περιπλάνηση και διάχυση εντός του πολεοδομικού ιστού των αντιστοιχών πόλεων, εκπονήθηκαν μια σειρά ρυθμιστικών σχεδίων. Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι η χρήση του όρου "ρυθμιστικό σχέδιο πανεπιστημιούπολης", χρησιμοποιείται καταχρηστικά γιατί στην ουσία πρόκειται για το σχέδιο γενικής διάταξης του πανεπιστημιακού χώρου (master plan). Δικαιολογείται όμως από την επικρατούσα πρόσληψη του χώρου των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων ως "αυτόνομης πόλης", για την οποία εκπονείται ιδιαίτερο "ρυθμιστικό σχέδιο".

Τα χαρακτηριστικότερα ρυθμιστικά σχέδια των δύο τελευταίων δεκαετιών αφορούν το Πολυτεχνείο Κρήτης και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (στο οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια). Το ρυθμιστικό σχέδιο του Πολυτεχνείου Κρήτης εκπονήθηκε σε διάφορες φάσεις στο διάστημα από το 1989 ως το 1996 και αφορούσε τόσο το τμήμα του Πολυτεχνείου στον αστικό ιστό της πόλης των Χανίων, όσο και την πανεπιστημιούπολη του Ακρωτηρίου. Το ρυθμιστικό σχέδιο του Ακρωτηρίου προέβλεπε τη λειτουργία νησίδων ώστε να μη δημιουργούνται προβλήματα από τη σταδιακή κατασκευή (Γιακουμακάτος, 2002: 70). Όπως προαναφέρθηκε, το μοντέλο των νησίδων επιτρέπει τη λειτουργική και μορφολογική αποσύνδεση των επί μέρους Σχολών και την ενδεχόμενη εφαρμογή διαφορετικών κατά τμήμα ή Σχολή αρχιτεκτονικών αντιλήψεων. Επιτρέπει επίσης την καλύτερη αξιοποίηση του συνολικού οικοπεδικού χώρου δημιουργώντας τοπικές συμπυκνώσεις και ατμόσφαιρα αστικού χώρου. Αναφορά, τέλος, θα πρέπει να γίνει στο νέο ρυθμιστικό σχέδιο του ΑΠΘ, που εκπονείται κατά το διάστημα 1989-1993 από τον Τάσο Κωτσιόπουλο. Με δεδομένο το σχεδιασμό της πανεπιστημιούπολης ως αυτόνομου campus, ακολουθήθηκε μια μέθοδος διορθωτικών συμπληρώσεων και επιλέχτηκε η ανασύνταξη του κεντρικού διαμήκους άξονα. Ο πανεπιστημιακός εγκάρσιος πεζόδρομος πλαισιώθηκε από πετυχημένες επεμβάσεις, όπως η υπόγεια επέκταση της Φιλοσοφικής και της Κεντρικής Βιβλιοθήκης και έγιναν διορθωτικές κινήσεις σε διάφορα σημεία κυρίως της περιμέτρου με στόχο τη δημιουργία αστικών ορίων της πανεπιστημιούπολης (Γιακουμακάτος, 2002: 70).

Συνοψίζοντας παρατηρούμε ότι στην περίπτωση των ελληνικών πανεπιστημίων η εμπειρία αρχιτεκτονικών και πολεοδομικών προσεγγίσεων δεν διακρίνεται για την προτίμηση σ' ένα συγκεκριμένο μοντέλο παρά το ότι πολλές από αυτές προέρχονται από τις ίδιες πηγές αρχιτεκτονικού/πολεοδομικού σχεδιασμού³. Είναι φανερό ότι οι επιλογές σε

3 Ο Γιακουμακάτος (2012) θεωρεί τον Κωτσιόπουλο έναν από τους βασικότερους παράγοντες διαμόρφωσης του τομέα του σχεδιασμού ελληνικών πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων και κτιρίων, έχοντας εκπονήσει ρυθμιστικά σχέδια για τα πανεπιστήμια Ιωαννίνων και Θεσσαλίας, για το Πολυτεχνείο Κρήτης, για το Δημοκρίτειο

κάθε αστικό κέντρο κατευθύνονται από τις συγκεκριμένες συνθήκες της διαθέσιμης γης ή του κτιριακού αποθέματος. Ειδικότερα στο χωρικό μοντέλο του πανεπιστημίου–δικτύου των τελευταίων δεκαετιών αποτυπώνονται οι εγγενείς δυσκολίες και παλινδρομήσεις μιας μικρής χώρας. Το ζήτημα άλλωστε της υπεροχής του αυτόνομου πανεπιστημιακού πόλου (campus) σε σχέση μ' έναν οργανισμό που διαχέεται στην πόλη, ή το αντίστροφο, δεν έχουν βρει μια τελική θεωρητική υποστήριξη, και οι επιλογές τόσο διεθνώς όσο και στη χώρα μας είναι αποτέλεσμα κάθε φορά του πνεύματος της εποχής ή πολύ πιο πρακτικά των συγκεκριμένων δυνατοτήτων. Πάντως από την *cite culturelle* του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, στην λογική των "νησίδων" του ρυθμιστικού σχεδίου του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου στην Ξάνθη και από την πολυκεντρική οργάνωση της πανεπιστημιούπολης του Βόλου, στο "διάσπαρτο" στο αρχιπέλαγος Πανεπιστήμιο του Αιγαίου διανύθηκε ήδη μακρύς δρόμος.

5. ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΙ ΚΑΒΑΛΑΣ

Οι πανεπιστημιούπολεις στο Βόλο και την Καβάλα που αναπτύσσουμε στη συνέχεια, δείχνουν ξεκάθαρα τη μεταφορά στην πράξη των δύο βασικών θεωρητικών επιλογών: αναλύεται το διάχυτο στον αστικό ιστό πανεπιστήμιο Θεσσαλίας στο Βόλο, σε αντιδιαστολή με το απομονωμένο, αυτόνομο campus του ΤΕΙ Καβάλας. Το μεν πρώτο αποτελεί έναν αστικό οργανισμό που συνεχώς μεταβάλλεται και αναμορφώνεται, το δε δεύτερο είναι ένα προϊόν της λογικής του zoning και της εσωστρέφειας.

5.1. Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας αποτελεί ένα σύμπλεγμα ακαδημαϊκών τμημάτων στις πρωτεύουσες τεσσάρων θεσσαλικών νομών: το Βόλο, τη Λάρισα, τα Τρίκαλα και την Καρδίτσα. Στην Καρδίτσα λειτουργεί τμήμα Κτηνιατρικής, στο συγκρότημα της πρώην σχολής νηπιαγωγών (επιφάνεια περίπου 5,5 στρ.), που παραχώρησε το ΥΠΕΠΘ, ενώ σε χώρο 20 στρ., που παραχώρησε ο Δήμος Καρδίτσας λειτουργούν τα εργαστήρια και η κοινότητα Καρποχωρίου παραχώρησε στο Πανεπιστήμιο 520 στρ. αγροτικής έκτασης για τη δημιουργία αγροκτήματος. Στα Τρίκαλα λειτουργεί το τμήμα Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού σε έκταση που παραχωρήθηκε από το Δήμο Τρικκαίων στη συνοικία Καρυές. Στη Λάρισα το τμήμα Ιατρικής στεγάζεται στην πρώην κλινική Κατσιγρα, κτίριο που αγοράστηκε από το πανεπιστήμιο το 1987, ενώ στο κτίριο της πρώην παιδαγωγικής ακαδημίας Λάρισας και σε μισθωμένα κτίρια σε διάφορα σημεία της πόλης λειτουργεί το τμήμα Βιοτεχνολογίας. Στη θέση Μεσοούρλο δίπλα στο Περιφερειακό Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο σε έκταση 90

Πανεπιστήμιο Θράκης και το νέο ρυθμιστικό σχέδιο για το ΑΠΘ.

στρ. που παραχώρησε ο Δήμος Λάρισας, κτίστηκε πρόσφατα νέο συγκρότημα της Σχολής των Επιστημών Υγείας.

Ισχυρότερος όμως πόλος του πανεπιστημίου παραμένουν οι εγκαταστάσεις του στο Βόλο, που ακολούθησαν ένα συγκροτημένο σχέδιο διάχυτης αστικής χωροθέτησης. Το ρυθμιστικό σχέδιο του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο Βόλο εκπονήθηκε αρχικά το 1986 και τροποποιήθηκε το 1992 σε συνεργασία με το ΑΠΘ, το δήμο Βόλου και το ΤΕΕ Μαγνησίας. Προωθήθηκε ένα πολυκεντρικό σχήμα οργάνωσης με κύριο χαρακτηριστικό έναν πυρήνα πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων στον κεντρικό ιστό της πόλης και τις υπόλοιπες στην περίμετρό της. Η οργανική διαπλοκή των πανεπιστημιακών με τις αστικές λειτουργίες γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχουν περιοχές όπου κυριαρχούν οι πανεπιστημιακές λειτουργίες και άλλες όπου υπολείπονται.

Το μοντέλο της διάχυτης αστικής χωροθέτησης που επιλέχθηκε στην περίπτωση του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο Βόλο συνήθως συνδυάζεται με την επανάχρηση ιστορικών κτιρίων ή περιοχών που έχουν χάσει την αρχική λειτουργία τους. Με τον τρόπο αυτό αφενός η νέα εγκατάσταση αποκτά εκ μεταφοράς ιστορία και παρελθόν και αφετέρου μετατρέπεται σ' ένα μηχανισμό ανάπλασης της περιβάλλουσας περιοχής. Η επανάχρηση του διατηρητέου κτιρίου της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτου στην παραλία του Βόλου (πρυτανεία, διοικητικές υπηρεσίες, και ορισμένα πανεπιστημιακά τμήματα της Σχολής Επιστημών του Ανθρώπου –βλ. Εικόνα 1) και του χώρου όπου εγκαταστάθηκε η Βιβλιοθήκη (Εικόνα 2), λειτούργησαν ακριβώς μ' αυτόν τον τρόπο. Η Πολυτεχνική Σχολή του πανεπιστημίου στεγάστηκε με την ίδια λογική στην περιοχή Πεδίου του Άρεως, σε έκταση 66 στρ., στις εγκαταστάσεις μιας πρώην μεταλλουργικής βιομηχανίας και σε χερσαία έκταση που παραχωρήθηκε από το Διμενικό Ταμείο Βόλου. Σε μισθωμένα κτίρια στο κέντρο του Βόλου στεγάζονται εργαστήρια και γραφεία του Τμήματος Μηχανικών Η/Υ, του Οικονομικού Τμήματος και της Σχολής Επιστημών του Ανθρώπου. Τέλος, σε εγκαταστάσεις του Πανεπιστημίου, στο Φυτόκο, βόρεια της πόλης του Βόλου και σε επαφή με τον αστικό ιστό λειτουργεί η Γεωπονική Σχολή. Η ιδιαίτερη ευαισθησία του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς του κάθε τόπου διά της επανάχρησης παλαιών και ιστορικών κελυφών φαίνεται από το ότι του ανήκουν πολλά παραδοσιακά κτίρια στην πόλη του Βόλου, όπως το παλιό καπνεργοστάσιο Ματσάγγου, το νεοκλασικό αρχοντικό της οικογένειας Τσικρίκη, το Μουσείο Κίτσου Μακρή, η πρώην κλινική Δητώ (στεγάζει τη φοιτητική εστία και τη φοιτητική Λέσχη) κ.ά. Αυτή η πολιτική προσκτήσεων και διασποράς στον ευρύτερο αστικό ιστό, όπως και η προσπάθεια ανέγερσης εντυπωσιακών κτιρίων (όπως το κτίριο Δελμούζου) ή ανακαινίσεων (όπως το κτίριο της Βιβλιοθήκης –βλ. Εικόνα 2) αποτελεί μια συνειδητή επιλογή της διοίκησης του πανεπιστημίου και σ' αυτό, δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί η συμβολή του επιστημονικού δυναμικού των τμημάτων

Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, και Αρχιτεκτονικής. Πρόκειται για μια αντίληψη που θεωρεί την ανάπτυξη ενός πανεπιστημίου ως μια ευκαιρία για αστική ανάπτυξη (Mundt, 1998). Η επιλογή αυτή, βέβαια, δεν υπήρξε αποκλειστική, καθώς το κτίριο Χωροταξίας στο Πεδίο του Άρεως είναι νέα κατασκευή, ενώ νέες κατασκευές σχεδιάζονται στον ίδιο χώρο για να καλύψουν παρούσες ανεπάρκειες των υπόλοιπων τμημάτων της Πολυτεχνικής Σχολής. Στο σύνολο των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων στο Βόλο εμφανείς είναι οι αδυναμίες όπως ο χαμηλός βαθμός επικοινωνίας και συλλειτουργίας των διαφόρων σχολών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, τόσο μεταξύ αυτών που βρίσκονται στον Βόλο, όσο –και πολύ περισσότερο– μεταξύ αυτών που βρίσκονται σε διαφορετικές πόλεις. Οι υπάρχουσες σχολές δεν συνδέονται μεταξύ τους ούτε με κάποιο ειδικό δίκτυο συγκοινωνίας (π.χ. μικρά λεωφορεία για εξυπηρέτηση των φοιτητών, ποδηλατόδρομοι, δίκτυο πεζοδρόμων κ.λπ.), αλλά ούτε και με το υπάρχον δίκτυο αστικής συγκοινωνίας Βόλου και Νέας Ιωνίας. Ειδικότερα, το κτίριο Παπαστράτου, παρά τον ειδικό ρόλο του ως έδρα της Πρυτανείας και των διοικητικών υπηρεσιών, παρουσιάζει δυσκολίες επισκεψιμότητας, που επικεντρώνονται κυρίως στην παντελή έλλειψη δυνατοτήτων στάθμευσης ΙΧ των επισκεπτών αλλά και των εργαζομένων, στην πρόσβασή του μόνο από την οδό Ιάσωνος που αποτελεί κεντρική οδό με ιδιαίτερα έντονη κυκλοφοριακή συμφόρηση κατά το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας, και την έλλειψη δικτύου εναλλακτικών μεταφορών (πεζοδρόμοι, ποδηλατόδρομοι). Αντίθετα, ιδιαίτερα ευνοημένες στον τομέα συγκοινωνιών και προσβασιμότητας είναι οι Πολυτεχνικές Σχολές (χωροθετημένες στο Πεδίο Άρεως, στη δυτική είσοδο της πόλης, με γειτνίαση με τους τερματικούς σταθμούς αστικών και υπεραστικών συγκοινωνιών και καλή προσβασιμότητα από τον σταθμό του τραίνου) και η Γεωπονική Σχολή (με προσβασιμότητα από τον περιφερειακό άξονα Βόλου και καλές συνδέσεις με το εσωτερικό οδικό δίκτυο της πόλης). Ωστόσο, η διαμόρφωση του κοινόχρηστου/εξωτερικού χώρου των παραπάνω σχολών είναι υποτυπώδης, είτε λόγω έλλειψης σχεδιασμού στην κλίμακα διαμόρφωσης τοπίου, είτε λόγω αδυναμίας εφαρμογής του υπάρχοντος σχεδιασμού για τους χώρους αυτούς. Θα πρέπει να τονιστούν ακόμη και οι σημαντικές αδυναμίες –λειτουργικές κυρίως– που υπάρχουν στην λειτουργία των μεμονωμένων κτιρίων, όπως οι ελλείψεις επιλογών για εξοικονόμηση ενέργειας αλλά και προσβασιμότητας από άτομα με ειδικές ανάγκες.

Γενικότερα, το Πανεπιστήμιο και η λειτουργία του σαν ξεχωριστή ενότητα, αλλά και σαν στοιχείο των αστικών λειτουργιών του Βόλου, δεν έχει αντιμετωπιστεί επαρκώς από τον υφιστάμενο πολεοδομικό σχεδιασμό. Βελτιώσεις αναμένονται από το υπό εκπόνηση νέο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Βόλου.

Εικόνα 1. Το κτίριο Παπασοράτου και Δελμούζου (Βόλος)

Εικόνα 2. Το κτίριο της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου (Βόλος)

Το μοντέλο της διάχυτης αστικής χωροθέτησης της πανεπιστημιούπολης του Βόλου έχει εκτιμηθεί θετικά από την ελληνική επιστημονική κοινότητα, θεωρήθηκε συμβατό με την ελληνική κουλτούρα και τις συνθήκες ζωής και αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση και για άλλες περιπτώσεις (Πολύζος, 2006). Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί, ότι συγκριτικά με παραδείγματα παρόμοιων τύπων χωροθέτησης πανεπιστημίων σε αστικό περιβάλλον σε άλλες χώρες, η αλληλεπίδραση και συλλειτουργία πανεπιστημίου–πόλης είναι μειωμένη, τόσο σε γενικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο μεμονωμένων σχολών ή συγκροτημάτων σχολών με το άμεσα γειτονικό αστικό τους περιβάλλον (πέριξ αυτών γειτονιές). Μια πιο συγκεκριμένη αποτίμηση της αλληλεπίδρασης πανεπιστημίου και πόλης στην συγκεκριμένη περίπτωση ΠΘ και Βόλου, θα πρέπει να σημειώσει αρχικά την επιρροή των πολιτικών του πανεπιστημίου σε σχέση με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και την επανάχρηση παλαιών και ιστορικών κελυφών στις σχετικές πολιτικές και εφαρμογές των φορέων της πόλης, με έμμεσες και άμεσες θετικές επιδράσεις στους παρακείμενους δημόσιους χώρους. Θετική υπήρξε ακόμη η συμβολή του πανεπιστημίου στον χωρικό σχεδιασμό του αστικού συγκροτήματος, σε ερευνητικές παρεμβάσεις διαμόρφωσης δημόσιων χώρων (πλατειών, λιμανιού) και ανάπλασης περιοχών, παρά το ότι το πιο σημαντικό σημείο της συμβολής αυτής παρέμεινε στον τομέα θεωρητικών επεξεργασιών με εμφανή υστέρηση στον τομέα των εφαρμογών. Αντίθετα, το πανεπιστήμιο απέτυχε να επιδράσει στις μεθόδους δόμησης κτιρίων στην πόλη προς την κατεύθυνση υιοθέτησης συνιστωσών ευνοϊκών προς το περιβάλλον (εξοικονόμηση ενέργειας, βιοκλιματική αρχιτεκτονική) όπως και κοινωνικών συνιστωσών (προσβασιμότητα, ευνοϊκές συνθήκες χρήσης από άτομα με ειδικές ανάγκες κ.λπ.), εφόσον απέτυχε να παρέχει θετικά παραδείγματα για

τις συνιστώσες αυτές από τις δικές του εγκαταστάσεις. Τέλος, στον τομέα κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών, πολιτιστικών κ.ά. αλληλεπιδράσεων πανεπιστημίου και πόλης, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι η αλληλεπίδραση αυτή υπήρχε και υπάρχει, αλλά η πόλη είναι κυρίως αυτή που επιβάλλει τον τόπο, τον χρόνο και το είδος της, καθώς είναι πολύ πιο εμφανής στα συγκροτήματα που βρίσκονται στο κέντρο της πόλης (στον κυρίως χώρο κατανάλωσης και πολιτιστικής αναπαραγωγής), ενώ στην περίπτωση π.χ. της Πολυτεχνικής Σχολής, η επίδραση στον γύρω χώρο είναι μηδαμινή, παρόλο που ο χώρος αυτός είναι ιδιαίτερα υποβαθμισμένος και η σημασία παρεμβάσεων του πανεπιστημίου σε αυτόν θα ήταν σημαντική κι ενδιαφέρουσα.

Παράλληλα με τις πανεπιστημιούπολεις των ΑΕΙ, αναπτύσσονται τις τελευταίες τρεις δεκαετίες και τα campus των νεοϊδρυθέντων ΤΕΙ της χώρας. Αναφορικά με την χωροθέτησή τους σε σχέση με τις πόλεις-έδρες τους, το ΤΕΙ Θεσσαλονίκης στη Σίνδο χωροθετήθηκε σε μεγάλη απόσταση από τη πόλη της Θεσσαλονίκης (έχει συγκεντρώσει αρνητικές κριτικές), ενώ στην Καβάλα, στην Κοζάνη και στις Σέρρες, τα ΤΕΙ αναπτύχθηκαν σαν αυτοτελή συγκροτήματα στις παρυφές των αντίστοιχων πόλεων. Από αυτά, τα δύο πρώτα αναπτύχθηκαν σε μορφή πλέγματος, ενώ το ΤΕΙ Σερρών σε γραμμική μορφή. Πέραν αυτών, το ΤΕΙ Ιονίων Νήσων έχει εξακτινωθεί στο Ζάκυνθο, Λευκάδα και Κεφαλονιά. Επίσης, αδικαιολόγητες τάσεις εξακτίωσης εμφανίζουν τελευταία το ΤΕΙ Καβάλας –στην Ορεστιάδα και Πετρούσα (Δήμος Προσοτσάνης)–, το ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας –με έδρα την Κοζάνη, στην Πτολεμαΐδα και στα Γρεβενά–, το ΤΕΙ Κρήτης –στον Άγιο Νικόλαο–, το ΤΕΙ Πάτρας –στην Αμαλιάδα–, το ΤΕΙ Λάρισας –στην Καρδίτσα και Τρίκαλα– κ.ά.

5.2. Το ΤΕΙ Καβάλας

Το ΤΕΙ Καβάλας ιδρύθηκε αρχικά ως ένα ενιαίο συγκρότημα, εγκατεστημένο σε ένα ενιαίο campus, στην πόλη της Καβάλας. Αργότερα όμως, εκμεταλλευόμενο τις τάσεις πολλαπλασιασμού των τμημάτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και εξάπλωσής τους σε διαφορετικές πόλεις, δημιούργησε Σχολή Τεχνολογίας Γεωπονίας με τμήματα Δασοπονίας & Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος, και Αρχιτεκτονικής Τοπίου στην Δράμα, Τμήμα Οινολογίας στην Προσοτσάνη Δράμας, και Τμήμα Νοσηλευτικής στο Διδυμότειχο.

Επιλέξαμε να αναφερθούμε εκτενέστερα στο campus του ΤΕΙ Καβάλας στην Καβάλα, γιατί αποτελεί μία ευανάγνωστη περίπτωση πολιτικής χωροθέτησης ενός ελληνικού campus της δεκαετίας του '80. Στο campus αυτό λειτουργούν η Σχολή Τεχνολογικών Εφαρμογών με τμήματα Ηλεκτρολογίας, Μηχανολογίας, Τεχνολογίας Πετρελαίου & Φυσικού Αερίου, Βιομηχανικής Πληροφορικής και Γενικό Τμήμα Θετικών Επιστημών, και η Σχολή Διοίκησης & Οικονομίας με τμήματα Λογιστικής, Διοίκησης Επιχειρήσεων, και Διαχείρισης Πληροφοριών. Το campus αναπτύσσεται στην κορυφή ενός εξάρματος, με

υψόμετρο και θέα προς την θάλασσα, στα όρια της πόλης σε έκταση 132 στρ., με κάλυψη περίπου 36.000 τ.μ., από τα οποία 6.000 τ.μ. σε αίθουσες διδασκαλίας και 11.500 τ.μ. σε εργαστήρια (Εικόνα 3).

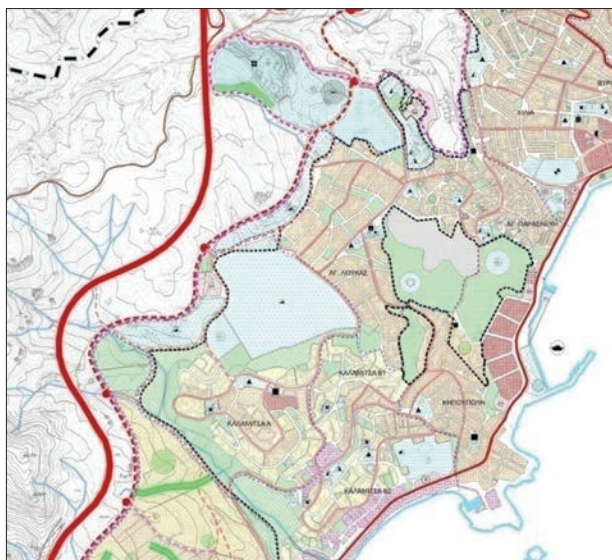
Εικόνα 3. Αεροφωτογραφία του ΤΕΙ Καβάλας

Η δυσκολία πρόσβασης (σχεδόν αθέατο από το δρόμο) σε συνδυασμό με την αυστηρή οριοθέτησή του με ψηλό τοίχο αντιστήριξης –που οπτικά λειτουργεί σαν αμυντικό τείχος– λειτούργησε εκ των πραγμάτων προβληματικά, ιδιαίτερα γιατί στέρησε από την ακαδημαϊκή κοινότητα τη συνέχεια και την πολυπλοκότητα της αστικής ζωής. Η πρόσβαση γίνεται με αστική συγκοινωνία και ΙΧ και είναι αποκομμένο από την περιβάλλουσα οικιστική ενότητα. Η εξυπηρέτηση από το δίκτυο αστικής συγκοινωνίας δεν είναι επαρκής (μικρή συχνότητα δρομολογίων), ενώ δεν υπάρχουν δίκτυα εναλλακτικών μετακινήσεων (ποδηλατόδρομοι, πεζόδρομοι). Η προσβασιμότητα του ΤΕΙ Καβάλας αναμένεται να αυξηθεί με την κατασκευή και λειτουργία της περιμετρικής οδού της πόλης, και ιδιαίτερα του δυτικού της τμήματος όπου προβλέπεται και δημιουργία δευτέρου κόμβου πρόσβασης, ενώ στο υπό εκπόνηση Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της Καβάλας (2010), το ζήτημα της έλλειψης χώρου προβλέπεται να λυθεί με επέκταση του campus του ΤΕΙ Καβάλας στην περιοχή αυτή (Σχήμα 2). Η σύνδεση, πάντως, του ΤΕΙ με την υπόλοιπη πόλη και ιδιαίτερα με το κέντρο της, παρουσιάζεται σήμερα δύσκολη και δεν αναμένεται να βελτιωθεί σημαντικά στο προσεχές, τουλάχιστον, μέλλον. Ο βαθμός απομόνωσης του ΤΕΙ από την υπόλοιπη πόλη, περαιτέρω επιτείνεται και από το γεγονός λειτουργίας μέσα στις εγκαταστάσεις του και τριών κτιρίων διαμονής σπουδαστών/φοιτητικές εστίες (για 450 σπουδαστές, από το σύνολο των 10.000 εγγεγραμμένων). Έτσι, λόγω και των δυσκολιών

σύνδεσης του ΤΕΙ με την πόλη, η επισκεψιμότητα σπουδαστών στην υπόλοιπη Καβάλα περιορίζεται περισσότερο, ενώ εντείνονται οι τάσεις "αυτοτροφοδότησης" και "εσωτερικής κατανάλωσης" του ΤΕΙ σε πιθανές δράσεις πολιτιστικού ή κοινωνικού περιεχομένου. Η μελέτη γενικής διάταξης (master plan) του συγκροτήματος εκπονήθηκε από τη Διεύθυνση Εφαρμογής Εκπαιδευτικών Σχεδίων (ΔΙΕΦΕΣ) και η αρχιτεκτονική έκφραση της πλειονότητας των κτιρίων είναι ομοιογενής. Το εσωτερικό δίκτυο κυκλοφορίας περιλαμβάνει μια σειρά από στεγασμένους και ανοικτούς διαδρόμους που γεφυρώνουν τις έντονες υψομετρικές διαφορές του εδάφους και υπάρχουν χώροι στάθμευσης στο χαμηλότερο και ψηλότερο σημείο.

Σχήμα 2. Απόσπασμα από το ΓΠΣ Καβάλας, όπου φαίνεται η τράπεζα γης για την επέκταση του ΤΕΙ

Πηγή: Λαλένης, Βαφειάδου (2010).

Στο εσωτερικό του campus η ποιότητα κοινόχρηστων χώρων είναι χαμηλή, ενώ οι παρεμβάσεις στο τοπίο και στον υπαίθρο χώρο είναι πολύ περιορισμένες. Περιορισμένες είναι επίσης και οι παρεμβάσεις αναβάθμισης της ποιότητας των κατασκευών, και εναρμόνισής τους με αρχές αειφορίας και φιλικότητας προς χρήστες με ειδικές ανάγκες. Από έρευνα που διεξήχθη στα πλαίσια του ιδρύματος σχετικά με τις αντιλήψεις και προσδοκίες των σπουδαστών του ΤΕΙ Καβάλας, διαφαίνεται η δυσκολία εξοικείωσης με το campus (λόγω δυσκολίας πρόσβασης) και ο χαμηλός βαθμός εμπλοκής αστικών δραστηριοτήτων στον αυστηρά οριοθετημένο χώρο του. Η αίσθηση ενός κλειστού "οριοθετημένου" και

ελέγξιμο οργανισμού είναι παρούσα στο campus του ΤΕΙ Καβάλας, δημιουργώντας ένα στεγανό υπόκεντρο εξουσίας, που συνδιαλέγεται με τις αρχές της πόλης και της τοπικής κοινωνίας από μια απόσταση (τόσο φυσικά, όσο και ιδεατά) ασφαλείας. Αυτό έγινε ιδιαίτερα αισθητό κατά την πρόσφατη διαδικασία διαβούλευσης για την εκπόνηση της αναθεώρησης του νέου Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου Καβάλας, όπου ούτε το ΤΕΙ διά των παραγόντων του (διοίκηση, φοιτητικός σύλλογος κ.λπ.) έκανε αισθητή την παρουσία του, αλλά ούτε και οι υπόλοιποι φορείς και ομάδες κοινού της πόλης έδειξαν να εκτιμούν την δυνατότητα προσφοράς του ΤΕΙ στην πόλη ή να επιθυμούν να αναπτύξουν σε μεγαλύτερο βαθμό τις σχέσεις ΤΕΙ-πόλης της Καβάλας. Χαρακτηριστικό του ιδιαίτερα χαμηλού βαθμού συνεργασίας ΤΕΙ-πόλης, είναι και ο πολύ μικρός αριθμός ερευνητικών/αναπτυξιακών προγραμμάτων όπου οι δύο φορείς συμμετέχουν από κοινού. Ρόλο στο παραπάνω έχουν παίξει, τόσο η τάση περιχαράκωσης και "αμυντικού" τύπου απομόνωσης του ΤΕΙ από τις υπόλοιπες δραστηριότητες της πόλης, όσο και η αίσθηση της τοπικής κοινωνίας ότι "το ΤΕΙ δεν προσφέρει τίποτα" όχι τόσο βέβαια στο επίπεδο δυναμικής περιφερειακής ανάπτυξης, όσο στην στρεβλή εκδοχή της που μετρά την προσφορά αυτή σε ενοίκια διαμερισμάτων και σε επισκέψεις σπουδαστών σε ταβέρνες, μπαρ και εστιατόρια. Και στο σύνολο των παραπάνω, η αυτάρκεια και ο διαχωρισμός από την πόλη που επιβλήθηκαν στο ΤΕΙ από την χωροθέτηση και τον σχεδιασμό του, έπαιξαν σημαντικό ρόλο.

Πρόσφατο δείγμα της έλλειψης αλληλεπίδρασης ΤΕΙ και πόλης της Καβάλας απετέλεσαν οι πρόσφατες (Ιούλιος 2012) εκλογές για διοικητικά όργανα του ΤΕΙ, όπου σε καμία από τις εκλόγιμες θέσεις (κυρίως των εξωτερικών μελών του Διοικητικού Συμβουλίου του ιδρύματος) δεν εκλέχθηκε κάποιος από την κοινωνία της πόλης, ενώ τα αποτελέσματα των εκλογών εμφανίστηκαν στον τοπικό τύπο σαν ειδηση "των μέσα σελίδων", με καθυστέρηση αρκετών ημερών και με αρνητικά σχόλια για τον "απομονωτισμό" του ΤΕΙ

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου αποτέλεσε η διερεύνηση της χωροθέτησης και συγκρότησης των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων τόσο διεθνώς, όσο και στη χώρα μας. Όσον αφορά τη χωροθέτηση, οι πολιτικές επιλογές μιας εκάστοτε ισχυρής κοινωνικής ομάδας, σε εθνικό ή/και τοπικό επίπεδο φαίνεται να προσδιόρισαν τις κατά καιρούς επιλογές. Η ποικιλία και η πολυπλοκότητα των επιλογών αυτών αντικατοπτρίζει τις ιστορικές ιδιομορφίες κάθε τόπου-φορέα και τα πολλαπλά επίπεδα άσκησης πολιτικής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα: η χωροθέτηση του ΑΠΘ πάνω στο Εβραϊκό νεκροταφείο στην Θεσσαλονίκη, η χωροθέτηση του Πανεπιστημίου Louvain-la-Neuve στην μητροπολιτική περιοχή των Βρυξελλών και οι χωροθετήσεις των διάσπαρτων σε πολλές μικρές πόλεις νέων πανεπιστημίων στην Ελλάδα.

Όσον αφορά την συγκρότηση των campus παρατηρήθηκε μια αντιστοιχία και αλληλεπίδραση του πολεοδομικού και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού τους με τις εκάστοτε κυρίαρχες πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές αρχές σχεδιασμού του αστικού χώρου. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα για παράδειγμα, όταν οι αξονικές και διαγώνιες χαράξεις στον αστικό ιστό και τα κτίρια σε στυλ Beaux Arts κυριαρχούν στο περιβάλλον των μεγαλουπόλεων της Ευρώπης και της Αμερικής, αυτά αντανakλώνται και στο πολεοδομικό και κτιριακό σχεδιασμό του campus του Πανεπιστημίου του Berkeley. Και τανάπαλιν, όταν εξέχοντες αρχιτέκτονες αναλαμβάνουν να σχεδιάσουν πανεπιστημιακά κτίρια πειραματιζόμενοι με τις διάφορες ιστορικές αναβιώσεις (νέο-γοτθικό στυλ, νέο-αναγεννησιακό κ.λπ.), αυτά επηρέασαν με το παράδειγμά τους την αρχιτεκτονική μορφή αστικών κτιρίων (όπως δημαρχεία, καθεδρικούς ναούς, σιδηροδρομικούς σταθμούς κ.λπ.). Σε μια επόμενη ιστορική φάση, η πολεοδομία του "μοντέρνου" κινήματος με τα superblocks, την ελεύθερη τοποθέτηση των κτιρίων σε μεγάλες εκτάσεις ελεύθερων χώρων βρήκε την έκφρασή της σε πολυάριθμα πανεπιστημιακά campus, όπως η Cite Universitaire de Paris ή το campus του Aarhus, ενώ την ίδια περίοδο η αρχιτεκτονική έκφραση του international style κυριαρχεί, τόσο στο αστικό περιβάλλον, όσο και στα πανεπιστημιακά κτίρια της εποχής. Όταν αντίστοιχα στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα κατά τον σχεδιασμό πανεπιστημιακών campuses άρχισαν να εξετάζονται ζητήματα ένταξης και γενικότερης σχέσης του πανεπιστημίου με την πόλη, για παράδειγμα με τη μορφή της (επανά)χρησης της υπάρχουσας κτιριακής υποδομής στη βάση ενός οργανικού σχεδιασμού, στην πολεοδομία κυριαρχούσε η αντίληψη της ανάγκης προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς κάθε τόπου. Το παράδειγμα του πανεπιστημίου στο Urbino που δημιουργήθηκε ταυτόχρονα με την αναβίωση της ομώνυμης μεσαιωνικής πόλης, μέσω σταδιακής αποκατάστασης και επανά(χρησης) των υπαρχόντων κτιρίων, ενισχύει το επιχείρημα. Η ισχυρή επιρροή του πολεοδομικού σχεδιασμού προς την κατεύθυνση της συλλειτουργίας πανεπιστημίου και πόλης έγινε ακόμη πιο φανερή με την ταυτόχρονη δημιουργία ενός νέου πανεπιστημίου και μίας νέας πόλης, με πλήρη αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση, όπως στην περίπτωση της Louvain-la-Neuve.

Στην Ελλάδα, μετά τις χωροθετήσεις εγκαταστάσεων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην περιφέρεια, από την δεκαετία του '70 και μετά, η σχέση πανεπιστημίου-πόλης ή ακόμη πανεπιστημίου-περιφερειακής/τοπικής ανάπτυξης έχει γίνει αντικείμενο έρευνας (Θεοδωρά, 2006). Η πρόσφατη οικονομική κρίση ανέδειξε αδυναμίες βιωσιμότητας του μοντέλου Πανεπιστημίου-δικτύου, όπως αυτό εφαρμόστηκε σε πολλές περιπτώσεις. Τα περισσότερα περιφερειακά πανεπιστήμια και ΤΕΙ, πέρα από ορισμένες άμεσες οικονομικές επιπτώσεις στις τοπικές αγορές, δεν μπόρεσαν να αποτελέσουν "καταλύτες" για την περιφερειακή ανάπτυξη των περιοχών τους. Σε περιπτώσεις που υπήρξε συγκριτικά αξιοσημείωτη αλληλεπίδραση των ιδρυμάτων αυτών με το ευρύτερο περιβάλλον τους,

φαίνεται ότι ο σχεδιασμός του χώρου των ιδρυμάτων, με την ευρύτερη έννοιά του, απετέλεσε σημαντικό παράγοντα. Ως άλλοι τέτοιοι αναδείχθηκαν το είδος των επιστημονικών ειδικεύσεων που προσφέρονται, η χωροθέτηση, η προσβασιμότητα των εγκαταστάσεων και η πολιτική "ανοίγματος" του ιδρύματος προς την τοπική κοινωνία, η συνεργασία για την τοπική παραγωγή και έρευνα, η κοινές κοινωνικές και πολιτιστικές δράσεις, και τέλος, η θέση της πόλης στην αστική ιεραρχία, όπου φαίνεται ότι στις σημαντικές περιφερειακά πόλεις, οι όροι συμμετοχής των ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο ισχύον παραγωγικό και αναπτυξιακό σύστημα είναι ευνοϊκότεροι. Ο βαθμός και το είδος της αλληλεπίδρασης είναι η συνισταμένη των παραπάνω παραγόντων που συνήθως συνυπάρχουν και συλλειτουργούν.

Η επίδραση των σύγχρονων τάσεων του σχεδιασμού του χώρου με την διεπιστημονικότητα και τον πολυδιάστατο χαρακτήρα τους στον σχεδιασμό πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων, γίνεται εντονότερη στην περίοδο μετάβασης από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα, όπου η έμφαση στην προστασία και στη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος με αρχές αειφορίας, επηρεάζει και την δομή των χώρων των πανεπιστημίων. Στις νέες διαμορφώσεις, ο δημόσιος χώρος αναβαθμίζεται και αποκτά ευρύτερη χρηστικότητα που ελεγκτείται και στο γύρω ή δίπλα από το πανεπιστήμιο αστικό περιβάλλον, ενώ οι αρχές της οικολογίας διέπουν την μορφή και τις λειτουργίες των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων (βιοκλιματική αρχιτεκτονική, ανακύκλωση, χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας κ.λπ.) (Charman, 2006). Κωδικοποιώντας την μεταβολή αυτή θα λέγαμε ότι, εάν στο παρελθόν *planning, architecture* και *landscaping* ήταν τα εργαλεία που δημιούργησαν τη λαμπρή παράδοση των πανεπιστημιακών *campus*, σήμερα *landscape, architecture, place-making* και *sustainability* είναι οι έννοιες-εργαλεία, γύρω από τις οποίες πρέπει να αρθρωθούν οι επιλογές χωροθέτησης και ο σχεδιασμός, ώστε αυτή η λαμπρή παράδοση να μπορέσει να συνεχιστεί.

7. ANTI ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Σήμερα, το ιδεολόγημα ότι οι πανεπιστημιούπολεις (όρος που επιμένει ακόμη και σήμερα εκσυγχρονισμένος ως: *university complex*) αποτελούν μια οντότητα αυτοδύναμη και αυτόνομη με το δικό της τελετουργικό και ιεραρχήσεις, σαν μια άλλη αυτόνομη, ιδεατή "πόλη" δίπλα, ή στην άκρη της "πραγματικής" πόλης, δέχεται κριτική αμφισβήτηση, αλλά δεν έχει ακόμη υποχωρήσει. Καθώς όμως η γνώση παγκοσμιοποιείται, υποχρεωτικά αποχωρικοποιείται, ξεφεύγει, δηλαδή, από τις δεσμεύσεις του γεωγραφικού χώρου, βρίσκεται σε μια διαρκή κίνηση μέσα στις πληροφοριακές ροές που *"διασχίζοντας τον κόσμο συρρικνώνουν και συμπιέζουν το χώρο και το χρόνο"* (Castells, 2000).

Άραγε σήμερα που η διαδικτυοκεντρική γνώση έχει ξεπεράσει χωρικά όρια και φραγμούς ήλθε η ώρα για το νέο μοντέλο της πανεπιστημιακής "οντότητας" με εικονικά (virtual) χαρακτηριστικά να εκτοπίσει τους "κλασικούς" τύπους που περιγράφηκαν παραπάνω; Ήδη το παράδειγμα του Open University που λειτουργεί στην Μεγάλη Βρετανία από τα τέλη της δεκαετίας του '60, βρήκε μιμητές σ' όλο τον κόσμο. Στην Ελλάδα, η τάση αυτή εκφράζεται με το Ανοικτό Πανεπιστήμιο, που η αποδοχή του από το κοινό αντικατοπτρίζεται στις συνεχώς αυξανόμενες αιτήσεις παρακολούθησης των προγραμμάτων του. Βέβαια, δεν μπορεί να μην αναγνωρισθεί το γεγονός ότι η πληροφοριακή αυτή κινητικότητα σε ειδικές περιπτώσεις έχει θετικό και ευεργετικό χαρακτήρα (απομακρυσμένες περιοχές, άτομα με ειδικές ανάγκες κ.λπ.). Τα προφανή πλεονεκτήματα αναδεικνύονται ακόμα περισσότερο από τα χαρακτηριστικά της σημερινής εποχής που έχοντας βιώσει έντονη οικονομική κρίση, δίνει έμφαση στην απόδοση με ταυτόχρονη ελαχιστοποίηση των επενδυτικών δαπανών σε υποδομές. Από την άλλη, τα στοιχεία που συνιστούν την κοινωνική ταυτότητα των χωρικά προσδιορισμένων τύπων πανεπιστημίων επιδρούν άμεσα στη σφαίρα της κοινωνικής αναπαραγωγής, που βρίσκεται στο αστικό περιβάλλον τον προνομιακό τόπο ανάπτυξής της. Η δυναμική πολιτικής των χωροθετήσεών τους, η συλλογικότητα που αναπτύσσεται στους χώρους τους και η δυνατότητα όσμωσης με τον αστικό τους υποδοχέα ή γείτονα, μπορούν να διαμορφώσουν την ταυτότητα του φυσικού, κοινωνικού, παραγωγικού και αισθητικού περιβάλλοντος. Η επιτυχία της παρέμβασης αυτής, εξαρτάται –όπως παρουσιάστηκε παραπάνω– από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα κάθε σχετικού τύπου πανεπιστημίου με κύρια χαρακτηριστικά του την χωροθέτηση, το σχεδιασμό και την "κοινωνική" προσβασιμότητά του. Κι εκεί φαίνεται ότι θα κριθεί και ο ανταγωνισμός με τον διαφαινόμενο κύριο αντίπαλό του στο μέλλον, το "α-χωρικό", "εικονικό" πανεπιστήμιο.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βιτοπούλου Α., Καραδήμου-Γερόλυμπου Α. (2002) "Ο σχεδιασμός της πανεπιστημιούπολης της Θεσσαλονίκης. Η σημασία ενός μακρόπνοου σχεδιασμού", στο: *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης Δήμου Θεσσαλονίκης*, 273-290.
- Burgel G. (2010) "Πόλη και Πανεπιστήμιο: σχέση αγάπης ή συμφέροντος;", 1^ο Διεθνές Συνέδριο με Διεθνή συμμετοχή και τίτλο *Τοπικές Κοινωνίες και Τριτοβάθμια Ιδρύματα. Συνύπαρξη για Αειφορική Ανάπτυξη*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου και Δήμος Ρόδου, Ρόδος 24-25/4/2010.
- Γιακουμακάτος Α. (2002) "Η πόλη και η γνώση. Πανεπιστημιακά κτίρια και αστικός ιστός", *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 36: 58-70.

- Γιακουμακάτος Α. (2012) "Τάσος Κωτσιόπουλος, το πανόραμα του αρχιτέκτονα", Εφημερίδα *Καθημερινή*, τομέας Πολιτισμού, 09-06-2012.
- Θεοδωρά Γ. (2006) "Περιφερειακά Πανεπιστήμια και Πόλη. Διαδικασίες και Προοπτικές ενσωμάτωσης", *Τόπος*, 26-27: 135-155.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α. (2002) "Πόλεις και Ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου", στο: *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, β' τόμος, μέρος 10, Αθήνα, 59-105 (89-90).
- Κυριαζόπουλος Β. (1976) *Τα πενήντα χρόνια του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1926-1976*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.
- Λαλένης Κ., Βαφειάδου Ο., Σχεδιασμός Α.Ε. (2010) "Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Δήμου Καβάλας", μελέτη, Καβάλα.
- Λαμπριανίδης Λ. (1993) *Περιφερειακά Πανεπιστήμια στην Ελλάδα. Από το αίτημα για στρατόπεδα νεοσυλλέκτων στο αίτημα για περιφερειακά πανεπιστήμια*, Παρατηρητής.
- Πολυδωρίδης Γ., Πολυδωρίδης Ν. (1971) "Σκέψεις πάνω στην οργάνωση και δομή των σύγχρονων πανεπιστημιούπολεων", *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 5: 146-158.
- Πολύζος Γ. και συνεργάτες (2006) "Προκαταρκτική μελέτη χωροθέτησης Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Λεμεσού", μελέτη, Λεμεσός.

Ξενόγλωσση

- Bender T. (επ.) (1988) *The University and the City: From Medieval Origins to the Present*, Oxford: Oxford University Press.
- Bindels E. (2007) "New Environments for Education", στο: Hoeger και Christiaanse (επ.), *Campus and the City: Urban Design for the Knowledge Society*, GTA Verlag.
- Brawne M. (1994) *University of Virginia, The Lawn, Charlottesville. Architect: Thomas Jefferson*, London: Phaidon Press.
- Brockliss L. (2000) "Gown and Town: The University and the City in Europe, 1200-2000", *Minerva*, 38: 147-170.
- Castells M. (2000) *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*, 2η έκδοση, vol. I., Cambridge, MA/Oxford, UK: Blackwell.
- Chapman M. P. (2006) *American Places: In Search of the Twenty-First Century Campus*, Praeger Publishers
- Charlier J. (1977) "Louvain-la -Neuve, "Belgium, from campus to new town"", *GeoJournal*, 4: 47-55.
- Coulson J., Roberts P. και Taylor I. (2010) *University Planning and Architecture: The Search for Perfection*, Routledge.
- Hall P. (1997) "The University and the City", *GeoJournal*, 41(4): 301-309.

- Hoeger K. και Christiaanse K. (επ.) (2007) *Campus and the City: Urban Design for the Knowledge Society*, GTA Verlag.
- Mazower M. (2004) *Salonica city of ghosts*, New York: Vintage Books.
- Martin L, Smith H., Phillips W. (2005) "Bringing 'Town and Gown' through innovative university-community partnerships", *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, 10(2), αρ. 20.
- Mundt H. M. (1998) "The Urban University: an opportunity for renewal in Higher Education", *Innovative Higher Education*, 22(3).
- Turner P. (1984) *Campus. An American Planning Tradition*, The MIT Press. Διαθέσιμο στο: <http://www.brynmawr.edu/cities/archx/campus/>.

Κωνσταντίνος Λαλένης

· Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail: klalenis@prd.uth.gr

Αίλα Θεοδωρίδου

· Τμήμα Γεωπληροφορικής και Τοπογραφίας, ΤΕΙ Σερρών,
Τέρμα Μαγνησίας, 621 24 Σέρρες,
e-mail: mtheodteiser@hotmail.com

Το Μετρό και η πόλη της Θεσσαλονίκης: Επιπτώσεις στην Αστική και Εργασιακή Γεωγραφία

Στέλιος Γκιάλης

Επικ. Καθηγητής (εκλεγμένος), Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Βύρων Κοτζαμάνης

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Κωνσταντίνα-Δήμητρα Σαλάτα

Μηχ. Χωροταξίας και Ανάπτυξης, ΑΠΘ

Περίληψη

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων στις περιοχές εξυπηρέτησης των σταθμών του υπό-κατασκευή Μετρό Θεσσαλονίκης και η ανάλυση, με βάση και τη διεθνή εμπειρία, των πιθανών επιπτώσεων που η νέα αυτή υποδομή θα επιφέρει στην αστική και εργασιακή γεωγραφία καθώς και στις χρήσεις γης στην πόλη. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται και αναλύονται στοιχεία για τον πληθυσμό, την κοινωνικο-επαγγελματική δομή του και την κατοικία, με ελάχιστο επίπεδο ανάλυσης αυτό των Ταχυδρομικών Κωδικών. Η εργασία καταλήγει σε κάποιες αρχικές εκτιμήσεις για τις επιπτώσεις από τη λειτουργία του Μετρό στις επιμέρους υπο-περιοχές της Θεσσαλονίκης, εκκινώντας από τις περιοχές της Δυτικής Εισόδου και καταλήγοντας στα ανατολικά όρια με τους Δήμους Καλαμαριάς και Πυλαίας. Αναδεικνύει δε, ότι το Μετρό θα ενδυναμώσει νέες τάσεις όπως η τριτογενοποίηση και η επανασυγκέντρωση μεσοαστικών στρωμάτων. Παράλληλα, θα ενισχύσει υπάρχουσες δυναμικές "εκδίωξης" των εργατικών στρωμάτων και παραδοσιακών μικρομεσαίων επιχειρήσεων από το κέντρο της πόλης, καθώς θα οδηγήσει σε περαιτέρω κερδοσκοπία επί της γης, φαινόμενο συμβατό με την αντίστοιχη εμπειρία πληθώρας Ευρωπαϊκών και Αμερικανικών πόλεων με Μετρό.

Λέξεις κλειδιά

Μετρό, περιοχές γειτνίασης σταθμών, Αστική και Εργασιακή Γεωγραφία, Θεσσαλονίκη.

The Metro Transport System in Thessaloniki, Greece and its possible consequences on Urban and Labour Geography

The aim of the paper is to study the socio-economic inequalities within the catchment areas of the Metro Stations under construction in the city of Thessaloniki, Greece. Based on similar case-studies, the paper estimates the possible consequences that the Metro infrastructure will have on Thessaloniki's urban geography and land-use patterns. Demographic, socio-occupational and housing data available on a post-code level are being used for the analysis of contemporary urban geography. The paper concludes with some tentative remarks regarding the different effects of the Metro Stations on distinct parts of the city, starting with the Stations nearby the west entry highway and ending to the eastern catchment areas close to the Municipalities of Kalamaria and Pylaia. It estimates that, soon after the Metro services will be available, new urban tendencies related to tertiarization and the increasing presence of upper social strata will come to front. In parallel, the Metro will further "force" labourers, lower social groups and traditional middle-sized firms to leave the center of the city, as among others, land values will significantly increase. The latter phenomena are in accordance with changes that occurred in many European and American cities that have developed a Metro system.

Keywords

Metro, catchment areas, Labour and Urban Geography, Thessaloniki, Greece.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολλά μεγάλα αστικά κέντρα επενδύουν στην κατασκευή μαζικών μέσων μεταφοράς σταθερής τροχιάς, όπως το Μετρό, σε μια προσπάθεια μείωσης της κυκλοφοριακής συμφόρησης και αποφυγής της ρύπανσης, βελτίωσης του επιπέδου ζωής αλλά και ενίσχυσης της εξωστρέφειας τους. Η δημιουργία ενός τέτοιου μεταφορικού συστήματος επιφέρει αναπόφευκτες αλλαγές στον αστικό χώρο, ενώ με τη σειρά του το ίδιο το σύστημα συνδέεται ποικιλότροπα με τον αστικό χώρο. Πληθώρα μελετητών έχει συνοψίσει τις μεταβολές που επιφέρει το Μετρό σε τρεις ευρείες ομάδες: μεταβολές στο οικιστικό απόθεμα, στις αξίες γης και στο κοινωνικο-οικονομικό προφίλ των περιοχών διέλευσης και εξυπηρέτησης (Golias, 2002· Debrezion κ.ά., 2004· Agostini και Palmucci, 2010). Οι επιδράσεις αυτές δεν είναι στα σίγουρα οι μοναδικές και υπάρχουν πολλές πτυχές του υπό εξέταση φαινομένου που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

Η περίπτωση της πόλης της Θεσσαλονίκης αποτελεί στο πλαίσιο αυτό μια πρώτης τάξεως ευκαιρία, ένα υποσχόμενο πεδίο ερευνητικής εστίασης, για τη σχέση Μετρό και

αστικού χώρου. Συγκεκριμένα, και εφόσον στην παρούσα φάση το έργο παραμένει σε καθεστώς ασθμαίνουσας εξέλιξης, και στα σίγουρα για αρκετό καιρό ακόμη ημιτελές, είναι σημαντικό να καταγραφεί η τρέχουσα κατάσταση και οι δυναμικές που αυτές δημιουργεί. Μια τέτοια θεωρητικά πληροφορημένη εμπειρική αποτύπωση θα δώσει την ευκαιρία: α) να γίνουν έγκαιρες προγνώσεις για τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ της πόλης και του Μετρό, ώστε να γίνουν πιθανές διορθωτικές παρεμβάσεις στη φάση κατασκευής, και β) να μελετηθεί, αξιοποιώντας την παρούσα ή αντίστοιχες εργασίες, η διαχρονική επίπτωση του Μετρό στην πόλη κατά τη λειτουργία του.

Πιο συγκεκριμένα, στόχος της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της άνισης αστικής γεωγραφίας που έχει διαμορφωθεί στο Δήμο Θεσσαλονίκης, το μόνο Δήμο του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης που σε πρώτη φάση θα υποδεχθεί το υπό κατασκευή μέσο μετακίνησης. Η εργασία θα μελετήσει τις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες στις περιοχές εξυπηρέτησης των σταθμών του υπό-κατασκευή Μετρό στηριζόμενο σε μια κριτική γεωγραφική προσέγγιση αυτών. Δευτερευόντως θα επιχειρήσει, στηριγμένη σε αντίστοιχες διεθνείς περιπτώσεις, μια ανάλυση των πιθανών επιπτώσεων που η νέα αυτή υποδομή θα επιφέρει στην πόλη, αν και σε καμία περίπτωση η εργασία δεν φιλοδοξεί μια συστηματική αναφορά και συσχέτιση με την πλούσια βιβλιογραφία και τα μοντέλα συσχέτισης συστημάτων μεταφοράς και χρήσεων γης, που υπερβαίνουν τα όρια της. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται στοιχεία της Εθνικής Απογραφής του 2001 με ελάχιστο επίπεδο ανάλυσης αυτό των Ταχυδρομικών Κωδικών (TK). Οι TK αποτελούν μια αρκετά αναλυτική χωρική υπο-διαίρεση του Δήμου Θεσσαλονίκης, καθώς παρά τις αναπόφευκτες γενικεύσεις επιτρέπουν τη μελέτη δεδομένων σε τριάντα δύο (32) διακριτές υπο-ενότητες, φέρνοντας στο προσκήνιο μια σύνθετη αστική γεωγραφία. Πρέπει να σημειωθεί πως η απογραφή που πρόσφατα έγινε στη χώρα (Μάιος, 2011) θα επιτρέψει, σε αντιπαράβολη και συμπληρωματικά με την ανά χείρας προσπάθεια μια δυναμική προσέγγιση των αλλαγών στην ενδο-αστική διάρθρωση, και ένα πλαίσιο συστηματικής συσχέτισης με τα μέσα κυκλοφορίας στην πόλη.

Στα όσα ακολουθούν και συγκεκριμένα στην ενότητα 2 παρουσιάζεται ένα σύντομο θεωρητικό πλαίσιο για την αλληλεπίδραση των συστημάτων σταθερής τροχιάς με τον αστικό χώρο· στην ενότητα 3 παρουσιάζεται αρχικά η μεθοδολογική προσέγγιση που χρησιμοποιεί η παρούσα εργασία, και έπειτα αναλύονται τα ιστορικά και σύγχρονα δεδομένα για την κοινωνικο-οικονομική φυσιογνωμία των περιοχών γύρω από τους σταθμούς του Μετρό. Παράλληλα, σχολιάζεται και η ενδεχόμενη επίπτωση του έργου σε περιοχές εκτός ζώνης επιρροής. Τέλος, στην ενότητα 4 γίνονται κάποιες πρώτες εκτιμήσεις για τις επιπτώσεις στο αστικό περιβάλλον από την λειτουργία του Μετρό και παρατίθενται κάποια συμπερασματικές παρατηρήσεις.

2. ΑΣΤΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

2.1. Αστικός χώρος και δημόσια συστήματα μεταφοράς

Η βιομηχανική πόλη ως αντιφατικό πεδίο συνένωσης-συγκέντρωσης και διαχωρισμού-κατακερματισμού συνδέθηκε από πολύ νωρίς με ένα πυκνό δίκτυο μετακινήσεων. Οι μετακινήσεις αυτές, περιοδικές ή τυχαίες, εσωτερικές ή ακτινωτές προς άλλες πόλεις και προορισμούς αποτέλεσαν ένα *sine qua non* παράγοντα της μοντέρνας αστικότητας (Κnox και McCarthy, 2005). Συνεχίζουν δε να αποτελούν τους νευρώνες πάνω στους οποίους αναπτύσσεται η καθημερινή αστική κυκλοφορία και ανταλλαγή της "μετα-μοντέρνας" πόλης, παρά το ότι η φυγή της βιομηχανίας, η επέκταση του τομέα των υπηρεσιών, τα νέα πρότυπα ζωής και κατανάλωσης επηρεάζουν τα πρότυπα και τα μέσα αστικής κυκλοφορίας. Τμήμα των μετακινήσεων στην πόλη διεξάγεται με μέσα μαζικής μεταφοράς, όπως το Τραμ, το Μετρό και τα διάφορα άλλα συστήματα σταθερής τροχιάς. Μπορεί να υποστηριχθεί πως κατά τη μετάβαση από τη μεταπολεμική περίοδο-κατά την οποία παρατηρήθηκε ανάπτυξη σημαντικών υποδομών Μετρό και Τραμ στις Βορειοευρωπαϊκές και Βορειοαμερικανικές πόλεις-προς τις δεκαετίες '70 και '80 εντοπίζεται μια σχετική υστέρηση των σχετικών επενδύσεων σε όφελος του ιδιωτικής χρήσεως αυτοκινήτου (Debrezion κ.ά., 2004· Kim κ.ά., 2004).

Η πρόσφατη περίοδος παρουσιάζει μια αντίστροφη δυναμική: αναζωογονείται το ενδιαφέρον περιφερειακών και κεντρικών κυβερνήσεων αλλά και η παρέμβαση των πολιτών υπέρ της ανάπτυξης, άλλοτε κρατικών και άλλοτε με συμμετοχή ιδιωτικών κεφαλαίων, υποδομών μεταφοράς. Η πραγματικότητα αυτή, απότοκο της όξυνσης του λεγόμενο "κυκλοφοριακού" προβλήματος αλλά συνδεδεμένη και με την έντονη αστική εξάπλωση/διάχυση των σύγχρονων αστικών μορφωμάτων, αφορά ιδιαίτερα τις Νοτιοευρωπαϊκές αστικές συγκεντρώσεις. Οι τελευταίες, ως τυπικά παραδείγματα ενός ιδιάζοντος φορντικού καθεστώτος συσσώρευσης με εκτατική ανάπτυξη, πολιτικό πατερναλισμό και ελλείψεις υποδομές, δεν απέκτησαν στην ίδια έκταση και ποιότητα τις υποδομές μεταφορών της Βορειοδυτικής Ευρώπης (Σκάγιαννης, 1992· Sammer κ.ά., 2003· Golias, 2002· Castillo-Manzano και Lopez-Valpuesta, 2009).

Με δεδομένο το παραπάνω σύντομο ιστορικό υπόβαθρο, επαναφέρεται η εισαγωγική επισήμανση πως η ανάπτυξη μεταφορικών υποδομών όπως το Μετρό έχει σημαντικές επιπτώσεις καθώς διαμορφώνει τον αστικό χώρο αλλά και με τη σειρά της καθορίζεται

από αυτόν. Η αλληλεπίδραση αυτή μπορεί να μελετηθεί σε πολλαπλά διακριτά επίπεδα με βασικότερα αυτά των αλλαγών που προκαλεί το Μετρό (Du και Mulley, 2007):

- i. στις χρήσεις γης,
- ii. στα ενοίκια και στις αξίες γης,
- iii. στα άλλα συστήματα μεταφορών όπως τα επιφανειακά μέσα σταθερής τροχιάς, τα λεωφορεία ή τα ΙΧ,
- iv. στα γενικότερα πρότυπα χωροθέτησης ομάδων και δραστηριοτήτων,
- v. στα χαρακτηριστικά διάφορων κοινωνικών ομάδων, αλλά και
- vi. στο περιβάλλον της πόλης.

Ιδιαίτερης σημασίας ως προς τα παραπάνω επίπεδα είναι το δίπολο θελκτικότητα-προσβασιμότητα που διαμορφώνεται για τις θέσεις και περιοχές που γειτνιάζουν με τους σταθμούς του Μετρό. Ερευνητές προσδιορίζουν συστήματα μεταφορών όπως το Μετρό ως αστικά υπο-συστήματα με συγκεκριμένη λειτουργική άρθρωση των επιμέρους συστατικών στοιχείων τους (π.χ. γραμμών, σταθμών, περιοχών εξυπηρέτησης κ.λπ.) με τον αστικό χώρο. Τα συστατικά αυτά στοιχεία προσφέρουν συγκεκριμένα επίπεδα κάλυψης μεταφορικών αναγκών του αστικού και περι-αστικού πληθυσμού (Sammer κ.ά., 2003· Schwanen κ.ά., 2004).

Παράλληλα, η επίδραση των συστημάτων σταθερής τροχιάς περιλαμβάνει την επ-ανακατανομή κοινωνικών και επαγγελματικών ομάδων, την ανάπτυξη νέων υποδομών και τις αναπλάσεις ή την επιτάχυνση των διαδικασιών αστικού εξευγενισμού. Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη, η ανάπτυξη σταθμών Μετρό μπορεί να προσελκύσει επαγγελματικές δραστηριότητες σε περιοχές πέριξ των σταθμών, ταυτόχρονα όμως επιφέρει μια μικρή μείωση στους κατά κεφαλήν ρυθμούς ανάπτυξης των κεντρικών περιοχών καθώς διευκολύνεται η μετοίκηση προς τα προάστια (Du και Mulley, 2007). Παράλληλα, αστικοί πυρήνες που μαστίζονται από αποβιομηχάνιση και υποβάθμιση μπορούν να μπουν σε τροχιά ανάπτυξης με τη λειτουργία ενός σταθμού Μετρό κοντά τους, εφόσον υπάρχει κατάλληλο επενδυτικό ενδιαφέρον και κίνητρα. Από την άλλη, περιοχές κατά μήκος των γραμμών επιφανειακών μέσων ή γειτνιάζουσες με σταθμούς που θα μπορούσαν να υποστούν μεγάλες αλλαγές, μετασχηματίζονται αργά λόγω του ότι είναι πυκνοδομημένες και με συγκεκριμένα, καλά εμπεδωμένα πρότυπα χρήσεων γης (Agostini και Palmucci, 2010· Pagliara και Papa, 2011).

Στην περίπτωση του Μετρό η κάλυψη της μεταφορικής ζήτησης γίνεται μέσα από την αξιοποίηση συγκεκριμένων γραμμών και σταθμών που συνδέουν περιοχές προέλευσης ή προορισμού. Όπως επισημαίνεται, ο σχεδιασμός τέτοιων μεταφορικών συστημάτων τείνει να αναπαράγει τα υπαρκτά πρότυπα ανάπτυξης και κατανομής χρήσεων γης στον αστικό χώρο. Όμοια και η συνεργασία μεταξύ σχεδιαστών και χωροτακτών, από τη μια

μεριά, και συγκοινωνιολόγων, από την άλλη είναι συνήθως αδύναμη με αποτέλεσμα οι πρώτοι να επιλέγουν παρεμβάσεις και χρήσεις χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις επιπτώσεις αυτών στο δίκτυο μεταφορών. Αντίθετα, η περίπτωση όπου η ανάπτυξη ενός τέτοιου μεταφορικού μέσου βασίζεται στα μελλοντικά χωροταξικά σχέδια και στις επιθυμητές χρήσεις γης είναι περισσότερο σπάνια (Badoe και Miller, 2000· Pagliara και Papa, 2011· Sammer κ.ά., 2003). Πρέπει βέβαια να αναφερθεί πως στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης και της Αθήνας, η επέκταση υπηρεσιών τύπου Μετρό αποτελεί στρατηγική επιλογή του *Γενικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης* (Μαλούτας και Αλεξανδρή, 2009).

Ακόμα, μια από τις δομικές παρεμβάσεις του Προγράμματος "*Θεσσαλονίκη 2012*", το οποίο αποτελεί εξειδίκευση των στόχων του *Νέου Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης* στο επίπεδο της πόλης και του σχεδιασμού του αστικού χώρου, αποτελεί η δημιουργία σταθερής τροχιάς. Παρέμβαση η οποία θα συμβάλλει, σε συνδυασμό με άλλα μέτρα και δράσεις, στην επίτευξη της βιώσιμης κινητικότητας και στην επίλυση των κυκλοφοριακών προβλημάτων (ΥΠΕΚΑ και ΟΡΘΕ, 2011). Παράλληλα, και στην *Γενική Κυκλοφοριακή Μελέτη Θεσσαλονίκης* του 2000, αναγνωρίζεται ως πρωταρχική προτεραιότητα η δημιουργία ενός ολοκληρωμένου δικτύου (με την έννοια ότι σε αυτό θα συμπεριλαμβάνονται όλα τα μέσα), το οποίο θα βασίζεται στην υλοποιούμενη γραμμή Μετρό με τις επεκτάσεις της προς Ανατολικά και Δυτικά. Στοιχείο το οποίο συνάδει απόλυτα και με την έννοια της "*Βιώσιμης Κινητικότητας*", που αναφέρεται και στη *Πράσινη Βίβλο για την αστική κινητικότητα* στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Γιαννόπουλος κ.ά., 2010).

2.2. Συστήματα μεταφοράς και μοντέλα ανάπτυξης του αστικού χώρου

Σε σειρά μελετών για το διαχωρισμό κοινωνικών ομάδων και χρήσεων γης στον αστικό χώρο, όπως αυτές της Αστικής Κοινωνιολογίας και της "*Σχολής του Σικάγο*", η αναφορά στη σχέση μεταφορικών συστημάτων και άνισης αστικής διάρθρωσης είναι εμφανής αν και δευτερογενούς χαρακτήρα. Μελετάται για παράδειγμα, η ανάπτυξη τομέων της πόλης κατά μήκος των μεγάλων οδικών αξόνων ή των γραμμών κυκλοφορίας του Τραμ· τομέων που έρχονται να τοποθετηθούν σαν "σφήνα" ανάμεσα στο κέντρο και στα προάστια, τροποποιώντας το γνωστό "μοντέλο των ομόκεντρων ζωνών" (Burgess zonal model) και δημιουργώντας μια σχετικά ομοιογενή υπο-ενότητα ανάμεσα στην Κεντρική Επιχειρηματική Περιοχή (Central Business District-CBD) και τα εύπορα προάστια (Kaplan κ.ά., 2009· Λεοντίδου, 2005: 90-92).

Παράλληλα, τα μέσα μετακίνησης συμβάλουν στη διαμόρφωση της ζήτησης για κατοικία και εργασία σε διάφορους τομείς της πόλης: στο νεοκλασικής προέλευσης "υπόδειγμα προσφοράς ενοικίου" (bid-rent model), το οποίο συνδέθηκε με το έργο μελε-

τητών όπως οι Alonso, Muth και Evans (McCain, 2002: 162-199) τα διαθέσιμα μέσα μετακίνησης καθορίζουν κόστη μεταφοράς και διανυόμενες, χρονικά και χωρικά, αποστάσεις, και επομένως συναρτώνται με τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών. Για τα μοντέλα αυτά η κάθε πόλη είναι ουσιαστικά μονοκεντρική ενώ κάθε θέση της καταλαμβάνεται από εκείνη την οικονομική δραστηριότητα (εμπόριο, υπηρεσία, βιομηχανία, επιχείρηση ή κατοικία) η οποία είναι σε θέση να πληρώσει μεγαλύτερο τίμημα-ενοίκιο. Συνεπώς, στην Κεντρική Επιχειρηματική Περιοχή χωροθετούνται κυρίως οι επιχειρήσεις, εξαιτίας του γεγονότος ότι μπορούν να πληρώσουν μεγαλύτερο ενοίκιο, και περιφερειακά αυτής κατοικίες χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων δεδομένης της υποβάθμισης των κατοικιών πέραξ του κέντρου. Όσο μετακινείται κανείς προς τα προάστια συναντά μεσαία ή υψηλά εισοδηματικά στρώματα και ομάδες, και καλύτερες συνθήκες κατοικίας και στέγασης (McCain, 2002: 162-199). Η διάρθρωση αυτή των κατοικιών σύμφωνα με τον Alonso οφείλεται *"στην εξισορρόπηση των προτιμήσεων των διάφορων κοινωνικών ομάδων καθώς τα νοικοκυριά θεωρούνται ως καταναλωτές που εξισορροπούν το κόστος και τον κόπο μετάβασης στους τόπους εργασίας με τα πλεονεκτήματα της διαμονής τους σε φθηνότερη γη και πιο άνετο χώρο"* (όπως αναφέρεται στη Λεοντίδου, 2005: 136).

Επιπλέον, πέραξ του κέντρου μειώνεται ο αριθμός των διαθέσιμων κατοικιών/δωματίων ενώ όσο απομακρύνεται κανείς από αυτό τότε μειώνεται η τιμή και αυξάνεται η "ελεύθερη" έκταση της γης. Το αποτέλεσμα είναι τα μεσαία και υψηλά εισοδηματικά στρώματα να επιλέγουν τα προάστια όπου η τιμή της γης είναι χαμηλότερη ώστε να μπορούν να αξιοποιήσουν μεγαλύτερες εκτάσεις (ιδιοκατοίκησης ή ενοικίασης). Αντίθετα τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα, τα οποία δεν έχουν τα κατάλληλα οικονομικά μέσα να ανταγωνιστούν για σημαντικές θέσεις στον αστικό χώρο, συγκεντρώνονται στο κέντρο όπου οι τιμές γης είναι υψηλότερες αλλά τα κόστη μετακίνησης χαμηλά. Στο μοντέλο αυτό ο ρόλος που έχουν τα ποικίλα μέσα μεταφοράς στις επιμέρους αναλογίες χρήσης τους είναι κάτι περισσότερο από εμφανής. Τα σύνθετα ανθρωπο-οικολογικά φαινόμενα (εισβολή, διαδοχή, καθοδικό φιλτράρισμα κ.λπ.) που αναλύθηκαν από τα μοντέλα, αλλά και από τις θεωρήσεις του Hoyt, αποδίδουν με ενάργεια τις διαδικασίες ανταγωνισμού και συνύπαρξης που χαρακτηρίζουν τα αστικά κέντρα των ανεπτυγμένων χωρών έως τις μέρες μας (Knox και McCarthy, 2005· Λεοντίδου, 2005: 135-136). Στο σύνολο τους αυτές οι διαδικασίες και η χωρική τους έκφραση στην πόλη, αρθρώνεται, γειτνιάζει ή τέμνεται από τις γραμμές των μέσων σταθερής τροχιάς, τους σταθμούς του Μετρό, και τα άλλα στοιχεία του κυκλοφοριακού δικτύου.

Πρέπει να τονιστεί ότι, τα μοντέλα της αστικής κοινωνιολογίας και γεωγραφίας δεν είναι παρά προσπάθειες προσέγγισης μιας σαφέστατα πολύπλοκης και ρευστής αστικής διάρθρωσης, που δεν μπορούν να ερμηνεύσουν με απόλυτο τρόπο την σύνθετη πραγματικότητα. Παράλληλα, η μελέτη της χωροθέτησης διαφόρων δραστηριοτήτων και

κοινωνικών ομάδων σε μια πόλη εξαρτάται από τα διαθέσιμα δεδομένα αλλά και από τον τρόπο προσέγγισης και ανάλυσης αυτών. Στην πράξη, η πόλη αποτελεί το σύνθετο αμάλγαμα μια ποικιλίας "μοντέλων" και διαδικασιών που εσωκλείουν ως δυναμικό τους στοιχείο το σύστημα μεταφορών. Σημαντικό ρόλο παίζουν και οι ιδιομορφίες, ιστορικές και κοινωνικές, της περιοχής που κάθε φορά μελετάται (Harvey, 2006).

Με αυτή την έννοια η προσπάθεια μελέτης των σύγχρονων "πολυκεντρικών πόλεων", με συνυπολογισμό του ρόλου δευτερευόντων κέντρων και παράλληλη εστίαση σε νέα αστικά φαινόμενα όπως ο εξευγενισμός (gentrification), αποτελούν σημαντικές νέες διαστάσεις που τολμάμε να υποστηρίξουμε πως λίγο έχουν μελετηθεί για πόλεις όπως η Θεσσαλονίκη. Το πως οι νέες αυτές δυναμικές αλληλεπιδρούν με διαχρονικές σταθερές των μεσογειακών και λατινοαμερικάνικων πόλεων, όπως η ανάμειξη κοινωνικών ομάδων και χρήσεων γης στο χώρο της πόλης, ο κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός, η αδυναμία προγραμματισμού και παρέμβασης αλλά και ο δυναμισμός στον αστικό ιστό είναι ανοικτά ερευνητικά πεδία. Η σημασία των παλιών και νέων μεταφορικών υποδομών, ειδικά όταν αυτές εμφανίζονται στην κλίμακα ενός έργου όπως το Μετρό, είναι αυτονόητη (Σκάγιανης, 1992· Badoe και Miller, 2000· Knox και McCarthy, 2005· Λεοντίδου, 2005: 137· Leontidou, 2006).

3. ΤΟ ΜΕΤΡΟ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΕΓΓΡΑΦΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΑΣΕΩΝ

3.1. Μεθοδολογικό πλαίσιο

Στο παρόν εμπειρικό τμήμα της εργασίας αναλύεται το προφίλ των περιοχών του Δ. Θεσσαλονίκης κατά μήκος της διαδρομής του Μετρό, με ιδιαίτερη έμφαση σε εκείνες που γειτνιάζουν ή εφάπτονται με τους σταθμούς επιβίβασης/αποβίβασης. Οι υπό κατασκευή δεκατρείς (13) σταθμοί, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και οι δύο τερματικοί, είναι: 1) Νέου Σιδηροδρομικού Σταθμού (βορειοδυτικός τερματικός), 2) Δημοκρατίας, 3) Βενιζέλου, 4) Αγίας Σοφίας, 5) Συντριβάνι, 6) Πανεπιστήμιο, 7) Παπάφη, 8) Ευκλείδη, 9) Φλέμιγκ, 10) Αναλήψεως, 11) Πατρικίου, 12) Βούλγαρη και 13) Νέας Ελβετίας (νοτιοανατολικός τερματικός). Οι σταθμοί θα εκτείνονται σε μια υπόγεια γραμμή μήκους 9,2 χιλιομέτρων και η μέση απόσταση μεταξύ τους είναι περίπου 650 μέτρα (βλ. Σχήματα 1 και 2). Όπως ήδη ειπώθηκε, και δεδομένης της δυσκολίας ύπαρξης και διαθεσιμότητας πιο σύγχρονων δεδομένων, χρησιμοποιούνται τα στοιχεία της εθνικής απογραφής του 2001, σε επίπεδο ΤΚ. (βλ. Πίνακες 1 και 2)¹.

¹ Η ομαδοποίηση των στοιχείων έγινε από την εταιρία Ερατοσθένης Α.Ε. από την οποία και μας παραχωρήθηκαν ευγενικά.

Σχήμα 1. Περιοχή Μελέτης σε χωρικό επίπεδο Ταχυδρομικού Κωδικού, Κύρια Γραμμή και Α΄ Φάση Επέκτασης Μετρό στην αστική περιοχή Θεσσαλονίκης

Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Οι υπό κατασκευή δεκατρείς (13) σταθμοί είναι:

1. Νέου Σιδηροδρομικού Σταθμού (βορειοδυτικός τερματικός),	7. Παπάφη,
2. Δημοκρατίας,	8. Ευκλείδη,
3. Βενιζέλου,	9. Φλέμιγκ,
4. Αγίας Σοφίας,	10. Αναλήψεως,
5. Συντριβάνι,	11. Πατρικίου,
6. Πανεπιστήμιο,	12. Βούλγαρη και
	13. Νέας Ελβετίας (νοτιοανατολικός τερματικός)

Αρχικά και με στόχο την εύληπτη ταξινόμηση και παρουσίαση των αποτελεσμάτων οι ΤΚ της περιοχής μελέτης κωδικοποιήθηκαν με βάση την ευρύτερη γεωγραφική τους θέση. Ρόλο στην ταξινόμηση αυτή έπαιξαν οι μεγάλοι οδικοί άξονες που διασχίζουν την πόλη δημιουργώντας τυπικές υπο-περιοχές (Πίνακας 1)².

Έπειτα, υπολογίστηκε η πυκνότητα πληθυσμού και η πυκνότητα κατοικιών ανά εκτάριο. Ακολουθώς υπολογίστηκε ένας σημαντικός δείκτης μελέτης του αστικού κοινωνικού διαχωρισμού, ο συντελεστής χωροθέτησης (Location Quotient,

² Για λόγους εύληπτης παρουσίασης και σχολιασμού οι ΤΚ της περιοχής μελέτης κωδικοποιούνται σε:

- i. **βορειοδυτικούς (ΒΔ)** που εκτείνονται από τα όρια των Δήμων Αμπελοκήπων και Μενεμένης μέχρι τον άξονα που σχηματίζουν οι οδοί Λαγκαδά-Εγνατία-Σαλαμίνας,
- ii. **βόρειους (Β)** που βρίσκονται πάνω από την οδό Αγίου Δημητρίου και φθάνουν έως τα όρια του Δήμου Συκεών-Νεάπολης και Αγίου Παύλου,
- iii. **κεντρικούς (Κ)** που καταλαμβάνουν περιοχή που περιλαμβάνεται από τις οδούς Αγίου Δημητρίου, Γούναρη, Λεωφόρου Νίκης και Σαλαμίνας-Λαγκαδά,
- iv. **νότιους (Ν)** για την περιοχή που σχηματίζεται από την οδό Γούναρη και τον άξονα των οδών Εγνατίας-Παπάφη-Παπαναστασίου ως τα όρια με το Δήμο Καλαμαριάς, και τέλος
- v. **νοτιοανατολικούς (ΝΑ)** που βρίσκονται πάνω από τον άξονα των οδών Εγνατίας-Παπάφη-Παπαναστασίου και εκτείνονται ως τα όρια των Δήμων Καλαμαριάς, Πυλαίας και Τριανδρίας.

LQ)³ για τις διάφορες κοινωνικο-οικονομικές ομάδες και συγκεκριμένα τους οικονομικά ενεργούς, τους εργοδότες, τους μισθωτούς, τα πρόσωπα που ασκούν ανώτερα αλλά και κατώτερα επαγγέλματα, και τέλος τους αλλοδαπούς. Ο δείκτης υπολογίστηκε και για ποικίλες ηλικιακές ομάδες με έμφαση στα άτομα ηλικίας 65-85+ ετών τα οποία και παρουσίαζαν μια ιδιαίτερα άνιση κατανομή. Επιπλέον, ο ίδιος δείκτης μελετήθηκε σε συνάρτηση με το οικιστικό απόθεμα της περιοχής μελέτης για τις ιδιότητες ή ενοικιαζόμενες κατοικίες καθώς και τα δωμάτια αυτών που έχουν επαγγελματική χρήση. Τα γενικό δημογραφικό προφίλ και οι τιμές των έντεκα (11) δεικτών που υπολογίστηκαν παρατίθενται διαδοχικά και για λόγους εύληπτης παρουσίασης στους Πίνακες 1 και 2.

Στη συνέχεια μελετήθηκαν σε μια συνθετική βάση οι εν λόγω δείκτες ώστε αφενός να εντοπιστούν τα ουσιώδη χαρακτηριστικά των TK που περιβάλλουν τους σταθμούς του Μετρό, αφετέρου δε η αναπόφευκτη γενίκευση που περικλείει κάθε τέτοια ταξινόμηση να μην αναιρεί τη δυνατότητα ανάδειξης και σχολιασμού του ιδιαίτερου προφίλ κάποιων περιοχών της πόλης. Επισημαίνεται ότι οι TK 54624, 54625 και 54626 εξαιρέθηκαν από τους Πίνακες 1 και 2 και τη μελέτη καθώς το απόλυτο μέγεθος του πληθυσμού τους είναι πολύ μικρό (λιγότεροι από 300 κάτοικοι σε μέσο επίπεδο) και αφορούν σε περιοχές εμπορίου, υπηρεσιών ή υποβαθμισμένων βιομηχανικών χρήσεων. Μερικές από αυτές θα σχολιαστούν ως αξιόλογοι υποδοχείς σύγχρονων τάσεων εξευγενισμού. Επιπλέον, οι δείκτες *LQ Οικονομικά Ενεργών* και *LQ Μισθωτών* δε σχολιάζονται συστηματικά καθώς οι τιμές τους ήταν πολύ κοντά στην μονάδα (1), αναδεικνύοντας μια ομοιόμορφη κατανομή στην περιοχή μελέτης.

³ Ο δείκτης χωροθέτησης (LQ) προσδιορίζει το βαθμό στον οποίο οι υπο-περιοχές αποκλίνουν από το μέσο όρο της ευρύτερης περιοχής που αυτές συνιστούν και εντοπίζει τη σχετική τους θέση. Ο δείκτης δίνεται από την ακόλουθη σχέση:

$$LQ = (x_i/x_j) / (\sum x_i / \sum x_j)$$

όπου:

x_i , η τιμή της μεταβλητής i , για την υπο-περιοχή,

$\sum x_i$, το άθροισμα του συνόλου των τιμών της μεταβλητής i για την περιφέρεια,

x_j , η τιμή της μεταβλητής j , για την υπο-περιοχή,

$\sum x_j$, το άθροισμα του συνόλου των τιμών της μεταβλητής j για την περιφέρεια.

Τιμές του δείκτη μεγαλύτερες της μονάδας αντιπροσωπεύουν υψηλές συγκεντρώσεις και μικρότερες χαμηλές συγκεντρώσεις. Στην περίπτωση που $LQ=1$ οι συγκεντρώσεις της υπο-περιοχής ταυτίζονται με της ευρύτερης περιοχής (Μαλούτας, 1992). Στην κοινωνική γεωγραφία, ο δείκτης αυτός χρησιμοποιείται για να αναδείξει σε ποιες χωρικές ενότητες (υπέρ- ή υπο-) συγκεντρώνονται διάφορες δραστηριότητες και κοινωνικές και επαγγελματικές, φυλετικές ή άλλες ομάδες (Λεοντίδου, 2005).

Πίνακας 1. Δημογραφικά στοιχεία, κοινωνικο-οικονομικοί συντελεστές χωροθέτησης και γειτνιάζοντες Σταθμοί Μετρό στους ΤΚ του Δ. Θεσσαλονίκης

ΤΚ	Γεωγραφική Θέση	Πληθυσμός ΤΚ	Πυκνότητα Πληθυσμού/εκτάριο	LQ Ηλικίας 65-85	LQ Αλλοδαπών	LQ Οικονομικά Ενεργοί	LQ Εργοδοτών	LQ Μισθολών	LQ Ανώτερα Επαγγέλματα*	LQ Κατώτερα Επαγγέλματα**	LQ Ανέργων	Σταθμοί άμεσης επαφής	Σταθμοί σε ζώνη < 438,5 μέτρα
54622	K	10.265	355,05	1,62	0,73	0,95	1,6	0,84	2,10	0,36	0,66		4,5
54623	K	3.037	195,95	1,75	0,57	0,93	1,81	0,82	1,96	0,40	0,68	4	3
54631	K	6.103	249,43	1,36	1,11	0,97	1,16	0,91	1,46	0,67	0,99	3,4	
54635	K	13.159	470,10	1,33	1,33	0,87	0,89	1,01	1,15	0,91	0,99		4,5
54621	N	7.725	95,74	1,48	1,53	0,89	1,03	0,96	1,42	0,70	0,83	5,6	
54640	N	14.137	336,53	1,27	1,42	0,94	1,04	1,00	1,29	0,82	0,93		8
56123	ΒΔ	29.039	308,81	0,81	0,96	1,06	0,86	1,01	0,52	1,56	1,27		
54627	ΒΔ	7.064	20,42	0,85	1,68	1,03	0,85	1,03	0,71	1,52	1,12	1,2	
54629	ΒΔ	20.927	419,10	0,82	1,08	1,02	0,75	1,03	0,43	1,76	1,25	1,2	
54632	B	17.023	412,01	0,98	2,26	1,02	0,68	1,05	0,52	1,67	1,18		
54630	K	9.049	317,93	1,26	1,80	0,94	1,00	0,98	0,96	1,10	1,12		2,3
54633	B	16.369	365,24	1,04	1,46	0,98	0,89	1,03	0,80	1,17	1,02		
54634	B	16.008	238,78	1,02	1,54	0,98	0,75	1,03	0,80	1,23	1,14		
54636	NA	10.245	80,85	0,87	1,6	0,82	1,03	0,98	1,27	0,84	1,01	5,6	
54638	NA	6.922	165,90	0,94	1,12	0,97	1,06	0,99	1,10	0,78	0,89	7	
54639	N	13.528	377,52	0,99	1,42	0,98	0,84	1,04	1,00	0,96	1,02	7,8	9
54641	N	12.267	401,57	1,09	1,53	1,00	0,89	1,02	0,97	1,07	1,01	8,9	
54642	N	13.993	306,49	1,12	1,02	0,99	0,94	1,02	1,05	0,90	0,99	9	8,10
54643	N	13.932	357,64	1,17	1,04	0,99	1,02	1,00	1,12	0,83	0,98	10	9
54644	N	12.471	402,99	1,03	0,84	1,00	0,86	1,04	0,85	0,95	0,98	10	9
54248	N	25.727	258,66	0,94	0,68	1,04	1,01	1,01	1,04	0,82	0,97	11,12	10
54249	N	16.248	179,54	0,88	0,69	1,03	1,07	1,00	1,00	0,88	1,00	13	12
54351	NA	17.270	259,23	0,90	0,6	1,00	0,94	0,99	0,80	1,13	1,13		
54453	NA	26.174	303,38	0,89	0,49	1,03	1,03	1,01	0,97	0,88	0,92		8
54454	NA	19.447	299,17	0,70	0,34	1,06	0,98	1,01	0,94	0,85	0,90		
54250	NA	14.087	168,09	0,94	0,42	1,01	1,22	0,98	1,16	0,72	0,84		
54352	NA	20.345	138,5	0,68	0,3	1,05	1,29	0,99	1,3	0,74	0,80		
54645	N	12.802	348,89	1,17	0,69	1,01	1,13	0,96	1,33	0,6	0,94		10,11
54646	N	7.387	228,05	1,10	0,63	1,01	1,12	0,99	1,27	0,57	0,76		11,12
54655	N	6.524	118,38	0,89	0,33	1,05	1,70	0,88	1,78	0,35	0,80		12

* LQ Προσώπων που Ασκούν Ανώτερα Επαγγέλματα, περιλαμβάνονται: 1) βουλευτές, ανώτερα διοικητικά & διευθυντικά στελέχη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, 2) επιστήμονες & καλλιτέχνες

** LQ Προσώπων που Ασκούν Κατώτερα Επαγγέλματα, περιλαμβάνονται 1) χειριστές μηχανημάτων και εξοπλισμού, συναρμολογητές & 2) ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες & μικροεπαγγελματίες

Πηγή: ΕΣΥΕ (2001), ίδια επεξεργασία.

Πίνακας 2. Αριθμός και πυκνότητα κατοικιών, συντελεστές χωροθέτησης σχετικοί με την κατοικία και γεινιάζοντες Σταθμοί Μετρό στους ΤΚ του Δ. Θεσσαλονίκης

ΤΚ	Γεωγραφική Θέση	Σύνολο Κατοικιών	Πυκνότητα Κατοικιών/ εκτάριο	ΛQ Ιδιόκτητες Κατοικίες	ΛQ Ενοικιαζόμενες Κατοικίες	ΛQ Δωμάτων για Επαγ. λόγους	Σταθμοί άμεσης επαφής*	Σταθμοί σε ζώνη < 438,5 μέτρα*
54622	K	6.118	211,61	0,95	1,03	2,94		4,5
54623	K	1.648	106,33	1,04	0,94	2,70	4	3
54631	K	3.508	143,37	0,86	1,18	1,63	3,4	
54635	K	8.374	299,16	0,73	1,22	0,81		4,5
54621	N	5.159	63,94	0,76	1,09	1,8	5,6	
54640	N	7.549	179,70	0,92	1,13	1,21		8
56123	ΒΔ	12.635	134,36	1,11	0,91	0,47		
54627	ΒΔ	3.205	9,27	0,91	1,18	0,79	1,2	
54629	ΒΔ	8.577	171,77	1,11	0,75	0,41	1,2	
54632	B	8.236	199,34	0,88	1,24	0,41		
54630	K	4.867	171,00	0,81	1,21	0,83		2,3
54633	B	8.598	191,85	0,89	1,15	0,66		
54634	B	8.617	128,53	0,85	1,15	0,86		
54636	NA	4.646	36,67	0,83	1,18	0,58	5,6	
54638	NA	3.723	89,23	0,93	1,00	0,62	7	
54639	N	7.407	206,70	0,85	1,19	0,74	7,8	9
54641	N	6.503	212,88	0,9	1,13	0,82	8,9	
54642	N	7.109	155,71	0,99	0,98	1,42	9	8,10
54643	N	7.111	182,54	1,01	1,01	1,10	10	9
54644	N	6.128	198,02	1,03	0,98	0,59	10	9
54248	N	12.091	121,57	1,07	0,92	1,07	11,12	10
54249	N	7.425	82,05	1,12	0,87	1,06	13	12
54351	NA	7.675	115,20	1,17	0,84	0,69		
54453	NA	12.366	143,33	1,07	0,91	0,91		8
54454	NA	8.433	129,73	1,17	0,8	0,79		
54250	NA	6.214	74,15	1,20	0,78	1,25		
54352	NA	8.425	57,35	1,21	0,78	1,06		
54645	N	6.222	169,57	1,05	1,00	1,07		10,11
54646	N	3.518	108,61	1,10	0,95	1,79		11,12
54655	N	2.769	50,24	1,25	0,8	1,37		12

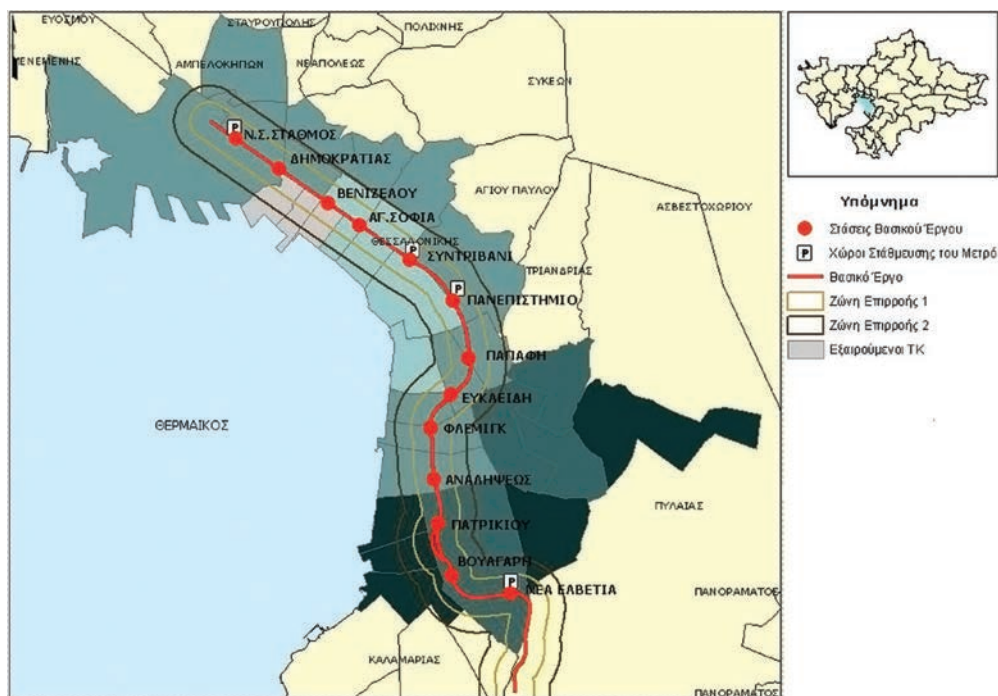
Πηγή: ΕΣΥΕ (2001), ίδια επεξεργασία.

Από μια πρώτη μελέτη των δεικτών είναι εμφανής η άνιση κοινωνική και επαγγελματική γεωγραφία στην πόλη, έστω και περίπου μια δεκαετία πριν την τρέχουσα περίοδο. Για παράδειγμα, διαπιστώνεται πως σε γενικές γραμμές στους κεντρικούς ΤΚ και σε τμήμα

των νοτιοανατολικών που γειτνιάζει με το παραλιακό μέτωπο και με τους Δήμους Πυλαίας και Καλαμαριάς, υπάρχει συγκέντρωση των εργοδοτών, των προσώπων που ασκούν ανώτερα επαγγέλματα και υποεκπροσώπηση των προσώπων που ακούν κατώτερα επαγγέλματα. Αντίθετα οι βόρειοι, οι βορειοδυτικοί και κάποιοι νοτιοανατολικοί παρουσιάζουν αντίθετες δυναμικές. Στη συνέχεια θα παρουσιαστεί αναλυτικά το κοινωνικο-οικονομικό και εργασιακό προφίλ των περιοχών γειτνίασης/ εξυπηρέτησης των Σταθμών του Μετρό.

Η παρουσίαση αυτή θα γίνει σε πέντε (5) διακριτές υπο-ομάδες σταθμών που επιλέχθηκαν με βασικό κριτήριο τη μεταξύ τους γειτνίαση. Για τον εντοπισμό των ΤΚ που απαρτίζουν την περιοχή εξυπηρέτησης του κάθε σταθμού ορίστηκε ελάχιστη ζώνη επιρροής (Ζώνης Επιρροής 1), της οποίας το πλάτος είναι 235 μέτρα και αντιστοιχεί στο μισό της μικρότερης απόστασης μεταξύ δύο σταθμών του Μετρό (Βενιζέλου-Αγίας Σοφίας), και μέγιστη (Ζώνη Επιρροής 2) πλάτους 438,5 μέτρων αυτή που αντιστοιχεί στο μισό της μεγαλύτερης απόστασης μεταξύ δύο σταθμών (Βούλγαρη-Νέα Ελβετία). Οι εν λόγω ζώνες απεικονίζονται στο Σχήμα 2 ενώ οι ΤΚ που αντιστοιχούν σε αυτές αναφέρονται στους Πίνακες 1 και 2.

Σχήμα 2. Σταθμοί Μετρό και ζώνες εξυπηρέτησης του Δ. Θεσσαλονίκης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία.

3.2. Οι σταθμοί του Μετρό και η κοινωνικο-οικονομική φυσιογνωμία στις ζώνες επιρροής τους

A. Σταθμοί Νέου Σιδηροδρομικού Σταθμού και Δημοκρατίας: Το Μετρό ξεκινά από τη "βορειοδυτική όχθη"

Οι δύο σταθμοί χωροθετούνται σε μια περιοχή που χαρακτηρίζεται από φθίνουσες βιομηχανικές χρήσεις και υποβαθμισμένη κατοικία εργατικών στρωμάτων. Έτσι οι δύο ΤΚ που περιβάλλουν το Νέο Σιδηροδρομικό Σταθμό (54627, 54629) παρουσιάζουν υψηλή συγκέντρωση⁴ ατόμων που ασκούν κατώτερα, και χαμηλή όσων ασκούν ανώτερα επαγγέλματα. Υψηλή συγκέντρωση παρουσιάζουν και τα άτομα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου. Η παρουσία των αλλοδαπών είναι κατά κανόνα ισχυρή ενώ άλλες κοινωνικές ομάδες όπως οι εργοδότες και οι άνεργοι παρουσιάζουν φυσιολογικές συγκεντρώσεις. Σε επίπεδο κατοικίας, εντοπίζονται υψηλές πυκνότητες πληθυσμού, συγκρινόμενες τόσο με τη μέση τιμή όσο και με τιμές που κρίνονται ως αποδεκτές με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία.⁵ Η πραγματικότητα αυτή δεν αφορά τον ΤΚ 54627 ο οποίος έχει ιδιαίτερη μεγάλη έκταση και επομένως χαμηλή πυκνότητα κατοικιών και πληθυσμού, λόγω του ότι δεσπόζων τμήμα του αποτελούν οι λιμενικές εγκαταστάσεις της πόλης. Δεν αφορά ομοίως και τον ΤΚ 54626 κυρίαρχο μέρος του οποίου αποτελεί η πάλαι ποτέ εμποροβιομηχανική και νυν τριτογενής περιοχή των Λαδάδικων: πολύ μικρός πληθυσμός και υψηλή παρουσία κατώτερων επαγγελματιών είναι και εδώ η κυρίαρχη τάση. Παράλληλα, η συγκέντρωση δωματίων που χρησιμοποιούνται για επαγγελματικούς λόγους είναι χαμηλή για όλη την ενότητα μελέτης.

Μια σύντομη ιστορική διαδρομή στην κοινωνική γεωγραφία της βορειοδυτικής Θεσσαλονίκης εξηγεί κάποιες από τις τάσεις αυτές. Από το 1870 και μετά, οπότε και γίνεται η κατεδάφιση του βορειοδυτικού τείχους δημιουργούνται νέες συνοικίες έξω από τη δυτική είσοδο: οι νέες εκτός των τειχών περιοχές άρχισαν σταδιακά να λειτουργούν ως υποδοχείς εργατικών και φτωχών μεταναστευτικών στρωμάτων (Καραδήμου-Γερόλυμπου, 1995: 25). Την ίδια περίοδο είχε ήδη αρχίσει να οργανώνεται το λιμάνι και η περιοχή υποδεχόταν πρώιμες βιοτεχνικές δραστηριότητες, παρά το ότι κοντά σε αυτό υπήρχε ο γνωστός ως "Κήπος των Πριγκήπων" που αποτελούσε οργανωμένο τόπο αναψυχής και περιπάτου των ανώτερων οικονομικά κοινωνικών στρωμάτων της Θεσσαλονίκης. Μετά την αποχώρηση όμως των συμμάχων και την έλευση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής (1922) χάνει την αίγλη της και βαθμιαία υποβαθμίζεται (Παπαγεωργίου κ.ά., 2007: 2).

⁴ Οι υψηλές (π.χ. $LQ > 1,5$) και χαμηλές συγκεντρώσεις προσδιορίζονται βάση του δείκτη LQ . Ουσιαστικά η αναφορά στο παρόν κείμενο σε υψηλές συγκεντρώσεις υποδηλώνει τιμές δείκτη μεγαλύτερες, λιγότερο ή περισσότερο, της μονάδας, ενώ για τις χαμηλές συγκεντρώσεις ισχύει το αντίθετο.

⁵ Πρόκειται για τιμές πυκνοτήτων μεταξύ 400-600 ατόμων ανά εκτάριο (Αραβαντινός, 2007: 355-356).

Πέρα από το λιμάνι, η παρουσία των σιδηροδρόμων και η ανάπτυξη οχληρών δραστηριοτήτων επί προβληματικών εδαφών (εκβολές ποταμών ή χειμάρρων που δημιουργούσαν έλη), συνέβαλε στη διαχρονική υποβάθμιση της περιοχής και στην απόθεση των κεντρικών λειτουργιών από αυτή. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο και ειδικά μετά το 1960, οπότε και ο χώρος της ευρύτερης πόλης παγιώνεται τόσο ως προς την κατανομή όσο και ως προς τη λειτουργικότητα των χρήσεων γης, νέο κύμα από ποικίλες βιομηχανικές και αποθηκευτικές εγκαταστάσεις χωροθετείται στα βορειοδυτικά. Επιπρόσθετα, την ίδια περίοδο, στην περιοχή παρατηρούνται φαινόμενα οικοδόμησης πολυκατοικιών, κυρίως στα όρια του ΤΚ 54629 βορειοδυτικά της οδού Εγνατίας, αλλά και αυθαίρετη δόμηση, στον ΤΚ 54627 (Καραδήμου-Γερόλυμπου, 1995 και 2004).

Στις μέρες μας, οι σταθμοί του Μετρό στο Σιδηροδρομικό Σταθμό και την Πλατεία Δημοκρατίας (Βαρδάρης) πέρα από το λιμάνι και το σιδηρόδρομο θα γειτνιάζουν με το βασικό αστικό και υπεραστικό δίκτυο μεταφορών (Οδός Εγνατία προς Ανατολικά, Οδός Λαγκαδά προς Βόρεια και Περιφερειακή Οδό, Εθνική οδός προς Πέλλα, Αυτοκινητόδρομος ΠΑΘΕ προς Αθήνα και Σκόπια). Παράλληλα θα είναι σε καθημερινή επαφή με δραστηριότητες χονδρεμπορίου, βιοτεχνιών, συνεργείων και λοιπές δευτερογενείς, που αλληλοεξαρτώνται από τις παραπάνω υποδομές (Θεολόγου και Κωνσταντινίδη, 2010: 52). Η συγκέντρωση των δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα είναι σχετικά χαμηλή και οι βασικές δραστηριότητες είναι ακόμη χαμηλής εμβέλειας, εξυπηρετώντας τοπικές ανάγκες. Καταγράφονται όμως ενδιαφέρουσες δυναμικές, κυρίως στα όρια του ΤΚ 54627, που έχει γίνει ήδη υποδοχέας μεγάλων εμπορικών κέντρων ή καταστημάτων. Η περίπτωση των Λαδάδικων και της ανάπλασης τους θα σχολιαστεί ξεχωριστά στη συνέχεια.

Αντίστοιχες δυναμικές καταγράφονται στο επίπεδο της κατοικίας: με βάση νεότερα διαθέσιμα στοιχεία για την περίοδο 2000-2007, στην περιοχή καταγράφονται μικροί μέσοι όροι μεγέθους κατοικίας αλλά και μεγάλο πλήθος νέων οικοδομών (Αλατζόγλου κ.ά., 2009: 741-745). Στην περιοχή και ειδικά στον ΤΚ 54627 υπάρχει δυνατότητα περαιτέρω ανοικοδόμησης, λόγω ύπαρξης αδόμητων χώρων ή/και μη εξάντλησης του υπάρχοντος συντελεστή δόμησης. Παράλληλα, τα πολλά πρώην βιομηχανικά κτίρια έχουν ήδη αρχίσει να αποτελούν έναν πυρήνα ανάπτυξης, με χώρους αναψυχής, πολιτισμού ή κατοικίας νεότερων ηλικιών ή εύπορων ομάδων, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας αστικού εξευγενισμού.

Το ίδιο ισχύει σε πολύ μικρότερο βαθμό για τον ΤΚ 54629, και τον γειτονικό του 54632 βορείως της οδού Αγ. Δημητρίου, οι οποίοι διαθέτουν πολύ υψηλή πυκνότητα υφιστάμενης δόμησης, έλλειψη πρασίνου και σημαντικά προβλήματα φωτισμού και κυκλοφορίας σε τμήματα τους (Αραβαντινός, 2007: 355-356). Στους παραπάνω ΤΚ συγκεντρώνονται παλιά και κακής ποιότητας σπίτια, παράγοντας ο οποίος έλκει περιφερειακά στρώματα πληθυσμού και χαμηλόμισθους. Το γεγονός αυτό συνδέεται με την ιστορική φυσιογνωμία της περιοχής ενώ η υψηλή συγκέντρωση "περιφερειακών" ομάδων δε

φαίνεται να έχει δημιουργήσει απόλυτους, χωρικούς τουλάχιστον, διαχωρισμούς με τον υπόλοιπο πληθυσμό (Θεολόγου και Κωνσταντινίδη, 2010: 69-70).

B. Σταθμοί Βενιζέλου και Αγία Σοφία: Το Μετρό στο ιστορικό κέντρο

Οι δύο σταθμοί που αναμένεται να αποτελέσουν τα βασικά σημεία πρόσβασης καθώς και συμβολικούς "τόπους εγγραφής" του υπο κατασκευή Μετρό στην πόλη, γειτνιάζουν με κλασικές, αν και όχι ομοιογενείς, υπο-ενότητες του ιστορικού κέντρου του Δήμου. Πρόκειται για τρεις ΤΚ που εκτείνονται από την παλιά παραλία έως την οδό Εγνατία (54622-24) και άλλους δύο που συνεχίζουν βόρεια έως την οδό Αγ. Δημητρίου (54631, 54635). Βασικό τους χαρακτηριστικό, ειδικά σε αυτών της πρώτης κατηγορίας, είναι η υπερσυγκέντρωση κατοικιών και προσώπων που ακούν ανώτερα επαγγέλματα, σε αντίθεση με αυτά που ασκούν κατώτερα. Όμοια σημαντική είναι και η παρουσία εργοδοτών και ελευθέρων επαγγελματιών. Παράλληλα μεγάλη συχνότητας εμφάνισης έχουν τα άτομα ηλικίας 65-85+ ετών.

Η πυκνότητα κατοίκων και κατοικιών στην περιοχή γειτνίασης των δύο σταθμών ποικίλει με χαμηλότερες τιμές να συναντώνται όσο κανείς πλησιάζει προς το παραλιακό μέτωπο και υψηλότερες βορειώς της Εγνατίας (ο ΤΚ 54635 εμφανίζει πυκνότητα μεγαλύτερη των 400 ατόμων ανά εκτάριο). Επίσης παρατηρείται πληθώρα δωματίων που χρησιμοποιούνται για επαγγελματικούς λόγους, κάτι το οποίο είναι αναμενόμενο καθώς η περιοχή αποτελεί επιχειρηματικό κέντρο της Θεσσαλονίκης με ισχυρή παρουσία γραφείων, ιατρείων και άλλων επαγγελματικών χρήσεων που συχνά συστεγάζονται σε ιδιόκτητα ή ενοικιαζόμενα διαμερίσματα κατοικίας. Σε γενική κλίμακα από την περιοχή απουσιάζουν τα νέα ακίνητα και ο ελεύθερος οικοδομήσιμος χώρος, ενώ μεγάλος αριθμός παλαιών κατοικιών τελεί υπό καθεστώς προστασίας και διατήρησης (Αλατζόγλου κ.ά., 2009: 741-745).

Μια αναδρομή στην ιστορική πορεία της κεντρικής επιχειρηματικής περιοχής της Θεσσαλονίκης, με την ισχυρή παρουσία ατόμων υψηλού κοινωνικο-οικονομικού προφίλ και μορφωτικού επιπέδου, αναδεικνύει τα εξής: η συγκέντρωση της υψηλής εισοδηματικής τάξης στο κέντρο της πόλης ξεκίνησε μετά την πυρκαγιά του 1917. Επακόλουθο της ήταν ο Νόμος του 1921, και η μεθοδευμένη εγκατάσταση στο κέντρο και στους ΤΚ 54622, 54623 και 54631, στην έκταση των οποίων εκδηλώθηκε η πυρκαγιά, στρωμάτων του πληθυσμού που είχαν τη δυνατότητα να αγοράσουν ακίνητα (Αβδελά, 1994). Από τότε άρχισαν οι χρήσεις κατοικίας να αναμειγνύονται με επιχειρήσεις και καταστήματα, ειδικά στην περιοχή που περικλείεται από τις οδούς Ίωνος Δραγούμη-Λεωφόρου Νίκης-Καυταντζόγλου-Εγνατίας-Αγίας Σοφίας-Αγίου Δημητρίου. Έκτοτε, το αμιγές εμπορικό κέντρο του Δήμου Θεσσαλονίκης καταλαμβάνει μέρος του ιστορικού κέντρου (Θεολόγου και Κωνσταντινίδη, 2010: 48-52).

Έως τις μέρες μας, τα οικοδομικά τετράγωνα που γειτνιάζουν με την παραλία και βρίσκονται μεταξύ των οδών Αριστοτέλους και Γούναρη εμφανίζουν ποικίλες δραστηριό-

τητες των υπηρεσιών και της αναφυχής στο ισόγειο, και σχετικά μεγάλα μεγέθη κατοικιών που ενίοτε ή χρησιμοποιούνται και ως επαγγελματικοί χώροι. Στο εσωτερικό των πολυκατοικιών δε, εμφανίζεται το φαινόμενο του κατακόρυφου κοινωνικού διαχωρισμού, καθώς διαφορετικές επαγγελματικές ομάδες και εισοδήματα, από μεσαία έως ανώτερα, συστεγάζονται σε διαφορετικά επίπεδα.

Γ. Σταθμοί Συντριβάνι και Πανεπιστήμιο: Το Μετρό στο σύγχρονο κέντρο

Αν οι προηγούμενοι δύο σταθμοί αναμένεται να αποτελέσουν τα βασικά σημεία πρόσβασης στο ιστορικό και ταυτόχρονα σύγχρονο κέντρο, οι σταθμοί στο Συντριβάνι και το Πανεπιστήμιο πρόκειται να συνδεθούν συστηματικά με τα νεότερα και πλέον εξωστρεφή κοινωνικά στρώματα αυτής, στους χώρους της Διεθνούς Έκθεσης, του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου και του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Οι δύο σταθμοί παρουσιάζουν σημαντικές ιδιαιτερότητες λόγω της γεωγραφικής τους θέσης: με μοναδική εξαίρεση τον ΤΚ 54635 που φιλοξενεί κατά κύριο λόγο χρήσεις κατοικίας και, όπως σχολιάστηκε παραπάνω, διαθέτει ιδιαίτερα υψηλή πυκνότητα πληθυσμού και δόμησης ειδικά προς την πλευρά της οδού Αγίας Σοφίας (Αραβαντινός, 2007: 355-356), οι ΤΚ 54621 και 54636 έχουν μικρές τιμές πυκνότητας και σχετικά μικρά μεγέθη πληθυσμού. Στους εν λόγω ΤΚ εντοπίζονται οι ειδικές χρήσεις της Διεθνούς Έκθεσης και της Χ.Α.Ν.Θ., των Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων και του αντίστοιχου Νοσοκομείου, καθώς και αθλητικοί χώροι, χώροι πολιτισμού, ελεύθεροι χώροι ή χώροι πρασίνου.

Η χωροθέτηση των ειδικών αυτών χρήσεων σε μια τόσο κεντρική περιοχή ανάγεται στην περίοδο του μεσοπολέμου: οι εκτάσεις που καταλαμβάνουν και οι οποίες αποτελούσαν κάποτε το όριο της πόλης προς τα ανατολικά "σώθηκαν" από τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση καθώς στην πλειονότητα τους ανήκαν στο Στρατό ή αποτελούσαν χώρους νεκροταφείων. Αποτελεί δε αντικείμενο εντάσεων και προβληματισμού έως σήμερα μέσα από συζητήσεις σχετικά με τη μεταφορά της Έκθεσης ή και τμήματος των Πανεπιστημιακών λειτουργιών, και τη συνακόλουθη αποδέσμευση εκτάσεων για αστικές παρεμβάσεις.

Πρακτικά οι πυκνότητες πληθυσμού και κατοικιών είναι μεγαλύτερες του μέσου όρου, συνυπολογίζοντας ότι στον μεν πρώτο οι κατοικίες εντοπίζονται σε μια σειρά οικοδομικά τετράγωνα ανάμεσα στις οδούς Γούναρη και Εθνικής Αμύνης, από το ύψος του Λευκού Πύργου στην παραλία έως την Εγνατία, ενώ στο δεύτερο έχουμε έναν σχετικά συνεκτικό οικιστικό πυρήνα στην περιοχή 40 Εκκλησιών, βόρεια της οδού Αγ. Δημητρίου. Το κοινωνικο-οικονομικό προφίλ των δύο διακριτών ενοτήτων είναι αρκετά διαφορετικό: η περιοχή του ΤΚ 54621 που γειτνιάζει με τις εγκαταστάσεις της Διεθνούς Έκθεσης χαρακτηρίζεται από ισχυρή παρουσία υψηλών επαγγελματικών ομάδων αλλά και ανάμειξη χρήσεων κατοικίας και υπηρεσιών. Στο εσωτερικό της μεγάλο μερίδιο κατοικιών διαθέτει δωμάτια προς επαγγελματική χρήση. Στον αντίποδα, η κατοικήσιμη ενότητα του ΤΚ 54636 που εκτείνεται έως τις παρυφές του δάσους του Σέιχ-Σου έχει σαφέστερο προσανατολισμό στην

κατοικία και συνίσταται από κατοίκους μεσαίου ή χαμηλότερου κοινωνικο-οικονομικού προφίλ. Κοινό χαρακτηριστικό και των δύο ενοτήτων είναι η προσφορά πληθώρας κατοικιών προς ενοικίαση, κυρίως από φοιτητές, και η ταυτόχρονη ισχυρή παρουσία αλλοδαπών μεταναστών.

Εξαίρεση αποτελεί το τμήμα του TK 54636 που παρουσιάζει υψηλή μέση επιφάνεια κατοικιών και μεγάλο πλήθος νέων κατοικιών (Αλατζόγλου κ.ά., 2009: 741-745). Πρόκειται για μια μικρή χωρική ενότητα που ανοικοδομήθηκε με συστηματικό τρόπο την πρόσφατη περίοδο, λόγω και της ύπαρξης αδόμητων χώρων ενώ μπορεί να υποδεχθεί και μελλοντική οικιστική ανάπτυξη. Το μέγεθος των κατοικιών εδώ, μαρτυρά έναν πυρήνα υψηλών εισοδημάτων.

Δ. Σταθμοί Παπάφη, Ευκλείδη, Φλέμιγκ και Αναλήψεως: Το Μετρό σε τυπικές περιοχές κατοικίας

Οι τέσσερις υπό συζήτηση σταθμοί θα κληθούν να εξυπηρετήσουν τυπικές υπο-περιοχές κατοικίας μεγάλου τμήματος του πληθυσμού της πόλης, οι οποίες αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα υποβάθμισης του αστικού περιβάλλοντος. Καθόλου τυχαία, η κατανομή εργοδοτών, ανέργων, προσώπων που ασκούν ανώτερα ή κατώτερα επαγγέλματα στους TK που περιβάλλουν τους σταθμούς είναι σχετικά ομοιογενής και παρόμοια με αυτή στο σύνολο του Δήμου. Οι τιμές της πυκνότητας πληθυσμού υπερβαίνουν οριακά τα 400 άτομα ανά εκτάριο στους TK 54641 και 54644, και προκύπτουν τόσο από ιδιοκτήτες ακινήτων όσο και από ενοικιαστές διαμερισμάτων στην ευρύτερη περιοχή. Μόνο ο TK 54638 ανατολικά του Σταθμού Παπάφη και στις παρυφές του πρώην Δήμου Τριανδρίας παρουσιάζει αξιολογικά χαμηλά απόλυτα μεγέθη και πυκνότητες πληθυσμού και κατοικιών. Τα δωμάτια προς επαγγελματική χρήση έχουν κατά κύριο λόγο χαμηλότερη συγκέντρωση ως προς την υπόλοιπη περιοχή μελέτης. Επισημαίνεται ότι οι περιοχές εξυπηρέτησης των υπό μελέτη σταθμών παρουσιάζουν κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά που προσομοιάζουν με περιοχές της πόλης που βρίσκονται βορειώς της οδού Αγ. Δημητρίου και θα σχολιαστούν στη συνέχεια.

Ένα σύντομο ιστορικό και πολεοδομικό πλαίσιο αναδεικνύει πως τμήματα της περιοχής που ξεκινούν από τη νέα παραλία και φτάνουν έως την οδό Παπαναστασίου (βλ. TK 54641 και 54642) άρχισαν να κατοικούνται συστηματικά μετά τη κατεδάφιση του νοτιοανατολικού τείχους, το 1889. Γύρω από τους δρόμους Βασιλέως Γεωργίου και Βασιλίσσης Όλγας διέμεναν μεσαία και υψηλά εισοδηματικά στρώματα, ενίοτε σε επαύλεις της γνωστής τότε περιοχής των Εξοχών. Από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και έκτοτε η περιοχή άρχισε να υποβαθμίζεται: βασικοί παράγοντες ήταν η ανοικοδόμηση που κορυφώθηκε τη δεκαετία του 1960 και κλήθηκε, συχνά μέσα από θεσμό της αντιπαροχής, να καλύψει τις διευρυνόμενες στεγαστικές ανάγκες των νέων μεσο-αστικών στρωμάτων. Αποτέλεσμα, η ταχύτατη ανοικοδόμηση της παλαιάς ιστορικής λεωφόρου των Εξοχών με ογκώδεις οικο-

δομές που "εξαφανίζουν" συστηματικά τους παλιούς μεγάλους κήπους και τα αρχοντικά τους. Όσες από αυτές τις κατοικίες έχουν διασωθεί αποτελούν πλέον μοναδικά δείγματα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (Καραδήμου-Γερόλυμπου, 1995).

Ανατολικότερα της οδού Κωνσταντινουπόλεως εντοπίζονται λαϊκοί οικισμοί, όπως στην περιοχή της Κάτω Τούμπας στα όρια των ΤΚ 54638 και 54639. Εκεί από το 1930 ήδη είχαν δημιουργηθεί συνοικισμοί από τους πρόσφυγες της Μ. Ασίας. Σύμφωνα με νεότερα διαθέσιμα στοιχεία, βόρεια των σταθμών Παπάφη και Ευκλείδη εμφανίζονται σχετικά μικροί μέσοι όροι μεγέθους κατοικίας, κάτι το οποίο οφείλεται σε παλιά κτίρια ή/και στους πρώην προσφυγικούς οικισμούς. Προς τα ανατολικά των σταθμών Φλέμιγκ και Αναλήψεως το μέσο μέγεθος των κατοικιών αυξάνεται. Σημαντικοί θύλακες μεταναστών εντοπίζονται στον άξονα Ιπποκράτειο-Δελφών-Μπότσαρη (ΤΚ 54639 και 54641) σε υπο-περιοχές με πυκνή δόμηση και παλιά κτίρια με φθηνά ενοίκια (Θεολόγου και Κωνσταντινίδη, 2010: 71).

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά καθιστούν τη ζώνη εξυπηρέτησης των εν λόγω σταθμών ως περιοχή κατοικίας μεσαίων ή χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων, κυρίως μισθωτών, με ταυτόχρονη υψηλή συγκέντρωση αλλοδαπών.

Ε. Σταθμοί Πατρικίου, Βούλγαρη και Νέα Ελβετία: Το Μετρό σε αναβαθμισμένες περιοχές κατοικίας

Στη ζώνη επιρροής των τριών νοτιοανατολικών σταθμών παρουσιάζεται μια εξίσου διαφοροποιημένη κοινωνικο-οικονομική και οικιστική δομή. Υπο-περιοχές που ενθυλακώνουν τους Σταθμούς (ΤΚ 54248 και 54249) παρουσιάζουν προφίλ που προσομοιάζει με αυτό του συνολικού Δήμου Θεσσαλονίκης, εάν αυτός ειδωθεί ως σύνολο. Πράγματι, μια σειρά δείκτες όπως τα ποσοστά εργοδοτών, ανέργων, προσώπων που ασκούν ανώτερα και κατώτερα επαγγέλματα είναι παρόμοια με του συνόλου της περιοχής μελέτης, με μοναδική εξαίρεση τη χαμηλή παρουσία αλλοδαπών. Παράλληλα, η κατανομή των ιδιόκτητων και των ενοικιαζόμενων κατοικιών είναι παρόμοια με αυτή του Δήμου ενώ όλοι οι ΤΚ παρουσιάζουν αποδεκτές τιμές πυκνότητας πληθυσμού. Όμοια με τους προηγούμενους τέσσερις σταθμούς, και σε αυτή την άμεση ζώνη επιρροής εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες της Μικράς Ασίας δημιουργώντας οικισμούς (Καραδήμου-Γερόλυμπου, 1995).

Αντίθετα, υπο-περιοχές που βρίσκονται στην ευρεία ζώνη επιρροής των υπό μελέτη σταθμών (ΤΚ 54645, 54646 και 54655) αποτελούν τμήμα της παλιάς συνοικίας των Εξοχών και έχουν όλοι απόληξη στην Νέα Παραλία της πόλης. Εδώ, παρατηρείται συγκέντρωση εργοδοτών και προσώπων που ασκούν ανώτερα επαγγέλματα αισθητά μεγαλύτερη από αυτή της περιοχής μελέτης. Παράλληλα, η παρουσία ατόμων που ασκούν κατώτερα επαγγέλματα αλλά και αλλοδαπών κατοίκων είναι μικρότερη από αυτή του συνόλου της περιοχής μελέτης.

Το οικιστικό δίκτυο στις υπό εξέταση περιοχές είναι εμφανώς αναβαθμισμένο. Οι πυκνότητες πληθυσμού είναι φυσιολογικές και η μέση επιφάνεια των κατοικιών παρουσιάζει υψηλές τιμές, ειδικά στον ΤΚ 54655 που βρίσκεται στα όρια με τον Δήμο Καλαμαριάς και περιλαμβάνει υποδομές όπως το Ποσειδώνιο Αθλητικό Κέντρο, μεγάλο τμήμα των θεματικών πάρκων της νέας παραλίας και το Μέγαρο Μουσικής της πόλης. Το πλήθος των νέων κατοικιών είναι εξαιρετικά μικρό, γεγονός που αποδίδεται στους πολεοδομικούς περιορισμούς που δεν επιτρέπουν τη δημιουργία νέων κατοικιών, στην έλλειψη αδόμητων χώρων και στην έλλειψη ενδιαφέροντος από πλευράς των ιδιοκτητών να πουλήσουν το ακίνητο τους, λόγω κοινωνικών παραγόντων και της εγγύτητας με το παραλιακό μέτωπο (Αλατζόγλου κ.ά., 2009: 743-746). Επιπλέον η ύπαρξη ιδιόκτητων κατοικιών είναι ελαφρά υψηλότερη από αυτή των ενοικιαζόμενων στους περισσότερους ΤΚ, ενώ σημαντική είναι η παρουσία δωματίων για επαγγελματική χρήση και στις υπο-περιοχές κοντά στον Δήμο Καλαμαριάς. Όπως προκύπτει από νεώτερα στοιχεία, στα νοτιοανατολικά τμήματα των σταθμών Πατρικίου και Βουλγαρη εντοπίζεται χαμηλός μέσος όρος πυκνότητας δόμησης σε σχέση με τα νότια τμήματα της ίδιας ζώνης. Τα παραπάνω στοιχεία διαμορφώνουν ως κυρίαρχο προφίλ αυτό μιας περιοχής κατοικίας μεσαίων ή ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Συνολικά στις περιοχές που βρίσκονται στην ευρεία ζώνη εξυπηρέτησης των υπό εξέταση σταθμών έχει δημιουργηθεί ένα υποκέντρο κατοικίας και οικονομικών δραστηριοτήτων, το οποίο συχνά λειτουργεί ανταγωνιστικά ως προς το παραδοσιακό κέντρο. Εδώ διαμένει η "νέα" μεσαία και ανώτερη εισοδηματική τάξη, δηλαδή οικονομικά ενεργά άτομα τα οποία λόγω της απασχόλησης τους έχουν την δυνατότητα να εγκατασταθούν σχετικά κοντά στην "καρδιά της πόλης" αλλά και έξω από το ιστορικό κέντρο και τις λοιπές γειτνιάζουσες με αυτό περιοχές, αποφεύγοντας έτσι τις δυσμενείς συνθήκες που περιγράφηκαν για τις υπο-περιοχές. Επισημαίνεται η διαφοροποίηση από τις αντίστοιχες ενότητες πέριξ των σταθμών του ιστορικού κέντρου στις οποίες κατοικούν υψηλά εισοδηματικά στρώματα με διαχρονική παρουσία στον παραδοσιακό πυρήνα της πόλης.

ΣΤ. Περιοχές εκτός ζωνών εξυπηρέτησης

Οι αστικές ενότητες που δεν εμπίπτουν στις ζώνες άμεσης εξυπηρέτησης των σταθμών του Μετρό αποτελούν δύο διακριτές και με αρκετά διαφορετική φυσιογνωμία υπο-περιοχές της Θεσσαλονίκης: η πρώτη βρίσκεται βορειοδυτικά και έχει στον πυρήνα της την Άνω Πόλη ενώ η δεύτερη νοτιοανατολικά και περιλαμβάνει συνοικίες των περιοχών Άνω Τούμπα και Χαριλάου που γειτνιάζουν με το Δήμο Πυλαίας.

Ένα σημαντικό τμήμα των βορειοδυτικών ΤΚ (54632 έως 54634) που βρίσκονται εκτός άμεσης ζώνης επιρροής αποτελεί ταυτόχρονα και κυρίαρχο τμήμα της Άνω Πόλης. Η περιοχή αυτή έμεινε άθικτη από τη πυρκαγιά του 1917, διατηρώντας έτσι τον παραδο-

σιακό της ιστό. Η εγκατάσταση σε αυτή των προσφύγων μετά το 1922 είχε ως αποτέλεσμα να καταληφθούν οι αδόμητοι χώροι, με ταπεινά κτίσματα, και να πυκνώσει περισσότερο ο ιστός της. Μετά τον σεισμό του 1978, υπήρξε τροποποίηση του ρυθμιστικού σχεδίου, που είχε εγκριθεί το 1930, μετά από απαίτηση των κατοίκων. Αποτέλεσμα ήταν να αρχίσει η περιοχή να δομείται με τη μέθοδο της αντιπαροχής. Τα νέα οικοδομήματα αλλοίωσαν την φυσιογνωμία της περιοχής, καθώς μετέβαλαν την αναλογία του δομημένου χώρου ως προς τους ελεύθερους χώρους, σε βάρος των δευτέρων. Παράλληλα, αλλοιώθηκε σημαντικά και η αρχιτεκτονική φυσιογνωμία των υπό εξέταση συνοικιών, ειδικά μετά το 1990 και παρά το ότι είχε έγκαιρα θεσπιστεί ειδικός οικοδομικός κανονισμός. Το μόνο που στα σίγουρα έχει διατηρηθεί ως τις μέρες μας είναι ο δαιδαλώδης αστικός ιστός της περιοχής (Καυκούλα, 2004).

Η χωρική ενότητα που γειτνιάζει με το Δήμο Πυλαίας (TK 54351, 54352, 54453, 54454 και TK 54250 με εξαίρεση ένα μικρό τμήμα του) διαθέτει σχετικά μεγάλο πλήθος νέων κατοικιών και ελεύθερων οικοδομήσιμων χώρων (Αλατζόγλου Α, κ.ά., 2009:743-746). Στην περιοχή ήδη διαμένουν εύπορα στρώματα, συνεπώς όσο αφορά την κοινωνική δομή της δεν αναμένεται να υπάρξει μεγάλη αλλαγή, ενώ είναι πιθανό να υπάρξει ακόμα μεγαλύτερη συγκέντρωση αυτών των στρωμάτων με παράλληλη εγκατάλειψη της από μεσαία εισοδηματικά στρώματα. Μπορούμε παράλληλα να υποθέσουμε ότι η μεγαλύτερη επίδραση στην περιοχή θα είναι η περαιτέρω τριτογενοποίηση της και συγκέντρωση κεντρικών λειτουργιών. Τέλος, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το Μετρό θα οδηγήσει στην ταχύτερη δημιουργία του υπό-κέντρου στους TK που γειτνιάζουν με τους Δήμους Καλαμαριάς και Πυλαίας, ιδιαίτερα μετά την δημιουργία και την λειτουργία της επέκτασης του προς τα ανατολικά.

4. ΠΡΩΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η κατασκευή ενός μεγάλης κλίμακας μεταφορικού συστήματος όπως το Μετρό συνδέεται και συνοδεύεται αναπόσπαστα από μια σειρά υλικών μετασχηματισμών και παρεμβάσεων στο αστικό σύστημα (Du και Mulley, 2007· Pagliara και Para, 2011: 211). Τέτοιου είδους παρεμβάσεις στον αστικό ιστό, όπως οι αναπλάσεις, έχει παρατηρηθεί πως έχουν ως άμεσο, αν και όχι νομοτελειακό, αποτέλεσμα την αύξηση των τιμών των ακινήτων. Ειδικά για τις περιοχές που βρίσκονται κοντά στα εργοτάξια κατασκευής σταθμών έχει παρατηρηθεί πως, κατά μεν τη φάση κατασκευής οι αγοραίες αξίες των ακινήτων παρουσιάζουν ελαφρά πτώση λόγω όχλησης και μείωσης της προσβασιμότητάς τους, κατά δε τη λειτουργία αυξάνονται σημαντικά, καθώς τα ακίνητα αποκτούν βελτιωμένη προσβασιμότητα χωρίς ιδιαίτερες άλλες αρνητικές οπτικές ή ηχητικές συνέπειες, που είναι συνήθεις στην περίπτωση των επιφανειακών δικτύων μεταφοράς (Agostini και Palmucci, 2010).

Πιο αναλυτικά, από όσα παρουσιάστηκαν στην παρούσα εργασία μπορούν να γίνουν αρχικές εκτιμήσεις για την επιπτώση του Μετρό κατά τη λειτουργία του στις επιμέρους υπο-περιοχές της Θεσσαλονίκης, οι οποίες παρατίθενται συνοπτικά στον Πίνακα 3 και παρουσιάζονται πιο λεπτομερειακά στην συνέχεια.

Πίνακας 3. Υπάρχουσα κατάσταση και αναμενόμενες επιπτώσεις στις περιοχές πέριξ των Σταθμών του Μετρό

Σταθμοί	Υπάρχουσα κατάσταση	Αναμενόμενες επιπτώσεις				
		Κοινωνικές Ανακατατάξεις	Αλλαγές στην Παραγωγική Βάση	Αύξηση Τιμών Ακινήτων και Ενοικίων	Εξεισυνισμός	Τριτογενιοποίηση
Νέος Σιδηροδρομικός Σταθμός	Φθίνουσες βιομηχανικές χρήσεις, υποβαθμισμένη κατοικία εργατικών στρωμάτων	*	**	*	**	
Δημοκρατίας	Φθίνουσες βιομηχανικές χρήσεις, υποβαθμισμένη κατοικία εργατικών στρωμάτων	*	*	*	*	
Βενιζέλου	Υπερσυγκέντρωση επιχειρήσεων ή προσώπων που ακούν ανώτερα επαγγέλματα, ιστορικό κέντρο	**		**	*	*
Αγίας Σοφίας	Υπερσυγκέντρωση επιχειρήσεων ή προσώπων που ακούν ανώτερα επαγγέλματα, ιστορικό κέντρο	*		**		
Συντριβάνι	Περιοχές κατοικίας με δεσπόζουσα παρουσία ειδικών χρήσεων					
Πανεπιστήμιο	Περιοχές κατοικίας με δεσπόζουσα παρουσία ειδικών χρήσεων					
Παπάφη	Περιοχές κατοικίας με υψηλές πυκνότητες και σχετικά ισόρροπη παρουσία κοινωνικών ομάδων	*		*	*	*
Ευκλείδη	Περιοχές κατοικίας με υψηλές πυκνότητες και σχετικά ισόρροπη παρουσία κοινωνικών ομάδων	*		*	*	*
Φλέμιγκ	Περιοχές κατοικίας με υψηλές πυκνότητες και σχετικά ισόρροπη παρουσία κοινωνικών ομάδων	*		*	*	*
Αναλήψεως	Περιοχές κατοικίας με υψηλές πυκνότητες και σχετικά ισόρροπη παρουσία κοινωνικών ομάδων	*		*	*	*
Πατρικίου	Περιοχές κατοικίας με σχετικά υψηλή παρουσία ανώτερων κοινωνικών ομάδων			*		
Βούλγαρη	Περιοχές κατοικίας με σχετικά υψηλή παρουσία ανώτερων κοινωνικών ομάδων			**		
Νέα Ελβετία	Περιοχές κατοικίας με σχετικά υψηλή παρουσία ανώτερων κοινωνικών ομάδων			**		

(*) εμφανείς επιπτώσεις, (**) ισχυρές επιπτώσεις

Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Εκκινώντας από τη Δυτική Είσοδο της πόλης επισημαίνεται πως η κοινωνικο-οικονομική και αστική φυσιογνωμία της αναμένεται να αλλάξει σημαντικά τα επόμενα χρόνια. Σημεία αναφοράς των μεταβολών αυτών αναμένεται να αποτελέσουν οι Σταθμοί **Νέου Σιδηροδρομικού Σταθμού και Δημοκρατίας**. Το χαμηλό κοινωνικό-οικονομικό προφίλ και η ισχυρή εξάπλωση παραγωγικών χρήσεων και υποβαθμισμένης κατοικίας θα αποτελέσουν σχετικά σύντομα ένα παρελθόν της σύγχρονης αστικής ιστορίας της Θεσσαλονίκης. Πρώτα επακόλουθα αυτής της διαδικασίας θα είναι η αύξηση των αξιών γης και της ζήτησης σε οικιστικό απόθεμα, δεδομένης και της δυνατότητας περαιτέρω ανοικοδόμησης, φαινόμενα που είναι ήδη εμφανή στην υπο-περιοχή. Στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής, αναμένεται να δεχθούν πιέσεις εκτοπισμού οι εργατικής κοινωνικο-ταξικής προέλευσης κοινωνικές ομάδες που διαμένουν ή αναπτύσσουν επαγγελματικές δραστηριότητες εδώ. Είναι δε πιθανό να μετακινηθούν σε περιοχές περιφερειακά των σταθμών του Μετρό, εκτός των άμεσων ζωνών εξυπηρέτησης.

Η διαδικασία αυτή έχει εμφανιστεί ήδη, ρητά ή άτυπα, ως υποκινούμενη από κρατικούς φορείς. Η φυγή της βιοτεχνικής παραγωγής από αυτό τον παραδοσιακό της πυρήνα, είναι μια διαδικασία που ξεκίνησε από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και συνεχίζεται εντεινόμενη λόγω οικονομικής κρίσης έως τις μέρες μας. Εκατοντάδες βιομηχανικοί χώροι πολλών χιλιάδων τετραγωνικών μέτρων έχουν εγκαταλειφθεί χωρίς να υπάρχει κάποιο σχέδιο οργανωμένης επανένταξης τους στον αστικό ιστό, πολλώ δε μάλλον παραγωγικής αξιοποίησης τους.

Υποστηρίζουμε, πως το φαινόμενο "αυθόρμητου" εξευγενισμού που ήδη έχει εμφανιστεί υπό μορφή σημειακών παρεμβάσεων σε κτίρια της υπο-περιοχής θα ενταθεί τα επόμενα χρόνια. Δεν αποκλείεται δε ευρύτερα οικοδομικά μπλοκ να ενταχθούν σε στοχευμένες παρεμβάσεις του Δήμου ή της Περιφέρειας με αξιοποίηση κοινοτικών προγραμμάτων όπως το Jessica. Οι παρεμβάσεις αυτές συνάδουν και με μια από τις δράσεις του Στρατηγικού Σχεδίου για την Βιώσιμη Ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης, η οποία αποσκοπεί στην αναζωογόνηση των υποβαθμισμένων αστικών ζωνών της, μέσω ολοκληρωμένων παρεμβάσεων (Καυκαλάς κ.ά., 2000). Παράλληλα και το Πρόγραμμα "Θεσσαλονίκη 2012", όπως έχει προαναφερθεί, προβλέπει μια ευρείας κλίμακας αστική ανάπτυξη στον περιβάλλοντα χώρο του δικτύου σταθερής τροχιάς (Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης). Στα σίγουρα, η λειτουργία του Μετρό θα αποτελέσει από μόνη της ένα κίνητρο εξευγενισμού και δημιουργίας μικρών ή μεγαλύτερων συγκροτημάτων κατοικιών τύπου loft.

Παράλληλα, λόγω της αύξησης των τιμών των ενοικίων κοντά στους σταθμούς είναι εύλογο να υποτεθεί μια αξιόλογη κλίμακας ανάπτυξη νέων, ως προς την παραδοσιακή φυσιογνωμία της περιοχής, επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Αυτό έγκειται στη δυνατότητα των συγκεκριμένων δραστηριοτήτων να ανταπεξέλθουν στα υψηλά ενοίκια αλλά και

στην ειδική σχέση που αυτές αναπτύσσουν με τον αστικό χώρο. Αντίστοιχες επιπτώσεις παρατηρήθηκαν σε πόλεις, όπως η Βαλένθια και οι Βρυξέλλες, στις οποίες η λειτουργία του Μετρό σε υποβαθμισμένες περιοχές, με παλιά κτίρια κατοικίας ή βιομηχανικά κτίρια, είχε ως αποτέλεσμα το μοντέλο των χρήσεων γης να μετατραπεί σε πλέγμα υψηλής ποιότητας κτιρίων που στεγάζουν κατοικίες και υπηρεσίες (Sammer κ.ά., 2003· Gospodini, 2010).

Οι σταθμοί του Μετρό **Βενιζέλου και Αγίας Σοφίας** θα βελτιώσουν σημαντικά την προσβασιμότητα στο ιστορικό κέντρο της πόλης. Πρέπει να επισημανθεί ότι, παρόλο που βασικό χαρακτηριστικό στην αστική γεωγραφία της Θεσσαλονίκης την τελευταία τουλάχιστον δεκαετία είναι η διάχυση της κατοικίας και άλλων αστικών δραστηριοτήτων, όπως αναψυχή, λιανικό εμπόριο και υπηρεσίες, στον περιαστικό χώρο, το κέντρο συνεχίζει να εμφανίζει μεγάλη συγκέντρωση καταστημάτων, επιχειρήσεων, δραστηριοτήτων τριτογενούς τομέα αλλά και κατοικιών (Θεολόγου και Κωνσταντινίδη, 2010: 50-65). Συνεπώς αναμένεται αύξηση των ενοικίων τόσο στις κατοικίες όσο και στους επαγγελματικούς χώρους, με μοναδικό ίσως παράγοντα συγκράτησης της ανοδικής τάσης την πρόσφατη βαθιά οικονομική κρίση, μια αναλυτική διαπραγμάτευση της οποίας υπερβαίνει τα όρια της παρούσας εργασίας. Επισημαίνεται εδώ πως, το ποσοστό αύξησης των τιμών ακινήτων και ενοικίων μπορεί να μην είναι πολύ υψηλό, σε σχέση με άλλες υπο-περιοχές, καθώς το κέντρο παρουσιάζει ήδη αυξημένες τιμές (Gospodini, 2010).

Σε κάθε περίπτωση, και δεδομένης της σχετικής έλλειψης διαθέσιμων χώρων στις κεντρικές περιοχές, θα οξυνθεί ο ανταγωνισμός μεταξύ χρήσεων κατοικίας και υπηρεσιών. Πιθανότερο αποτέλεσμα, η κατοικία να δώσει την θέση της στις δραστηριότητες τριτογενούς τομέα, όπως έγινε και στις Βρυξέλλες, ειδικά στις υπο-περιοχές όπου δε θα υπάρξει δημόσια πρωτοβουλία (Gospodini, 2010: 1094). Συνεπώς, πέριξ των δύο σταθμών του ιστορικού κέντρου θα υπάρξει ακόμα μεγαλύτερη τριτογενοποίηση, ειδικά στα οικοδομικά τετράγωνα που έχουν εγγύτητα με την παλιά παραλία, και εντεινόμενη συγκέντρωση υψηλών εισοδηματικών στρωμάτων. Όπως ειπώθηκε παραπάνω, στη μεγαλύτερη έκταση των υπο-περιοχών ανάμεσα στην Εγνατία και το παραλιακό μέτωπο εμφανίζονται μεγάλοι μέσοι όροι μεγέθους κατοικίας. Το γεγονός ότι οι ομάδες υψηλού εισοδήματος καταλαμβάνουν και αναζητούν μεγαλύτερες σε μέγεθος κατοικίες (McCain, 2002: 177· Αλατζόγλου κ.ά., 2009: 741-745), ενισχύει την υπόθεση ότι η λειτουργία του Μετρό θα συγκρατήσει ή και επανασυγκεντρώσει υψηλά εισοδηματικά στρώματα στο κέντρο, αποτρέποντας την μετακίνηση τους προς τα προάστια και προσελκύνοντας νέα νοικοκυριά αντίστοιχης εισοδηματικής τάξης.

Παράλληλα όμως, η δημιουργία του Μετρό θα έχει ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της εγγύτητας μεταξύ κέντρου και περιφερειακών περιοχών. Άμεση συνέπεια αυτού θα είναι τα χαμηλά ή μεσαία εισοδηματικά στρώματα να επιλέξουν ή να αναγκαστούν, λόγω

των υψηλών ενοικίων, να εγκαταλείψουν το κέντρο. Η κατάσταση αυτή θα ενισχύσει το διαθέσιμο προς αξιοποίηση για άλλες χρήσεις οικιστικό απόθεμα, ειδικά στις περιοχές ανάμεσα στις οδούς Εγνατία και Αγ. Δημητρίου. Αυτό συνεπάγεται έναν νέου τύπου κοινωνικό αποκλεισμό των χαμηλών και των μεσαίων στρωμάτων και μια σχετική αλλαγή της κοινωνικής ταυτότητας ορισμένων τμημάτων του κέντρου της πόλης.

Οι σταθμοί **Συντριβάνι και Πανεπιστήμιο** θα βελτιώσουν την προσβασιμότητα από και προς υπό-περιοχές της πόλης οι οποίες συγκεντρώνουν δημόσιες λειτουργίες όπως η τριτοβάθμια εκπαίδευση αλλά και μεγάλους εκθεσιακούς χώρους ή χώρους αναψυχής. Αναπόφευκτα οι σχεδιασμοί για μεταφορά ή επέκταση τόσο τμημάτων του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου (ΑΠΘ) όσο και της Διεθνούς Έκθεσης σε προαστιακές περιοχές αναμένεται να επηρεαστούν από τη λειτουργία του Μετρό. Εκτίμηση των συγγραφέων είναι πως για μεν το ΑΠΘ η παρουσία του μεταφορικού συστήματος είναι ένας επιπλέον παράγοντας πρόσδεσης στο κέντρο της πόλης, ενώ για την Έκθεση οι δυναμικές θα είναι πιο σύνθετες και αντιφατικές. Στην περίπτωση της τελευταίας, η όποια μετακίνηση θα συνδεθεί με τις προοπτικές αξιοποίησης της έκτασης της με ιδιωτικο-οικονομικά κριτήρια και ανάλογα με την ελκυστικότητα της όποιας παρέμβασης από πλευράς του χρηματοπιστωτικού και μεσοτικού κεφαλαίου. Η "επιτυχία" της παρέμβασης στο πρώην αεροδρόμιο του Ελληνικού στην Αθήνα θα αποτελέσει οδηγό για μια αντίστοιχη παρέμβαση στη Θεσσαλονίκη. Συμπληρωματικά, σε τμήματα των υπο-περιοχών που παρουσιάζουν σχετική διαθεσιμότητα χώρων προς δόμηση, όπως η συνοικία των 40 Εκκλησιών, θα εμφανιστεί περαιτέρω αύξηση των οικιστικών πιέσεων. Ιδιαίτερη ζήτηση αναμένεται να υπάρξει για κατοικίες με συνολικό μέσο εμβαδόν 70 τ.μ., φαινόμενο το οποίο ήδη παρατηρείται στο σύνολο του Δήμου Θεσσαλονίκης, για την περίοδο 2000-2007 (Αλατζόγλου κ.ά., 2009: 742-743).

Στους Σταθμούς **Παπάφη, Ευκλείδη, Φλέμιγκ και Αναλήψεως** η αύξηση της προσβασιμότητας σε συνδυασμό με την έλλειψη αδόμητων χώρων θα οδηγήσουν σε περαιτέρω αύξηση των ενοικίων και περαιτέρω τριτογενοποίηση, στις ζώνες εξυπηρέτησης. Ειδικά στις υπο-περιοχές με υψηλή πυκνότητα κατοίκων και φθίνον κτιριακό απόθεμα η αύξηση των τιμών των ενοικίων θα προκαλέσει μετεγκατάσταση μεγάλου τμήματος των μεταναστών, που τώρα κατοικούν σε αυτές. Επομένως και εδώ αναμένεται να υπάρξει κάποιου τύπου εξευγενισμός καθώς παλιές μικροαστικές και νυν φθίνουσες περιοχές, όπως και υποβαθμισμένοι επαγγελματικοί χώροι, αναμένεται να ανακτήσουν μέρος της χαμένης αξίας τους. Κατά συνέπεια, στο επίπεδο της κοινωνικής σύνθεσης αναμένεται να υπάρξει μεγαλύτερη ομοιογένεια, μέσω της εγκατάστασης μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων πλάι σε αυτά που ιστορικά διαμένουν εδώ. Τέλος, οι σταθμοί του Μετρό, **Πατρικίου, Βούλγαρη και Νέα Ελβετία** θα παρουσιάσουν και αυτοί μεγάλη αύξηση των τιμών των ακινήτων, δεδομένου ότι, θα αυξηθεί η προσβασιμότητα σε αυτούς και θα μειωθεί το μετα-

φορικό κόστος από και προς το κέντρο. Τέλος, στις εκτός ζώνης επιρροής υπο-περιοχές οι επιπτώσεις αναμένεται να είναι έμμεσες από την στιγμή που από αυτές δε διέρχεται η γραμμή του Μετρό.

Καταληκτικά, οι σταθμοί του υπό-κατασκευή έργου χωροθετούνται σε όρια που ιστορικά χωρίζουν την πόλη σε τομείς διαφορετικού κοινωνικό-οικονομικού προφίλ, συνεπώς η λειτουργία του αναμένεται να επηρεάσει με διαφορετικό και άνισο τρόπο κάθε έναν από τους ΤΚ που συνθέτουν τις ζώνες εξυπηρέτησης. Οι υπο-περιοχές της πόλης διατηρούν σε μεγάλο βαθμό την ιδιαίτερη φυσιογνωμία που τους έχει προσδώσει η αστική εξέλιξη και αναδιάρθρωση στο μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα. Ο υφιστάμενος διαχωρισμός κοινωνικών ομάδων και χρήσεων εξακολουθεί να θέλει τις περιοχές του κέντρου προς το παραλιακό μέτωπο, και τις νοτιοανατολικές κοντά στον Δήμο Καλαμαριάς και Πυλαίας να κατέχουν τον πιο αναβαθμισμένο ρόλο, ως προς το κοινωνικο-οικονομικό προφίλ των κατοίκων τους. Οι βορειοδυτικές συγκεντρώνουν τον εργατικό πληθυσμό και στις υπόλοιπες νότιες ή νοτιοανατολικές περιοχές συναντάμε μια ενδιάμεση κατάσταση στην κοινωνικο-οικονομική δομή. Επιπλέον, παρόλο που μερίδα εύπορων στρωμάτων έχει εγκατασταθεί στα νοτιοανατολικά άκρα της πόλης, το κέντρο δεν έχει εγκαταλειφθεί ακόμη από αυτά. Μπορούμε συνεπώς να υποστηρίξουμε ότι η δημιουργία και λειτουργία του Μετρό θα αναπαράγει και ταυτόχρονα θα διαφοροποιήσει αυτό το σύνθετο και άνισο μοντέλο ανάπτυξης της πόλης, που προσιδιάζει σημαντικά στο μεσογειακό πρότυπο αντι-στροφής του μοντέλου Burgess.

Εμβαθύνοντας στην παραπάνω συλλογιστική, υποστηρίζουμε ότι γύρω από τους σταθμούς Μετρό θα έχουμε μια μορφή ζωνοποίησης παρόμοια με αυτή των ομόκεντρων κύκλων του Burgess. Σε μικρές αποστάσεις από αυτούς θα συγκεντρωθούν κοινωνικο-ταξικές ομάδες και χρήσεις που μπορούν να ανταπεξέλθουν στα υψηλά ενοίκια. Η ύπαρξη σταθμού Μετρό αποτελεί πλεονέκτημα μιας υπο-περιοχής που οδηγεί σχετικά άμεσα σε αύξηση των τιμών των ακινήτων, όπως άλλωστε έχει παρατηρηθεί σε κατοικίες και επαγγελματικούς χώρους πέριξ των σταθμών στην Αθήνα (Θεολόγου και Κωνσταντινίδη, 2010: 180). Σε έναν αμέσως επόμενο γειτνιάζοντα τομέα θα εγκατασταθούν μεσαία ή χαμηλά εισοδηματικά στρώματα. Αυτή η νέα δυναμική σημειακής ζωνοποίησης θα αλληλεπιδράσει με τα υπάρχοντα χωρικά μορφώματα στον αστικό χώρο δημιουργώντας μια σύνθετη, νέα κοινωνικο-χωρική δομή. Επιπλέον, είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σε μια μορφή πολυκεντρικής οργάνωσης, στα πλαίσια βέβαια των ζωνών επιρροής. Γεγονός το οποίο θα διαμορφώσει όμως μια νέα μορφή δυΐσμου στην πόλη της Θεσσαλονίκης, όπου οι ζώνες επιρροής του Μετρό θα υπερέχουν αναπτυξιακά από τις περισσότερες περιοχές εκτός αυτών. Παράλληλα, λόγω της τριτογενεοποίησης που αναμένεται να προκληθεί, ενδέχεται να τονωθεί η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, το οποίο θα συμβάλλει στην βελτίωση

της αναπτυξιακής πορείας και της εικόνας ολόκληρης της πόλης (κάτι στο οποίο αποσκοπεί και το Στρατηγικό Σχέδιο της Θεσσαλονίκης). Οι παραπάνω υποθέσεις δεν είναι απόλυτες καθώς οι πιθανές επιπτώσεις σε σχέση με την λειτουργία του Μετρό θα είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων.

Συμπερασματικά, το Μετρό θα ενδυναμώσει υπάρχουσες τάσεις στις χρήσεις γης και στην κοινωνική σύνθεση, ενισχύοντας και νέες δυναμικές όπως η τριτογεννοποίηση και η επανασυγκέντρωση αστικών στρωμάτων (Sammer κ.ά., 2003· Gosprođini, 2010). Αναμφίβολα δε, θα οδηγήσει σε περαιτέρω κερδοσκοπία επί της γης, φαινόμενο συμβατό με την αντίστοιχη εμπειρία πληθώρας Ευρωπαϊκών πόλεων που υποδέχτηκαν αντίστοιχες παρεμβάσεις (Gosprođini, 2010: 1109). Σε κάθε περίπτωση, η δημιουργία και η λειτουργία του Μετρό θα επιφέρει αναδιάρθρωση στην κοινωνικο-οικονομική δομή, την εργασιακή και αστική γεωγραφία και περαιτέρω αστική διάχυση.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αβδελά Ε. (επιμέλεια), (1994) "Εβραίοι στην Ελλάδα: Προσεγγίσεις σε μια ιστορία των νεοελληνικών μειονοτήτων", *Σύγχρονα Θέματα*, 52-53: 8-9.
- Αλατζόγλου Α., Αρβαντιδής Α. και Πετράκος Γ., (2009) "Πυκνότητα Χρήσεων Γης και Αστική Διάρθρωση: Η Περίπτωση του Δήμου Θεσσαλονίκης", *Πρακτικά 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 739-746.
- Αραβαντινός Α. (2007) *Πολεοδομικός Σχεδιασμός: Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του Αστικού χώρου*, Αθήνα: Συμμετρία.
- Γιαννόπουλος Γ., Καλογήρου Ν., Λαμπρόπουλος Σ., Μουρατίδης Α., Μουσιόπουλος Ν., Παπαϊωάννου Π. και Σταθακόπουλος Π., (2010) "Ενιαίο Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης Υποδομών Μεταφορών", Έκθεση Επιτροπής Εμπειρογνομόνων, Αύγουστος 2010, Θεσσαλονίκη. Διαθέσιμο στο: <http://www.yme.gr/getfile.php?id=3155> (τελευταία πρόσβαση: 27/12/2011).
- Θεολόγου Κ. και Κωνσταντινίδη Μ. (2010) *Το μετρό μετρά τη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α. (1995) *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου Α. (2004) "Η Θεσσαλονίκη στο Μεταίχμιο", *Καθημερινή*, 24/10/2004. Διαθέσιμο στο: <http://news.kathimerini.gr/archive-editions/article/7days/2004/24-10-2004/1283388.html> (τελευταία πρόσβαση: 30/05/2009).

- Καυκαλάς Γ., Λαμπριανίδης Λ. και Παπαμίχος Ν., (Επ. Υπεύθυνος), (2000) "Επιστημονική στήριξη και ενέργειες υλοποίησης του σχεδίου δράσης για την βιώσιμη ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης", Ερευνητικό Πρόγραμμα, Θεσσαλονίκη: ΟΡΘΕ.
- Καυκούλα Κ. (2004) "Ανω Πόλη: ο άθικτος οικισμός", *Καθημερινή*, 24/10/2004. Διαθέσιμο στο: <http://news.kathimerini.gr/archive-editions/article/7days/2004/24-10-2004/1283392.html> (τελευταία πρόσβαση: 30/05/2009).
- Λεοντίδου Λ. (2005) *Αγεωγράφητος Χώρα*, β' έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- McCain P. (2002) *Αστική και Περιφερειακή Οικονομική*, Αθήνα: Κριτική, (στα ελληνικά).
- Μαλούτας Θ. (1992) "Κοινωνικός Διαχωρισμός στην Αθήνα", στο: Μαλούτας Θ. και Οικονόμου Δ. (επ.), *Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 67-140.
- Μαλούτας Θ. και Αλεξανδρή Γ. (2009) "Αστικές Αναπλάσεις και Μεταβολές των Κοινωνικών Δομών στο Κέντρο της Αθήνας στην Στροφή του Αιώνα", *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 294-333.
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής [ΥΠΕΚΑ], Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Θεσσαλονίκης [ΟΡΘΕ] (2011) "Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης", ΟΡΘΕ. Διαθέσιμο στο: <http://www.ypeka.gr/LinkClick.aspx?fileticket=1MehlULiQ3Q%3D&tabid=367&language=el-GR> (τελευταία πρόσβαση: 30/05/2012).
- Παπαγεωργίου Ε., Τόγια Α. και Φαντίδου Ε. (2007) "Μελέτη αποκατάστασης του Βιομηχανικού Συγκροτήματος Φιξ στη Θεσσαλονίκη", 5^η Πανελλήνια Επιστημονική Συνάντηση ΤΙCCH "ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΓΙΓΑΝΤΩΝ – Βιομηχανική Κληρονομιά και Μετασχηματισμοί των Ελληνικών Πόλεων", 22-25 Νοεμβρίου 2007, Διεθνής Επιτροπή για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς - ΤΙCCH.
- Σκάγιαννης Π. (1992), "Καθεστώς συσσώρευσης και μεταβολή των γενικών συνθηκών παραγωγής και των υποδομών: χωρικές διαστάσεις", *Τόπος*, 4: 45-75.

Ξενόγλωσση

- Agostini C. A. και Palmucci G. A. (2010) "Interjurisdictional Capitalization of a New Metro Line on Housing Values", *ILADES-Georgetown University Working Paper Series*. Διαθέσιμο στο: <http://fen.uahurtado.cl/wp-content/uploads/2010/07/inv244.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 01/06/2010).
- Badoe D.A. και Miller E.J. (2000) "Transportation–land-use interaction: empirical findings in North America, and their implications for modeling", *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 5(4): 235-263.

- Castillo-Manzano J. I. και Lopez-Valpuesta L. (2009) "Urban retail fabric and the metro: a complex relationship. Lessons from middle-sized Spanish cities", *Cities*, 26(3): 141-147.
- Debrezion G., Pels, E. και Rietveld P. (2004) "The Effects of Railway Investments in a Polycentric City", *Tinbergen Institute Discussion Paper*, TI2004-089/3, Amsterdam.
- Du H. και Mulley C. (2007) "The short-term land value impacts of urban rail transit: quantitative evidence from Sunderland, UK", *Land Use Policy*, 24: 223-233.
- Golias J.C. (2002), "Analysis of traffic corridor impacts from the introduction of the new Athens Metro system", *Journal of Transport Geography*, 10(2): 91-97.
- Gospodini A. (2010) "Urban development, redevelopment and regeneration encouraged by transport infrastructure projects: The case study of 12 European cities", *European Planning Studies*, 13(7): 1083-1111.
- Harvey D. (2006) *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, London: Verso.
- Kaplan D., Wheeler J. και Holloway S. (2009) *Urban Geography*, USA: Wiley.
- Kim, J.H., Pagliara, F. και Preston, J., (2004) "Transport policy impact on residential location", *International Review of Public Administration* 9(1): 71-87.
- Knox P.L. και McCarthy L. (2005) *Urbanization*, USA: Pearson Prentice Hall.
- Leontidou L. (2006) *The Mediterranean city in transition: Social change and urban development*, London: Cambridge University Press.
- Pagliara F. και Papa E. (2011) "Urban rail systems investments: an analysis of the impacts on property values and residents' location", *Journal of Transport Geography*, 19(2): 200-211.
- Sammer G., Klementsitz R. και Oliver R. (2003) "TranSEcon: urban transport and local socio-economic development" (GMA1-2000-27049), *The TranSEcon Consortium* (Final report), Vienna.
- Schwanen T., Dijst M. και Dieleman F.M. (2004) "Policies for Urban Form and their Impact on Travel: The Netherlands Experience", *Urban Studies*, 41(3): 579-603.

Διαδίκτυο

Αττικό Μετρό ΑΕ: www.ametro.gr, (τελευταία πρόσβαση: 01/06/2010).

Στέλιος Γκιάλης

*· Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail: stgialis@gmail.com*

Βύρων Κοτζαμάνης

*· Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος,
e-mail: bkotz@uth.gr*

Κωνσταντίνα-Δήμητρα Σαλάτα

*· Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης,
Πολυτεχνική Σχολή ΑΠΘ, 541 24 Θεσσαλονίκη,
e-mail: ksalata@auth.gr*

ΟΔΗΓΙΕΣ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

1. Σκοπός του περιοδικού *Αειχώρος* είναι η προώθηση του διαλόγου και του προβληματισμού για ζητήματα που αφορούν την πολεοδομία, τη χωροταξία και την ανάπτυξη και σχετίζονται τόσο με την ελληνική όσο και με τη διεθνή εμπειρία. Το περιοδικό δέχεται για δημοσίευση πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα. Επίσης δέχεται κείμενα για ζητήματα πολιτικής, κριτικούς σχολιασμούς για συνέδρια, συνεντεύξεις με ξένους και Έλληνες επιστήμονες, θεματικές κριτικές (review articles), καθώς και κριτικές/παρουσιάσεις για σχετικά βιβλία, οπτικοακουστικά προϊόντα και προϊόντα/υπηρεσίες των νέων τεχνολογιών που αναφέρονται στην προηγούμενη θεματολογία (κινηματογραφικές ταινίες, τηλεοπτικά προγράμματα, βιντεοκασέτες, DVD, CD-ROM, δικτυακούς ιστοχώρους, κ.ά.). Τα άρθρα κρίνονται από δυο ανώνυμους κριτές και τα υπόλοιπα κείμενα από τη Συντακτική Επιτροπή.

2. Τα πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 8.000 λέξεις, να είναι τυπωμένα στη μια όψη του χαρτιού, σε διπλό διάστημα, με περιθώριο 2,5 εκατοστά, και να περιλαμβάνουν τον αριθμό της σελίδας (στο δεξί άκρο της επικεφαλίδας). Στέλνεται ένα αντίτυπο (το οποίο δεν επιστρέφεται) καθώς και μια ακριβώς ίδια ηλεκτρονική έκδοση (σε μορφή MS-Word.doc με ηλεκτρονική υποβολή). Η πρώτη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει τον τίτλο, τα ονόματα των συγγραφέων, την επαγγελματική τους ιδιότητα, την ταχυδρομική και ηλεκτρονική τους διεύθυνση, τα τηλέφωνα και φαξ. Η δεύτερη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει με τη σειρά: τον τίτλο, μικρή περίληψη (abstract) 100-200 λέξεων η οποία θα αναφέρει το σκοπό και τα αποτελέσματα του άρθρου, καθώς και έως 7 λέξεις κλειδιά, στα ελληνικά και στα αγγλικά. Οι υποσημειώσεις πρέπει να περιορίζονται στις απολύτως απαραίτητες, να αριθμούνται με 1, 2, 3 κ.λπ. και να τοποθετούνται στο τέλος της σελίδας. Οι συγγραφείς πρέπει να δηλώνουν ότι τα κείμενα δεν έχουν υποβληθεί αλλού ή αν έχουν δημοσιευθεί σε άλλη γλώσσα. Η Συντακτική Επιτροπή δεσμεύεται ότι θα τους απαντήσει μέσα σε 6 μήνες.

3. Οι πίνακες και τα σχήματα τοποθετούνται με τίτλους και αύξοντα αριθμό μέσα στο κείμενο. Οι πίνακες αναφέρονται με τις πιθανές πηγές τους, όπως και όλες οι απεικονίσεις (χάρτες, γραφήματα, διαγράμματα, φωτογραφίες κ.ά.) οι οποίες ονομάζονται Σχήματα. Τα έγχρωμα σχήματα θα δημοσιεύονται σε ασπρόμαυρη έκδοση. Αν το άρθρο επιλεγεί για δημοσίευση θα ζητηθούν οι πρωτότυπες μορφές των σχημάτων.

4. Οι βιβλιογραφικές αναφορές πρέπει να υπάρχουν μέσα στο κείμενο με πρώτο το επίθετο των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα) ακολουθούμενο από το έτος δημοσίευσης και, όπου είναι απαραίτητο, τις σελίδες σε παρένθεση. Για παράδειγμα:

(Smith και Jones, 1995: 25-9· Smith, 1992α και 1992β).

Στην περίπτωση τριών ή περισσότερων συγγραφέων αναφέρεται το πρώτο επίθετο ακολουθούμενο από το κ.ά. Οι πλήρεις βιβλιογραφικές αναφορές τοποθετούνται (σε διπλό διάστημα) σε ξεχωριστή σελίδα στο τέλος του κειμένου. Πρέπει να περιλαμβάνουν τα επίθετα και τα αρχικά όλων των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα), το έτος δημοσίευσης (σε παρένθεση), τον τίτλο του άρθρου ή του βιβλίου, τον πλήρη τίτλο του περιοδικού, τον τόμο και τις σελίδες, καθώς και, στην περίπτωση βιβλίων και άλλων ντοκουμέντων, τον τόπο έκδοσης και τον εκδοτικό οίκο. Για παράδειγμα:

Allmendinger P., Prior A. και Raemaekers J. (επ.) (2000) *Introduction to Planning Practice*, Chichester: John Wiley & Sons.

Olmsted F. L. (1996) "Public parks and the enlargement of towns", στο: R. T. LeGates και F. Stout (επ.), *The City Reader*, London: Routledge, 337-44.

Cullingworth J. B. (1994) "Alternate planning systems", *Journal of the American Planning Association*, 60(2): 162-72.

Αραβαντινός Α., Βλαστός Θ., Γκόλιας Ι. και Πετράκης Κ. (1995) "Διαδημοτικό Τραμ: Σύνδεση του Κέντρου Αθήνας με Παραλιακούς Δήμους", Αθήνα: Δήμος Αθηναίων.

5. Αν το επιτρέπουν οι προθεσμίες τα κείμενα θα αποστέλλονται στους συγγραφείς πριν από την τελική εκτύπωση για διορθώσεις (μόνο τυπογραφικά λάθη και όχι σημαντικές αλλαγές ή αναθεωρήσεις). Τα κείμενα θα πρέπει να διορθώνονται αμέσως και να επιστρέφονται στη γραμματεία του περιοδικού.

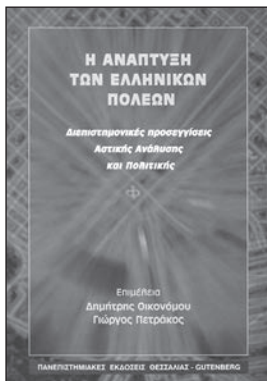
6. Τα κείμενα για ζητήματα πολιτικής και οι κριτικοί σχολιασμοί των συνεδρίων πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 4.000 λέξεις, οι θεματικές κριτικές τις 3.000 λέξεις, ενώ οι κριτικές για βιβλία και οπτικοακουστικά προϊόντα τις 2.000 λέξεις. Όλα τα κείμενα θα αποστέλλονται ταχυδρομικά και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση του περιοδικού.

7. Ο κάθε συγγραφέας θα λαμβάνει ταχυδρομικά δυο τεύχη του περιοδικού δωρεάν.

8. Τα βιβλία για βιβλιοκριτική αποστέλλονται σε δυο αντίτυπα στη διεύθυνση του περιοδικού.

9. Όλες οι συνεργασίες υποβάλλονται ηλεκτρονικά στον ηλεκτρονικό σύνδεσμο του περιοδικού <http://www.aeihoros.gr>, με την επιλογή "υποβολή άρθρου" εφόσον ολοκληρωθεί η διαδικασία εγγραφής μέλους στον δικτυακό τόπο. Επίσης είναι υποχρεωτική η ταχυδρομική αποστολή του άρθρου στη διεύθυνση:

Περιοδικό Αειχώρος, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος, (υπ. κας Άννας Σαμαρίνα).

Επιμέλεια έκδοσης
Δημήτρης Οικονόμου,
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 1999
Συνέκδοση με εκδόσεις
GUTENBERG

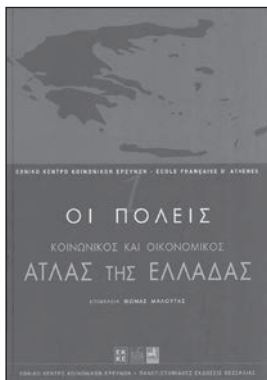
ISBN 960-8029-00-7

Τιμή 24,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων

Το βιβλίο αυτό θέτει τις ελληνικές πόλεις στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του. Αποτελεί ένα σημαντικό βοήθημα για τον φοιτητή, τον ερευνητή, το στέλεχος του ευρύτερου δημοσίου τομέα (και ειδικά της τοπικής αυτοδιοίκησης) και τον επαγγελματία που έχει ως κύριο αντικείμενο ή δραστηριότητα την μελέτη των τάσεων και χαρακτηριστικών των πόλεων, καθώς επίσης και τον σχεδιασμό πολιτικών σε ένα ευρύ φάσμα κατευθύνσεων για την ανάπτυξή τους.

Περιλαμβάνει αναλύσεις που αφορούν τις σύγχρονες τάσεις στα οικονομικά, διαρθρωτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των πόλεων, τις υποδομές τους, τα δίκτυα συνεργασίας τους, την οικιστική ανάπτυξη, την προστασία του αστικού περιβάλλοντος, τις σχέσεις πόλης-υπαίθρου, τις ασκούμενες πολιτικές σε εθνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και σύγχρονες τεχνικές ανάλυσης της δομής και εξέλιξης των πόλεων.

Τόμος 1ος: Οι Πόλεις
Επιμέλεια έκδοσης
Θωμάς Μαλούτας
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000
Συνέκδοση με ΕΚΚΕ
Συμπαράγωγή efa

2^η έκδοση

ISBN 960-7093-71-2

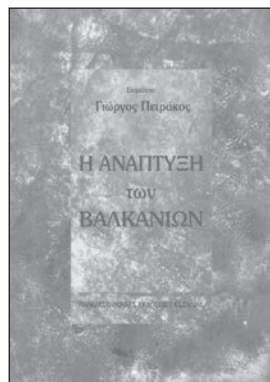
Τιμή 30,00 ευρώ

Κοινωνικός και οικονομικός άτλας της Ελλάδας

Ο πρώτος τόμος του Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας παρουσιάζει χαρτογραφικά, και παράλληλα επιχειρεί να ερμηνεύσει, σημαντικά φαινόμενα και μεγέθη που χαρακτηρίζουν τις ελληνικές πόλεις και την ανάπτυξή τους κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζονται αναλυτικά στις θεματικές ενότητες που αναφέρονται στα περιεχόμενα και οι οποίες εντάσσονται στα πέντε ακόλουθα κεφάλαια:

- αστικοποίηση και αστικό δίκτυο
- το δομημένο περιβάλλον της αστικής μεγέθυνσης
- κοινωνικοδημογραφικές δομές και απασχόληση
- κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές
- στοιχεία εικονικής γεωγραφίας των πόλεων

Κάθε θεματική ενότητα επιχειρεί να εικονογραφήσει και να ερμηνεύσει ένα επιμέρους φαινόμενο στο πλαίσιο της ενιαίας ερμηνευτικής αντίληψης που διέπει το κεφάλαιο στο οποίο εντάσσεται, αλλά και το σύνολο του τόμου. Τα εργαλεία παρουσίασης είναι οι χάρτες, τα διαγράμματα και τα κείμενα, τα οποία, με στόχο την ευχρηστία και το ενιαίο ύφος, οργανώνονται σε δισέλιδες συνθέσεις.

Επιμέλεια έκδοσης
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-09-0

Τιμή 20,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των Βαλκανίων

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να παρουσιάσει τα βασικά οικονομικά, δημογραφικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των Βαλκανικών χωρών σε μετάβαση, να εξηγήσει – στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό – τους παράγοντες που έχουν συμβάλει στη συνολικά απογοητευτική πορεία αυτών των χωρών και να προτείνει τις βασικές αρχές ενός σχεδίου ανάπτυξης με αποδέκτες τόσο τις ίδιες τις χώρες, όσο και την διεθνή κοινότητα και ειδικά την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε τρία ειδικά και ένα γενικό κοινό. Κατ' αρχήν απευθύνεται στην ακαδημαϊκή κοινότητα: σε πανεπιστημιακούς δασκάλους και ερευνητές και σε προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές που ασχολούνται με κάποιες από τις πτυχές του αναπτυξιακού προβλήματος στα Βαλκάνια. Κατά δεύτερον, απευθύνεται στους επιστήμονες και μελετητές του ιδιωτικού τομέα που, πέρα από την τρέχουσα ενημέρωση, χρειάζονται μια πιο σαφή εικόνα των βασικών χαρακτηριστικών των Βαλκανικών οικονομιών, προκειμένου να εκτελέσουν ειδικές μελέτες, να αξιολογήσουν προγράμματα ή και να παρέχουν επιχειρηματικές ή επενδυτικές συμβουλές. Κατά τρίτον, απευθύνεται στα στελέχη του Δημόσιου τομέα που συμμετέχουν στη διαμόρφωση και την εφαρμογή των επιμέρους πολιτικών που αφορούν τις διεθνείς ή διμερείς σχέσεις της χώρας (ή της ΕΕ) με τις υπόλοιπες Βαλκανικές, σε σημαντικούς τομείς. Τέλος, απευθύνεται στον πολίτη που προβληματίζεται και επιδιώκει πληρέστερη ενημέρωση για τα σημαντικά ζητήματα που τον αφορούν.

Επιμέλεια έκδοσης
Αλέξης Δέφνερ
Φίλιππος Λουκίσσας
Μανόλης Μαρμαράς
Σάββας Τσιλένης
Βίλμα Χαστάογλου
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-6-2

Τιμή 15,00 ευρώ

Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως 1974

Η Εταιρεία Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας αφιέρωσε το 2^ο Συνέδριό της στην επέτειο της συμπλήρωσης πενήντα χρόνων από την έναρξη των μεταπολεμικών προσπαθειών που αναλήφθηκαν στην Ελλάδα για την πολεοδομική ανασυγκρότησή της. Το θέμα, λοιπόν, του Συνεδρίου καθορίστηκε ως: "Η Πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974". Ο τόμος αυτός περιέχει τα κείμενα των εισηγήσεων και τη συζήτηση που επακολούθησε στο Στρογγυλό Τραπέζι.

Το Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο Βόλο από τις 3 έως τις 4 Δεκεμβρίου 1999 με συνδιοργανωτή το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στις εγκαταστάσεις του οποίου έλαβαν χώρα οι εργασίες του, με την ευγενή χορηγία της ΓΓΕΤ και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Οι εισηγήσεις που ανακοινώθηκαν και οι τοποθετήσεις που έγιναν στο Στρογγυλό Τραπέζι που ακολούθησε, συνιστούν τη συμβολή του Συνεδρίου στη διερεύνηση ενός κρίσιμου ζητήματος της Νεοελληνικής Ιστορίας. Εκτιμάται ότι καλύφθηκε με επάρκεια το φάσμα της θεματολογίας που είχε τεθεί από την Επιστημονική Επιτροπή του Συνεδρίου.

Έκδοση για τα 10 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-5-4

Τιμή 15,00 ευρώ

Éditeur
Byron Kotzamanis
Γλώσσα Γαλλική

Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-08-2

Τιμή 20,00 ευρώ

Δεκαεπτά κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη

Ο συλλογικός αυτός τόμος εκδόθηκε με την ευκαιρία των εκδηλώσεων για τα δέκα χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Περιλαμβάνει 17 κείμενα γραμμένα από τα μέλη ΔΕΠ του Τμήματος ειδικά για το σκοπό αυτό. Ο τόμος περιλαμβάνει ένα σύντομο σημείωμα του προέδρου για την ιστορία και τη διαδρομή του Τμήματος, τρία κείμενα χωροταξίας, γεωγραφίας και περιβάλλοντος, τρία κείμενα αστικού σχεδιασμού και αστικής ανάπτυξης, δύο κείμενα για τις πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις του αστικού χώρου, τέσσερα κείμενα για την οικονομία, το χώρο και τις νέες τεχνολογίες και τέσσερα κείμενα για τις τεχνικές σχεδιασμού και αναπαράστασης του χώρου.

La démographie des Balkans

Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population

Cette publication reprend les textes présentés lors d'une Conférence Internationale co-organisée en 1996 par l'Université des Sciences Economiques et Sociales de Macédoine, l'Association Internationale des Démographes de Langue Française (AIDELF) le Centre National de Recherches Sociales (EKKE, Athènes) et l'Association des Statisticiens des Balkans. Elle reprend largement les textes présentés lors de la quatrième séance ("Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population"), séance axée en premier lieu sur l'évolution de la répartition spatiale de la population de 1945 à 1995. Une place toute particulière est toutefois faite aux modifications de peuplement observées sur la période d'immédiat après-guerre, pendant laquelle furent organisés les premiers recensements, puis sur l'évolution des mouvements migratoires internes et internationaux (provenance et destination des flux: principales caractéristiques démographiques des migrants nets), et accessoirement sur les politiques migratoires et de peuplement.

Les présentes "Actes" consistent-en à une présentation sommaire des objectifs et des principaux acquis de la Conférence et à une publication des 8 textes édités par le signataire de l'avant-propos à partir des communications présentées lors de cette séance.

Επιστημονική Ευθύνη
Δημήτρης Οικονομίου
Κείμενα
Δημήτρης Οικονομίου
Παναγιώτης Γετίμης
Ζαχαρίας Δεμαθάς
Γιώργος Πετράκος
Γιάννης Πυργιώτης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2001

ISBN 960-85978-7-0

Τμή 15,00 ευρώ

Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας

Ο σημερινός διεθνής ρόλος της Αθήνας είναι ασθενής, σε σύγκριση με το μέγεθός της, και χαρακτηρίζεται από προβλήματα που απορρέουν τόσο από γεωγραφικούς, γεωπολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες όσο και από αδυναμίες της εσωτερικής χωρικής οργάνωσης της Αθήνας και της Αττικής. Οι διαπιστώσεις αυτές σημαίνουν ότι η αναγκαία, τόσο για την ίδια την πρωτεύουσα όσο και για τη χώρα γενικότερα, ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Αθήνας προϋποθέτει σοβαρές παρεμβάσεις, ριζική βελτίωση της αποτελεσματικότητας των χωρικών πολιτικών στην Ελλάδα και ανατροπές κατεστημένων πρακτικών. Από την άλλη πλευρά, πρόκειται για εγχείρημα που δεν είναι ανέφικτο: η βελτίωση του μακροοικονομικού περιβάλλοντος στη χώρα μας, η ύπαρξη πόρων τόσο ενδογενών όσο και εξωγενών, η αναβάθμιση της εικόνας της Ελλάδας στο διεθνή χώρο (τόσο στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και στα Βαλκάνια), οι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα μεγάλα έργα και οι παρεμβάσεις σε τομείς όπως οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές και το περιβάλλον, βελτιώνουν τους όρους του παιχνιδιού και επιτρέπουν λελογισμένη αισιοδοξία. Η τελική έκβαση παραμένει, ωστόσο, ανοικτή και πολλά θα εξαρτηθούν από τις πρωτοβουλίες που θα αναληφθούν κατά τα επόμενα δύο-τρία χρόνια.

Editors

Y. L. Bakouros
P. D. Skayannis
Y. A. Stamboulis
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2001

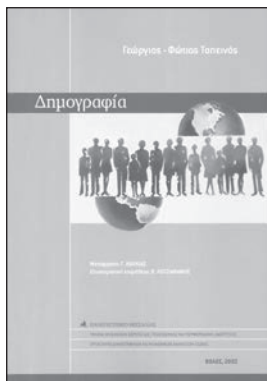
ISBN 960-8029-18-X

Entrepreneurship and innovation policies in the european periphery- A research agenda

Innovation is a complex phenomenon, embracing both new processes (technological and organizational) and new products (goods and services). Similarly, the processes through which innovations emerge are extremely complex. These processes concern the emergence, diffusion and combination of knowledge elements, but also the transformation of these into new products and production processes. This transformation from basic research to applied research and to the development and implementation of new processes and new products does not follow a linear path. Instead, it is characterised by complicated feedback mechanisms and interactive relations involving science, technology, learning, production, institutions, organizations and above all policies.

Innovation policies, defined as those elements of public and institutional actions that directly or indirectly affect the creation and diffusion of new products and processes, aim at learning, at how to do new things in new ways. During the last decade, the European Regions invested in a wide variety of policies and initiatives in order to enhance their innovative capabilities and competitive scope.

This document refers to those important elements of the innovative actions and is the outcome of an important scientific Conference that took place in the framework of the initiatives for the development of a comprehensive Regional Innovation Strategy in the region of Thessaly. The conference drew from the accumulated experience and contributed to the articulation of a research agenda for the emerging socio-economic and policy milieu.

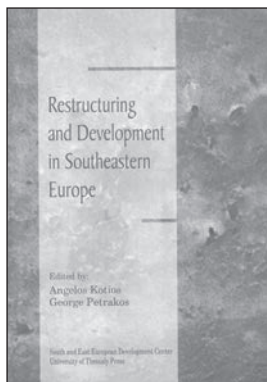

Συγγραφείς
Γεώργιος – Φώτιος Ταπεινός
Μετάφραση
Ι. Καυκιάς – Β. Κοτζαμάνης
Επιστημονική Επιμέλεια
Βύρων Κοτζαμάνης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2002

ISBN 960-8026-11-2

Τιμή 20,00 ευρώ

Editors
Angelos Kotios
George Petrakos
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2002

ISBN 960-8029-16-3

Τιμή 15,00 ευρώ

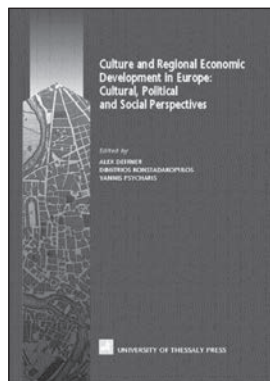
Δημογραφία

Η δημογραφία ή στατιστική μελέτη των πληθυσμών και των μεταβολών τους αναδύθηκε στα μέσα του XVIIIου αιώνα. Σε λίγες δεκαετίες κατέκτησε μία εξέχουσα θέση ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες. Αποτελεί στο εξής την βάση κάθε οικονομικού και κοινωνικού προβληματισμού που παραπέμπει στο χρόνο, επομένως και πολιτικής. Ήδη παρούσα στις πιο καινοτόμες πολιτικές θεωρίες του XIXου αιώνα (Malthus, Marx), ενσωματώνει σήμερα δύο μείζονα στοιχεία που διαπλάθουν το παρόν και το μέλλον των κοινωνιών μας: την επιμήκυνση της ανθρώπινης ζωής και τον έλεγχο της γονιμότητας. Ποια είναι η ιστορία αυτής της επιστήμης, η καταστατική της επιστημονική θέση, το "χρέος" της έναντι της στατιστικής, έναντι της οικονομίας; Σε ποιο βαθμό ακρίβειας και βεβαιότητας μπορεί να αξιώσει να φτάσει; Τι επιτρέπει να μάθουμε και να προβλέψουμε σχετικά με την εξέλιξη των εθνικών και περιφερειακών συνόλων, τα μεταναστευτικά ρεύματα και τις τάσεις των ποσοστών γονιμότητας ή θνησιμότητας; Αυτά είναι τα ερωτήματα, με τα οποία καταπάνεται το παρόν έργο. Το παρόν βιβλίο μεταφρασμένο από τα γαλλικά (G. Tapinos, Demographie, Population, economie et societies, Editions de Fallois, Col. Le livre de Poche-references, Inedit-Sciences Sociales, Paris, 1996) καλύπτει ένα βασικό κενό στην υπάρχουσα ελληνική βιβλιογραφία, εκπληρώνοντας μερικώς την επιτακτική για τη χώρα μας ανάγκη προσέγγισης, με υπεύθυνο και αντικειμενικό τρόπο, τόσο των θεμάτων που άπτονται του πληθυσμού όσο και των επιπτώσεων των πρόσφατων δημογραφικών μας εξελίξεων.

Restructuring and development in Southeastern Europe

The process of transition in Southeastern Europe (SEE) has received increasing attention in recent years due to remarkable failures and the political tensions and conflicts in Western Balkans. After more than ten years of economic transformation in SEE there are still many questions that need to be answered by the scientific community. This volume is an attempt to address some of the issues and problems faced by the region and especially the issues of restructuring and development. Its purpose is to contribute to the understanding of the transition processes in SEE and to provide policy recommendations to domestic and international actors with respect to reconstruction strategies and policies.

The 15 papers collected in this volume cover important issues and policy dilemmas concerning restructuring and development in SEE. They provide analysis and policy recommendations in relation to transition prospects, development policies, and structural change, and include several country studies on stabilization, privatization and integration. They suggest that, despite shortcomings, limitations and setbacks, policy failures or market failures, eventually the SEE countries will have to follow more or less similar policy routes with their more successful predecessors in Central Europe.

Editors
Alex Deffner
Dimitrios Konstadakopoulos
Yannis Psycharis
Γλώσσα Αγγλική

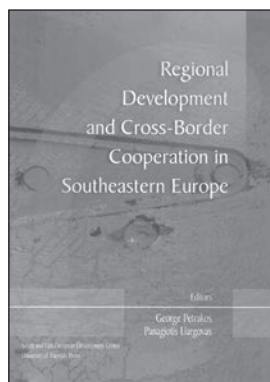
Έτος έκδοσης 2003

ISBN 960-8029-21-X

Τιμή 25,00 ευρώ

Culture and regional economic development in Europe: Cultural, political and social perspectives

This book constitutes a selection of the papers presented to the conference that was organised by the European Consortium for Political Research (ECPR) Standing Group on Regionalism and took place at the University of Thessaly, Volos (Greece) in September 2000. This conference was organised in cooperation with the Department of Planning and Regional Development (University of Thessaly), the Centre for European Studies (University of the West of England, Bristol) and the School of European Studies (Cardiff University, Wales). The main theme is the worldwide growing importance of culture (both in its general sense, i. e. including tourism and sports, and its specific sense, i.e. cultural heritage) in the process of regional economic development. In addition, the cultural, political and social perspectives of regional development are examined. The sub-themes of the book, which reflect the specificities of culture, are: i) integration, globalisation and local development, ii) the socio-political, economic and cultural evolution of European regions, iii) transregional groupings and cooperation, iv) regional attitudes to multiculturalism, v) entrepreneurship, innovation and regional development, vi) aspects of tourism, vii) the urban dimension of cultural planning, and viii) the management of cultural heritage.

Editors
George Petrakos
Panagiotis Liargovas
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2003

ISBN: 960-8029-25-3

Τιμή 15,00 ευρώ

Regional development and cross-border cooperation in Southeastern Europe

This volume brings together contributions of academics and researchers from Southeastern European countries dealing with the issue of regional development and cross-border cooperation. Southeastern European states are characterized by intense regional disparities with respect to welfare levels, unemployment, economic and social infrastructure and various forms of business performance. In several countries disparities have increased considerably, leaving behind rural, peripheral and border regions. This development deteriorates the existing asymmetries of the Balkans, which is the least developed and most fragmented macro-region in Europe, with the poorest transition performance and the weaker economic structure.

In many cases, less advanced regions are located in border areas, requiring a combination of regional and cross-border cooperation policies in order to achieve economic development. Cross-border cooperation is a multi-dimensional process, enveloping cooperative activities in many spheres and among many different actors, which is a critical condition for most Balkan countries for their development and their accession to the European Union.

The volume consists of two parts. The first part is dealing with issues of regional development. It analyzes the type and degree of the problem and discusses policy issues at the local or regional level. The second part focuses on cross border co-operation in Southeastern Europe, which was very limited in the recent past, due to institutional, cultural, political and economic constraints.

Επιμέλεια
Χάρης Κοκκώσης
Γιάννης Ψυχάρης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2005

ISBN 960-8029-35-X

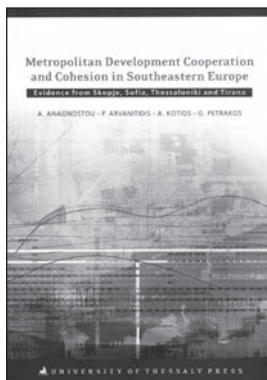
Τιμή 20,00 ευρώ

Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα – Τάσεις και Προοπτικές

Το βιβλίο αυτό περιλαμβάνει τα κείμενα των εισηγήσεων που παρουσιάστηκαν στην ημερίδα του Ελληνικού Τμήματος της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης που πραγματοποιήθηκε στις 29 Νοεμβρίου 2003 στην Αθήνα.

Σκοπός της Ημερίδας ήταν να καταγράψει τις πρόσφατες τάσεις της Περιφερειακής Επιστήμης καθώς και τις εξελίξεις της περιφερειακής πολιτικής στην Ευρώπη και να εξετάσει τις περιφερειακές και χωρικές ανισότητες στην Ελλάδα και την πολιτική για την αντιμετώπισή τους.

Τα κείμενα αυτά απευθύνονται στην επιστημονική κοινότητα στον ακαδημαϊκό, ερευνητικό, μελετητικό χώρο καθώς και στη δημόσια διοίκηση και τοπική αυτοδιοίκηση με στόχο την ανταλλαγή εμπειριών και ιδεών στα σύγχρονα προβλήματα περιφερειακής επιστήμης και ανάπτυξης στη χώρα.

Editors
A. Anagnostou
P. Arvanitidis
A. Kotios
G. Petrakos
Γλώσσα Αγγλική

Έτος έκδοσης 2006

ISBN 960-8029-46-5

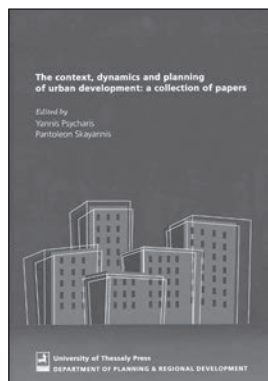
Τιμή 15,00 ευρώ

Metropolitan Development Cooperation and Cohesion in Southeastern Europe Evidence from Skopje, Sofia, Thessaloniki and Tirana

This Book presents the findings of the INTERREG III B CADSES project titled "Regional Integration and Metropolitan Development in Southeastern Europe", known with the acronym RIMED. The project has a case study focus on the metropolitan regions of Skopje, Sofia, Thessaloniki and Tirana. The Report serves dissemination and communication purposes and is available in printed form and electronic form in the site of the project: http://www.seed-center.org/rimed/en_index.html

The project attempts to deal with three serious and interacting problems of Southeastern Europe: increasing spatial inequality, serious geographical and economic fragmentation and unbalanced or even anarchic growth leading to further spatial concentration of activities. The later may lead to congestion, pollution, environmental degradation and social segregation, threatening to undermine the prospects of large cities for sustainable development.

Summarizing, the region of SEE is characterized by low economic dynamism due to the impact of transition, high fragmentation, limited number of large or medium sized cities and increasing spatial inequalities. The real challenge in this problematic situation is how to promote development, reducing at the same time fragmentation and increasing integration, reducing spatial inequalities and increasing cohesion.

Editors
Yannis Psycharis
Pantoleon Skayannis
Γλώσσα Αγγλική

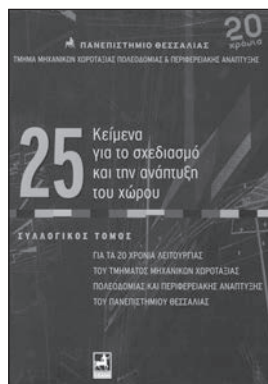
Έτος έκδοσης 2008

ISBN 978-960-8029-77-4

The context, Dynamics and planning of urban development: a collection of papers

This volume constitutes a collection of papers which were presented to the annual conference of the European Regional Science Association that took place in Volos, Greece, from 27th August to 3rd September 2006. This conference was organized by the Greek section of the European Regional Science Association, in cooperation with the Department of Planning and Regional Development of the University of Thessaly. The papers that are included in this volume are written by the staff of the Department of Planning and Regional Development.

The main theme of the volume is urban development, an issue that has been at the forefront of the worldwide academic debate for years. The papers that are presented cover a large spectrum of issues on the theory and practice of urban development, methods and decision support tools in urban planning as well as economic, social, ecological, political and cultural processes that underlie urban development. A large part of the papers are relevant to Greece. The sub-themes of the volume are: i) The dynamics of economic integration in the world economy ii) Urban planning, information technology and decision-support systems, iii) Urban infrastructures and urban competitiveness, iv) Real estate and the property market, and v) Socio-political aspects of urban development

Έκδοση για τα 20 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

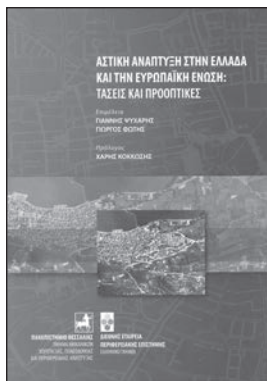
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2009

ISBN 978-960-8029-95-8

25 Κείμενα για τον Σχεδιασμό και την Ανάπτυξη του Χώρου

Ο συλλογικός τόμος: "25 Κείμενα για τον Σχεδιασμό και την Ανάπτυξη του Χώρου" περιλαμβάνει επιστημονικές εργασίες των μελών ΔΕΠ του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, της Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και εκδίδεται στο πλαίσιο των εκδηλώσεων για τα 20 χρόνια λειτουργίας του. Το Τμήμα λειτουργεί από το 1989 και προσφέρει ένα πενταετές πρόγραμμα προπτυχιακών σπουδών και πέντε Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών. Οι σπουδές περιλαμβάνουν ένα σύνολο επιμέρους θεμάτων με κυριότερα την οργάνωση του χώρου, τις αναπτυξιακές διαδικασίες, τα περιβαλλοντικά θέματα και τις κοινωνικές διεργασίες, αξιοποιώντας ένα ευρύ φάσμα προσεγγίσεων που αντλούν από την παράδοση του σχεδιασμού, της γεωγραφίας, των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών, των επιστημών του περιβάλλοντος και των σύγχρονων τεχνικών ανά λύσης. Οι σπουδές στο Τμήμα είναι προσανατολισμένες στο σχεδιασμό και στην παρέμβαση από την οπτική γωνία του μηχανικού. Έχουν ως στόχο τη δημιουργία επιστημόνων με ισχυρή τεχνική κατάρτιση για την αντιμετώπιση χωρικών προβλημάτων μέσω διαδικασιών που περιλαμβάνουν την ανάλυση, την ερμηνεία και την κατάθεση συγκεκριμένων προτάσεων για την αντιμετώπισή τους.

Επιμέλεια
Γιάννης Ψυχάρης
Γιώργος Φώτης
Γλώσσα Ελληνική

Έτος έκδοσης 2011

ISBN 978-960-93-3024-4

Αστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση: Τάσεις και Προοπτικές

Ο τόμος αυτός περιλαμβάνει τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο 8^ο ετήσιο συνέδριο του ελληνικού τμήματος της Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης. Το συνέδριο αυτό που διεξήχθη στις 17-18 Οκτωβρίου 2008 στο Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης είχε ως θέμα "Αστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση: Τάσεις και Προοπτικές".

Οι εισηγήσεις που περιλαμβάνονται σε αυτόν τον τόμο καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος θεμάτων που σχετίζονται με όψεις της σύγχρονης αστικής ανάπτυξης και πολιτικής όπως: ανάλυση του δικτύου των αστικών κέντρων, αστική διάχυση, υποδομές και ανάπτυξη των πόλεων, θέματα απασχόλησης και αγοράς εργασίας στις πόλεις καθώς και τον ρόλο του τουρισμού και πολιτισμού στην αστική ανάπτυξη.

Ο τόμος αυτός επιδιώκει να προβάλλει και να ενισχύσει το διάλογο πάνω σε θέματα αστικής ανάπτυξης και να συμβάλει στη διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής αστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα.

αιχώρος

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE 17 | ΕΤΟΣ
YEAR 2012

- 4 **Τασοπούλου Α.**
Προσεγγίζοντας τη διακυβέρνηση και τα θεωρητικά της διλήμματα
- 34 **Γουργιώτης Α.**
Χάρτα για την Ανάπτυξη του Ορεινού Χώρου
- 64 **Τσιώτας Δ., Πολύζος Σ.**
Ανάλυση των περιφερειακών ανισοτήτων στα επίπεδα ανεργίας στην Ελλάδα με χρήση του δείκτη Theil
- 82 **Σκορδίλη Σ.**
Οικονομική κρίση και ένταση της οικονομικής και γεωγραφικής ανισότητας. Νέες χωρικές στρατηγικές των μεγάλων ομίλων που δραστηριοποιούνται στο ελληνικό λιανικό εμπόριο τροφίμων
- 106 **Πισσούριος Α.Ι.**
Αξιολόγηση των θεσμοθετημένων πολεοδομικών δεικτών προδιαγραφής για τις δημόσιες χρήσεις
- 136 **Λαλένης Κ., Θεοδωρίδου Λ.**
Πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις και Πόλη. Χωροθέτηση, σχεδιασμός και πολεοδομική ένταξη. Οι περιπτώσεις του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο Βόλο και του ΤΕΙ Καβάλας
- 164 **Γκιάλης Σ., Κοτζαμάνης Β., Σαλάτα Κ.-Δ.**
Το Μετρό και η πόλη της Θεσσαλονίκης: Επιπτώσεις στην Αστική και Εργασιακή Γεωγραφία

ISSN

1109-5008

Webpage

<http://www.aeihoros.gr>